

PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE
ÚSTAV RUSÍNSKEHO JAZYKA A KULTÚRY

Júlia Dudášová-Kriššáková

VÝVIN RUSÍNSKEHO JAZYKA
A DIALEKTOLÓGIA

Vysokoškolská učebnica

Prešov
2015

VÝVIN RUSÍNSKEHO JAZYKA A DIALEKTOLÓGIA

Vysokoškolská učebnica

© prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc.

Recenzenti: doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.

prof. PhDr. Jozef Sipko, PhD.

Technický redaktor: Ing. Jaroslav Havrila

Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Vydanie prvé

Túto publikáciu, ani žiadnu jej časť, nemožno publikovať bez súhlasu vlastníka autorských práv.

Predkladaný text vznikol v rámci implementácie projektu: „Zlepšenie jazykových kompetencií študentov Prešovskej univerzity v Prešove v jazykoch národnostných menšín“ ITMS 26110230105. Projekt je spolufinancovaný z prostriedkov Európskeho sociálneho fondu prostredníctvom Operačného programu Vzdelávanie.

© Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015

ISBN 978-80-555-1294-5

Obsah

Úvod	7
I. ÚVOD DO ŠTÚDIA STAROSLOVIENČINY	15
1.1. Starosloviennčina – vstupná brána do slavistiky.....	15
1.2. Starosloviennčina – symbol slovanskej vzájomnosti.....	17
1.3. Starosloviennčina a cirkevná slovančina.....	20
1.3.1. Redakcie cirkevnej slovančiny	26
1.4. Starosloviennčina a praslovančina	29
1.5. Hlaholika a cyrilika.....	32
1.6. Staroslovienske pamiatky hlaholské.....	34
1.7. Staroslovienske pamiatky cyrilské	38
1.8. Starosloviensky jazyk a jeho názvy v slavistike	42
1.8.1. Text č. 1. Posolstvo kniežaťa Rastislava byzantskému cisárovi Michalovi III. v normalizovanom znení	42
1.8.2. Vývin názorov zakladateľov slavistiky na pôvod starosloviennčiny	45
1.8.2.1. Otázka priority stsl. písma v diele J. Dobrovského a G. Dobnera	46
1.8.2.2. Študijné cesty J. Dobrovského do Švédska, Ruska, Benátok a Padovy	47
1.8.2.3. P. J. Šafárik o názoroch J. Dobrovského na pôvod starosloviennčiny	48
1.8.3. Prehľad názorov zakladateľov slavistiky na pôvod starosloviennčiny	49
1.8.4. Názvy starosloviennčiny v minulosti i súčasnosti	52
1.8.5. Terminologické rozlíšenie starosloviennčiny a cirkevnej slovančiny .	53
1.8.6. Edície staroslovienskych pamiatok v 19. stor. a ich prínos pre rozvoj slavistiky	55
1.8.6.1. Assemaniho kódex (Assemani Codex Glagoliticus) (1736).	56
1.8.6.2. A. Ch. Vostokov a jeho spis Рассуждение о славянском языке (1820)	57
1.8.6.3. B. Kopitar a edícia hlaholskej pamiatky Glagolita Clozov (1836)	58
1.8.6.4. P. J. Šafárik a Pražské zlomky hlaholské (Fragmenta Pragensia) (1856)	59

1.9. Pôvod staroslovienčiny.....	59
1.9.1. P. J. Šafárik a jeho názory na pôvod staroslovienčiny	60
1.9.2. Znamky staroslovienčiny v spise P. J. Šafárika Slovančiny národopis (1842).....	62
1.9.3. Teória o panónskom pôvode staroslovienčiny	64
1.9.4. V. Oblak a jeho spis Macedonische Studien (1896).....	65
1.10. Cirkevná slovančina a jej lokálne redakcie	66
1.10.1. Téma číslo štyri Aktuálne problémy cirkevnoslovanského jazyka (prvá časť)	67
1.10.2. Druhá časť	67
1.10.3. Tretia časť	68
1.10.4. Štvrtá časť	68
1.10.5. Piata časť	68
1.10.6. Význam téz Pražského lingvistického krúžku pre paleoslavistiku	69
1.10.7. Nastolené problémy z pohľadu súčasnej jazykovedy	70
1.11. Základné znamky staroslovienčiny	72
1.11.1. Text č. 2 v nenormalizovanom znení.....	73
1.11.2. Text č. 2 v normalizovanom znení	74
1.11.3. Zásady úpravy nenormalizovaného znenia staroslovienských textov.....	75
1.11.4. Prehľad najdôležitejších znakov na zvukovej, morfolologickej a lexikálnej rovine staroslovienskeho jazyka	77
1.11.5. Text č. 2. (Ukážka z cirkevnoslovanského textu východoslovanskej redakcie)	87
1.12. Text č. 3. <i>Na počiatku bolo Slovo</i>	93
1.12.1. Rozbor staroslovienskeho textu	94
1.12.2. Text č. 3. <i>Na počiatku bolo Slovo</i>	96
1.12.3. Rozbor cirkevnoslovanského textu	97
1.13. Miesto staroslovienčiny a cirkevnej slovančiny v rodine slovanských jazykov	101
1.13.1. Metodický postup pri príprave edície hlaholských pamiatok ...	101
1.13.2. Metodický postup pri rozbere textu	103
1.13.3. Text č. 4. <i>Modlitba Pána</i> . Ukážka stsl. textu v nenormalizovanom znení.....	105

1.13.4. <i>Modlitba Pána</i> . Transliterácia textu z cyriliky do latinky	108
1.13.3.1. Odchýlky, chyby a nepresnosti v staroslovienských textoch	108
1.13.5. <i>Modlitba Pána</i> . Ukážka stsl. textu v normalizovanom znení	111
1.13.5.1. Zásady staroslovienskej výslovnosti.....	112
1.13.6. <i>Modlitba Pána</i> . Ukážka z csl. textu	113
1.13.7. <i>Modlitba Pána</i> . Preklad textu do slovenčiny	116
1.13.8. Rozbor (interpretácia) textu <i>Modlitba Pána</i>	116
2. VÝVIN RUSÍNSKEHO JAZYKA.....	125
2.1. Miesto rusínčiny v rodine slovanských jazykov.....	125
2.2. Delenie slovanských jazykov	131
2.2.1. Slovanské spisovné mikrojazyky	132
2.3. Indoeurópsky jazykový kmeň	135
2.4. Periodizácia dejín praslovančiny	139
2.5. Koniec psl. jednoty a začiatok samostatného vývinu slovanských jazykov (10.-11. stor.)	144
2.5.1. Zánik a vokalizácia jerov	145
2.5.2. Jerové striednice	149
2.5.2.1. Vymedzenie silnej a slabej pozície.....	151
2.5.3. Denazalizácia	153
2.5.4. Kontrakcia	157
2.6. Základné znaky spisovnej rusínčiny z diachrónneho hľadiska.....	163
2.6.1. Deklinačný systém substantív v spisovnej rusínčine v širšom slovanskom kontexte	185
3. DIALEKTOLÓGIA.....	194
3.1. Delenie (karpato)rusínskych nárečí	194
3.2. Osobitosti rusínskych nárečí západoslovanského pôvodu	205
3.2.1. Zmeny na zvukovej rovine	205
3.2.2. Zmeny na morfolologickej rovine	211
3.2.3. Zmeny na syntaktickej rovine.....	215
3.2.4. Zmeny na lexikálno-sémantickej rovine	215
3.3. Východoslovenské nárečia z aspektu rusínsko-slovenských jazykových kontaktov.....	219

3.3.1. Rusínsko-slovenské paralely na zvukovej a morfolologickej rovine ..	219
3.3.2. Rusínsko-slovenské paralely na lexikálno-sémantickej rovine	226
3.4. Moderná slovanská dialektológia a medzinárodné projekty	
dialektologických atlasov	231
3.4.1. Témy Pražského lingvistického krúžku.....	231
3.4.2. Priekopníci metódy jazykového zemepisu.....	234
3.4.3. Projekt celoslovanského dialektologického diela Slovanský jazykový atlas	236
3.4.4. Projekt medzinárodného lingvogeografického diela Celokarpatský dialektologický atlas	238
3.4.5. Celokarpatský dialektologický atlas – lexikálno-sémantický typ atlasu	240
3.4.6. Dotazník CKDA	242
3.4.7. Úvodný zväzok CKDA.....	242
3.4.8. Medzinárodné redakčné kolégium CKDA	243
3.4.9. Sedem zväzkov Celokarpatského dialektologického atlasu	247
3.4.10. Štruktúra medzinárodného jazykového atlasu CKDA	250
3.4.11. Komisia pre jazykové kontakty pri Medzinárodnom komitáte slavistov.....	253
3.4.12. Sémantická štruktúra karpatismu +grVda	254
3.5. Rusínske nárečia v jazykových atlasoch.....	258
3.5.1. Atlas slovenského jazyka	258
3.5.2. Атлас українських говорів Східної Словаччини	262
3.5.3. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини	266
3.5.4. Лингвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика)	270
Zoznam značiek	273
Literatúra	275

ÚVOD

1. Vysokoškolskú učebnicu **Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia** sme rozdelili do troch kapitol. V prvej kapitole **Úvod do štúdia staroslovienčiny** predstavujeme starosloviensky jazyk ako prvý spisovný jazyk Slovanov, ktorý sa etabloval koncom praslovanskej jednoty v 9. stor. Ide o starobylý jazyk, ktorý reprezentuje neskorú praslovanskú jednotu tesne pred jej rozpadom na jednotlivé slovanské jazyky v 10.-11. stor. Písomne je síce doložený v pamiatkach z 10.-11. stor., čiže o sto až stopäťdesiat rokov neskôr než vznikli originály sakrálnych textov, ale jazykoveda na základe moderných jazykovedných metód dokáže upraviť tzv. nenormalizované texty (neupravené texty obsahujúce chyby a odklony od pôvodnej normy) do tzv. normalizovanej podoby, reprezentujúcej staroslovienčinu v 9. stor., čiže v období ich vzniku. Preto *Úvod do štúdia staroslovienčiny* patrí k prvej historickej jazykovednej disciplíne, ktorú absolvujú poslucháči slovanských filológii na univerzitách nielen v slovanských, ale aj v neslovanských krajinách, kde sa študuje slavistika. Po rozšírení staroslovienskeho písomníctva zo západoslovanskeho prostredia, ktoré nasledovalo po zániku Veľkej Moravy začiatkom 10. stor., medzi južných a neskôr aj východných Slovanov, sa tento náš najstarší spisovný jazyk dostal do kontaktu s južnoslovanskými a východoslovanskými jazykmi. V dôsledku tejto novej jazykovej situácie vznikajú na uvedených územiach nové varianty staroslovienčiny, ktoré sa v slavistickej literatúre nazývajú redakciami cirkevnej slovančiny. To znamená, že staroslovienske obdobie z 9.-11. stor. v nasledujúcom období od 12. stor. plynule prechádza do obdobia cirkevnoslovanského jazyka, ktorý predstavuje mladší variant staroslovienčiny a ktorý obsahuje znaky tých slovanských jazykov, na území ktorých sa používal ako liturgický i spisovný jazyk.

V slavistike sa používajú dva názvy: **staroslovienčina (9.-11. stor.)** a **cirkevná slovančina (od 12. stor.)**, ktorá na rozdiel od staroslovienčiny nemá jednotnú podobu, ale zachovala sa v písomných pamiatkach zapísaných v rôznych redakciách. Tieto redakcie cirkevnoslovanského jazyka majú veľký význam pre štúdium vývinu tých slovanských jazykov, na území ktorých vznikli jazykové pamiatky. Napríklad pre štúdium dejín ruského jazyka majú veľký význam tie javy východoslovanského pôvodu, ktoré sa vyskytujú v ruskej redakcii (ruskom type) cirkevnoslovanského jazyka na jednotlivých jazykových rovinách a ktoré pomáhajú pri určovaní absolútnej a pomernej chronológie jazykových javov. V dôsledku jazykových kontaktov staroslovienčiny s niektorým zo živých slovanských jazykov (dialektov) na slovanskom juhu a východe sa na pôvodný južnoslovanský základ staroslovienčiny navrstvili javy napríklad ruského, ukrajinského, bieloruského, bulharského alebo macedónskeho jazyka. Inými slovami povedané, kým staroslovienčina reprezentuje praslovanský jazyk tesne pred jeho rozpadom, redakcie cirkevnoslovanského pôvodu pomáhajú pri rekonštrukcii nastarších dejín jednotlivých slovanských jazykov.

Pri interpretácii staroslovienských a cirkevnoslovanských textov, ktorá tvorí hlavnú náplň prednášok a seminárov z *Úvodu do staroslovienskeho jazyka*, študenti získajú základné vedomosti o tomto najstaršom spisovnom slovanskom jazyku, o jeho fonologickom, morfológickom, syntaktickom a lexikálnom systéme. Zároveň získajú zručnosti z filologického rozboru, ktorého cieľom je naučiť študentov interpretovať historické texty a hľadať a nachádzať vzťahy a súvislosti medzi súčasným jazykom a staroslovienským, či cirkevnoslovanským jazykom doloženým v textoch.

2. Druhá kapitola má názov **Vývin rusínskeho jazyka** a je zameraná na opis systému rusínskeho jazyka z diachrónneho (vývinového) hľadiska. Na prednáškach a seminároch poslucháči získajú informácie o najstarších dejinách rusínskeho jazyka rekonštruovaných na

základe štúdia jazykových pamiatok a nárečových textov, o priebehu zmien v systéme jazyka, ako aj o základných diferenčných znakoch jazykov západnej, východnej a južnej slovanskej skupiny. Na základe rozboru úryvkov z jazykových pamiatok, ako aj nárečových textov sa študenti naučia, ktoré jazyky sú charakteristické pre rusínčinu ako jazyk patriaci do východoslovanskej jazykovej skupiny, ale na druhej strane majúci mnohé jazyky západoslovanskej proveniencie, keďže rusínčina leží na prechode od ukrajinčiny k slovenčine a poľštine. Jazyky slovenského alebo poľského pôvodu v rusínskom jazyku (dialektoch) sú mladšieho pôvodu, ktoré sa v dôsledku dlhodobých a intenzívnych slovensko-rusínskych alebo poľsko-rusínskych jazykových kontaktov navrstvili na jeho pôvodný východoslovanský základ. Pri štúdiu vývinu jazyka sa využívajú výskumné metódy modernej jazykovedy ako napríklad metóda vnútornej rekonštrukcie, metóda relatívnej (pomernej) chronológie alebo metóda jazykového zemepisu. Tieto metódy boli rozpracované v Pražskom lingvistickom krúžku a boli tiež zahrnuté do programu Prvého zjazdu slovanských filológov Prahe roku 1929, ktorý sa konal pri storočnici úmrtia Josefa Dobrovského (1753 – 1829), patriarchu slavistiky.

Základným medzikom vo vývine slovanských jazykov je 10.–11. stor., keď sa končí praslovanská jednota a keď sa začína obdobie vzniku a formovania jednotlivých slovanských jazykov. Poslednou celoslovanskou zmenou je zánik a vokalizácia jerov, ktorá sa uskutočnila vo všetkých slovanských jazykoch. Ďalšie dve zmeny z tohto obdobia ako denazalizácia a kontrakcia už nemajú celoslovanský charakter, lebo nezasiahli všetky slovanské jazyky. Kým napríklad denazalizácia (zánik nosoviek) sa uskutočnila takmer vo všetkých slovanských jazykoch (s výnimkou kašubčiny, niektorých okrajových poľských nárečí, vymretej polabčiny a okrajových macedónskych nárečí), kontrakcia (stiahnutie slabík typu *-ъjb*, *-aja*, *-oje* na *-ÿ*, *-ā*, *-ō*, *-ē*, napr.: *dobrъjb* > *dobrÿ*, *dobraja* > *dobrā*, *dobroje* > *dobrō*, *dobrē*) zasiahla západnú a južnú skupinu, kým vo východnej skupine kontrakcia v zásade nastala, ale v bieloruštine, ukrajinčine a rusínčine sa vyskytujú kon-

trahované (stiahnuté) aj nekontrahované tvary, napr.: rusín. *новый, нова, ново, новы; синій, синя, синє, сині*; ukr. *дерев'яний стіл, кам'яна гора, золоте волосся, вишневі губи*.

Súčasťou prednášok bude aj výklad zmien praslovanského pôvodu, na základe ktorých sa vymedzujú tri základné skupiny slovanských jazykov: západné, východné a južné. Viaceré z týchto starších zmien si priniesli Slovania zo svojej slovanskej pravlasti (z oblasti nadčiernomorskej, resp. zakarpatskej), pričom tieto javy sú svedectvom toho, že praslovanský jazyk už v období pred sťahovaním Slovanov v 4.-6. stor. po Kr. sa členil na dve skupiny: západnú a juhovýchodnú (ide o tzv. dichotomické členenie). Rozčlenenie juhovýchodnej skupiny na južnú a východnú skupinu nastalo až koncom praslovanskej jednoty v druhej polovici prvého tisícročia po Kr. (ide o tzv. trichotomické členenie).

3. **Tretia kapitola Dialektológia** je venovaná charakteristike rusínskych nárečí v širšom východoslovanskom a západoslovanskom kontexte. Dialektológia je náuka o miestnych (teritoriálnych) nárečiach. Nárečia predstavujú jednu z foriem národného jazyka, ktoré na rozdiel od spisovného jazyka nie sú kodifikované (hoci majú svoju záväznú normu) a ktorých výskyt je obmedzený na isté jazykové územie. Miestne nárečia sa používajú na komunikáciu na menšom území a ich norma je záväzná len pre danú lokalitu, oblasť, región, či areál. Spisovný jazyk je kodifikovaný a jeho norma má celospoločenskú platnosť. Norma spisovného jazyka je záväzná a nedodržovanie normy sa pokladá za chybu, za porušovanie jazykovej kultúry.

Rusínske nárečia sú súčasťou **karpatského jazykového areálu**, preto nás zaujíma otázka výskumu lexiky rusínskych nárečí v medzinárodných, národných a regionálnych dialektologických atlasoch. Pozornosť venujeme takým témam, ako je metóda jazykového zemepisu (lingvistickej geografie), vznik modernej slovanskej dialektológie a formulovanie metodických a metodologických postupov pri

výskume nárečí, schválenie projektov medzinárodných lingvistických atlasov a ich prezentácia na medzinárodných zjazdoch slavistov, počínajúc Prvým zjazdom slovanských filológov v Prahe (1929) a končiac 13. medzinárodným zjazdom slavistov v Lublane (2003), keď vyšiel posledný (v poradí siedmy) zväzok Celokarptaského dialektologického atlasu.

Spisovná rusínčina patrí k najmladším spisovným slovanským jazykom, ktorá bola kodifikovaná na základe rusínskych nárečí z východného regiónu. Spolu s ďalšími jazykmi, ktoré sa etablovali po spoločensko-politických zmenách koncom dvadsiateho storočia (vojvodinská rusínčina, bosniančina, čiernohorčina, kašubčina), patrí do skupiny tzv. **spisovných slovanských mikrojazykov**, resp. minoritných jazykov. Spisovná rusínčina sa používa ako dorozumievací prostriedok Rusínov žijúcich na území Slovenska. Má jednotnú normu, ktorá je záväzná pre všetkých používateľov rusínskeho jazyka. Všade tam, kde je používanie spisovnej rusínčiny záväzné, ako napríklad v školách, v printových a elektronických médiách, v odbornej a umeleckej literatúre, divadlách a pod., nie je spoločensky prípustné, aby sa spisovná norma nedodržiavala, resp. sa nahrádzala nárečovou normou. Pestovanie jazykovej kultúry spočíva v správnom výbere jazykových prostriedkov, lebo ovládanie spisovnej normy má vysokú kultúrnu a spoločenskú prestíž. Je synonymom vzdelanosti a kultúry daného národa či národnosti.

Aký **význam** má štúdium **rusínskych nárečí pre vývin rusínskeho jazyka**? V rusínskych nárečiach sa zachovali mnohé archaické jazvy, ktoré majú nezastupiteľnú úlohu pri rekonštrukcii najstarších dejín jazyka. Výskum nárečí pomáha všade tam, kde nie sú doložené skúmané javy v písomných pamiatkach, preto v takých prípadoch jazykovedci čerpajú údaje z nárečí. Ide o zásadný poznatok z metodológie modernej jazykovedy, ktorá bola rozpracovaná v tridsiatych rokoch 20. stor. na filozofickom základe štrukturalizmu. Rusínske nárečia sú bohato diferencované, ich systém je pomerne zložitý, pre-

to poskytujú veľmi dôležité údaje o tých jazykových javoch a zmenách, ktoré nie sú doložené v písomných pamiatkach, resp. ktoré sa nevyskytujú v spisovnom jazyku. Napríklad prízvuk v spisovnej rusínčine je dynamický voľný a pohyblivý a má dištinktívnu (význam rozlišujúcu) funkciu. Tento fakt spája spisovnú rusínčinu s ostatnými jazykmi východoslovanskej skupiny, lebo v celej východnej skupine sa vyskytuje dynamický prízvuk, ktorého hlavnou zložkou je sila. Preto sa vokály v jazykoch s dynamickým prízvukom členia na samohlásky v prízvučnej a neprízvučnej pozícii. Kým v ruštine a bieloruštine v neprízvučných pozíciách nastáva redukcia vokálov (oslabená artikulácia), v bežnej jazykovej praxi nazývaná akanie, jakanie, či ikanie, v spisovnej rusínčine a ukrajinčine v neprízvučných pozíciách nenastáva redukcia, ale posun v mieste artikulácie vokálov. Tento fakt na jednej strane spája spisovnú rusínčinu s ukrajinčinou a na druhej strane ju odlišuje od bieloruštiny a ruštiny.

Voľný a pohyblivý prízvuk sa vyskytuje iba vo východnej časti rusínskych nárečí, kým v západnej časti je prízvuk stály a vyskytuje sa na predposlednej slabike (na penultime). **Kardinálna izoglosa** voľného a pohyblivého prízvuku a stáleho prízvuku na penultime prebieha v poriečí riek Olka – Chotčanska – Laborec na slovenskej strane a Oslava na poľskej strane. Preto sa z tohto aspektu rusínske nárečia na východnom Slovensku a juhovýchodnom Poľsku členia na **východný a západný región**. Ak hľadáme odpoveď na otázku, ktorý z týchto dvoch typov prízvukov je starší a ktorý je mladší, odpoveď musíme hľadať v širšom rusínsko-slovensko-poľskom, resp. východoslovanskom kontexte. Voľný a pohyblivý prízvuk predstavuje staršiu vývinovú fázu, lebo sa vyskytuje na rozsiahlom území východoslovanských jazykov, kým stály prízvuk na penultime je mladší jav, ktorý sa vyvinul v západnej časti rusínskych nárečí v dôsledku dlhodobých slovensko-poľsko-rusínskych jazykových kontaktov. Vymedzovanie javov starších a mladších, resp. určovanie podmienok istej jazykovej zmeny umožňuje **metóda relatívnej (pomernej) chronológie**, pri ktorej jazykovedci stanovujú, ktoré javy sú staršie a ktoré sú mladšie

iba na základe jazykových javov bez chronologických údajov. **Metóda absolútnej chronológie** sa opiera o javy doložené v písomných pamiatkach s údajmi o dátume ich vzniku.

Štúdium vývinu jazyka úzko súvisí s výskumom nárečí. Mladogramatická jazykoveda, ktorá vznikla na filozofickom základe pozitivizmu koncom 19. stor., nebola vstave vysvetliť vývin tých javov, ktoré neboli v danom jazyku doložené v písomných pamiatkach. To sa týkalo aj najstarších dejín slovenského jazyka, lebo slovenčina patrí k tým slovanským jazykom, ktoré pre 10.-15. stor., ktoré je najdôležitejšie pre vývin a formovanie jazyka, nemá súvislé písomné pamiatky. Najstaršie slovenské jazykové pamiatky pochádzajú až z 15. stor. a patria k nim *Žilinská kniha* (1451) a *Spišské modlitby* (1480), čiže z obdobia, keď už vývin slovenského jazyka v podstate bol završený. Od 16. stor. sa začína vznik a formovanie kultúrnych jazykových útvarov: kultúrnej západnej slovenčiny, kultúrnej strednej slovenčiny a neskôr aj kultúrnej východnej slovenčiny.

Vývin rusínskeho jazyka z aspektu modernej jazykovedy ešte nie je rozpracovaný. Vo vysokoškolskej učebnici sa pokúsime o vymedzenie najstarších jazykových javov rusínskeho jazyka z diachrónneho hľadiska, o začlenenie rusínčiny z vývinového aspektu do skupiny východoslovanských jazykov a do rodiny slovanských jazykov, o periodizáciu dejín rusínskeho jazyka. Vychádzame z metodiky a metodológie modernej historickej jazykovedy, o ktorú sa opiera aj moderná slovenská lingvistika. Učebnica je určená pre poslucháčov rusinistiky na bakalárskom, magisterskom a doktorandskom štúdiu. Veľa zaujímavých a nových faktov a informácií zo súčasnej slavistiky nájdú v publikácii aj poslucháči slovanských filológií a milovníci rusínskeho jazyka, literatúry a kultúry, ako aj záujemcovia o slovanské jazyky, dejiny a kultúru Slovanov.

1.

ÚVOD DO ŠTÚDIA STAROSLOVIENČINY

1.1. Starosloviенčina – vstupná brána do slavistiky

Štúdium starosloviенčiny ako prvého a najstaršieho spisovného jazyka Slovanov sa vo všeobecnosti pokladá za vstupnú bránu do slavistiky. **Starosloviенsky jazyk** je prvá historická jazykovedná disciplína, s ktorou sa stretávajú študenti slovanských jazykov a literatúr na univerzitách humanitného zamerania. Čítanie, preklad a interpretácia starosloviенskych textov je náplňou seminárnych cvičení, na ktorých sa poslucháči slovanských filológií zoznamujú s ukážkami z najstarších písomných pamiatok doložených z 10. – 11. storočia a na ktorých si osvojujú praktické návyky z historicko-porovnávacej analýzy.

Porovnávacia gramatika slovanských jazykov je v poradí druhou historickou jazykovednou disciplínou, v rámci ktorej sa študenti zoznamujú s teoretickými princípmi historicko-porovnávacej jazykovedy a so základnými vývinovými tendenciami praslovančiny, počínajúc jej vyčlenením z praindoeurópskeho jazyka začiatkom druhého

tisícročia pred Kristom, a končiac rozpadom praslovanskej jednoty v 8. – 10. storočí.

Na tieto slavistické disciplíny nadväzuje tretia historická jazykovedná disciplína – **vývin jazyka** (starší názov **historická gramatika jazyka**), ktorej obsahovú náplň tvoria interné dejiny daného slovanského jazyka, t. j. od 10. storočia, keď sa končí praslovanská jednota a keď sa začína obdobie samostatného vývinu jednotlivých slovanských jazykov, trvajúce až do konca 15. storočia, resp. do začiatku 16. storočia.¹ Tento blok historicko-jazykovedných disciplín uzatvárajú prednášky a semináre z **dejín spisovného jazyka**, na ktorých sa poslucháči zoznamujú s výkladom externých dejín kultúrneho a spisovného jazyka daného slovanského národa od obdobia prvých písomných pamiatok až po súčasnosť. V rámci tejto disciplíny sa sleduje vývin kultúrnych útvarov v predspisovnom období, obdobie spisovného jazyka od jeho kodifikácie podľa jednotlivých období až po súčasnosť, základné kodifikačné príručky a štýly spisovného jazyka.

Prednášky a semináre zo staroslovienskeho jazyka sú tiež súčasťou študijného programu katolícka teológia na **rímskokatolíckych teologických fakultách**, kde sa však dôraz kladie na staroslovienu ako na liturgický jazyk vo veľkomoravskom období a na historické okolnosti príchodu našich vierozvestov sv. Cyrila a sv. Metoda na Veľkú Moravu. Na **gréckokatolíckych a pravoslávnych teologických fakultách** v rámci študijných programov katolícka teológia, resp. pravoslávna teológia sa študuje **cirkevná slovančina**, ktorá je liturgickým jazykom gréckokatolíckych a pravoslávnych veriacich na Slovensku, v Bielorusku, Rusku, na Ukrajine, v Poľsku, Bulharsku, Srbsku, Macedónsku, USA a Kanade.

1 Toto konštatovanie sa nevzťahuje na východoslovanské jazyky, pretože po rozpade praslovančiny sa vyčlenil praruský, resp. pravýchodoslovanský jazyk, z ktorého sa v 14. storočí vyčlenila (stará) ruština, (stará) ukrajinčina a (stará) bieloruština. Porov. *Русский язык. Энциклопедия. (История русского языка)*. Москва 1978, стр. 101-106.

1.2. Staroslovienčina – symbol slovanskej vzájomnosti

Poslaním štúdia staroslovienčiny, cirkevnej slovančiny ako aj spomínaných historických jazykovedných disciplín je získanie odborných (lingvistických, literárnych, historických i teologických) vedomostí o vzniku slovanského písomníctva od najstarších čias cez formovanie slovenskej (českej, poľskej, dolnolužickej, hornolužickej, ruskej, bieloruskej, ukrajinskej, rusínskej, bulharskej, macedónskej, srbskej a chorvátskej a slovinskej) národnosti až po formovanie národa a jeho hlavného atribútu – spisovného jazyka v širšom kontexte slovanskej a všeobecnej jazykovedy, dejín slovanskej a svetovej literatúry, svetových dejín, dejín Slovanov vrátane dejín slovanskej liturgie a dejín kresťanstva i cirkvi. Tento odborný aspekt štúdia slavistiky je úzko spätý aj s poznávaním slovanskej kultúry v širokom slova zmysle v kontexte vyspelých svetových kultúr v rozpätí vyše desiatich storočí. **Staroslovienčina je symbolom slovanskej vzájomnosti, pospolitosti a napokon aj symbolom vyspelej kultúry starých Slovanov.** Slovanovia sa po prijatí kresťanstva, po schválení slovanskej liturgie a po povýšení staroslovienskeho jazyka na úroveň bohoslužobných jazykov (dovtedy túto funkciu mohli plniť iba latinský, grécky a hebrejský jazyk) pápežom Mikulášom I. (858-867), Hadriánom II. (867-872) a Jánom VIII., ktorý vyjadril súhlas s konaním liturgie v staroslovienskom jazyku v známej bule **Industriae tuae** (880), zaradili medzi vyspelé národy vtedajšieho sveta².

Odborníci študujú staroslovienčinu aj **pre vyššie vedecké ciele** ako jazyk rozsiahleho písomníctva a nositeľku dlhovekej slovanskej kultúry, pre poznanie vysokej dokumentárnej hodnoty staroslovienskych pamiatok ako aj poznanie širších súvislostí dejín a kultúry Slovanov a dejín a kultúry vyspelej Byzancie³.

2 Encyklika pápeža Jána Pavla II., *Apoštoli Slovanov*. Nihil obstat 783/1985 ThDr. Anton Baġin, cenzor. Imprimatur Banská Bystrica, 22. septembra 1985 Mons. ThDr. Jozef Feranec, biskup, predseda ZOS. Vydané ako príloha Duchovného pastiera.

3 KURZ, J.: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 11.

• Štúdium staroslovienčiny a staroslovienskeho písomníctva má obzvlášť veľký význam pre Slovákov. Výstižné sú slová kardinála Korca, ktoré predniesol na celonárodných oslavách sviatku sv. Cyrila a Metoda 5. júla 2007: *„Cyrilo-metodská tradícia vstúpila v priebehu stáročí do všetkých odvetví národného, náboženského a kultúrneho života Slovákov. Stala sa tradíciou národotvornou. Bolo prirodzené, že Slovensko pri tvorbe svojho štátu do preambuly Ústavy SR, svojho najvyššieho zákona, zakotvilo cyrilo-metodský odkaz. Tým pripomíname sebe, Európe i svetu tisícročné korene nášho kultúrneho, duchovného a národného života, ba aj svoju dávnu štátnosť. To je výraz našej hrlosti.“*⁴

• Staroslovienčina už vyše dvesto rokov púta pozornosť jazykovedcov, literárnych vedcov, historikov, teológov a všetkých milovníkov staroslovienskej literatúry, kultúry, staroslovienskeho písomníctva a slovanskej liturgie nielen v slovanských, ale aj v neslovanských krajinách.

• **Zrod slavistiky a paleoslavistiky** je úzko spätý so začiatkom národného obrodzenia v slovanských krajinách **v druhej polovici osemnásteho storočia**. Bolo to obdobie hľadania svojich slovanských a kresťanských koreňov, dejín, svojich vladárov a vladykov, pravlasti, prajazyka, čiže svojho miesta v rodine európskych a kresťanských národov.

• **Devätnáste storočie** bolo **storočím veľkých objavov** a riešenia kardinálnych otázok v paleoslavistike: bola definitívne vyriešená otázka priority staroslovienskeho písma v prospech hlaholiky, otázka genézy (základom staroslovienčiny je kultúrny jazyk macedónskych Slovanov v okolí Solúna v Grécku),⁵ boli objavené a vydané v známych edíciách jazykové pamiatky tvoriace kánon staroslovienskych

4 Kardinál Korec: *Zdravo rozvíjať národný život*. – Katolícke noviny, r. 122, 2007, č. 28, s. 4.

5 Vedecký výskum v druhej polovici 19. stor. ukázal, že základom staroslovienskeho jazyka je jazyk macedónskych Slovanov, a nie jazyk starých Slovincov; o tento názor (základom staroslovienčiny je jazyk starých Slovincov) sa opieral termín *lingua palaeoslovenica*. Podrobnejšie DORULA, Ján: *Predstavy slovenských vzdelancov o jazyku a etnickej indentite Slovákov v období národného obrodzenia*. In: *Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrodzenia*. Bratislava. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2014, s. 90 a nasl.

pamiatok, boli napísané mnohé gramatiky, učebnice a slovníky staroslovienskeho jazyka, v ktorých sa bádatelia krok za krokom približovali k rozuzleniu mnohých sporných otázok.

- **Dvadsiate storočie možno nazvať storočím nového teoreticko-metodologického prístupu opierajúceho sa o základné princípy modernej vedy** (jazykovedy, literárnej vedy, histórie, folkloristiky, archeológie) a **o moderné metódy vedeckého výskumu**, ktoré umožnili na základe historicko-porovnávacej analýzy súčasných spisovných jazykov, dialektov a zachovaných písomných pamiatok rekonštruovať najstaršie dejiny jazyka aj bez súvislých jazykových pamiatok.

- Z najznámejších výskumných metód, ktoré boli rozpracované v jazykovede v dvadsiatych rokoch dvadsiateho storočia, spomenieme: synchronná metóda proti metóde diachrónnej, štruktúrno-systémový opis proti genetickému porovnávaniu, metóda vnútornej rekonštrukcie, metóda relatívnej chronológie, metóda jazykového zemepisu. Uvedené výskumné metódy vychádzali z chápania predmetu svojho výskumu ako systému, preto našli uplatnenie aj v príbuzných vedných disciplínach v rámci širokého chápania slavistiky, t. j. okrem jazykovedy aj v literárnej vede, etnológii, historiografii a archeológii.

(1) Tak bola **rekonštruovaná praslovančina** ako prazáklad všetkých slovanských jazykov; (2) **starosloviencina predveľkomoravského typu**; (3) v jednotlivých lokálnych redakciách cirkevnoslovanského jazyka **tento prístup umožnil odlíšiť chyby od systémových zmien motivovaných vonkajším vplyvom živého (národného) slovanského jazyka na starosloviencinu**; (4) boli **rekonštruované najstaršie dejiny tých slovanských jazykov, ktoré nemajú súvislé písomné pamiatky z najstaršej fázy ich vývinu**, t. j. z 10. – 15. storočia, ako je to napríklad v prípade starej slovenčiny.⁶

- Štúdium staroslovienciny, staroslovienskeho písomníctva a slovanskej liturgie obohacuje, povznáša a naplňa radosťou aj túžbou po

6 NOVÁK, L.: *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava : Veda 1980. 352 s.

PAULINY, E.: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1963. 358 s.

KRAJČOVIČ, R.: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 343 s.

poznaní týchto symbolov Slovanstva aj moderného človeka. Stále sú aktuálne slová J. S. Bandkieho (1768 – 1835), ktoré tento zakladateľ poľskej slavistiky vyslovil pred vyše stoosemdesiatimi rokmi:

„Daj, Bože, aby slovanskému cirkevnému dialektu ako prvému alebo aspoň najstaršiemu nám známemu prameňu slovanského jazyka učili sa všetky slovanské národy a poznali ho, nie pre zjednotenie cirkevné, ale kvôli vyššiemu vedeckému vzdelaniu a udržaniu slovanskej národnosti, ... aby sme neodpadli od spoločného prameňa národného svojrázu, ktorý napriek víchriciam desiatok stáročí predsa len nevyšchol.“⁷

1.3. Starosloviencina a cirkevná slovančina

Najstaršie obdobie prvého spisovného jazyka Slovanov sa v odbornej literatúre nazýva **staroslovienskym obdobím**, ktoré sa vnútorne na

- **staršie cyrilo-metodské obdobie** (863 – 885)
- **mladšie staroslovienske obdobie** (koniec 9. – koniec 11. storočia).⁸

Do tohto obdobia spadá **začiatok vzniku slovanského písomníctva** a slovanskej liturgie na území Veľkej Moravy a zároveň, žiaľ, aj **koniec tejto slávnej epochy** starých Slovákov a Čechov (na území Moravy), ktorá sa navždy zapísala zlatými písmenami do dejín slovenského a českého národa ako priamych dedičov Veľkomoravskej ríše.⁹ Uvedené

7 ŠAFÁRIK, P. J.: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Spisy P. J. Šafárika. 1. Z nemeckého originálu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Budín 1826) preložili V. Betáková a R. Beták. Ed. K. Rosenbaum. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach pre Univerzitu P. J. Šafárika 1992, s. 82.

J. S. Bandkie uverejnil v *Allgemeine Literaturzeitung* (október 1827) recenziu na uvedenú Šafárikovu monografiu, ktorá vzbudila veľký ohlas vo vtedajšom vedeckom svete. V priebehu krátko časou boli Šafárikove *Geschichte* preložené do poľštiny a ruštiny.

8 Opierame sa o periodizáciu dejín staroslovienskeho a cirkevnoslovanského jazyka podľa českého slavistu M. Weingarta. In: WEINGART, M.: *Rukovět jazyka staroslověnského*. I - II. Praha: 1937- 1938.

9 Pozri mapku Veľkej Moravy.

obdobie je v slovenskej a českej slavistike známe pod názvom **staroslovienske obdobie**, odvodeného od názvu prvého spisovného jazyka Slovanov, **starosloviensky jazyk**, vyskytujúceho sa v jazykových pamiatkach tohto obdobia. Do tohto obdobia spadá aj začiatok rozšírenia slovanského písomníctva a slovanskej liturgie k južným a neskôr aj k východným Slovanom, pretože po smrti arcibiskupa Metoda (6. apríla 885) kráľ Svätopluk zakázal na Veľkej Morave slovanskú liturgiu a Metodovi žiaci odišli na slovanský juh do Bulharska, odkiaľ sa kresťanstvo a slovanské písomníctvo šírilo do Srbska, Chorvátska a napokon na slovanský východ do Kyjevskej Rusi (knieža Vladimír prijal krst r. 988). V tomto mladšom staroslovienskom období sa formuje **veľkomoravská redakcia staroslovienciny**, v ktorej sa vyskytujú záposlovanské javy veľkomoravskej proveniencie, t. j. vplyvy slovenského a českého jazyka.

J. Stanislav vo vysokoškolskej učebnici *Starosloviensky jazyk* (II. kapitola **Kultúrny jazyk na Veľkej Morave a v Panónii a jeho hlavné črty**) na základe podrobnej analýzy jazykových pamiatok z tohto obdobia ukázal, že neobstojí názor starších českých slavistov, ktorí a priori odmietali vplyv kultúrneho jazyka na slovenskom území Veľkomoravskej ríše na najstaršie staroslovienske pamiatky, t. j. slovenské jazykové vplyvy. Podobne E. Pauliny odmieta starší termín česká redakcia staroslovienciny ako nepresný a anachronický.¹⁰

- **Druhé obdobie** sa datuje od začiatku 12. storočia až do konca 17., resp. začiatku 18. storočia a nazýva sa **stredným obdobím**.

S územným rozšírením staroslovienciny na slovanský juh a východ vznikajú nové **lokálne redakcie (typy) staroslovienciny**, ktoré sa v jazykovednej literatúre tradične nazývajú **redakciami cirkevnej slovančiny**. Do tohto obdobia spadá vznik a formovanie **bulharsko-macedónskej, srbskej, chorvátskej a východoslovanskej** [od 14. storočia ruskej, bieloruskej, ukrajinskej a karpatskej (od 17. stor.)

10 STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk*. 1. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 87–156; PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 29.

redakcie cirkevnej slovančiny]. Pre každú z uvedených redakcií je charakteristický iný súbor jazykových javov na zvukovej, morfolologickej, syntaktickej a lexikálnej rovine, ktoré sa vyvinuli v dôsledku

Hrubá línia naznačuje hranice Velkomoravskej ríše po teritoriálnej expanzii Svätopluka I. (894).

Velká Morava (pre obdobie po roku 874 nazývaná aj **Velkomoravská ríša** alebo **Svätoplukova ríša**; lat. Magna Moravia, byzant. ἡ μεγάλη Μοραβία – hé megalé Morabia) bol západoslovanský štát existujúci medzi rokmi 833 a začiatkom 10. stor. (asi 907). Jeho centrálné územie zodpovedalo dnešnej Morave a Slovensku spolu so susediacim severným a stredným Maďarskom. Bol to prvý väčší slovanský štát vôbec. Najmä dnešné Slovensko, ale aj dnešné Česko (tým, že sa dnešná Morava stala v roku 1019 súčasťou Českého kniežatstva), ju považujú za včasného predchodcu svojej štátnosti.¹¹

11 http://sk.wikipedia.org/wiki/Rastislav_%28Ve%C4%BEk%C3%A1_Morava%29 **Rastislav** alebo Rastic z dynastie Mojmirovcov bol v rokoch 846 – 870 druhým velkomoravským kniežaťom. Za jeho vlády prišli na územie Veľkej Moravy Konštantín a Metod ako byzantská misia, ktorá u nás vytvorila základy slovanského písomníctva. **Kráľ Svätopluk** [* asi 830 – † 894 – najvýznamnejší panovník Veľkej Moravy (871 – 894)]. Počas vládnutia uskutočnil viaceré výprav a značne rozšíril územie svojej ríše.

jazykových kontaktov pôvodnej staroslovienčiny veľkomoravskej proveniencie a živého domáceho jazyka na danom slovanskom území. Preto sa v redakciách cirkevnej slovančiny vyskytujú také javy, ktoré sú výsledkom vývinu starej bulharčiny, macedónčiny, srbčiny, chorvátčiny, ruštiny, ukrajinčiny a bieloruštiny. Cirkevná slovančina zohrala významnú úlohu v predspisovnom období uvedených jazykov, pretože na jednej strane plnila funkciu spisovného jazyka na danom slovanskom (v prípade Rumunska a Litvy i na neslovanskom) území, ale na druhej strane postupne narastala disproporcía medzi knižným charakterom cirkevnej slovančiny, ktorá sa používala v oficiálnej komunikácii a plnila funkciu celospoločenského dorozumievacieho prostriedku, a živým jazykom, ktorý sa používal v bežnej komunikácii v neoficiálnom styku. Tieto vplyvy prenikali do liturgického jazyka, do jazyka cirkvi a štátu a jazyka odbornej i umeleckej spisby. Zároveň s rozvojom aj diferenciáciou spoločnosti i štátnej organizácie prebiehal rozvoj jazykových štýlov ako napríklad náboženského, rokovacieho, publicistického a umeleckého štýlu.

Knieža Rastislav

Kráľ Svätopluk

V záverečnej fáze tohto druhého obdobia sa cirkevná slovančina napokon stáva brzdou v procese formovania spisovného jazyka na báze živého domáceho jazyka. Odzrkadlením týchto zložitých vzťahov napríklad medzi ruskou redakciou cirkevnej slovančiny a živým domácim (ruským) jazykom v predspisovnom období spisovnej ruštiny je teória troch štýlov veľkého ruského učenca v období klasicizmu V. M. Lomonosova (1711 – 1765), ktorý vymedzil tri štýly – vysoký, stredný a nízky – a pre každý žáner umeleckej i odbornej spisby vymedzil iný štýl, čím do istej miery reguloval používanie cirkevnoslovanských (povedané jeho slovami „славенских“, čiže slovienskych) prvkov a elementov zo živého ruského jazyka, tzv. prostorečija.¹² Ďalší vývin ukázal, že cirkevná slovančina musela ustúpiť ruskému národnému jazyku, ktorý sa stal východiskovou bázou pri formovaní spisovného jazyka. Dôsledkom niekoľkostoročných jazykových kontaktov ruskej redakcie cirkevnej slovančiny a živého ruského jazyka bol fakt, že do novej spisovnej ruštiny, za tvorcu ktorej sa pokladá najväčší ruský básnik A. S. Puškin, sa organicky včlenili i cirkevnoslovanské prvky.

• Tretie čiže nové obdobie siaha od konca 17. storočia, resp. od začiatku 18. storočia až po súčasnosť. Pre toto obdobie je charakteristické obmedzenie funkcií cirkevnej slovančiny na funkciu liturgického jazyka pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi. Začiatok uvedeného obdobia sa prekrýva so začiatkom národného obrodovania, v ktorom vznikajú celospoločenské podmienky na kodifikáciu spisovných jazykov vo väčšine južnoslovanských i východoslovanských krajín. Po dlhotrvajúcich sporoch predstaviteľov konzervatívneho krídla a reprezentantov progresívneho krídla o zástoji cirkevnoslovanského jazyka v procese kodifikácie víťazia napokon stúpenci uzákonenia spisovného jazyka na báze živého domáceho jazyka.

12 Termín **просторечие** vznikol zo slovného spojenia „простая речь“ s významom „nie knižný“, národný jazyk v 16.-17. stor. v Rusku. Už v tomto období sa vyskytovali snahy používať „простую речь“ v literatúre. *Рогов. Русский язык. Энциклопедия. Москва 1979, s. 134, 239, 354-355.*

Staroslovienčina sa stala spisovným jazykom na sklonku praslovanskej jednoty, t.j. v období pokročilej diferenciacie praslovančiny, ale ešte stále pretrvávajúcej jazykovej jednoty. **Podľa významného ruského slavistu N. N. Durnovo (1876 – 1937) o praslovanskej jednote hovoríme dovtedy, pokým jestvuje aspoň jedna spoločná celoslovanská zmena. A poslednou takouto zmenou je zánik a vokalizácia jerov. Od ostatných slovanských jazykov sa starosloviensky jazyk líši tým, že sú v ňom doložené najstaršie písomné pamiatky, ktoré pomáhajú pri rekonštrukcii praslovanského základu.** Praslovančina ako prajazyk, z ktorého sa divergentným (rozbiehavým) vývinom vyčlenili všetky slovanské jazyky vrátane staroslovienčiny, nie je písomne doložená, pretože sa nezachovali písomné pramene z praslovanského obdobia. Najstaršie písomné pamiatky sú doložené až z 10. – 11. storočia v staroslovienskom jazyku a od druhej polovice 13. storočia a začiatku 14. storočia aj súvislé jazykové pamiatky v staročeskom, v staropoľskom a staroruskom jazyku.

- **Slovenčina** má doložené najstaršie písomné pamiatky až z druhej polovice XV. storočia: **Žilinská kniha** a **Spišské modlitby**. Preto vývin starej slovenčiny bol rekonštruovaný na základe výskumu slovenských nárečí. Pri určovaní absolútnej chronológie javov sa však využívajú všetky ojedinelé slová – osobné mená, názvy miest, obcí, riek, pohorí, etnonymá a glosy v pamiatkach písaných po latinsky zo staršieho obdobia, z ktorého ešte nie sú doložené súvislé jazykové pamiatky.

- **Rusínčina** má doložené najstaršie písomné pamiatky až zo 17. – 18. stor., keď sa formovala karpatská redakcia cirkevnej slovančiny, do ktorej prenikali prvky z miestneho jazyka (dialektov).¹³

13 Termín karpatská subredakcia ukrajinskej redakcie, resp. cirkevná slovančina podkarpat-skoukrajinskej redakcie zaviedol do literatúry ukrajinský paleoslavista a jazykovedec V. Nimčuk. O výsledky jeho výskumu sa opiera slovenský ukrajinja a paleoslavista M. Štec. Podrobnejšie ŠTEC, Mikuláš: *Cirkevná slovančina*. Prešov: PU v Prešove. Pravoslávna bohoslovecká fakulta 2005, s. 29.

1.3.1. Redakcie cirkevnej slovančiny

S územným rozšírením slovanského písomníctva a slovanskej liturgie zo slovanského západu na slovanský juh a neskôr aj k východným Slovanom súvisí vznik lokálnych redakcií (typov) staroslovienskeho jazyka, ktoré sa v modernej slovanskej jazykovede tradične nazývajú **redakciami cirkevnej slovančiny**. Od 12. stor. hovoríme o vzniku a formovaní **bulharsko-macedónskej, srbskej, chorvátskej a východoslovanskej (od 14. stor. ruskej, ukrajinskej a bieloruskej) redakcie cirkevnej slovančiny**. Pre každú z uvedených redakcií je charakteristický iný súbor jazykových zmien na zvukovej, morfologickej, syntaktickej a lexikálnej rovine, ktoré sa vyvinuli v dôsledku jazykových kontaktov pôvodnej staroslovienciny veľkomoravskej proveniencie a živého domáceho jazyka na danom slovanskom území.¹⁴

- Najnovšie výsledky štúdia problematiky ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny ukázali, že je opodstatnené rozlišovať v rámci ukrajinskej redakcie **karpatskú subredakciu cirkevnej slovančiny**, ktorá sa podľa Vasyľa Nimčuka a Mikuláša Šteca vytvorila na území Zakarpatskej Ukrajiny a východného Slovenska na základe ortoepických osobitostí. Ovládanie zásad cirkevnoslovanského pravopisu, ako zdôrazňuje Mikuláš Štec, je nevyhnutnou podmienkou pre správne čítanie cirkevnoslovanských textov. V kontexte karpatorusistiky ide vlastne o **karpatskú redakciu cirkevnej slovančiny**.¹⁵

Radoslav Večerka vo svojej klasifikácii jednotlivých vývinových etáp staroslovienciny v 9. – 11. stor. nepoužíva termín cirkevná slovančina, ako je to bežné v slavistike. Základom jeho klasifikácie je pojem a termín starosloviencina, ktorá podľa neho má tri vývinové etapy: 1. prastarosloviencina alebo starosloviencina solúnskeho typu, 2. veľkomoravská starosloviencina, **3.1. starosloviencina českej redakcie** (reprezentuje ju pamiatka Pražské zlomky hlaholské z 11. stor.),¹⁶ **3.2. starosloviencina**

14 Podrobnejšie pozri: ŠTEC, Mikuláš, *Cirkevná slovančina*. 1. vyd. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2005, s. 39 – 52.

15 M. Štec, c. d., 2005, s. 15.

16 R. Večerka sa domnieva, že Kyjevské listy ako najstaršia staroslovienska pamiatka pred-

bulharsko-macedónskej redakcie¹⁷ [z nej sa odvodzuje **3.2.1. ruský typ staroslovienčiny** (písomne je dobre doložená od 11. stor. cez celý stredovek až po novovek), **3.2.2. stredobulharský typ staroslovienčiny** (písomne je doložená v 12. – 15. stor., čiže v období druhého bulharského cárstva), **3.2.3. srbský typ staroslovienčiny** (písomne je dobre doložená od 12. stor.)], **3.3. staroslovienčina chorvátskej redakcie**,¹⁸ **3.4. staroslovienčina panónskej (slovinskej) redakcie**,¹⁹ **(3.5.) staroslovienčina poľského typu**.²⁰

- Táto klasifikácia brnianskeho slavistu je veľmi podrobná, má vnútornú logiku, lebo hľadá javy, ktoré spájajú staroslovienčinu s jednotlivými redakciami (typmi) cirkevnoslovanského jazyka z vývinového hľadiska. Ale na druhej strane sa v nej nezohľadňujú výsledky vedeckého výskumu, ktoré boli dosiahnuté v slavistike v oblasti výskumu staroslovianskeho jazyka a špeciálne cirkevnej slovančiny a štúdiu vzťahov medzi týmito dvoma vývinovými stupňami najstaršieho spisovného slovanského jazyka za posledných cca osemdesiat rokov.

- Termín **česká redakcia staroslovienčiny**, ktorý používa Radoslav Večerka vo svojej vysokoškolskej učebnici a ktorým nahradil

stavujú spojovací článok medzi veľkomoravskou staroslovienčinou a tzv. českou (!) redakciou staroslovienčiny.

17 Táto bulharsko-macedónska redakcia je podľa autora odvodená bezprostredne z veľkomoravského typu staroslovienčiny a reprezentujú ju pamiatky tvoriace kánon staroslovianskych pamiatok z 10. – 11. stor.: Zografský kódex, Mariánsky kódex, Assemaniho kódex, Sinajský žaltár, Sinajské euchológium, Glagolita Clozov (k týmto hlaholským pamiatkam priraduje ešte tri menšie pamiatky: Ochridské listy hlaholské, Bojanský palimpsest, Rílské hlaholské pamiatky) a z cyrilských pamiatok sem zaraďuje tieto: Savina kniha, Kódex Supraslský, Eninský apoštol (a viaceré zlomky známe pod názvom: listy Undolského, Novgorodské listy, Chilendarské listy, Zografské listy, Macedónsky cyrilský list) (1984, s. 21 – 22).

18 Pre nedostatok písomných pamiatok z najstaršieho obdobia sa niekedy pochybuje o tom, či je táto chorvátska redakcia odvodená priamo od veľkomoravskej redakcie alebo od bulharsko-macedónskej redakcie staroslovienčiny (R. Večerka 1984, s. 31). Chorvátska redakcia dosiahla rozkvet v 12., ale najmä v 13. – 15. stor.

19 Panónsko-slovinský typ cirkevnej slovančiny je doložený jedinou pamiatkou známou pod názvom *Frizinské zlomky* (Frizinské pamiatky), pomenovanou podľa kláštora vo Freisingene, kde bola nájdená. Pamiatka je napísaná latinou a nezaraďuje sa do kánonu staroslovianskych pamiatok. Z jazykového hľadiska predstavuje staroslovienčinu s prvkami starej slovinčiny.

20 Radoslav Večerka vyčleňuje túto redakciu iba na základe hypotetického predpokladu, pretože neexistujú nijaké pamiatky napísané týmto jazykom. Sú iba nepriame svedectvá o nejakom vzťahu staroslovienčiny k poľskému územiu.

dnes už všeobecne rozšírený a zaužívaný termín československá alebo veľkomoravská redakcia staroslovienciny, znamená návrat ku tendenčnej terminológii z obdobia prvej Československej republiky, ktorá je už v súčasnosti dávno prekonaná.

- **Jozef Kurz** je objektívnejší a najstaršiu redakciu cirkevnej slovančiny nazýva **československým typom cirkevnoslovanského jazyka**, ktorý je zastúpený dvoma kánonickými pamiatkami – Kyjevskými listami a Pražskými zlomkami hlaholskými (1969, s. 34 – 35).

- Tým uznáva dnes už historickými údajmi podložený fakt, že súčasťou Veľkej Moravy bolo aj územie dnešného Slovenska. Bohatý materiál o tom, že mnohé z jazykových črt Kyjevských listov sa vyskytujú aj na slovenskom území, čitateľ nájde vo vysokoškolskej učebnici od Jána Stanislava *Starosloviensky jazyk*, v kapitole Kultúrny jazyk na Veľkej Morave a v Panónii a jeho hlavné črty (1973, s. 87 – 154). Tento termín odmietol aj ďalší slovenský jazykovedec Eugen Pauliny a hodnotí ho ako nepresný a anachronický.²¹ Podobného názoru sú aj ďalší poprední slovenskí jazykovedci a historici ako napr. Šimon Ondruš, Rudolf Krajčovič, Ján Doruľa, Matúš Kučera a pod.²²

Rovnako **tendenčné** je tiež **rozlišovanie iba ruskej redakcie cirkevnej slovančiny**, lebo systematický výskum ukrajinských, bieloruských a ruských bádateľov cirkevnoslovanských pamiatok v posledných desaťročiach ukázal, že od 14. stor. sa východoslovanská (staroruská) redakcia cirkevnej slovančiny postupne rozčlenila na ruskú, ukrajinskú, bieloruskú redakciu a od 17. stor. aj na karpatskú redakciu.

21 PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 29 – 44.

22 Podrobnejšie pozri: DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *O poslaní štúdia staroslovienskeho a cirkevnoslovanského jazyka*. In: Blahoslavený biskup Pavol Peter Gojdič (1888 – 1960) v súradniciach času a doby (záverečné reflexie). Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie na Gréckokatolíckej teologickej fakulte PU v Prešove konanej 4.-5.10.2007. Ved. red. V. Boháč. Prešov: PU v Prešove 2007, s. 96 – 121.

Presvedčivé dôkazy o tom, že dnes už nemožno nehovoriť o ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny, podáva M. Štec v publikácii *Cirkevná slovančina* (2005), prvej vysokoškolskej učebnici na Slovensku, v ktorej sa nachádza opis všetkých jazykových rovín cirkevnoslovanckého jazyka v širokom jazykovom i historickom kontexte.

Podobne veľa pozornosti výskumu cirkevnej slovančiny venujú v posledných rokoch aj bieloruskí slavisti a v najstarších cirkevnoslovanských pamiatkach od 14. stor. nachádzajú veľa jazykových javov bieloruskej proveniencie, čo je dôkazom toho, že z východoslovanskej redakcie cirkevnej slovančiny sa okrem už spomínanej ruskej a ukrajinskej redakcie vyčlenila aj bieloruská redakcia. Vznik uvedených redakcií, ako zdôrazňuje M. Štec, je dôsledkom rozpadu Kyjevskej Rusi (v polovici 13. stor.) a postupného formovania ruskej, ukrajinskej a bieloruskej národnosti a ich jazykov (2005, s. 40).

1.4. Starosloviencina a praslovančina

Starosloviencinu nemožno stotožňovať s praslovančinou, pretože povedané s J. Dobrovským (1753 – 1829), zakladateľom slavistiky, **starosloviencina nie je matkou slovanských jazykov, ale ich sestrou**. Praslovanské hlásky, tvary, väzby a lexémy rekonštruujeme na základe porovnávacieho štúdia slovanských jazykov, kde nezapustiteľnú úlohu plnia staroslovienske texty, v ktorých sa vyskytujú také archaické javy, ako napríklad mäkký a tvrdý jer ѡ, ѣ, nosovky²³ ѡ, ѣ, hláska ꙗ (jať), opozícia и – ѣ, skloňovanie podstatných mien na kmeňovom princípe, krátke (menné) a zložené tvary prídavných mien, nekontrahované (nestiahnuté) tvary a pádové prípony flektívnych slovných druhov, tri čísla – singulár, duál, plurál, bohatý systém slovesných tvarov, najmä pravidelný výskyt jednoduchých minulých

23 Podrobnejšie porov. : HORÁLEK, K.: *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha : Nakladatelství ČSAV 1962, s. 427 – 429.

časov aoristu a imperfekta, adnominálny datív vo funkcii genitívu (отъпоушѣнникъ грѣхѡмъ „odpustenie hriechov“), absolútny datív (сѣшьдѣшоу же кѡму съ горы „keď zostúpil z hory“), výskyt južnoslovanskej spojky да, hojný výskyt starých slovanských slov, ale aj slov gréckych pôvodu.²⁴

Existenciu jerových hlások a nosoviek (tzv. jusov) ako osobitných foném (hlások) v staroslovienčine objavil veľký ruský slavista **A. Ch. Vostokov** (1781 – 1864) v práci **Рассуждение о славянском языке, служащее введением к Грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам** (1820), a to na základe porovnávacieho štúdia ruskej redakcie cirkevnej slovančiny, ruštiny a poľštiny. Vostokov dokázal, že tvrdý a mäkký jer boli pôvodne osobitnými hláskami a až neskôr sa stali znakom na označovanie tvrdosti alebo mäkkosti spoluhlásky. A. Ch. Vostokov r. 1843 pripravil kritické vydanie **Ostromirovho evanjelia** (1056 – 1057) ako najstaršej jazykovej pamiatky ruskej redakcie cirkevnej slovančiny.

V ostatných slovanských jazykoch tieto javy zanikli, resp. boli nahradené javmi inej realizácie. Napríklad **zánik a vokalizácia jerov, denazalizácia** (zánik nosoviek) a **kontrakcia** (stiahnutie) patria k posledným trom zmenám zo sklonku praslovanskej jednoty a zo začiatku samostatného vývinu slovanských jazykov v 10. – 11. stor. stor., pričom iba prvá z nich má celoslovanský charakter. Nosovky sa zachovali v poľštine, polabčine a v časti macedónskych nárečí a kontrakcia sa neuskutočnila vo východnej skupine slovanských jazykov.

Z uvedených troch zmien má kardinálny význam pre dejiny jednotlivých slovanských jazykov zánik a vokalizácia jerov, pretože bola popretím hlavnej vývinovej tendencie praslovančiny – **zákona otvorených slabík**. Po zániku jerov v slabých pozíciách vznikajú v slovanských jazykoch opäť zatvorené slabiky, t. j. slabiky končiace sa na spoluhlásku, čím sa narušuje harmonický charakter slabiky ako hlavnej osobitosti praslovančiny, napr.: пѡ-тъ > päť, дѣ - нь > deň, съ съ-нь-мь > so snom, же-нь > žien, же-на-мь > že-nám.

24 Podrobnejšie pozri: KURZ, J.: *Učebnice staroslověnského jazyka*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 14 – 19.

V staroslovienčine ešte platil zákon otvorených slabík, pretože vo vokalickom systéme tohto najstaršieho spisovného jazyka Slovanov sa pravidelne vyskytovali mäkký a tvrdý jer ako osobitné fonémy /ь, ъ/. Preto po každej spoluhláske na konci slova, resp. v pozícii predpony alebo predložky či v koreňovej morféme nasledoval mäkký alebo tvrdý jer, napr.: **ОТЬЦЬ, РАБЪ, СЫНЪ, СЫНЪМЪ СЫНЪМЪ**. Pádová prípona **-ЪМЪ** má význam inštrumentálu singuláru podstatného mena mužského rodu u-kmeňovej deklinácie, pádová prípona **-ЪМЪ** má význam datívu plurálu daného maskulína. To je jeden z príkladov, ktorý svedčí o tom, že mäkký a tvrdý jer má v staroslovienčine dištinktívnu (významorozlišovaciú) funkciu, čiže ide o osobitné fonémy (hlásky).

Od 11. storočia uvedené hlásky zanikajú a v cirkevnej slovančine už nemajú funkciu foném, ale plnia funkciu grafém (litier) na označenie mäkkosti alebo tvrdosti predchádzajúcej spoluhlásky. V tom spočívajú aj odlišnosti v staroslovienskej a cirkevnoslovanskej výslovnosti slov, v ktorých sa uvedené hlásky, resp. grafémy vyskytujú. Pri čítaní staroslovienskych textov platí úzus, že mäkký jer ь sa vyslovuje ako krátke **ĭ** a tvrdý jer ъ ako krátke **ŭ**, napr.: **ОТЬЦЬ** [oťcĭ], **ДЬНЬ** [dĭň], **РАБЪ** [rabŭ], **СЫНЪМЪ** [synŭmĭ], **СЫНЪМЪ** [synŭmŭ]. Pri čítaní cirkevnoslovanských textov tieto grafémy nevyslovujeme, napr.: [oťec], [deň] v ruskej redakcii alebo [otec], [deň] v ukrajinskej redakcii, [synom] v oboch redakciách.

Ako vidno, je tu aj ďalší rozdiel, ktorý spočíva v tom, že mäkký a tvrdý jer v silnej pozícii, t. j. v párnej pozícii počítajúc slabiky od konca slova smerom doľava, podľahol v cirkevnej slovančine vokalizácii podľa modelu v starej ruštine alebo v starej ukrajinčine (ь > е, ъ > о), kým v slabej pozícii, t. j. v nepárnej pozícii od konca slova zanikol, a preto sa nevyslovuje. Grafémy ь, ъ sa podľa pravidiel pravopisu cirkevnej slovančiny ruskej, bieloruskej, ukrajinskej a karpatskej redakcie naďalej píšú ako litery označujúce mäkkosť alebo tvrdosť predchádzajúcej spoluhlásky. Táto pravopisná zásada sa udržala aj v súčasnej ruskej, bieloruskej, ukrajinskej a rusínskej azbuke. V kaž-

dej redakcii cirkevnej slovančiny platia iné pravopisné a ortoepické pravidlá, ktoré sú ovplyvnené pravopisnými a ortoepickými pravidlami konkrétneho južnoslovanského alebo východoslovanského jazyka. Keďže uvedené znaky nadobudli platnosť grafém, nazývajú sa mäkkým alebo tvrdým znakom.

V tom je starosloviensky jazyk archaickejší než jednotlivé redakcie cirkevnej slovančiny a ostatné slovanské jazyky, v ktorých tieto hlásky v silných pozíciách boli nahradené plnými, neredukovanými hláskami, a v slabých pozíciách zanikli bez náhrady. Keďže jery zanikali a vokalizovali sa koncom praslovanskej jednoty a na samom prahu samostatného vývinu slovanských jazykov, striednice za jery sú veľmi pestré. Svedčí to o tom, že praslovančina v tom období bola zreteľne rozdelená na tri skupiny – západnú, východnú a južnú a v rámci týchto skupín sa už formovali jednotlivé slovanské jazyky. Z porovnania jerových striednic v silných pozíciách v slovanských jazykoch a pravidelného výskytu jerov v silných i slabých pozíciách v staroslovienskych textoch možno usúdiť, že staroslovienske texty boli zapísané oveľa skôr než začala pôsobiť táto vývinová zákonitosť. Ako je známe, najstaršie texty z 10.–11. storočia tvoriace kánon staroslovienskych pamiatok nie sú originály, ale odpisy mladšie o sto až stopäťdesiat rokov. Keďže však ide o sakrálne texty, sú to pomerne verné odpisy, v ktorých sa vyskytujú aj chyby. Pre vedecké účely, ale aj pre pedagogické ciele sa texty upravujú do normalizovanej, t. j. jazykovo i pravopisne upravenej podoby.

1.5. Hlaholika a cyrilika

Z jazykového a paleografického hľadiska sú najstarobylejšie **Kyjevské listy** a **Pražské zlomky hlaholské** z polovice 10. storočia, v ktorých sa vyskytujú viaceré hláskoslovné, morfológické i lexikálne prvky z veľkomoravského obdobia. Preto sa obidve pamiatky zaraďu-

jú do **veľkomoravskej redakcie staroslovienskeho jazyka** a do skupiny staroslovienskych pamiatok napísaných hlaholikou. Objavenie Pražských zlomkov hlaholských r. 1856 v kapitulnom archíve v Prahe malo pre riešenie otázky priority slovanského písma zásadný význam. Pamiatka pozostáva z dvoch listov, pričom prvý list je palimpsest, na ktorom zotretý spodný text tiež bol napísaný hlaholikou.²⁵ Jazykový i paleografický rozbor tejto veľkomoravskej pamiatky urobil **P. J. Šafárik** (1795 – 1861), významný slovenský učenec a veľký slavista, v práci **Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus** (1858). Na základe hlbokého štúdia tejto pamiatky s konečnou platnosťou **vyriešil dlhoročný spor o prioritu slovanského písma v prospech hlaholiky**. Podľa P. J. Šafárika prvým slovanským písmom je hlaholika, kým cyrilika je mladšie písmo. Tým vyvrátil dovtedy platný názor J. Dobrovského, ktorý pokladal za prvé slovanské písmo cyriliku.

- Názov prvého slovanského písma **hlaholika** je odvodený od staroslovienskeho slovesa **глаголати** „hovoriť“ a Konštantín Filozof ho zostavil už pred príchodom na Veľkú Moravu **na základe malej gréckej abecedy (minuskuly)** doplniac niektoré litery z písma orientálnych jazykov (samaritského a koptského). V literárnej škole v Ochride v Macedónsku sa ešte dlho používala hlaholika, o čom svedčia viaceré opisy a revízie hlaholských rukopisov, ktoré patria do kánonu staroslovienskych pamiatok ako napríklad Zografský kódex, Assemaniho kódex, Sinajský žaltár a iné. Z Macedónska sa hlaholika dostala do Chorvátska, kde nadobudla hranatú podobu a kde sa udržala do polovice 20. storočia. Za najstarší typ hlaholiky sa pokladá hlaholské písmo v Kyjevských listoch, kde sa používa okrúhla hlaholika a kde sú hlaholské písmená zavesené na hornej línii.²⁶

- Mladšie slovanské písmo **cyrilika** vzniklo koncom deviateho storočia na území Bulharska (Preslav), kam sa uchýlili Metodovi žiaci

25 **Palimpsest** (gréč.) je pergamenový rukopis viac rás popísaný po zotretí staršieho textu.

26 Porov. MISTRÍK, Jozef et al: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: vydavateľstvo Obzor 1993, s. 169.

po zákaze staroslovienskej liturgie na Veľkej Morave. Druhé slovan-
ské písmo je pomenované na počesť autora hlaholiky Konštantína Fi-
lozofa a jeho tvorcom je pravdepodobne Konštantín Preslavský, jeden
zo žiakov Metodových. V literárnej škole v Ochride v Macedónsku sa
ešte dlho používala hlaholika, o čom svedčia viaceré opisy a revízie.

- **Cyrilika bola zostavená na základe veľkej gréckej abecedy (majuskuly) a v upravenej podobe** prispôsobenej pre potreby tla-
čených a rukopisných textov ju dodnes používajú viaceré východné
a južné slovanské národy: Rusi, Bielorusi, Ukrajinci, Rusíni, Bulhari,
Macedónci a Srbi.

- Ruská, bieloruská, ukrajinská a rusínska abeceda sa tradične
nazýva **azbukou**. Tento názov je odvodený od slovanských názvov
prvých dvoch písmen cyrilскеj abecedy: **А – АЗЪ, Б – БОУКЪ**. V srb-
skej, bulharskej a macedónskej jazykovede sa zachoval pôvodný ná-
zov **КИРИЛИЦА**.

Vo východoslovanskej oblasti sa rozlišujú tieto názvy:

- **cyrilika (кирилица):** prvé písmo u východných Slovanov
z 10.-11. stor., ktoré sa rozšírilo do Kyjevskej Rusi po prijatí
kresťanstva (988). Východní Slovania používali pôvodnú cyri-
liku až do reformy Petra I. z r. 1708 – 1710.
- **graždanka** (гражданская азбука) – zjednodušená cyrilika
v dôsledku reformy Petra I.
- **azbuka** (abeceda) – upravená a zjednodušená cyrilika u vý-
chodných Slovanov.

1.6. Staroslovienske pamiatky hlaholské

K najstarším pamiatkam písaným hlaholským písmom patria **Ky-
jevské listy**, ktoré sú uložené v knižnici Ukrajinskej akadémie vied
v Kyjeve. Pamiatku pozostávajúcu zo siedmich listov a trinástich

strán objavil r. 1874 Izmail Ivanovič Sreznevskij v knižnici Duchovnej akademie v Kyjeve, predtým sa nachádzala v Jeruzaleme. Obsahom rukopisu je zlomok sakramentára podľa rímskeho obradu, preklad bol vyhotovený z latinského jazyka. Z jazykového i paleografického hľadiska ide o starobylú pamiatku, pochádzajúcu z veľkomoravského obdobia, lebo sa v nej vyskytujú tzv. veľkomoravizmy, t. j. jazykové javy západoslovanskej proveniencie, ktoré sú charakteristické pre slovenskú a českú jazykovú oblasť. Pamiatka vyšla v niekoľkých vydaniach. V rokoch 1877 vydal rukopis v hlaholike i v cyrilike I. I. Sreznevskij a r. 1900 pripravil vydanie v transliterácii cyrilскеj s latinským textom originálu Vatroslav Jagić. Neskôr vyšli aj ďalšie vydania, naposledy vydal pamiatku fototypiou ukrajinský slavista V. Nimčuk (Kyjev 1983).

Zografský kódex (Codex Zographensis), z ktorého sme vybrali ukážku na rozbor textu, patrí k najstarším hlaholským pamiatkam tvoriacim tzv. kánon staroslovienských pamiatok. Obsahom kóde-xu je štvorevanjelium. Pomenovanie dostal podľa kláštora sv. Juraja Zografa na Svätej hore Atos, kde ho r. 1843 objavil A. Michanovič. Rukopis tejto pamiatky kláštor podaroval ruskému cárovi Alexandrovi II. r. 1860, ktorý ho venoval Štátnej verejnej knižnici Saltykova-Ščedrina v Petrohrade, kde je doposiaľ uložený. Kódex pozostáva z 303 listov, z toho 288 listov bolo napísaných hlaholikou a zvyšok cyrilikou. Z hľadiska paleografického (je písaná oblou hlaholikou) i jazykového (obsahuje veľa archaických javov v hláskosloví i tvarosloví) patrí k starobylým pamiatkam z konca 10. a zo začiatku 11. stor. Edíciu pamiatky pripravil chorvátsky slavista Vatroslav Jagić, *Quattuor evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitani* r. 1879 (Berlín), reprint 1954 (Graz).²⁷ Súčasťou edície bola transliterácia z hlaholiky do cyriliky a podrobná textová analýza.

27 Porov. KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 29 – 34; ВАН-ВЕЙК, Николаус (VAN WIJK, Nicolaus): *История старославянского языка*. Перевод с немецкого В. В. Бородич. Москва: Издательство иностранной литературы 1957, стр. 42 – 63.

Okrem už spomínaného Zografského kódexu vydal Vatroslav Jagić **Mariánsky kódex (Codex Marianus)**, Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae glagoliticus (Berlin – Sankt-Petersburg 1883, reprint Graz 1960). Pamiatka pozostáva zo 174 listov a pomenovanie dostala podľa Mariánskeho kláštora na Svätej hore Atos. Bola objavená r. 1845 a uchováva sa vo Verejnej knižnici V. I. Lenina v Moskve.

Assemaniho kódex (Codex Assemanianus) priviezol r. 1736 z Jeruzalema do Vatikánu kardinál J. Assemani, jezuita a orientalista. Obsahuje 158 listov, jeho obsahom je evanjeliár a je uložený vo Vatikánskej knižnici v Ríme. Z hľadiska paleografického patrí k najkrajším staroslovienským pamiatkam s krásnymi iniciálami a prepisoval ho asi jeden pisár. Je zaujímavý aj tým, že to bola jediná staroslovienska pamiatka písaná hlaholikou, ktorú poznal zakladateľ slavistiky Josef Dobrovský. K dispozícii mal iba jednu stranu. To bola jedna z príčin, prečo sa abbé Dobrovský domnieval, že cyrilika bola staršie slovanské písmo. Okrem toho vychádzal tiež z mylnej etymológie, že autorom cyrilského písma je sv. Konštantín Cyril a po celý svoj tvorivý život odmietal názor českého historika Gelasiusa Dobnera (1717 – 1790), že prvé slovanské písmo je hlaholika. Assemaniho kódex bol publikovaný v troch vydaniach: r. 1865 (Záhreb) vyšlo prvé vydanie v hlaholike, r. 1878 (Rím) vyšlo druhé vydanie v latinke a tretie fototypické vydanie s transliteráciou do cyriliky pripravili dvaja českí paleoslavisti Josef Vajs a Josef Kurz (Praha 1929 – 1955).

Kardinál Jozef Šimon Assemani (1687 – 1768) pochádzal zo slávnej sýrskej rodiny zjednoteného maronitského vyznania, ktorá sa významným spôsobom zaslúžila o rozšírenie vatikánskej knižnice o cirkevnú literatúru východnej a slovanskej proveniencie. Na podnet pápeža Klimenta XI. absolvoval dve cesty do Ázie a Afriky, aby obohatil vatikánsku knižnicu o východné rukopisy. Z prvej výpravy v rokoch 1715 – 1717 priviezol 150 rukopisov a z druhej cesty absolvovanej v rokoch 1735 – 1738 priviezol až 2000 rukopisov a iných starožitností vrátane hlaholského rukopisu, ktorý bol pomenovaný po svojom objaviteľovi. Kardinál Assemani je tiež autorom početných prác, vďaka ktorým už vo svojej dobe patrili medzi významných spisovateľov. Za všetky spomenieme jeho *Kalendarium ecclesiae*, kde opisuje

životy svätcov a svätíc západnej a východnej cirkvi (1755), resp. spis *Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana, recensens manuscriptos codicis syriacos, arabicos...* (1719–1728). Podrobnejšie: OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. II. d. Alq – Ažu. Praha: Sdružení pro Ottův slovník naučný. ARGO/PASEKA 1996, s. 902 – 904.

Sinajský žaltár (Psalterium Sinaiticum) bol objavený v knižnici kláštora sv. Kataríny na hore Sinai, kde sa nachádza doposiaľ. Rukopis pozostáva zo 177 listov. Jazyk i písmo sú značne starobylé, predpokladá sa, že predloha pamiatky vznikla v cyrilo-metodskej dobe. Obsahuje veľkomoravizmy. Vydanie pripravil L. Geitler (Záhreb 1883), S. Severianov (Petrohrad 1922, prelač Graz 1954).

Sinajské euchológium (Euchologium Sinaiticum) je modlitebná kniha (trebník), ktorej jednotlivé časti sú cyrilo-metodského pôvodu. Má 109 listov, z ktorých 106 listov je uložených v knižnici kláštora sv. Kataríny na hore Sinai a tri listy sú uložené v Petrohrade. Prvé vydanie pripravil L. Geitler (Záhreb 1882), v ďalších rokoch nasledovali ďalšie vydania: J. Frček (Paríž 1933), S. Słoński (Varšava 1934) a R. Nahtigal (Lubľana 1941–1942).

Glagolita Clozov (Glagolita Clozianus) pozostáva zo 14 listov, z toho 12 listov je uložených v mestskom múzeu v Tridente a dva vo Ferdinandeu v Insbrucku. Názov sa odvodzuje od pôvodného majiteľa kniežaťa Parida Cloza, ktorý ho podaroval mestskému múzeu v Tridente. Obsahom sú štyri homílie preložené z gréčtiny a jedna homília neznámeho pôvodu, asi originálna kázeň Metodova. Prvé vydanie pripravil Bartolomej Kopitar (Viedeň 1836), druhé vydanie Franz Miklosich (Viedeň 1860), tretie vydanie s transliteráciou do cyriliky pripravil Václav Vondrák (Praha 1893). Najnovšie vydanie v cyrilike s originálnym textom na fotografiách a s českým prekladom pripravil Antonín Dostál (Praha 1959).

Pražské zlomky (Fragmenta Pragensia) boli objavené v kapitulnom archíve v Prahe. Je to staroslovienska pamiatka veľkomoravskej

proveniencie. Pamiatku pozostávajúcu z dvoch listov objavil r. 1856 K. Höfler v kapitulnom archíve v Prahe a v spolupráci s P. J. Šafárikom pripravili jej vydanie pod názvom **Glagolitische Fragmente** (Praha 1857). Objavenie Pražských zlomkov hlaholských malo zásadný význam pre dejiny slovanského písma. Totiž prvý list pamiatky je palimpsest, na ktorom zotretý spodný text tiež bol napísaný hlaholikou. **Na základe podrobného štúdia písma i jazyka tejto pamiatky dospel P. J. Šafárik k názoru, že prvým slovanským písmom je hlaholika.** Tým poopravil dovtedy platný názor J. Dobrovského, ktorý pokladal za staršie slovanské písmo cyriliku. Výsledky štúdia tejto pamiatky zhrnul v práci **Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus** (Praha 1858).

1.7. Staroslovienske pamiatky cyrilské

Do kánonu staroslovienskych pamiatok písaných v cyrilike patria tri pamiatky. **Savina kniga** (Саввина книга) je názov rukopisu pozostávajúceho zo 129 listov, ktorý prepísal pop Sava z hlaholskej predlohy, ako sa uvádza na okraji rukopisu. Pamiatka je uložená v Moskve a jej obsahom je evanjeliár.

Supraslský kódex (Codex Suprasliensis) obsahuje 285 listov a bol objavený začiatkom 19. stor. v knižnici kláštora v Suprasli pri Białystoku. Obsahom pamiatky sú životopisy svätých a homílie. Prvé vydanie pripravil F. Miklosich (Viedeň 1851) a druhé vydanie S. Severianov (Sankt-Peterburg 1904, pretlač Graz 1956).

Apoštol Eninský (Praxapostolus codicis Eninensis) má názov podľa lokality, kde bol objavený r. 1960 pri rekonštrukcii chrámu sv. Paraskevy. Má 39 listov. Vydanie pripravili K. Mirčev a Ch. Kodov (Sofia 1965). Patria sem aj viaceré cyrilské zlomky a nápisy na ná-

hrobných kameňoch z 10. stor. (medzi najznámejšie patrí nápis na hrobe cára Samuila z r. 993).²⁸

Frizinské pamiatky ako jediná jazyková pamiatka sú písané latin-kou a patria do panónsko-slovinskej redakcie cirkevno-slovanského jazyka z 10.-11. stor. Nezaradujú sa do kánonu staroslovienskych pamiatok. Pokladajú sa za svedectvo slovanskej liturgie u Slovincov. Názov majú podľa kláštora vo Freisingene v hornom Bavorsku, kde boli objavené. Sú uložené v štátnej knižnici v Mníchove. V pamiatke sa vyskytujú vplyvy slovinských nárečí v západnom Korutánsku, medzi ktoré patria najmä údaje o denazalizácii nosoviek : **o > u, o, on, un, e > e, a, en**, miestne meno **Longatici** (< Lōgatyсь > Logatec).²⁹

- Jazyk týchto staroslovienskych pamiatok tvoriacich **kánon (výber uznaných alebo vzorových textov) staroslovienskych pamiatok** je predmetom opisu v gramatikách starosloviensčiny. Jeho charakteristické znaky sú značne archaické, ktoré dobre reprezentujú praslovanský stav z konca praslovanskej jednoty. Radoslav Večerka rozlišuje **dva vývinové stupne starosloviensčiny**.

- **Prvý stupeň je prastarosloviensčina alebo solúnska starosloviensčina**, ktorá bola jazykom Slovanov z okolia Solúna a ktorá nie je písomne doložená.³⁰ Preto sa táto prastarosloviensčina pre vedecké

28 Podrobnejšie pozri: BRAJERSKI, Tadeusz: *Język staro-cerkiewno-słowiański*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski 1970, s. 59 – 62.

КАМЧАТНОВ, А. М.: *Старославянский язык*. Учебное пособие. Москва: Издательство „Флинта“ – Издательство „Наука“ 1985, стр. 21 – 23.

НИКОЛИЋ, Светозар: *Старословенски језик*. Београд: Научна књига 1984, стр. 21 – 25.

KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 29 – 34.

ВАН-ВЕЙК, Николаус (VAN WIJK, Nicolaus): *История старославянского языка*. Перевод с немецкого В. В. Бородич. Москва: Издательство иностранной литературы 1957, стр. 42 – 63.

ŠTEC, Mikuláš: *Starosloviensčina a cirkevná slovančina*. Prešov – Pravoslávna bohoslovecká fakulta 1997, s. 25 – 28.

29 PETR, Jan: *Základy slovinštiny*. Praha: Universita Karlova 1971, s. 20-21.

30 VEČERKA, Radoslav: *Staroslověňština*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1984, s. 17 – 18.

účely rekonštruuje. Je to v podstate jazyk cyrilometodských textov v ich pôvodnom znení.

- **Druhú vývinovú fázu staroslovienciny** podľa tohto českého bádateľa predstavuje tzv. **veľkomoravská starosloviencina**, ktorá sa formovala v dôsledku jazykových kontaktov prastaroslovienciny solúnskeho typu a domáceho živého jazyka na Veľkej Morave ako aj veľkomoravského kultúrneho dialektu. Radoslav Večerka sa domnieva, že veľkomoravský jazykový štandard je sčasti reprezentovaný najstaršou staroslovienskou pamiatkou Kyjevské listy, ktorej vznik sa kládie na začiatok, resp. do polovice 10. stor. Ale aj túto veľkomoravskú starosloviencinu musíme rekonštruovať na základe analýzy a štúdia staroslovienskych textov.

- Ani jedna pamiatka nie je datovaná, preto pri určovaní absolútnej chronológie vzniku pamiatky sa vychádza z podrobného štúdia písma a jazyka. **Pamiatky písané hlaholikou sú staršie než pamiatky napísané cyrilikou.** Rozlišuje sa:

- (1) **oblá hlaholika** (starší typ hlaholiky),
- (2) **hrnatá hlaholika** (mladší typ hlaholiky).

Bádatelia sledujú tiež spôsob, ako sú radené písmená v riadku, či na spodný riadok, alebo na horný riadok, čo je starší spôsob písania prevzatý z orientálnych jazykov.

- Významným bádateľom v oblasti staroslovienskeho písma bol **Josef Vajs**, znalec hlaholskej paleografie, chorvátskeho hlaholizmu a vzťahov staroslovienskych prekladov ku gréckym originálom, autor monografie **Rukovět hlaholské paleografie** (Praha 1932), ktorá sa pokladá za najlepšie prepracovaný výklad o pôvode hlaholiky.

- Z jazykových kritérií sú podľa Josefa Kurza dôležité hláskoslovné, tvaroslovné a sčasti aj lexikálne údaje, doložené v najstarších staroslovienskych pamiatkach. Preto sa pri vymedzovaní základných jazykových a paleografických údajov o staroslovienskom jazyku vy-

chádza z rozboru uvedených zachovaných textov, ktoré sa zaraďujú do kánonu staroslovienskych pamiatok, lebo tieto pamiatky najlepšie odrážajú pôvodný stav najstaršieho slovanského spisovného jazyka.³¹

- Pokladali sme za dôležité uviesť tento prehľad kánonických staroslovienskych pamiatok a ich edícií, lebo majú neoceniteľnú dokumentárnu hodnotu pre viacero vedných disciplín – pre slovanskú jazykovedu, paleografiu, historiografiu, teológiu, filozofiu, právo. Sú svedectvom kultúrnej vyspelosti Slovanov v 9. stor. v širokom kontexte európskych národov. Preto vedomosti o týchto našich najstarších písomných pamiatkach sú základom duchovnej a kultúrnej formácie pre všetky minulé, súčasné i budúce generácie všetkých slovanských národov. Aj keď je písmo i jazyk staroslovienskych pamiatok starobylý, jednako nejde o originál.

- **Originály staroslovienskych pamiatok sa nezachovali**, iba ich odpisy, ktoré sú mladšie o sto až stopäťdesiat rokov než pôvodné pamiatky z cyrilo-metodského obdobia. **O staroslovienskom období hovoríme od 9. – 11. stor., vlastné cyrilo-metodské obdobie sa datuje do 9. stor.** Keďže išlo o sakrálne pamiatky, odpisy sú pomerne verné, ale vyskytujú sa v nich chyby, nepresnosti, a to jazykové i paleografické. Chyby vznikali často z nepozornosti pisárov, resp. pisári zámerné vnášali zmeny do jazyka či písma.

- **Od 12. stor., keď hovoríme o cirkevnoslovanskom jazyku, resp. o jednotlivých redakciách (typoch) cirkevnoslovanského jazyka**, zmeny v textoch pamiatok vlastne odrážajú vonkajší vplyv miestneho jazyka, na území ktorého sa pamiatka prepisovala. Preto pri edícii jednotlivých staroslovienskych pamiatok je veľmi dôležitá kritická textová analýza, obsahujúca indexy variantov z iných kódexov, s podrobným paleografickým, gramatickým a lexikologickým opisom výsledkov tejto textovej analýzy a s odkazmi na všetky predchádzajúce edície danej pamiatky.

31 Porov. R. Večerka, c. d., 1984, s. 32.

1.8. Starosloviensky jazyk a jeho názvy v slavistike

1.8.1. Posolstvo kniežaťa Rastislava byzantskému cisárovi Michalovi III. v normalizovanom znení

Úryvok zo Života Konštantína Cyrila

Text č. 1

Растиславъ бо · моравьскыи къназь · Богомъ оустимъ
съвѣтъ сътвори съ кънази своими и съ Моравляны
и посъла къ цѣсарю Михаилоу глаголюа : людемъ
нашымъ поганьства сѧ отъвръгъшемъ и по
христьянскыи сѧ законъ дръжаштемъ · и оучителя
не имамъ такогo · иже ны би въ свои ѡзыкъ истжж
вѣрж христьянскжж съказалъ · да сѧ бж и ины
страны · того зръашта · подобилы намъ · То посъли
ны · владыко · епискоупъ и оучитель такъ · отъ васъ
бо на всѧ страны всегда добрыи законъ исходить
· Събравъ же съборъ цѣсарь · призъва Константина
Философа · и сътвори и слышати рѣчь сыж · И рече
: Философе · вѣмъ тѧ троуднъ сжшть · нъ потрѣба
кътъ тебѣ тамо ити · сѧ бо речъ не можетъ никътоже
исправити ꙗкоже ты · Отъвѣшта Философъ : И
троуднъ сы тѣломъ и больнъ радъ идж тамо · аште
имѣжтъ боукъви въ ѡзыкъ свои · и рече цѣсарь
къ нему : дѣдъ мои и отьць мои и инии мънози

искавъше · того не обрѣли сжтъ · То како азъ мож
обрѣсти · Философъ же рече : То кѣто можеть на водѣ
всѣдѣж напъсати · Или кретичьско има себѣ обрѣсти ·

Rastislav totiž, moravské knieža, dostanúc od Boha vnuknutie, poradil sa so svojimi kniežatami a s Moravanmi a vyslal posolstvo k cisárovi Michalovi, hovoriac: »Keďže náš ľud pohanstvo odvrhol a drží sa kresťanského zákona a nemáme takého učiteľa, ktorý by nám v našom jazyku vysvetlil pravú kresťanskú vieru, aby aj iné krajiny, vidiac to, nás napodobnili, pošli nám teda, vládár, takého biskupa a učiteľa. Lebo od vás na všetky strany vždy dobrý zákon vychádza.«

Cisár zvolal radu, prizval Konštantína Filozofa a nechal ho vypočuť si posolstvo. I riekol: »Viem, Filozof, že si ustatý, ale treba ti ta ísť, lebo tieto veci nemôže nikto iný vykonať iba ty.« Filozof odpovedal: »I ustatý som i chorý telom, ale s radosťou ta pôjdem, ak majú písme-ná pre svoj jazyk.« A povedal mu cisár: »Ded môj i otec môj a mnohí iní pátrali po tom, ale nič nenašli, ako to teda ja môžem nájsť ?« Filozof povedal: »Kto môže na vodu reč napísať? A potom nechcem byť nazvaný heretikom !«

Termín *starosloviensky jazyk* je odvodený od názvu jazyka Veľkej Moravy a Panónie, ktorý sa vyskytuje v slovanských historických prameňoch: **ѠЗЫКЪ СЛОВѢНСКЫИ, СЛОВѢНСКЫИ, СОЛОУНИАНЕ ВЪСИ ЧИСТО СЛОВѢНСКЫ ВЕСѢДОУЖТЪ**. Obyvatelia sa nazývali etnonymom **СЛОВѢНЕ** (и **МЫ СЛОВѢНЕ ПРОСТА ЧАДЪ**) alebo **Моравиане**. Ale v dobových pamiatkach, ako zdôrazňuje J. Stanislav³², sa však názov **ѠЗЫКЪ МОРАВЪСКИИ (Моравьскыи)** nevyskytuje. Bol to liturgický jazyk, jazyk prekladov, pôvodnej umeleckej literatúry, odbornej literatúry, ale aj jazyk prednášok na učilišti (aka-

32 STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk*. 1. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 22.

démii), na ktorom sa vychovával kňazský dorast v staroslávnej Nitre, matke slovenských miest.

Podľa slovenského slavistu Šimona Ondruša **Nitra** má najstaršie historické doklady zo všetkých miest nielen na Slovensku, ale aj na Morave a v Čechách. Kým Nitra, Bratislava, Devín sú historicky doložené už z 9. storočia (r. 805 Wrastisslaburgium, r. 826 Nitrawa, r. 864 Dowina, r. 880 Nitra), Praha má najstarší židovsko-arabský doklad Faraga-Baraga až z r. 965, Brno v podobe Brnen, Brynen až z 11. storočia (r. 1048 a 1091). Nitrianska diecéza bola založená r. 880 a je najstaršou diecézou na Slovensku, v strednej a východnej Európe.³³

Tento jazyk priniesli na Veľkú Moravu sv. Konštantín Cyril a sv. Metod r. 863 na základe **posolstva kniežata Rastislava byzantskému cisárovi Michalovi III.**, v ktorom ho žiadal o misionárov hlásajúcich kresťanstvo vo **svojom (slovanskom) jazyku. Uviedli sme starosloviensky text posolstva v normalizovanom znení**, t. j. v rekonštruovanej staroslovienskej podobe zo Života Konštantína Cyrila (14. kapitola) a jeho slovenský preklad.³⁴

Obidve staroslovienske pamiatky – **Život Konštantína Cyrila a Život Metoda** – sa zachovali v neskorších ruských odpisoch. Najstarší rukopis Života Metoda, tzv. Uspenský, je z 12. storočia a zachoval sa v 16 odpisoch. Najstarší rukopis Života Konštantína Cyrila je z druhej polovice 15. storočia a zachoval sa v 59 odpisoch. Obidve pamiatky sú veľmi dôležitým prameňom pre poznanie Konštantínovho a Metodovho pôsobenia na Veľkej Morave. Sú to pôvodné, nepreložené diela, písané po starosloviensky.

33 ONDRUŠ, Šimon: *Odtajnené trezory slov*. I. Matica slovenská : 2000, s. 9 – 16.

KOREC, Ján Chryzostom kardinál: Konštantín Filozof (sv. Cyril). In: PROGLAS. (Úvod napísal Ján Chryzostom kardinál Korec). Druhé, upravené a doplnené vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo HERBA, spol. s r. o., 1998. 60 s.

34 In: KURZ, J. – ŘEHÁČEK, L. – VEČERKA, R.: *Čítanka staroslověnských textů se slovníčkem*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 4 – 5. Slovenský preklad najnovšie spracoval VRAGAŠ, Š.: **Život Konštantína Cyrila a Život Metoda**. Úvodnú štúdiu napísal A. Bagin. Ilustrácie S. Dusík. Matica slovenská : 1991. 91 s. Druhé upravené a rozšírené vydanie. Ilustrácie a grafická úprava Miroslav Cipár. Bratislava: Karmelitánske nakladateľstvo 2013. 125 s.

Porov.: BAGIN, A.: *Úvod do staroslovienciny*. (Časť historická). Bratislava: Spolok Sv. Vojtecha Trnava v cirkevnom nakladateľstve 1970. 82 s.

Starosloviencina už vyše dvestopäťdesiat rokov púta pozornosť jazykovedcov, literárnych vedcov, historikov, teológov a všetkých milovníkov staroslovienskej literatúry, kultúry, staroslovienskeho písomníctva a slovanskej liturgie nielen v slovanských, ale aj v neslovanských krajinách. **Zrod paleoslavistiky je úzko spätý so začiatkom národného obrodzenia v slovanských krajinách v druhej polovici osemnásteho storočia.** Bolo to obdobie hľadania svojich slovanských a kresťanských koreňov, dejín, svojich vladárov a vладыkov, pravlasti, prajazyka, čiže svojho miesta v rodine európskych a kresťanských národov. Zakladatelia slavistiky Josef Dobrovský (1753 – 1829), Bartolomej Kopitar (1780 – 1844), Alexander Christoforovič Vostokov (1781 – 1864), Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861) pripisovali veľký význam štúdiu staroslovienskych pamiatok a staroslovienciny, ktorú nazývali „starým cirkevným jazykom slovanským“. Vo výskume tohto starobylého slovanského jazyka videli kľúč k poznaniu dejín Slovanov, genézy slovanských jazykov a slovanského písma ako aj k určeniu miesta slovanských jazykov v rodine indoeurópskych jazykov.

1.8.2. Vývin názorov zakladateľov slavistiky na pôvod staroslovienciny

V 18. storočí stáli pred slavistami tieto kardinálne otázky:

- (1) otázka priority slovanského písma, hlaholiky a cyriliky;
- (2) vymedzenie prazákladu slovanských jazykov a určenie vzťahu medzi živými slovanskými jazykmi a starosloviencinou;
- (3) určenie genézy staroslovienciny, ktorú J. Dobrovský v klasifikácii slovanských jazykov uvádza na prvom mieste skupiny A (starosloviencina, ruština, srbčina, chorvátčina, slovinčina), „lebo bola prv kultivovaná ako ruština a srbčina“ (do skupiny B zaraďuje češtinu, slovenčinu, hornú lužickú srbčinu, dolnú lužickú srbčinu, poľštinu);
- (4) odlíšenie staroslovienciny (9. – 11. storočie) a cirkevnej slo-

vančiny (od 12. storočia až po súčasnosť) ako dvoch vývinových stupňov prvého spisovného jazyka Slovanov.³⁵

1.8.2.1. Otázka priority stsl. písma v diele J. Dobrovského a G. Dobnera

V 18. storočí bol všeobecne rozšírený názor, a toho sa pridržal aj abbé Dobrovský, že prvým slovanským písmom bola cyrilika. V tom čase sa vychádzalo z mylnej etymológie, že názov cyrilika vznikol na počesť jej zostavovateľa sv. Konštantína Cyrila, ktorý spolu so svojim bratom sv. Metodom prišiel na Veľkú Moravu roku 863 na základe pozvania kniežata Rastislava, aby tu šíрили kresťanstvo v „našom“, t. j. slovanskom jazyku, a aby tu položili základy slovanského písomníctva. Podľa tohto staršieho názoru, ktorý obhajoval J. Dobrovský v ostrej polemike s českým historikom G. Dobnerom (1719 – 1790), hlaholika je mladšie písmo a za jeho zakladateľa sa pokladal sv. Hieronym, ktorý vraj bol slovanského pôvodu.

Roku 1785 vydal **Gelasius Dobner** prácu *Ob das heut zu Tage sogenannte cyrillische Alphabet für eine wahre Erfindung des heil. slavischen Apostels Cyrills zu halten sei?*, v ktorej ako jediný bádateľ v tom období obhajoval názor, že hlaholika je staršie slovanské písmo, ktoré zostavil sv. Konštantín Cyril, kým cyrilika je mladšie písmo. Neskorší slavistický výskum dal za pravdu Dobnerovi nielen v otázke priority písma, ale aj v ďalších slavistických otázkach týkajúcich sa najstarších českých dejín. On ako prvý uviedol do štúdia dejín metódu racionalistickej kritiky.³⁶

35 ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Z nemeckého originálu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Budín 1826, preložili, edične pripravili a poznámky napísali V. Betáková a R. Beták. Spisy Pavla Jozefa Šafárika. 1. Košice: Vydalo Východoslovenské vydavateľstvo Košice pre Univerzitu Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach roku 1992, s. 33, 36.

36 Podrobnejšie OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. VII. Dánsko – Dřevce. Praha: Sdružení pro Ottův slovník naučný. ARGO/PASEKA 1997, s. 706–708.

1.8.2.2. Študijné cesty J. Dobrovského do Švédska, Ruska, Benátok a Padovy

V uvedenom období boli bádateľom známe najmä rukopisy písané cyrilikou v Rusku, Srbsku a Bulharsku. O početných starobylých cyrilských rukopisoch v knižniciach i kláštoroch v Petrohrade a Moskve sa **J. Dobrovský** mohol presvedčiť počas svojho polročného študijného pobytu v Rusku, ktorý absolvoval v rokoch 1792–93.

Cieľom tejto výskumnej cesty J. Dobrovského bolo jednak štúdium českých pamiatok odvečených do Švédska počas tridsaťročnej vojny v 17. storočí a jednak štúdium cyrilských rukopisov v Rusku v petrohradských a moskovských knižniciach, archívoch a pravoslávnych kláštoroch. Túto cestu absolvoval od mája 1792 do februára 1793, pričom vo Švédsku pobudol od mája do augusta 1792 v Lunde a v Štokholme a v Rusku v čase od augusta 1792 až do februára 1793, keď sa z Moskvy vrátil cez Varšavu–Krakov–Tešín–Olomouc do Prahy. [Porov. OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. VII. Dánsko – Dřevec (1997, s. 730 – 736)].

V tom čase ešte neboli známe staré hlaholské rukopisy, pretože tie boli objavené až v 19. storočí. Jediný známy hlaholský rukopis, Assemaniho kódex z konca 10. a zo začiatku 11. storočia, bol uložený vo Vatikánskej knižnici a vo vtedajšej slavistike sa mu neprisovala náležitá pozornosť.³⁷ Príčiny nedocenenia tejto starobylej jazykovej pamiatky treba podľa nášho názoru hľadať v tom, že na kritické vydanie rukopisu sa čakalo takmer stotridsať rokov, lebo dovtedy sa nikto nepodujal na túto náročnú úlohu, hoci už v prvej polovici 19. storočia boli pripravené edície viacerých hlaholských i cyrilských pamiatok. Preto aj vedecká hodnota tejto pamiatky pre riešenie zásadných otázok slavistiky v uvedenom období bola zahalená rúškom tajomstva. Assemaniho kódexu sa neprisoval význam, ktorý mu právom patrilo,

37 Podrobnejšie HORÁLEK, Karel: *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962, s. 360 – 375.

a ako to potvrdili edície z druhej polovice 19. a z prvej polovice 20. storočia. Zo životopisu patriarchu slavistiky Dobrovského je známe, že v roku 1794 absolvoval študijnú cestu do Benátok a do Padovy a že v roku 1812 študoval v archíve v Mníchove rukopis Frizinských zlomkov písaných latinkou, no do vatikánskych archívov sa nedostal.³⁸ Vo svojom spise *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (1822), ktorý sa pokladá za klasickú učebnicu staroslovienciny, uverejnil z Assemaniho kódexu niekoľko úryvkov, hoci rukopis pamiatky nevidel.³⁹

Ešte v spise **P. J. Šafárika** *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, v ktorom nájdeme podrobný prehľad literatúry o slovanských jazykoch a literatúrach od najstarších čias až do jeho vydania v roku 1826, čítame, že starosloviencina je „matkou všetkých slovanských jazykov“. **Tento názor nemeckého historika Schlözera bol rozšírený aj medzi slavistami v slovanských krajinách a pridržal sa ho aj Anton Bernolák**, kodifikátor prvej spisovnej slovenčiny z roku 1787 vo svojom spise *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum...*

1.8.2.3. P. J. Šafárik o názoroch J. Dobrovského na pôvod staroslovienciny

P. J. Šafárik v spomínaných *Geschichte* v kapitole *Vzťah starého slovanského cirkevného jazyka k ostatným slovanským nárečiam* konštatuje: „Pán Dobrovský skúmal mienky svojich predchodcov prísnejšie a povahu slovanských nárečí prebádal dôkladnejšie ako ktokoľvek iný pred ním. Slovanské národy zoskupil najprv vo dve skupiny: v *juhovýchodnú*, kam patria Rusi, Bulhari, Srbi, Dalmatínci, Chorváti a Vindi, a *severozápadnú*, kam patria Poliaci, Česi, Slováci a Srbovendi v Lužiciach. Prišiel na to, že národy prvej skupiny lepšie rozumejú starosloviencine ako príslušníci druhej skupiny. Starosloviencinu, presnejšie

38 **Frizinské zlomky**, ktoré sú pomenované podľa svojho náleziska vo Freisingene, sa nezaraďujú do kánonu staroslovienskych pamiatok, ale patria do panónsko-slovinskej redakcie cirkevnej slovančiny a z jazykového hľadiska predstavujú starosloviencinu s prvkami starej slovinčiny.

39 WEINGART, Miloš: *Rukovět jazyka staroslověnského* I. – II. Praha 1937–1938.

jazyk cyrilských evanjelií nepokladá za druh, ku ktorému by mohli patriť srbčina, ruština atď. ako odrody, ale ona sama je iba odrodou, tak ako aj ostatné nárečia. V takomto ponímaní nemôže byť starosloviencina matkou všetkých ostatných nárečí. A k tomu ešte starosloviencina patrí podľa neho do prvej skupiny, kam čeština, slovenčina a poľština nepatria. Nesmie sa tu predpokladať, že v čase, keď bol slovenský jazyk po prvýkrát písomne zachytený, hovorilo sa len jednou, rovnakou slovančinou, z ktorej by sa pozvoľna boli vyvinuli teraz také rozdielne dialekty. Iba dnešná srbčina sa z nej vytvorila a pretvorila. Ostatné vzdialenejšie nárečia sa nevytvárali a nerástli z nej, ale iba vedľa nej. ...A tak Srb má ten najprávoplatnejší nárok tvrdiť, že starý slovanský cirkevný jazyk je jeho dávnym vlastníctvom, o čom ani nikdy nemohol pochybovať. Touto rečou sa hovorilo v IX. stor. na pravom brehu Dunaja, od Belehradu na východ až k Čiernemu moru, na západ až k Jadranskému moru, na juh od Dunaja až k mestu Solún, kde sa Cyril pravdepodobne už od mladosti učil svoju slovančinu.⁴⁰ Aj o pár rokov neskôr, ako uvádza Šafárik, J. Dobrovský bol presvedčený „že Cyrilova reč, to bol starý, ešte rýdži srbsko-bulharsko-macedónsky jazyk“ (s. 73).

1.8.3. Prehľad názorov zakladateľov slavistiky na pôvod staroslovienciny

Josef Dobrovský nepokladal starosloviencinu za matku slovanských jazykov a zároveň sa domnieval, že je sestrou južných slovanských jazykov. Hneď od začiatku mu bolo jasné, že starosloviencina patrí do juhovýchodnej, presnejšie južnej skupiny slovanských jazykov a že základom tohto prvého spisovného jazyka Slovanov bola podľa neho srbčina, resp. „srbsko-bulharsko-macedónsky jazyk“.

Pavol Jozef Šafárik sa kloní k názoru, „že bulharčina a srbčina pôvodne a ešte i za Cyrilových čias tvorili asi len jedno nárečie“

40 ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* (1992, s. 73).

(s. 81). Neskôr vo svojom *Slovanskom národopise*, ktorý vyšiel v Prahe roku 1842, sa priklonil k mienke, že staroslovienčina má bulharský základ: „Tá reč, usudzujúc podľa pamiatok v prekladoch písem svätých a v bohoslužobných knihách gréckej cirkvi, bola so súčasným, no teraz už značne zmeneným bulharským nárečím, rovnakého rodu a charakteru, preto ju tu pod spoločným názvom uvádzame. ...V tejto reči rozlišujeme historicky len dve nárečia: cirkevné čiže cyrilské, a novobulharské, ktoré sa sformovalo z prostého hovoru a hovoria ním súčasní Bulhari.“⁴¹

Tento Šafárikov názor je doposiaľ všeobecne rozšírený v bulharskej slavistike, resp. sa ho pridržiavajú aj niektorí slavisti v neslovanských krajinách, ktorí na pomenovanie staroslovienčiny používajú termín starobulharský jazyk (altbulgarische Sprache). To znamená, že v bulharskej slavistike sa stotožňuje staroslovienčina s najstarším vývinovým stupňom bulharčiny, so starou bulharčinou. Tento názor bol podrobený kritike na I. zjazde slovanských filológov v Prahe roku 1929, kde sa v Tézach Pražského lingvistického krúžku konštatovalo, že „z metodologického hľadiska nemožno pripustiť, aby sa tento najstarší spisovný jazyk Slovanov stotožňoval s jedným z historických slovanských jazykov a aby sa vykladal z hľadiska historickej dialektológie.“⁴²

Spočiatku sa k názoru J. Dobrovského klonil aj **slovinský bádateľ B. Kopitar** a tento názor prezentoval vo svojej po nemecky napísanej gramatike slovinčiny *Grammatik der slawischen Sprache in Krain und Steiermark* (1808). Neskôr v recenzii Dobrovského spisu *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* uverejnenej vo viedenskom časopise *Jahrbücher der Literatur* (XVII, 1822), tento názor odvolal a „za pria-

41 ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: *Slovanský národopis*. Z českej pôvodiny *Slowanský národopis*, Praha 1842, preložil P. Žigo. Spisy Pavla Jozefa Šafárika. 4. Košice: vydalo Vydavateľstvo Oriens pre Univerzitu Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach s finančným príspevkom Štátneho fondu kultúry Pro Slovakia 1995, s. 35 – 38.

42 Podrobnejšie DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Kapitoly zo slavistiky II*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 95. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008, s. 203.

mych potomkov Slovanov hovoriacich Cyrilovou a Metodovou rečou vyhlásil Korutáncov alebo dnešných Vindov.⁴³

O túto Kopitarovu teóriu o panónskej pravlasti staroslovienčiny sa opieral aj jeho krajan a žiak **Franz Miklosich** (1813 – 1891), tvorca vedeckého štúdia porovnávacej slovanskej jazykovedy. Miklosich sa zaslúžil o to, že staroslovienčina bola zaradená do porovnávacieho štúdia slovanských jazykov a všetky otázky súvisiace s výskumom staroslovienčiny sa riešili porovnávacím postupom.⁴⁴

Otázka pôvodu staroslovienčiny bola definitívne vyriešená až koncom 19. storočia, keď **Vatroslav Oblak** (1864 – 1896), žiak chorvátskeho bádateľa Vatroslava Jagića (1838 – 1923), na základe priameho terénneho výskumu nárečí v Solúne prišiel k záveru, že **základom staroslovienčiny boli macedónske nárečia v okolí rodiska sv. Konštantína Cyrila a sv. Metoda**. Vo svojej publikácii *Macedonische Studien* (Wien 1896) na základe podrobného **opisu macedónskeho nárečia obce Suho pri Solúne** ukázal na neudržateľnosť Miklosichovej teórie o panónskom pôvode staroslovienčiny a na druhej strane uviedol spoločné črty tohto archaického macedónskeho nárečia a pôvodnej staroslovienčiny predveľkomoravského typu. Oblakova práca vzbudila nebývalý ohlas v slavistických kruhoch a odvtedy sa k výskumu macedónskych nárečí vracajú mnohí jazykovedci.⁴⁵

43 Porov. ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* (1992, s. 74).

44 Pozri KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 40.

45 Porov. MAŁECKI, Mieczysław: *Dialekty polskie i słowiańskie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2004, s. 267 – 320. V jeho štúdiách z tridsiatych rokov 20. stor. nájdeme aj kritický prehľad literatúry o dovtedajších výskumoch týchto macedónskych nárečí.

1.8.4. Názvy staroslovienciny v minulosti i súčasnosti

V slavistike sa najčastejšie používali tieto názvy staroslovienského jazyka:

- „slovanský jazyk starého nárečia“ (J. Dobrovský),
- „stará cirkevná slovančina“, „liturgický jazyk Cyrila a Metoda“, „starý slovanský cirkevný jazyk“, „cyrilský literárny jazyk“, „cirkevnoslovanský jazyk“, „slovanský jazyk“, „jazyk cyrilského prekladu Biblie a liturgie všetkých Slovanov gréckeho obradu“ (P. J. Šafárik),
- „slovanský jazyk“, „cirkevnoslovanský jazyk“ (A. Ch. Vostokov),
- „altslovenische Sprache“ (F. Miklosich),
- „altbulgarische (kirchenslavische) Sprache“ (V. Jagić),
- „altbulgarische (altkirchenslavische) Sprache“ (A. Leskien),
- „Old Church Slavonic“ (R. Auty),
- „vieux slave“ (A. Vaillant),
- „lingua palaeoslovenica“ (F. Miklosich).
- Názov „staroslověnský jazyk“ uviedol do českej jazykovedy Jiří Polívka a používa sa aj v slovenskej lingvistike (starosloviensky jazyk).

Najlepší slovenský znalec dejín spisovnej slovenčiny a jazykovej situácie v predpisovnom období Ján Doruľa vo svojej najnovšej štúdiu *Predstavy slovenských vzdelancov o jazyku a etnickej identite Slovákov v období národného obrodovania* (s. 92–96)⁴⁶ presvedčivo ukázal, že v prípade termínu a názvu staroslověnský jazyk používaného v češtine išlo o snahu J. Polívku (1883)⁴⁷ odlíšiť názov **staroslovenský jazyk** „staroslovenski jezik, lingua palaeoslovenica, altslovenische Sprache“ od staroslovanského jazyka, ktorý sa v starosloviencine označoval ná-

46 In: Historický význam a odkaz diela osobnosti slovenského národného obrodovania. Ved. red. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2014, s. 79 – 132.

47 POLÍVKA, Jiří: *Kterým jazykem psány jsou nejstarší památky církevního jazyka slovanského starobulharský či staroslověnský*. – Slovanský sborník, 1883, roč. 2, č. 10, s. 481-488, 545-554.

zvom **СЛОВѢНСКЪ ЯЗЫКЪ**. Týmto termínom sa podľa J. Doruľu mal odlíšiť staroslovanský jazyk (**СЛОВѢНСКЪ ЯЗЫКЪ**) od staroslovinského jazyka (slovin. staroslovenski jezik, slov. staroslovinský jazyk), ktorý bol v druhej polovici 19. stor. rozšírený vplyvom bádateľských zásluh slovinských paleoslavistov B. Kopitara a F. Miklošiča a ich teórie o panónskom pôvode staroslovienciny. J. Doruľa podobne ako českí paleoslavisti J. Vašica a R. Večerka pokladá východiskový český termín staroslověnský jazyk za technický termín (terminus technicus). Český termín staroslověnský jazyk bol prevzatý do slovenčiny v podobe starosloviensky jazyk, pričom „jeho adaptácia do slovenčiny je čisto formálna, nahrádza len v slovenskej grafike cudzie písmeno ě umelou, nepravou dvojhláskou ie.“ (J. Doruľa, 2014, s. 96).

Ako vyplýva z uvedeného prehľadu názvov staroslovienciny, v odbornej literatúre sa od čias zrodu slavistiky ako osobitnej vednej disciplíny najčastejšie používali tieto názvy: starý cirkevný slovanský jazyk, cirkevnoslovanský (starocirkevnoslovanský) jazyk, старославянский язык, церковнославянский язык, древнецерковнославянский язык, staroslov’jans’ka mova, język staro-cerkiewno-słowiański, język starosłowiański (starobułgarski), staroslavenski jezik, starocrkvenoslavenski jezik, старословенски језик, старословенски јазик, старобългарски език.⁴⁸

1.8.5. Terminologické rozlíšenie staroslovienciny a cirkevnej slovančiny

Slavisti v 18. ani v 19. storočí ešte nerozlišovali medzi *starosloviencinou*, ktorá sa zachovala v staroslovienských pamiatkach veľkomoravského a povelkomoravského obdobia v 9. – 11. storočí, a *cirkevnou slovančinou*, ktorá sa vyvinula v dôsledku jazykových kontaktov staroslovienciny a národných jazykov na slovanskom juhu

48 Rozgi Николић, Светозар: *Старословенски језик I*. Правопис – Гласови – Облици. Треће издање. Београд: Научна књига 1984, с. 26 – 27.

a východe po vyhnaní Metodových žiakov z Veľkej Moravy od 12. storočia. Prirodzene, v staršej slavistickej literatúre sa nerozlišovali ani redakcie (typy) cirkevnej slovančiny a v odbornej literatúre sa hovorí o ruských, srbských, bulharských pamiatkach, a nie o pamiatkach ruskej, srbskej, bulharskej, macedónskej, veľkomoravskej redakcie (typu) cirkevnej slovančiny.

S potrebou terminologického rozlíšenia staroslovienciny a cirkevnej slovančiny prišla až **moderná jazykoveda**. Holanský slavista **Nicolaus van Wijk** (1880 – 1941) vo svojej učebnici *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache* (Berlin – Leipzig 1931), ktorá vyšla aj v ruskom preklade pod názvom *История старославянского языка* (Москва 1957) navrhuje, aby sa rozlišovali dva pojmy a termíny: (1) *starosloviensky jazyk* (древнецерковнославянский язык, altkirchenslavische Sprache) pre staroslovienske obdobie, z ktorého sa zachovali najstaršie jazykové pamiatky, a (2) *cirkevná slovančina* (церковнославянский язык, kirchenslavische Sprache) pre mladšie obdobie, keď sa jednotlivé písomné pamiatky zaraďujú do jednotlivých redakcií (typov) cirkevnoslovanského jazyka. N. van Wijk ešte nepoužíva termín redakcia (typ) cirkevnoslovanského jazyka, ale hovorí o rusko-cirkevnoslovanských, bulharsko-cirkevnoslovanských, chorvátsko-cirkevnoslovanských, srbsko-cirkevnoslovanských, resp. česko-slovensko-cirkevnoslovanských textoch.⁴⁹

O potrebe terminologického rozlíšenia medzi starším a mladším vývinovým stupňom staroslovienciny sa diskutovalo aj na I. zjazde slovanských filológov v Prahe roku 1929. Autori Téz Pražského lingvistického krúžku, ktoré boli publikované v materiáloch I. zjazdu slovanských filológov, menovite vo štvrtej téze „*Aktuální otázky jazyka církevněslovanského*“, navrhli, aby sa termínom *starosloviensky jazyk* označoval jazyk najstarších písomných pamiatok z 10. – 11. storo-

49 Pozri ВАН-ВЕЙК, Николаус (VAN WIJK, Nicolaus): *История старославянского языка* (Geschichte der altkirchenslavischen Sprache). Перевод с немецкого В. В. Бородич. Москва: Издательство иностранной литературы 1957, с. 19 – 20.

čia. Pre mladšie obdobie od 12. storočia odporúčali používať termín *stredný cirkevný slovanský jazyk*. Autori Téz zaviedli ďalší nový termín *lokálne redakcie (typy) cirkevnej slovančiny*, v ktorých sa vyskytujú zmeny v dôsledku jazykových kontaktov staroslovienčiny a národného jazyka, na území ktorého sa staroslovienčina používala ako liturgický jazyk, resp. spisovný jazyk (na slovanskom juhu a východe). Tento návrh sa natrvalo ujal s menšou úpravou. Od 12. storočia hovoríme o cirkevnej slovančine (cirkevnoslovanskom jazyku) a o jej lokálnych redakciách (typoch).⁵⁰

1.8.6. Edície staroslovienskych pamiatok v 19. stor. a ich prínos pre rozvoj slavistiky

Zásadné korekcie v názoroch na kardinálne otázky slavistiky prišli veľké **objavy staroslovienskych pamiatok v 19. storočí a ich edície**, čím sa potvrdil starší názor zakladateľov slavistiky, že základom slavistického výskumu je štúdium staroslovienskych pamiatok v širšom kontexte porovnávacieho štúdia slovanských a indoeurópskych jazykov (najmä gréčtiny, latinčiny, nemčiny, albánčiny, rumunčiny a pod.), ich literatúr a dejín. Objavenie a kritické vydanie každej staroslovienskej pamiatky v 19. storočí bolo vždy mimoriadnou udalosťou v slavistike, lebo vďaka tomu sa slavisti pomaly, krok za krokom, približovali k formulovaniu nových zistení a k revízii starších názorov, ktoré z pohľadu nových objavov mali často charakter domniek a hypotéz.⁵¹

50 Publikácia *Teze předložené Prvému sjezdu slovanských filologů v Praze 1929* pôvodne vyšla ako zjazdový materiál. Neskôr bola znovu uverejnená v práci *U základů pražské jazykovědné školy. Prameny české a slovenské lingvistiky*. Ed. J. Vachek. Praha: Academia 1970, s. 35 – 67.

51 Porov. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Miesto staroslovienčiny v rodine slovanských jazykov*. In: *Reflexia jednoty v diele a pôsobení blahoslaveného biskupa Vasiľa Hopka (1904 – 1976) v kontexte eurointegračného procesu*. Ed. V. Boháč. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove Gréckokatolícka teologická fakulta 2009, s. 101 – 127.

1.8.6.1. Assemaniho kódex (Assemani Codex Glagoliticus) (1736)

Hoci Assemaniho kódex (Assemani Codex Glagoliticus) bol objavený už roku 1736, ako sme uviedli, na vydanie čakal takmer stotridsať rokov. Roku 1865 hlaholské vydanie pripravil chorvátsky bádateľ Franjo Rački s podrobným úvodom od Vatroslava Jagića (119 strán) a so snímkou kódexu. Toto prvé vydanie je uložené vo Vatikánskej knižnici pod číslom jeden. Druhé vydanie vyšlo v Ríme s transliteráciou do latinky a pripravil ho roku 1878 Ivan Crnčić. Vo Vatikánskej knižnici je uložený pod číslom tri. Tretie fototypické vydanie pripravili českí bádatelia Josef Vajs a Josef Kurz roku 1929 a roku 1955 J. Kurz vydal pamiatku transliterovanú do cyriliky.⁵² Rukopis má 159 listov, čiže 318 strán a podľa odborníkov patrí k vzorom macedónskej písárskej školy založenej sv. Klimentom Ochridským, z ktorej vyšli aj ďalšie hlaholské rukopisy: **Zografský kódex**, **Mariánsky kódex**, **Sinajský žaltár**, **Sinajské euchológium**. Predpokladá sa, že ho prepisoval jeden, najviac dvaja pisári. Je vzácny aj z paleografického hľadiska, lebo obsahuje krásne iniciály a miniatúry a je písaný okrúhlo, takmer krúžkovitou hlaholikou in continuo, súvisle, bez delenia textu na slová. Na niektorých miestach je pôvodný hlaholský text zoškrabaný a bol tam vpisovaný cyrilský text, ktorý sa nachádza aj na okrajoch. Je to tiež jeden z dôkazov, že hlaholika je staršia než cyrilika. Je to jediný hlaholský evanjeliár a ako predpokladajú niektorí bádatelia, evanjeliár bola prvá kniha, ktorá bola preložená do staroslovienčiny. Na základe jazykových a paleografických kritérií odborníci predpokladajú, že preklad kódexu vznikol koncom 10., resp. na začiatku 11. storočia.⁵³

52 O treťom kritickom vydaní Assemaniho kódexu predniesol Josef Kurz referát na II. medzinárodnom zjazde slovanských filológov vo Varšave roku 1934 pod názvom: *Nárys částečné charakteristiky jazyka kodexu Assemanova podle fototypického vydání*. In: Księga referatów. Sekcja I – Językoznawstwo. Warszawa 1934, s. 68 – 69.

53 Porov. OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. II. d. Alq – Ažu (1996, s. 902 – 904); WEINGART, Miloš: *Rukověť jazyka staroslověnského I. – II.* (1937–1938).

1.8.6.2. A. Ch. Vostokov a jeho spis *Рассуждение о славянском языке* (1820)

Roku 1820 vydal ruský slavista Александр Христофорович Востоков spis *Рассуждение о славянском языке, служащее введением к Грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам*, v ktorom uvádza, že písomné doklady v cirkevnej slovančine, čiže v staroslovienčine, pochádzajú z polovice 9. storočia, a medzi najstaršie slovanské pamiatky radí **Ostromirovo evanjelium (Ostromirov evanjeliár)** z rokov 1056–1057.⁵⁴ Na základe štúdia poľštiny, ruštiny a cirkevnoslovanských rukopisov, najmä Ostromirovho evanjeliára dospel k záveru, že pôvodne sa v staroslovienčine vyskytovali nosovky Ѣ, ѣ, ꙗ, ꙗ, namiesto ktorých sa v ruštine vyskytujú striednice **u, ju, 'a, ja** kým v poľštine sa nosovky zachovali, ale v pozmenenej podobe. Taktiež zistil, že v staroslovienčine sa vyskytovali tvrdý a mäkký jer Ѣ, ѣ ako osobitné hlásky, ktoré v živej ruštine boli nahradené striednicami **o, e**, kým v cirkevnoslovanských pamiatkach plnia funkciu grafém (označujú tvrdú a mäkkú spoluhlásku).

Keď sa o vydaní Vostokovovho *Рассуждения о славянском языке* (1820) dozvedel J. Dobrovský, chcel svoje *Institutiones* (1822), ktoré vyšli o dva roky neskôr, zničiť. Dobrovský bol známy kritickým prístupom k štúdiu prameňov, pamiatok, názorov iných slavistov, ale aj vlastných názorov. Preto si uvedomoval neaktuálnosť svojej učebnice staroslovienčiny, keďže on sám nemal to šťastie, aby pripravil vydanie staroslovienskej pamiatky, ani na rozdiel od iných slavistov nemal k dispozícii taký vzácny rukopis, ako to bolo v prípade Ostromirovho evanjeliára z 11. storočia, ktorý mal k dispozícii ruský bádateľ A. Ch. Vostokov pri písaní svojich *Рассуждений*. Uvedená pamiatka

54 V ruskej odbornej literatúre sa táto pamiatka nazýva *Оstromирово евангелие*, v slovenskej a českej slavistike sa stretávame s obidvoma názvami: *Ostromirovo evanjelium*, *Ostromirov evanjeliár*. Pamiatka je pomenovaná podľa posadníka (správcu mesta) Ostromira v Novgorode a je uložená vo Verejnej knižnici M. E. Saltykova-Ščedrina v Petrohrade. Celkove má 294 strán. Podrobnejšie KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského* (1969, s. 37 –39).

sa v súčasnosti pokladá za najstaršiu pamiatku ruskej redakcie cirkevnoslovanského jazyka, pretože obsahuje viaceré rusizmy, napr.: ruské striednice za nosovky Ж > ОУ, ІЖ > Ю, А, ІА > ІА; striednice Ж (východoslovanská) a ЖД (južnoslovanská) za pôvodné psl. *dj; skupiny ЪР, ЪР, ЪА, resp. ЪРЬ, ЪРЬ, ЪАЬ, resp. РЬ, РЬ, АЬ; spojenia -ІАА-, resp. -ѦА- pri tvorení imperfekta; pádovú koncovku -ЬМЬ v inštrumentáli singuláru o-kmeňov, osobnú príponu -ТЬ v 3. osobe jednotného čísla slovies prítomného času a pod.⁵⁵ A. Ch. Vostokov pripravil roku 1843 prvé vedecké vydanie Ostromirovho evanjelia.

1.8.6.3. B. Kopitar a edícia hlaholskej pamiatky Glagolita Clozov (1836)

Ďalším míľnikom na ceste poznania dejín staroslovienskeho jazyka v 19. storočí bolo vydanie hlaholskej pamiatky **Glagolita Clozov**, ktoré pripravil **slovinský bádateľ a blízky spolupracovník J. Dobrovského Bartolomej Kopitar** roku 1836. Obsahom sú štyri homílie preložené z gréčtiny a jedna homília neznámeho pôvodu, asi originálna kázeň Metodova. **Súčasťou edície bolo tiež vydanie Frizinských zlomkov.** Kopitar zaradil do edície aj obširny výklad o staroslovienskom jazyku, o celej cyrilo-metodskej dobe a pripojil krátku gramatiku a slovník. Na rozdiel od J. Dobrovského, ktorý po celý svoj život bol presvedčený, že prvým slovanským písmom bola cyrilika, pripúšťal názor, že cyrilika je mladšia, resp. hlaholika a cyrilika vznikli v rovnakom čase. Ako z uvedeného vyplýva, tento slovinský bádateľ opustil stanovisko svojho učiteľa J. Dobrovského, lebo ho presvedčili závažné argumenty.

55 ВАН-ВЕЙК, Николаус (VAN WIJK, Nicolaus): *История старославянского языка* (1957, с. 54 –55).

1.8.6.4. P. J. Šafárik a Pražské zlomky hlaholské (Fragmenta Pragensia) (1856)

Otázka priority slovanského písma bola definitívne vyriešená až po objavení Pražských zlomkov hlaholských roku 1856. **Pražské zlomky** (Fragmenta Pragensia) boli objavené v kapitulnom archíve v Prahe. Je to staroslovienska pamiatka veľkomoravskej proveniencie. Pamiatku pozostávajúcu z dvoch listov objavil r. 1856 K. Höfler a v spolupráci s P. J. Šafárikom pripravili jej vydanie pod názvom **Glagolitische Fragmente** (Praha 1857). Objavenie Pražských zlomkov hlaholských malo zásadný význam pre dejiny slovanského písma. Totiž prvý list pamiatky je palimpsest,⁵⁶ na ktorom zotretý spodný text tiež bol napísaný hlaholikou. **Na základe podrobného štúdia písma i jazyka tejto pamiatky dospel P. J. Šafárik k názoru, že prvým slovanským písmom je hlaholika.** Tým poopravil dovtedy platný názor J. Dobrovského, ktorý pokladal za staršie slovanské písmo cyriliku. Výsledky štúdia tejto pamiatky zhrnul v práci **Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus** (Praha 1858).

1.9. Pôvod staroslovienciny

Z názvu starosloviensky čiže staroslovanský jazyk nemožno usúdiť, aká je genéza (pôvod) tohto jazyka. Už od čias zakladateľov slavistiky J. Dobrovského a P. J. Šafárika sa vedelo, že **starosloviencina patrí do južnej skupiny slovanských jazykov.** V dichotomickej klasifikácii Dobrovského, ktorú prevzal P. J. Šafárik, ide o **A skupinu**, do ktorej patria **jazyky juhovýchodnej skupiny**: starosloviencina, ruština (s ruskými, maloruskými čiže ukrajinskými, rusínskymi a bielorus-

56 **Palimpsest** (gréč.) je pergamenový rukopis viac ráz popísaný po zotretí staršieho textu. Rozlišujú sa iba hlaholsko-hlaholské (Pražské zlomky hlaholské) a hlaholsko-cyrilské, ale nie cyrilsko-hlaholské palimpsesty. Porov. OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ NOVÉ DOBY. Dodatky k veľikému Ottovu slovníku naučnému. II. zv. 1. část. Gao – sk. Red. B. Němec. Praha: 1932, s. 1135.

kými nárečiami), srbčina (s bulharskými, so srbskými, dalmátskymi a bosniackymi nárečiami), chorvátčina, slovinčina alebo vindčina.

Ako vyplýva z tohto dichotomického členenia (na dve skupiny), vtedajšie vedomosti o jednotlivých slovanských jazykoch boli neúplné a nepresné. Z hľadiska našej témy je závažné, že staroslovienčinu slavisti zaradovali od začiatku medzi južnoslovanské jazyky, hoci trvalo ešte nejaký čas, kým sa nevyriešila otázka jej genézy. Vo východoslovanskej oblasti mala dominantné postavenie ruština. Ukrajínčina sa ako spisovný jazyk začala formovať až v druhej polovici 19. storočia, kým spisovná bieloruština až začiatkom 20. storočia. Pozoruhodné je, že P. J. Šafárik vo svojej klasifikácii uvádza medzi východoslovanskými jazykmi rusínčinu (rusniáčtinu), ktorá v súčasnosti patrí k najmladším spisovným slovanským mikrojazykom. Ako v poznámkach a vysvetlivkách uvádzajú V. Betáková a R. Beták, prekladatelia Šafárikovho spisu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* do slovenčiny, Šafárik pre ukrajinských obyvateľov na východnom Slovensku a v Haliči používa nemecké pomenovanie Russniaken a latinské pomenovanie Ruthenen, ktoré menovaní preložili takto: Russniaken „Rusniaci“, Ruthenen „Rusíni“.⁵⁷

1.9.1. P. J. Šafárik a jeho názory na pôvod staroslovienčiny

Zaradenie staroslovienčiny na prvé miesto v klasifikácii slovanských jazykov Šafárik odôvodňuje tým, že bola skôr kultivovaná než ruština a srbčina. Určenie genézy staroslovienčiny na konci 18. a začiatku 19. storočia, keď slavisti poznali veľmi málo jazykových pamiatok a keď ešte nebola definitívne vyriešená ani otázka, ktoré slovanské písmo je staršie, nebolo také jednoduché. O pôvode starého slovan-

⁵⁷ ŠAFÁRIK, P. J.: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Spisy P. J. Šafárika. 1. Z nemeckého originálu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Budín 1826) preložili V. Betáková a R. Beták. Ed. K. Rosenbaum. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach pre Univerzitu P. J. Šafárika 1992, 307.

ského cirkevného jazyka **J. Dobrovský** konštatuje: „Pri spracúvaní slovanskej gramatiky a starostlivým porovnávaním novších vydání s najstaršími rukopismi stále viac som sa presviedčal, že **Cyrilova reč**, to bol starý, ešte rýdzy **srbsko-bulharsko-macedónsky dialekt** a musím v tomto presvedčení zotrvať...“⁵⁸

P. J. Šafárik sa tiež klonil k názoru, že pôvod **starého slovanského cirkevného jazyka** bol bulharsko-srbský: „Ak však chceme, podľa terajšieho rozdielu medzi bulharským a srbským nárečím, rozhodnúť, ktoré z nich je priamym descendantom **Cyrilovho vznešeného cirkevného jazyka**, tak by sa azda pred konečným záverom nemohla nezdať povšminutiahodnou poznámka, že i bulharčina i srbčina pôvodne a ešte i za Cyrilových čias tvorili asi len jedno nárečie.“⁵⁹ Šafárik sa ani tu nezaprel ako vynikajúci štylista, ktorý s láskou a úctou písal o počiatkoch národných dejín Slovanov. V tomto priam romantickom duchu a vzletným štýlom píše v ďalšej časti o srbčine, staroslovienčine a poľštine prirovnávajúc tieto jazyky k zvukom hudobných nástrojov: „**Zvuk srbčiny v speve a v poézii porovnal by som s tónom huslí, zvuk staroslovienčiny s tónom organu, poľštiny s tónom citary; alebo ak sa staroslovienčina v Dávidových hymnách podobá zurčiacemu spádu bystriny, poľština takého Feliínského lúbeznému šepotu a šumeniu pramienka, tak srbčina v ústach domácej Erato sa rovná pokojnému zurkotu a klokotaniu potoka po zakvitnutých lúkach údolia; to prvé uchvacuje, otriasa a premáha ako búrka; druhé prebúda, zmocňuje sa a očarúva ako šum vetra v jesenných osikách; tretie sa túli, ohrieva a nadchýna ako lahunký závan a chvenie májového vzduchu**“ (s. 128 – 129).

V týchto slovách cítiť, že tento veľký Slováč bol rodeným poetom a ako básnik sa prezentoval aj v spomínanom vedeckom diele *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* z r. 1826.

58 P. J. Šafárik, c. d., 1992, s. 73.

59 P. J. Šafárik, c. d., 1992, s. 81.

O šesťnásť rokov neskôr už v pražskom prostredí vydáva Šafárik *Slovanský národopis* (1842), v ktorom priam nespoznávame tohto majstra štylistických obrátov z mladších liet.⁶⁰ V uvedenom diele predložil jednak pozmenenú klasifikáciu slovanských jazykov, v ktorej svoju rodnú slovenčinu preradil z pozície samostatného jazyka v severozápadnej skupine slovanských jazykov (B skupina) predstavenú v *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826) do pozície uhorsko-slovenského nárečia vyčleňujúceho sa spolu s vlastným českým nárečím v rámci českého jazyka. Konštatuje, že obidve nárečia spája oddávna rovnaký spisovný čiže literárny jazyk. Svoje rozhodnutie nezdôvodňuje, oznámil ho vedeckému svetu a už sa nevracal k tomu. Bola to daň za pomoc od českých priateľov a členov Musejního sboru, ktorí ho r. 1833 pozvali do Prahy a kde mu zabezpečili dôstojné podmienky na vedeckú prácu i na finančné zabezpečenie rodiny. Český Musejní Sbor bol v Čechách v prvej polovici 19. storočia významnou celospoločenskou inštitúciou s príslušnými právomocami.

P. J. Šafárik (1795 – 1861) sa narodil v Kobeliarove pri Rožňave a svojim básnickým i vedeckým dielom sa zaradil medzi významných predstaviteľov slovenskej, českej i svetovej slavistiky v prvej polovici 19. storočia. Jeho názory na slovenčinu z mladších rokov boli mocnou inšpiráciou pre štúrovskú generáciu, keď sa ako predstavitelia evanjelickej časti slovenskej inteligencie rozhodovali o kodifikácii spisovnej slovenčiny na základe kultúrnej strednej slovenčiny.⁶¹

1.9.2. Znak staroslovienskej v spise P. J. Šafárika *Slovanský národopis* (1842)

Aj v otázke pôvodu staroslovienského jazyka, ktorý najčastejšie nazýval starým cirkevným slovanským jazykom, zmenil názor. *Náre-*

60 ŠAFÁRIK, P. J.: *Slovanský národopis*. Spisy P. J. Šafárika. 4. Z českej pôvodiny *Slovanský národopis* (Praha 1842) preložil P. Žigo. Košice : Oriens, s. r. o., pre Univerzitu P. J. Šafárika v Košiciach 1995, s. 36 – 37.

61 Podrobnejšie: DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: *Kapitoly zo slavistiky*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej Univerzity 2001, s. 123 – 133.

čie cirkevné čiže cyrilské vyčleňuje v rámci bulharského jazyka spolu s *novobulharským* nárečím, ktoré sa sformovalo z prostého hovoru. Cirkevné nárečie v hovorenej podobe podľa neho už slovanské národy nepoužívajú a je to len jazyk prekladu svätých Písem a bohoslužobných kníh u Slovanov gréckeho obradu a nachádza sa niekde medzi živými a mŕtvymi jazykmi. V ďalšej časti vyratúva znaky starocirkevnoslovanského jazyka, ako je mäkký a tvrdý jer /Ѣ, ѣ/, ktoré nazýva polohláskami alebo slabými hláskami, predná /Ѧ/ a zadná /ѧ/ nosovka, protiklad /и — ѣ/, dispalatalizácia Ѣ > а po ч, ш, ж, шт, ѣ (можажъ „mohol som“: imperfektum, 1. os. jedn. č.),⁶² tvary sigmatického aoristu s pôvodným formantom -s- (приѡсѣ „prijal som“), ktoré boli neskôr nahradené novšími tvarmi s formantom -ch-⁶³ (приѡхъ), a ďalšie hláskoslovné aj morfológické javy. Celkove uvádza jedenásť javov, ktoré zodpovedajú vtedajšej úrovni vedeckého výskumu staroslovienčiny a cirkevnej slovančiny.

Nasleduje prehľad jazykových pamiatok, ale otázku slovanského písma nenastoluje, vtedy sa ešte stotožňuje s názorom abbého J. Dobrovského, podľa ktorého prvým slovanským písmom bola cyrilika. Vcelku verne opisuje osudy staroslovienčiny na území južných a východných Slovanov, ale terminologicky nerozlišuje medzi staroslovienčinou a cirkevnou slovančinou ako jej variantmi či

62 Pokladáme za dôležité doplniť, že pôvodný (praslovanský) tvar imperfekta v 1. osobe jednotného čísla znel (***moġeachъ** >) ***možeachъ**, ktorý sa (po prvej palatalizácii **k** > č v pozícii pred ě < ē) po dispalatalizácii ě > а zmenil na **možaachъ** a po kontrakcii -aa- > -a- na **možachъ**. Prvé dva tvary tohto jednoduchého minulého času označené hviezdičkou sú rekonštruované, to znamená, že nie sú doložené, tretí tvar je doložený v staroslovienskych pamiatkach a štvrtý tvar je doložený v cirkevnoslovanských pamiatkach. P. J. Šafárik uvádza ako príklad na dispalatalizáciu cirkevnoslovanský tvar. Kontrakciu nespomína.

63 P. J. Šafárik hovorí o zmene **ch** > **s**, ale z pohľadu súčasnej jazykovedy je zrejme, že v tvare 1. osoby sigmatického aoristu **приѡсѣ** ide o pozostatok pôvodného indoeurópskeho -s-, ktoré nepodľahlo zmene na **ch**, pretože v uvedenom tvare neboli pre túto zmenu fonetické podmienky. Formant -**ch**- sa rozšíril aj do týchto pozícií až neskôr v dôsledku analogického vyrovnávania tvarov. Kým prvý tvar **приѡсѣ** je starší, t. j. starosloviensky a vyskytuje sa v pamiatkach veľkomoravskej redakcie, druhý tvar **приѡхъ** je mladší a vyskytuje sa v neskorších odpisoch staroslovienskych pamiatok, ktoré sa zaraďujú do lokálnych redakcií cirkevnoslovanského jazyka. Metóda relatívnej chronológie javov, ktorá umožňuje určiť, ktorý jav je starší a ktorý mladší, je však výdobytkom modernej jazykovedy z dvadsiatych rokov dvadsiateho storočia.

lokálnymi redakciami. Pozoruhodné je, že sa odvoláva na prácu od J. Dobrovského *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (1822), ako na dôkladnú učebnicu staroslovienskeho jazyka (v jeho terminológii cirkevného nárečia), hoci v tom čase už nezodpovedala úrovni vedomostí o staroslovienskom jazyku. Nespomína prácu ruského vedca A. Ch. Vostokova, ktorý sa r. 1820 zaslúžil o objavenie redukovaných hlások a nosoviek v staroslovienčine, ale z jazykových znakov uvádzaných v prehľade možno usúdiť, že ju poznal alebo mal z nej priame, resp. sprostredkované údaje. Z hľadiska našej témy je dôležité, že za základ staroslovienskeho jazyka pokladal bulharský jazyk v jeho staršej podobe a videl súvislosť medzi staroslovienčinou a novou bulharčinou, ktoré podľa neho boli „*rovnakého rodu i charakteru*“. Macedónčinu nespomína.

1.9.3. Teória o panónskom pôvode staroslovienčiny

V tomto kontexte treba spomenúť **teóriu o panónskom pôvode staroslovienčiny**, ktorej pôvodcom bol slovinský jazykovedec B. Kopitar (1780 – 1844). Podľa tejto teórie staroslovienčina je jazykom Slovanov osídlených v západnej časti Panónie, t. j. predkov dnešných Slovincov. K prepracovaniu tejto teórie prispel svojím rozsiahlym dielom Kopitarov žiak F. Miklošič (1813 – 1891), profesor slavistiky na Univerzite vo Viedni, tvorca vedeckého štúdia slovanskej porovnávacej jazykovedy. Túto teóriu prekonal chorvátsky učenc V. Jagić (1838 – 1923) vo svojej priekopníckej práci **Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache** (1900, druhé vydanie 1913)⁶⁴, v ktorej sa opieral aj o výsledky výskumu svojho žiaka V. Oblaka.

64 Podrobnejšie pozri : HORÁLEK, K.: *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha : Nakladatelství ČSAV 1962, s. 433 – 434.

1.9.4. V. Oblak a jeho spis *Macedonische Studien* (1896)

Práca Vatroslava Oblaka (1864 – 1896) *Macedonische Studien* (Wien 1896) predstavuje **významný medzník vo výskume otázky pôvodu staroslovienskeho jazyka**. V uvedenej publikácii autor na základe podrobného opisu **macedónskeho nárečia obce Suho pri Solúne** na jednej strane ukázal na neudržateľnosť Miklošičovej teórie o panónskom pôvode staroslovienčiny a na druhej strane uviedol spoločné črty tohto archaického macedónskeho nárečia a pôvodnej staroslovienčiny predveľkomoravského typu. Oblakova práca vzbudila nebývalý ohlas v odborných slavistických kruhoch a odvtedy sa k výskumu týchto macedónskych nárečí vracajú mnohí jazykovedci. Nárečie obce Suho pri Solúne, ktoré ako prvý opísal V. Oblak, je v slavistickom svete synonymom reliktov (pozostatkov) staroslovienčiny, prvého spisovného jazyka Slovanov.

V súčasnosti sa slavisti zhodujú v tom, že **základom staroslovienčiny sa stal kultúrny jazyk macedónskych Slovanov z okolia Solúna, ktorý sv. Cyril a sv. Metod dobre poznali**. Rozchádzajú sa v názoroch, či sú macedónske nárečia súčasťou macedónskeho národného jazyka alebo sú súčasťou bulharského národného jazyka. V slovenskej a českej slavistike sa vychádza z kompromisného stanoviska, podľa ktorého starosloviensky jazyk má bulharsko-macedónsky základ. Tento typ staroslovienčiny spred veľkomoravského obdobia z 9. storočia nie je doložený v jazykových pamiatkach, ale pre vedecké účely sa rekonštruje na základe historicko-porovnávacej metódy.

Nezastupiteľnú úlohu tu majú údaje z nárečí viacerých macedónskych lokalít v oblasti na severovýchod od Solúna: Suho, Visoka, Balevic, Ilinec, pričom archaické jadro tvorí nárečie prvých dvoch obcí. V uvedených nárečiach sa zachovali javy, ktoré sa vyskytujú aj v staroslovienských jazykových pamiatkach, ako napríklad pôvodná hláska ě [ä] (**gnázdó, d'ádó, k̄salu ml'áku**), skupiny **št, žd**, pozostatky **pôvodných nosoviek** (čéndo „dieta“, pajánžina „pavúčina“),

relikty opozície i – y, výrazné **mäkčenie** spoluhlások v pozícii pred samohláskami predného radu /ä, e, i/, t. j. pozostatky pôvodnej konsonantickej mäkkostnej korelácie, pôvodné obojperné **w** [**u**], silná redukcia samohlások v neprízvučných pozíciách, tzv. dvojité prízvuk (na štvrtej slabike od konca a na predposlednej slabike) a mnohé javy na morfolologickej i lexikálnej rovine.

Nárečia **regiónu Bogdansko** pri Solúne (**Suho, Visoka, Balevic, Ilinec, Ajvatovo, Negovan**) skúmal tiež poľský jazykovedec M. Matecki v tridsiatych rokoch 20. storočia. V jeho štúdiách nájdeme aj kritický prehľad literatúry o dovtedajších výskumoch týchto macedónskych nárečí.⁶⁵

1.10. Cirkevná slovančina jej lokálne redakcie

Významným **medznikom** vo výskume staroslovienčiny a cirkevnej slovančiny bol **I. zjazd slovanských filológov r. 1929 v Prahe**, na ktorom boli nastolené metodologické otázky modernej jazykovedy v známych Tézach Pražského lingvistického krúžku. Celkove bolo uverejnených desať téz, z toho **štvrtá téza** je venovaná otázke postavenia staroslovienčiny medzi slovanskými jazykmi „**Aktuální problémy jazyka církevněslovanského.**“⁶⁶ Nastolenie tejto otázky na takom medzinárodnom fóre, akým bol tento prvý kongres slavistov, svedčí o tom, že išlo o aktuálnu a veľmi zložitú problematiku, o ktorej bolo treba diskutovať za účasti predstaviteľov svetovej slavistiky. V tejto štvrtej téze sú v kocke zhrnuté všetky najdôležitejšie problémy, s ktorými sa slavisti stretávali pri štúdiu staroslovienčiny a cirkevnej slovančiny. Autori tézy nepredkladajú riešenie, iba vyjadrujú postoj, čo je z hľadiska metodológie modernej jazykovedy prijateľné a čo je už prekonané.

65 Pozri súborné vydanie jeho prác v monografii: MAŁECKI, Mieczysław.: *Dialekty polskie i słowiańskie*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2004, s. 267 - 320.

66 *U základů pražské jazykovědné školy*. Prameny české a slovenské lingvistiky. Ed. J. Vachek. Praha : Academia 1970. 83 s.

1.10.1. Téza číslo štyri Aktuálne problémy cirkevnoslovanského jazyka (prvá časť)

Text štvrtej tézy **Aktuálne problémy cirkevnoslovanského jazyka** pozostáva z piatich častí. V prvej časti sa uvádza, že **starosloviencina, ktorú priniesli vierozvestovia a ich žiaci na liturgické potreby, bola v 10. – 12. storočí spisovným jazykom všetkých Slovanov používajúcich slovanskú liturgiu**, preto nemožno z metodologického hľadiska pripustiť, aby sa tento najstarší spisovný jazyk Slovanov stožňoval s jedným z historických slovanských jazykov a aby sa vykladal z hľadiska historickej dialektológie. **Starosloviensky jazyk nebol určený na lokálne potreby, opieral sa o grécku literárnu tradíciu a postupne nadobudol úlohu slovanského „koiné“**, v ktorom sa musia predpokladať prvky umelé, amalgamné a konvenčné. **Preto vývin staroslovienciny treba interpretovať na základe princípov, ktorými sa riadia dejiny spisovných jazykov**. To je stanovisko modernej jazykovedy ku všetkým predchádzajúcim teóriám o starosrbskom, starobulharskom, či staroslovinskom pôvode staroslovienciny.

1.10.2. Druhá časť

V druhej časti tézy sa konštatuje, že výskum staroslovienskych pamiatok z 10. – 12. storočia ukázal, že sa **vytvorilo niekoľko lokálnych redakcií staroslovienciny**. Ale zo stanoviska staroslovienciny ako spisovného jazyka všetkých Slovanov nie sme oprávnení uznávať za správny jazyk len jednu z týchto redakcií a ostatné pokladať len za jej odchýlky a zanedbávať ich. Povedané slovami súčasnej slavistiky, každá zo zachovaných redakcií má svoj zástoj v dejinách slovanského písomníctva i v dejinách daného spisovného slovanského jazyka.

1.10.3. Tretia časť

V tretej časti sa uvádza, že pre posúdenie pôvodu a zloženia staroslovienčiny ako aj pre dejiny živých spisovných jazykov je veľmi dôležité určiť ten živý slovanský dialekt, ktorý vzali vierozvestovia za základ pri tvorení prvého spisovného slovanského jazyka. Tento jazyk, uvádza sa ďalej, nemožno priamo vyvodzovať zo žiadnej zo zachovaných lokálnych redakcií (typov) staroslovienčiny. Na určenie genézy staroslovienčiny treba vychádzať z historicko-porovnávej analýzy týchto jednotlivých redakcií a z rozboru obidvoch staroslovianskych písem.

1.10.4. Štvrtá časť

Po prvý raz sa na tomto medzinárodnom fóre navrhlo, aby sa aj terminologicky odlišili vývinové stupne staroslovienčiny. To znamená, že termínom **starosloviansky jazyk** sa označuje **jazyk najstarších písomných pamiatok z 10. – 11. storočia. Od začiatku 12. storočia** autori tézy navrhujú používať termín **stredný cirkevný slovanský jazyk** podľa jednotlivých redakcií, v ktorých sa vyskytujú zmeny v dôsledku kontaktov staroslovienčiny a národného jazyka, na území ktorého sa staroslovienčina používala ako liturgický jazyk a spisovný jazyk. Tento návrh sa natrvalo ujal s menšou modifikáciou. **Od 12. storočia** sa hovorí o **cirkevnoslovanskom jazyku** a o **lokálnych redakciách (typoch) cirkevnoslovanského jazyka**.

1.10.5. Piata časť

V poslednej časti sa uvádza, že je veľmi dôležité pre ďalšie úlohy slavistiky venovať sa vedeckému **výskumu osudov dejín cirkevnoslovanského jazyka** až do nových čias. Zároveň za veľmi dôležité sa pokladá **výskum cirkevnoslovanských prvkov** v slovanských spisovných jazykoch národných, najmä v ruštine, a odlišenie týchto prvkov od ostatných vrstiev týchto jazykov. Cirkevnoslovanské prv-

ky v spisovných slovanských jazykoch národných sa musia študovať z hľadiska funkcií v rôznych časových obdobiach, pričom treba riešiť otázku ich hodnoty podľa požiadaviek kladených na spisovný jazyk.

1.10.6. Význam téz Pražského lingvistického krúžku pre paleoslavistiku

Základné myšlienky tejto tézy preveril čas a ukázalo sa, že to bolo prezieravé rozhodnutie nastoliť aktuálne otázky výskumu staroslovienskeho jazyka na I. medzinárodnom zjazde slavistov. Téza predstavuje isté zovšeobecnenie vyše stopäťdesiatročného výskumu v oblasti paleoslavistiky (náuky o staroslovienčine) z aspektu modernej jazykovedy, ktorá sa konštituovala v dvadsiatych rokoch dvadsiateho storočia. R. 1926 vznikla v Prahe nová jazykovedná škola známa pod názvom **Pražský lingvistický krúžok**, ktorá sa po prvý raz prezentovala pred slavistickou odbornou verejnosťou na spomínanom pražskom zjazde slovanských filológov r. 1929. Z podnetu členov Pražského lingvistického krúžku bolo predložených na rokovanie zjazdu desať téz o najaktuálnejších otázkach slovanskej i všeobecnej jazykovedy. Teoreticko-metodologickým východiskom modernej jazykovedy sa stali základné princípy štrukturalizmu, ktorý bol popretím predchádzajúceho mladogramatického smeru. Štrukturalizmus vychádzal z chápania jazyka ako systému pozostávajúceho z prvkov, ktoré sú späté vzájomnými vzťahmi a vzájomným pôsobením. V Pražskom lingvistickom krúžku sa vychádzalo z chápania jazyka ako funkčného systému. Tieto metodologické princípy funkčne štrukturalnej jazykovedy sa stali základom pri formulovaní všetkých desiatich téz vrátane štvrtej tézy „*Aktuální problémy církevněslovanského jazyka*“.⁶⁷ Tézy boli projektom výskumu na najbližšie desaťročia v oblasti jazykove-

67 *Teze předložené Prvému sjezdu slovanských filologů v Praze 1929* pôvodne vyšli ako zjazdový materiál r. 1929 a pokladajú sa za kolektívne dielo. Na ich tvorbe sa podieľali členovia Pražského lingvistického krúžku: V. Mathesius (predseda), B. Trnka, B. Havránek, M. Weingart, J. Mukařovský, R. O. Jakobson, N. S. Trubeckoj, L. V. Kopeckij, P. N. Savickij a N. N. Durnovo. Tézy boli znovu publikované v práci *U základů pražské jazykovědné školy*. Prameny české a slovenské lingvistiky. Ed. J. Vachek. Praha : Academia 1970, s. 35 - 67.

dy a príbuzných vedných disciplín a treba objektívne priznať, že ich teoreticko-metodologický základ obstál v skúške času. Boli podnetné a inšpiratívne pre ďalšie generácie bádateľov vrátane súčasnej.

Odvtedy sa mnohí slavisti vracajú k uvedenej problematike na medzinárodných slavistických kongresoch, ktoré sa od pamätného pražského kongresu r. 1929 konajú každých päť rokov (s výnimkou rokov 1939 – 1958, keď sa pre vojnové udalosti ako aj pre zložité po-vojnové okolnosti narušil tento sled) vždy v hlavnom meste niektorej slovanskej krajiny.

1. zjazd Praha 1929, 2. zjazd Varšava 1934, 3. zjazd Belehrad 1939 (nekonal sa), 4. zjazd Moskva 1958, 5. zjazd Sofia 1963, 6. zjazd Praha 1968, 7. zjazd Varšava 1973, 8. zjazd Záhreb 1978, 9. zjazd Kyjev 1983, 10. zjazd Sofia 1988, 11. zjazd Bratislava 1993, 12. zjazd Krakov 1998, 13. zjazd Lubľana 2003, 14. zjazd Ochrid 2008, 15. zjazd 2013 Minsk, 16. zjazd 2018 Belehrad.

1.10.7. Nastolené problémy z pohľadu súčasnej jazykovedy

Neskorší rozvoj slavistického výskumu ukázal, že niektoré myšlienky uvádzané v spomínanom texte o aktuálnych problémoch cirkevnoslovanského jazyka sú dnes už prekonané. Týka sa to najmä otázky rozlišovania českej redakcie staroslovienskeho jazyka a ruskej redakcie cirkevnej slovančiny. Podľa názoru slovenských jazykovedcov a historikov je anachronické nazývať najstaršiu redakciu staroslovienskeho jazyka českou redakciou, pretože dejiny staroslovienskeho jazyka sa začínajú odvíjať od r. 863, keď prichádza na Veľkú Moravu byzantská misia na čele s vierozvestmi sv. Konštantínom Cyrilom a sv. Metodom. Územie Veľkej Moravy, ako je známe, pozostávalo z dvoch častí – slovenskej i českej (moravskej) a súčasťou Veľkomoravskej ríše, ako to dosvedčujú najnovšie výsledky slovenskej archeológie a historiografie, bolo celé územie Slovenska. Rovnako výsledky slovenskej historickej jazykovedy ukazujú, že v staroslovienskych

pamiatkach z veľkomoravského obdobia sa vyskytujú rovnako prvky slovenské i české, preto slovenskí bádatelia sa domnievajú, že je opodstatnené nazývať túto najstaršiu **redakciu staroslovienčiny veľkomoravskou redakciou** (J. Stanislav, E. Pauliny, Š. Ondruš, J. Doruľa, R. Krajčovič, M. Kučera a ďalší).

Výskum pokročil aj v otázke štúdia cirkevnej slovančiny vo východoslovanskej oblasti, ktorá sa v staršej literatúre (vrátane spomínaného textu tézy) označovala termínom ruská redakcia a v jej rámci sa rozlišovali západná a južná subredakcia. Podľa najnovších výsledkov výskumu ukrajinskej (V. Nimčuk) a slovenskej slavistiky (M. Štec) od 12. storočia hovoríme o **východoslovanskej (staroruskej) redakcii cirkevnej slovančiny**, ktorá sa **od 14. storočia postupne rozčleňuje na ruskú, ukrajinskú a bieloruskú redakciu**. Vznik uvedených redakcií bol, ako je známe, dôsledkom rozpadu Kyjevskej Rusi od polovice 13. storočia a s tým súvisiacimi procesmi postupného formovania ruskej, ukrajinskej a bieloruskej národnosti a ich jazykov.⁶⁸

Najnovšie výsledky štúdia problematiky ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny ukázali, že je opodstatnené rozlišovať v rámci ukrajinskej redakcie **karpatskú subredakciu cirkevnej slovančiny**, ktorá sa podľa spomínaných autorov vytvorila na území Zakarpatskej Ukrajiny a východného Slovenska na základe ortoepických osobitostí.⁶⁹ Cirkevnoslovanská ortoepia, ako zdôrazňuje M. Štec, je tesne spätá s ortografiou. Preto ovládanie zásad cirkevnoslovanského pravopisu je nevyhnutnou podmienkou pre správne čítanie cirkevnoslovanských textov.

68 ŠTEC, M.: *Cirkevná slovančina*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove. Pravoslávna bohoslovecká fakulta 2005, s. 39 – 52.

69 M. Štec, c. d., 2005. Osobitne dôležité sú z hľadiska vymedzenia karpatskej redakcie cirkevnej slovančiny III. kapitola **Pravopisné osobitosti cirkevnej slovančiny** (s. 53 – 90) a IV. kapitola **Cirkevnoslovanská ortoepia na východnom Slovensku** (s. 91 – 104).

V kontexte karpatorusinistiky a po kodifikácii spisovnej rusínčiny (1995) táto subredakcia ukrajinskej redakcie nadobudla status osobitnej karpatskej redakcie cirkevnej slovančiny. Okrem toho v juhovýchodnej časti východného Slovenska sa medzi veriacimi slovenskej národnosti sformoval osobitný **variant karpatskej redakcie cirkevnej slovančiny**, v ktorom sa prejavujú vplyvy východoslovenských (zemplínskych a užských) nárečí na zvukovej, morfolologickej i lexikálnej rovine tohto liturgického jazyka.⁷⁰

1.11. Základné znaky staroslovienciny

Predmetom podkapitoly je **vymedzenie základných znakov staroslovienciny** na základe rozboru dvoch krátkych ukážok zo staroslovienského textu a jednej z cirkevnoslovanského textu. Naším **cieľom je charakterizovať základný metodický postup pri interpretácii staroslovienských a cirkevnoslovanských textov**, ktorý je východiskom pri hľadaní odpovede, aké je miesto staroslovienciny v rodine slovanských jazykov.

Kardinál Jozef Tomko v jednom rozhovore pre Katolícke noviny pripomenul, „že v cyrilo-metodskej tradícii treba hľadať vždy novú inšpiráciu.“⁷¹ Ak rozšírime túto myšlienku o fakt, že súčasťou tejto cyrilo-metodskej tradície je tiež starosloviensky jazyk, môžeme konštatovať, že novú inšpiráciu treba vždy hľadať aj v štúdiu a výskume staroslovienciny ako prvého a najstaršieho spisovného jazyka Slovanov. Súčasťou tejto cyrilo-metodskej tradície je teda obrovské kultúrne a duchovné bohatstvo nielen nášho národa, ale aj ostatných

70 ŽEŇUCH, P.: *Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov na východnom Slovensku*. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 2000, s. 231 – 274.

ŽEŇUCH, P.: *Medzi Východom a Západom*. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku. Bratislava : Veda 2002, s. 208 – 240.

71 TOMKO, Jozef: *Podstata kňazstva – to je sviatostná skutočnosť*. – Katolícke noviny, roč. 124, čís. 38 (20. septembra 2009), s. 11.

slovanských národov, dochované v rukopisoch staroslovienských a cirkevnoslovanských pamiatok.

Preto sa štúdiu staroslovienskej a cirkevnoslovanskej problematiky venovali jazykovedci a slavisti už od čias zrodu slavistiky ako osobitnej vednej disciplíny v prvom období národného obrodzenia, spadajúceho do posledných desaťročí 18. stor.

1.11.1. Text č. 2 v nenormalizovanom znení

Zografský kódex, Evanjelium podľa Lukáša, 14, 16–24

16. Чкѣ̄ ѣтеръ сътвори вечеръ вельжъ · і възъва многы · 17. і посъла рабы своя въ годинъ вечеръ · рече зъванымъ градѣте · ꙗко оуже готова сѣтъ всѣ · 18. і начаша въ коупѣ̄ отрицати сѧ в' си · пръвы рече емоу · село коупихъ · имамъ нждажъ изити · і видѣти емоужъ тѧ имѣ̄ ма отъречена · 19. і дроугы рече емоу · сжпржгъ воловнхъ · коупихъ пать · і градъ искоусить ихъ · моужъ тѧ имѣ̄ ма отърекъша сѧ · 20. і дроугы рече · женъ поухъ · і сего ради не можъ прити · 21. і пришѣдъ рабъ повѣда гноу своегоу · тогда разгнѣвавъ сѧ гнѣ̄ домоу · рече рабоу своегоу · изиди на распжтъѣ̄ і стъгны града · і ништама і вѣднхъ · і хромхъ і слѣпхъ · въведи сѣмо · 22. і рече рабъ · ги бы̄ еже повелѣ̄ · і е(щ)е мѣсто ѣсть · 23. і рече гь рабоу · изиди на пжти · і халжгы · і оубѣди вьнити · да наплънитъ сѧ домъ мой · 24. глѣжъ во вамъ · ꙗко ниединъже мжжъ · тѣхъ зъваныхъ · не въкоусить моема вечеръ ·

1.11.2. Text č. 2 v normalizovanom znení

Zografský kódex, Evanjelium podľa Lukáša 14, 16–24⁷²

16. Чловѣкъ етеръ сътвори вечерѣж вельѣж · и
възъва мѣногы · 17. и посъла рабы свои въ годинѣж
вечерѣ · рече зъванымъ · градѣте · яко оуже готова
сѣтъ всѣа · 18. и начаса въ коупѣ отърицати сѣа всѣи ·
пръвѣи рече кмоу · село коупихъ · имамъ нждаж изити
· и видѣти к · молиж та · имѣи ма отъречена · 19.
и дроугѣи рече кмоу · сжпржгъ воловьнихъ коупихъ
пѣтъ · и градѣ искоуситъ ихъ · молиж та · имѣи ма
отърекъша сѣ · 20. и дроугѣи рече · женѣ поясъ · и
сего ради не мож приити · 21. и пришьдъ рабъ повѣда
господиноу свокомоу · тогда разгнѣвавъ сѣа господинъ
домоу · рече рабоу свокомоу · изиди на распѣтъа и
стыгнѣ града · и ништаж и вѣдѣнѣж и хромыж и
слѣпѣж въведи сѣмо · 22. и рече рабъ · господи · бысть
кже повелѣ · и кштѣ мѣсто кстѣ · 23. и рече господь
рабоу · изиди на пѣти и халжгы · и оувѣди вѣнѣти ·
да наплѣнитъ сѣа домъ мои · 24. глаголиж бо вамъ ·
яко никдинѣже мжжъ тѣхъ зъваныхъ не въкоуситъ
можа вечерѣа ·

72 Ukážka zo staroslovienskeho textu v normalizovanom i pôvodnom (nenormalizovanom) znení sa obyčajne uvádza ako úvodný text, slúžiaci na interpretáciu na hodinách zo staroslovienciny pre poslucháčov slovanskej filológie. Porov. Josef Kurz (1969, s. 73 – 75, 98 – 100).

1.11.3. Zásady úpravy nenormalizovaného znenia staroslovienskych textov

Normalizované znenie predstavuje pôvodný a v písomných pamiatkach nedoložený starosloviensky jazyk z predveľkomoravského obdobia, ktorý reprezentuje vlastne poslednú fázu síce ešte stále jednotnej, ale už značne diferencovanej praslovančiny z 9. stor. Ukážky v normalizovanom znení sa uvádzajú v cyrilike a pravopis má jednotnú úpravu.⁷³ Takýto jazykovo i graficky upravený text uľahčuje čítanie a porozumenie textu a je vhodnou metodickou pomôckou pri štúdiu staroslovienskej pre mladých adeptov slavistiky. V súlade s klasifikáciou staroslovienskej a jej nomenklatúrou, ktorú rozpracoval V. Večerka, ide vlastne o prastarosloviensčinu alebo o solúnsku starosloviensčinu (1984, s. 17 – 20).

Interpretácia normalizovaného znenia staroslovienskych textov je ľahšia než interpretácia nenormalizovaného textu, lebo tento jazykovo i graficky upravený text neobsahuje všetky tie nepravidelnosti, chyby, odchýlky, ale aj zákonité zmeny, ktoré pisári vniesli do textov pri prepisovaní originálov. Ako zdôrazňuje Josef Kurz, v normalizovanom znení sa upravujú tie slová a tvary, ktoré sa odlišujú od predpokladaného staroslovienskeho textu z cyrilo-metodského obdobia (1969, s. 73).

Zo zbežného porovnania prvej a druhej ukážky vyplývajú tieto zásady úpravy textu:

- v normalizovanom texte sa nevyskytujú skratky s nadriadkovými titlami⁷⁴ a skratky sa rozpisujú, napr. **ЧКЪ (ЧЛОВѢКЪ)**,

73 Uvádzame zásady úpravy nenormalizovaného znenia textu do normalizovanej podoby podľa trojice českých autorov, ktoré sú uvedené v nasledujúcej textovej príručke:

KURZ, Josef – ŘEHÁČEK, Luboš – VEČERKA, Radoslav: *Čítanka staroslověnských textů se slovníčkem*. Učební texty vysokých škol. Universita Karlova v Praze Fakulta filosofická. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 3.

74 **Titla** je nadriadková čiara, ktorá sa používala na označovanie abreviácie (skracovania) slov v písme a na označovanie číselnej platnosti litier.

ГНѢ (ГОСПОДИНЪ), ГНОУ (ГОСПОДИНОУ);

- vynechávajú sa aj iné nadriadkové znaky okrem znakov pre mäkkosť,
- namiesto písmena Ѡ (omega) sa používa písmeno О,
- namiesto viacerých litier pre ĩ, (i), I sa jednotne používa písmeno И, napr. **ІЗИДИ (ИЗИДИ), І РЕЧЕ (И РЕЧЕ),**
- upravuje sa aj interpunkcia podľa významu, napr. **ІЗИДИ НА ПЖТИ · І ХАЛЖГЫ · (ИЗИДИ НА ПЖТИ И ХАЛЖГЫ·).**
- Z jazykového hľadiska sa reštituuje pôvodný stav tvarov a hlások: jery (tvrdý jer Ѣ, mäkký jer Ъ) sa používajú vo všetkých pozíciách v pôvodnej podobe, to znamená, že sa nevynechávajú, ani sa nevokalizujú, ani ináč neupravujú, v pôvodnej podobe sa uvádzajú aj nosovky **ВЕЧЕРЖ ВЕЛЫЖ (ВЕЧЕРИЖ ВЕЛЫЖ), МОЛИЖ ТА (МОЛИЖ ТА),** slabiky nie sú kontrahované (stiahnuté) **ЗЪВАНТЫХЪ (ЗЪВАНТЫИХЪ), ПРИТИ (ПРИИТИ), ДРОУГЫ (ДРОУГЫИ),** koncovky (pádové a osobné prípony) sú pravidelné.
- V slovách **ѢКО, ВСѢ** vyslovujeme písmeno Ѣ (jať) ako **IA, napr. ІАКО, ВЪСІА.** Tento rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou je spôsobený tým, že text je prepísaný z hlaholiky, v ktorej sa neodlišuje v písme ě a ja.
- Upravuje sa tiež pravopis hlásky e- na je- podľa zásad staroslovienskej výslovnosti, napr. **ЕМОУ (КМОУ), Е (К), СВОЕМОУ (СВОКМОУ).**⁷⁵

Z tohto stručného porovnania nenormalizovaného a normalizovaného znenia vyplýva, že tieto **nepravidelnosti v zachovaných staroslovienskych textoch predstavujú odchýlky od normy predpokladaného jazykového systému staroslovienciny.** Každý paleoslavista vie, že mnohé tieto nepravidelnosti nie sú iba chybami, ale

⁷⁵ Podrobnejšie o zásadách výslovnosti v normalizovaných i nenormalizovaných textoch pozri vysokoškolskú učebnicu: KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 73.

sú tiež dokladom na jazykové zmeny z 10. – 11. stor. a odrazom reálneho stavu staroslovienskeho jazyka v tom čase. Všetky tieto javy majú vysokú dokumentárnu hodnotu, lebo sú dokladmi na realizáciu zmien, ktorých časový sled moderná jazykoveda určuje pomocou metódy relatívnej chronológie. Odlíšenie týchto pravopisných chýb od zmien odrážajúcich vývin jazyka pri interpretácii staroslovienskych textov je veľmi náročné a vyžaduje veľmi dobrú orientáciu v historicko-porovnávacej jazykovede, v gramatike staroslovienskeho jazyka a jednotlivých typov (redakcií) cirkevnoslovanského jazyka, ale aj v metodológii a metodike porovnávacieho štúdia slovanských jazykov.

1.11.4. Prehľad najdôležitejších znakov na zvukovej, morfolologickej a lexikálnej rovine staroslovienskeho jazyka

Príklady čerpáme z obidvoch ukážok nenormalizovaného a normalizovaného znenia staroslovienskeho textu. Tento metodický postup umožňuje odlíšiť staršie javy (doložené v normalizovanom znení) od mladších javov (doložené v nenormalizovanom znení). Na základe rozboru týchto dvoch krátkych ukážok vymedzujeme tiež najstaršie javy praslovanského pôvodu a ich realizáciu v jednotlivých skupinách slovanskej jazykovej vetvy, predovšetkým v slovenčine, v ktorej sa ako v západoslovanskom jazyku vyskytujú viaceré javy nezápadoslovanského pôvodu.

- **Zvuková rovina**

(1) Pre staroslovienčinu cyrilo-metodského obdobia, ktorá nie je doložená v písomných pamiatkach, ale iba v neskorších odpisoch, je charakteristický pravidelný výskyt dvoch redukovaných, ultrakrátkych hlások, odborne nazývaných mäkký jer /**ь**/ a tvrdý jer /**ѣ**/, ktoré sa v praslovančine vyvinuli v dôsledku zákona o prechode kvantity v novú kvalitu z krátkého **ĭ** > **ь** a krátkého **ŭ** > **ѣ**. Tieto hlásky mali

platnosť osobitných foném, preto ich pri čítaní staroslovienských textov vyslovujeme, napr.: **чловѣкъ етеръ сътвори** [člověkь eterь sьtvori] a zároveň ich prepisujeme ako osobitné grafémy pri transliterácii z cyriliky do latinky. Uvedené hlásky zanikli v slabej pozícii alebo boli vokalizované neredukovanými hláskami v silnej pozícii koncom praslovanskej jednoty, t. j. v 10. – 11. stor. Zánik a vokalizácia jerov sa pokladá za poslednú všeobecne slovanskú zmenu, pretože zasiahla všetky slovanské jazyky.⁷⁶

Ich pokračovaním, ale v zmenenej funkcii sú grafémy (litery) **mäkký znak ъ** a **tvrdý znak ѣ** v pravopise cirkevnoslovanských textov písaných cyrilikou, v ktorých označujú mäkkosť alebo tvrdosť predchádzajúcej hlásky, preto sa nevyslovujú, napr.: **человѣкъ** [čelo'vik], **ѣмамъ** [ˈimam]⁷⁷, **кѣпѣхъ пѣтъ** [ku'pich 'piat']. Podobne je to aj v súčasnej cyrilike (azbuke), kde mäkký a tvrdý znak tiež majú platnosť osobitných grafém, napr.: rus. **десять, читать, дождь, ночь, съестъ, объехать, объявление** a pod.

(2) Druhým znakom staroslovienciny cyrilo-metodského obdobia, ako to vyplýva z obidvoch ukážok, je pravidelný výskyt prednej nosovky **ѣ, ѣ** [ɛ, jɛ] a zadnej nosovky **ж, ж** [ɔ, jɔ], napr. **сътвори вечерѣж вельѣж** [sьtvori večerjɔ velyjɔ], **въ годинѣж вечерѣж** [vь godinɔ večerjɛ], **молиѣж тѣ** [moljɔ tɛ], **женѣж поѣсѣ** [ženɔ pojɛsɛ], **изиди на пѣти и халѣгы** [izidi na pɛti i chalɔgy].

Nosovky zanikli v slovanských jazykov koncom praslovanskej jednoty a na začiatku samostatného vývinu slovanských jazykov, t. j. v 10. – 11. stor. a boli nahradené ústnymi samohláskami, napríklad v slovenčine sa vyskytujú tieto striednice: **ɛ > ä, ia, a, ɔ > u**. V cirkevnej slovančine všetkých štyroch východoslovanských redakcií

⁷⁶ Tvrdý jer sa zachoval ako osobitná hláska iba v bulharčine, kde je striednicou jednak za psl. tvrdý jer a jednak za nosovku **ɔ**, napr.: **ръка, дървен кръст**.

⁷⁷ **ѣмамъ** je tvar atematického slovesa **имѣти** (**имати**) v 1. os. jedn. čís., **имамы** je tvar 1. os. mn. čís. v cirkevnej slovančine (v starosloviencine **имамь, имамь**).

(v ruskej, ukrajinskej, karpatskej a bieloruskej) sa vyskytujú také isté striednice ako v spisovnej ruštine, ukrajinčine, rusínčine a bieloruštine: **ѣ, је** > **'а, ја, Ѡ, јѠ** > **и, ји**, napr. **И дрѣгій рече: сѣпрѣгъ волѡвъ кѡпихъ пѡтъ, и градѣ искуѣсити ихъ: молю тѡ**. V cyrilskom pravopise cirkevnoslovanských textov sa udržala tradícia, podľa ktorej grafémy **ѡ, ѡ** označujú striednice **'а, ја** za prednú nosovku **ѣ, је**, kým striednice **и, ји** za zadnú nosovku **ж, ѡж** sa označujú grafémami **ѣ, ю**. Uvedený verš podľa zásad výslovnosti v karpatskej redakcii cirkevnej slovančiny znie takto: [i dru'hij rečë: su'pruh vo'lov ku'pich 'pjať, i hrjadu išku'syty jich: mo'lu ta]. Pri zisťovaní, v ktorých prípadoch ide o striednice za zadnú nosovku **ж, ѡж**, keďže tými istými literami sa označujú hlásky, ktoré nie sú striednicami za nosovku, nám môže pomôcť ten istý verš v staroslovienčine: **и дроуѣгии рече кмоу • сѣпрѣгъ волѡвънѡихъ коуѡихъ пѡтъ • и градѣ искоуѣситъ ихъ • молюж тѡ •** Ide teda o tieto slová: **сѣпрѣгъ** (podstatné meno mužského rodu, genitív plurálu, o-kmeň), **градѣ** (tvar 1. os. jedn. čís. prít. času, tvar 2. os. **градѣши**, sloveso prvej triedy **грати** < *gręditi, zmena **-dt-** > **-st-** sa nazýva disimilácia), **молюж** (tvar 1. os. jedn. čís. prít. času, tvar 2. os. **молиши**, sloveso štvrtej triedy **молити**).

(3) Pravidelný je výskyt fonémy **ě**, ktorá sa v cyrilike označuje literou **ѣ** (jať), napr. **въ коуѣѣ, и видѣѣти к, разгнѣѣѡвъ сѡ, мѣсто, вѣдѣнѡѡ, слѣпѡѡ**. Predpokladá sa, že uvedená fonéma sa v staroslovienčine solúnskeho, t. j. predveľkomoravského typu vyslovovala ako široké [ä]. Táto tzv. široká výslovnosť sa dodnes zachovala v macedónskych nárečiach pri Solúne. V pozícii po spoluhláskach **t, d, n, l** fonéma **ě** podobne ako hláska **e** v slovenčine zmäkčuje tieto spoluhlásky, napr. **градѣѣте** [grędęte].⁷⁸

78 Pri čítaní cyrilských textov prepísaných z hlaholskej predlohy treba rozlišovať hlásku **ѣ** (jať), ktorá sa vyskytuje v pozícii za psl. **ě**, a grafému **ѣ**, ktorú vyslovujeme ako **ja, 'а**, napr.: **землѣ** (zemľa), **волѣ** (voľa), **мариѣ** (čítame ako Marija), **ѣко** (jako), **ѣмь** (jamy). Tieto prípady vznikli v dôsledku toho, že v hlaholike bolo jedno písmeno pre pôv. **ě** a spojenie **ja, 'а**. Tento úzus sa prevzal aj pri transliterácii textov z hlaholiky do cyriliky. Porov. J. Kurz (1969, s. 25). V cyrilike sú dve grafémy **ѣ** a **ѡ**.

Fonéma ě (jať) zanikla v období samostatného vývinu slovanských jazykov, t.j. v 12. – 13. stor. V ukrajinčine je za **ѣ** striednica **і**, ktorá zmäkčuje predchádzajúcu spoluhlásku a ktorá sa stala predným protikladom fonémy **у** po splynutí **і** s **у**: **ѣ** > **і** : **и** < **ы, и**, napr. ходіти, робіти [cho'dyty, ro'byty]. Táto výslovnosť je charakteristická aj pre ukrajinskú redakciu ako aj pre karpatskú redakciu cirkevnej slovančiny, napr. **РАЗНѢВАНСА ДѢМЪ ВЛАДЫКА** [raz'hnivavsja 'domu vla'dyka], **и ѿицыа и вѣдныа ѿ слѣпыа и хромыа введи сѣмъ** [i'nyščyja i'bidnyja i sli'pyja i chro'myja vve'dy simo].

(4) V kánonických staroslovienských pamiatkach sa zachovali striednice **št, žd** za psl. *tj, *ktj, *dj, napr. **свѣца** < *svĕtja, **ночь** < *noktĕ, **межда** < *medja, **нжда** < *nōdja.⁷⁹ Tie isté striednice sa vyskytujú aj v bulharčine, čo pokladajú bulharskí slavisti za veľmi dôležitý argument v prospech ich názoru, že staroslovienčina má bulharský základ. V bulharskej slavistike sa teda stotožňuje staroslovienčina so starou bulharčinou a na pomenovanie tohto najstaršieho spisovného jazyka Slovanov sa používa termín **старобългарски език**.⁸⁰ Tento názor väčšina slavistov odmieta, pretože staroslovienčina je kultúrnym dedičstvom všetkých Slovanov a ako zdôrazňujú predstavitelia *Pražského lingvistického krúžku*, z metodického hľadiska je neprípustné, aby sa staroslovienčina ako najstarší slovanský spisovný jazyk stotožňoval s najstaršou fázou vývinu konkrétneho národného jazyka.

79 V slovenčine sú za uvedené skupiny striednice **c, dz**, napr.: **svieca, noc, medza, núdza**.

80 V nemeckej slavistike sa od čias A. Leskiena [*Handbuch der altpulgarischen Sprache* (1871), *Grammatik der altpulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, Heidelberg 1909] používa názov **altpulgarische Sprache, altkirchenslavische Sprache**, v angličtine **Old Church Slavonic**, v poľštine je to názov **staro-cerkiewno-słowiański język**. Tento názov pochádza z konca 19. stor., keď sa ešte nerozlišovalo medzi staroslovienčinou a cirkevnou slovančinou. Potrebu rozlišovania medzi týmito dvoma vývinovými stupňami, čiže medzi staroslovienčinou ako najstarším spisovným jazykom Slovanov, a cirkevnou slovančinou ako neskorším vývinovým variantom staroslovienčiny počínajúc od 12. stor., pociťovali jazykovedci už dávnejšie, ale po prvý raz bola táto problematika nastolená na I. zjazde slovanských filológov v Prahe (1929).

Pre pôvodnú staroslovienčinu solúnskeho typu sa niekedy tiež predpokladá, že za uvedené skupiny sa vyskytovali striednice **ť, ď**, ktoré majú rovnakú realizáciu ako macedónske striednice **k', g'** (porov. J. Kurz 1969, s. 15; R. Večerka 1984, s. 18). Táto otázka patrí k najčastejšie nastoľovaným témam na slavistických fórach už od čias, keď roku 1896 mladý chorvátsky slavista Vatroslav Oblak, žiak vtedy už známeho Vatroslava Jagića, na základe priameho terénneho výskumu nárečí v okolí gréckeho Solúna zistil, že základom staroslovienčiny sú macedónske nárečia v uvedenom regióne.

(5) Za psl. skupiny **pi, bi, mi, vi** sa v staroslovienčine vyskytujú skupiny **pl', bl', ml', vl'**, v ktorých sa v dôsledku palatalizačných zmien vyvinulo tzv. **epentetické Ľ**, napr.: **ЗЕМЛА** (zemľa < *zemjā), **КОУПЛЪЖ** (tvar 1. os. jedn. čís. od slovesa **КОУПИТИ**), **ЛОВЛЪЖ** (tvar 1. os. jedn. čís. od slovesa **ЛОВИТИ**). Epentetické (vkladné) **Ľ** v uvedených skupinách sa pôvodne vyskytovalo v celej južnoslovanskej skupine, neskôr zaniklo v bulharčine a macedónčine, a dodnes sa zachovalo v slovinčine, srbčine a chorvátčine. Taktiež je charakteristické pre východoslovanskú skupinu, kým v západoslovanskej skupine sa vyvinuli tzv. palatalizované **p', b', m', v'**, napr.: slov. **zem**, čes. **země**, poľ. **ziemia**, hluž. a dluž. **zemja**.

* * * * *

V druhej skupine javov uvedieme tie, ktoré sú charakteristické pre celú južnoslovanskú skupinu a ktoré patria k najstarším javom praslovanského pôvodu. Viaceré z týchto javov sa vyskytujú aj v stredoslovenských nárečiach a v spisovnej slovenčine, ktorá bola kodifikovaná na základe kultúrnej strednej slovenčiny.

(1) Za najstarší jav praslovanského pôvodu sa pokladá metatéza likvid (prešmyknutie spoluhlások **r, l**) v pozícii na začiatku slova v skupinách **ort-, oľt-** s cirkumflexovou (klesavou) intonáciou na skupiny **rat-, lat-** v južnoslovanských jazykoch a v strednej slovenčine, resp. **rot- lot-** v západnej a východnej skupine slovanských jazykov, napr.: psl. *olkъtъ > stsl. **ЛAKЪTЪ**, bulh. **ЛAKЪT**, mac. **ЛAKOT**, srb. a chor.

lâkat, slovin. **laket**, slov. **lakeť**, čes. **loket**, pol. **łokieć**, rus. **локоть**, ukr. **лікоть**, biel. **локаць**. Ako z uvedeného vyplýva, v dôsledku tejto zmeny sa slovanské jazykové územie rozčlenilo na dva areály: západná a východná skupina tvorili spoločný areál s výsledkom **rot-**, **lot-**, kým južný areál s presahom do stredoslovenskej oblasti má výsledok **rat-**, **lat-**.⁸¹

Do tejto skupiny javov patria aj staroslovienske slová typu **распутье**, ktorému zodpovedá stredoslovenské nárečové toponymum (miestny názov) **Rázputie**, s významom „rázcestie“, rus. **распутье** „rázcestie“ (ide o slovo cirkevnoslovanského pôvodu).⁸² Patrí sem tiež staroslovienske slovo **рабъ** z ide. *orbhos, ktoré sa vyskytuje v slovanských jazykoch v dvojakej podobe: **rab**, **rob** s významom „sluha, otrok“. Ruské slovo **раб** „otrok“, **рабыня** „otrokyňa“ je prevzaté z cirkevnej slovančiny **рабъ** „sluha, otrok“, **рабыни** „slúžka, otrokyňa“. Východoslovanský pôvod má lexéma **роб** „sluha, otrok“ zo strus. **робъ**, od ktorého sú odvodené slová **роба** „otrokyňa, slúžka“, **робя**, gen. sg. **робяте**, nár. **робята** „dieťa, dieťaťa, detí“, **робота** „robotá, otroctvo, poroba“. Slovo je príbuzné s lat. **orbis** „osirelý“, arm. **orb**, gen. sg. **orboy** „sirota“ a vyskytuje sa aj ďalších indoeurópskych jazykoch.⁸³

(2) Za psl. skupiny **tl**, **dl** sú v slovanských jazykoch dva výsledky:

(a) nezjednodušené skupiny **tl**, **dl** sa zachovali v západoslovanských jazykoch,

(b) zmena **tl**, **dl** > **l** sa uskutočnila v južnej a východnej skupine slovanských jazykov a v stredoslovenských nárečiach, napr.: stsl.

81 Podrobnejšie pozri In: KRAJČOVIČ, Rudolf: *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 66 – 67.

82 V slovenčine má slovo **púť** abstraktný význam: životná púť, náboženská púť; vyskytuje sa tiež v ustálenom spojení **skončiť svoju púť** „zomrieť“. Staroslovienske spojenie **изиди на пжти и халжгы** preložíme: **chod' na cesty a k plotom**. Lexéma **cesta** s významom „osobitne upravený pruh zeme určený na chodenie alebo na premávku“ z hľadiska štylistického patrí do neutrálnej vrstvy slovnej zásoby slovenčiny.

83 Porov. ФАСМЕР, Макс (VASMER, Max): *Этимологический словарь русского языка*. Том III (Муза – Сят). Перевод с немецкого О. Н. Трубачева. Москва: Издательство „Прогресс“ 1971, стр. 427, 453, 487.

МОЛИТИ (МОЛѢЖ, МОЛИШИ) „prosiť“, МОЛИТИ СѦ (МОЛѢЖ СѦ, МОЛИШИ СѦ) „modliť sa (modlím sa, modlíš sa)“, МОЛИТВА „modlitba“, ВЕСТИ < *vedti (ВЕДЖ, ВЕДЕШИ) „viest“, participium perfekta činné ВЕЛЪ < *vedlъ „viedol“, ВЕЛА < *vedla „viedla“, ВЕЛО < *vedlo „viedlo“, ВЕЛИ < *vedli „viedli“, ПЛЕСТИ < *pletti (ПЛЕТЖ, ПЛЕТЕШИ) „pliest“, part. perf. čin. ПЛЕЛЪ < *pletlъ „plietol“, ПЛЕЛА < *pletla „plietla“, ПЛЕЛО < *pletlo „plietlo“, ПЛЕЛИ < *pletli „plietli“; rus. МОЛИТЬСЯ (я молюсь, ты молишься) „modliť sa“, МОЛИТЬ (молю, молишь) „prosiť“, УМОЛИТЬ (умолю, умолишь) „uprosiť, obmäkčiť“, МОЛИТВА „modlitba“, ВЕСТИ (веду, ведёшь) „viest“, ВѢЛ, ВЕЛА, ВЕЛО, ВЕЛИ, ПЛЕСТИ (плету, плетёшь), ПЛѢЛ, ПЛЕЛА, ПЛЕЛО, ПЛЕЛИ. V stredoslovenských nárečiach v nealternačných pozíciách nastala zmena **tl, dl** > **l**, napr.: **rilo, trlo, vili, salo, šilo**, ale popri tom sú aj slová so zachovanými skupinami, napr.: **česadlo, zubadlo, krídlo, motovidlo, strašidlo**. V slovesných tvaroch l-ového participia, ako vyplýva z uvedených prípadov typu (**viedol**), **viedla, viedlo, viedli**, zjednodušenie skupín nenastalo. Celkove o zmene **tl, dl** > **l** v stredoslovenských nárečiach sa hovorí ako o ustupujúcom jave.⁸⁴

(3) S druhou palatalizáciou velár **k, g, ch** pred **ě, i** diftongického pôvodu (< ***oi, *ei**) súvisí nerovnaký vývin striednic za **ch**: v južnej a východnej skupine slovanských jazykov je striednica **s**, kým v západnej skupine je to striednica **š**, napr.: stl. **грѣхъ**, lok. sg. **грѣсѣ**, nom. a vok. pl. **грѣси**, lok. pl. **грѣсѣхъ**, vym. zám. **вѣси, вѣсиа**, rus. **грех, о грехе, грехи, о грехах** (v skloňovaní podstatných mien v ruštine nastalo analogické vyrovnávanie tvarov podľa základného tvaru v nom. sg., preto boli odstránené alternácie **ch/s**; v ukrajinčine a v bieloruštine sa alternácie zachovali), vym. zám. **весь** „všetok“, **вся** „všetka“, **всѣ** „všetko“, **все** „všetci“, **седой** „šedivý, šedý“, **серый, сер, сера** „sivý, šedý, popolavý“; slov. **Čech, Česi, valach, valasi**, to znamená, že striedanie spoluhlások **ch/s** v strednej slovenčine a v spisovnej slovenčine nastáva iba v alternačných pozíciách v nom. pl.

84 Podrobnejšie J. Dudašová-Kriššáková, c. d., 2008, s. 21 – 27.

podstatných mien mužského rodu životných, v nepriamych pádoch alternácie boli odstránené, napr. **o valachovi, o valachoch, mucha, (ku, o) muche** a pod. Západoslovanská realizácia tejto zmeny je v slovenčine iba v nealternačných pozíciách, napr.: **všetok, všetko, šedý, šerý, šedivý**. V ostatných západoslovanských jazykoch nastala zmena **ch > š**, a to v alternačných i nealternačných pozíciách, napr.: čes. **Čech, Češi, valach, valaši, macocha, o macoše, střecha, na střeše, všechno, všechen, vše, šedý, šedivý**.

(4) Podobné územné rozšírenie má zmena psl. skupín **kv-**, **gv-** v pozícii pred **ě, i** diftongického pôvodu (< ***oj, *ej**), ktorá tiež súvisí s druhou palatalizáciou velár. V južnej a východnej skupine slovanských jazykov nastala zmena na **cv-** **dz-** (**zv-**), kým v západoslovanských jazykoch sa zmena neuskutočnila, napr.: stsl. **цвѣтъ** < *kuojt, **звѣзда** < *guojzdā, bulh. **цвят, звезда**, rus. **цвет, звезда**, slov. **kvet, hviezda**, poľ. **kwiat, gwiazda**.

(5) Metatéza likvid (prešmyknutie) nastalo aj v pozícii uprostred slova v skupinách **tort-**, **tolt-**, t.j. v pozícii medzi dvoma spoluhláskami (písmeno **t** označuje akýkoľvek konsonant). Zmena má tri realizácie a na základe zmeny vlastného mena **Karl** (Karol Veľký bol cisárom vo Franskej ríši koncom 8. a na začiatku 9. stor.) na **kráľ, król, король** vieme určiť aj absolútnu chronológiu. Ako z uvedeného vyplýva, zmena nastala až koncom praslovanskej jednoty a výsledky **trat, tlat** sú v slovenčine, češtine a v celej južnoslovanskej skupine, výsledky **trot, tlot** sú charakteristické pre západoslovanskú skupinu (s výnimkou polabčiny, kašubčiny a pomorskej slovinčiny, kde sa zachovala neprešmyknutá skupina **tart** v slovách typu **Gardno, Stargard, Nowgard** a pod.) a skupiny **torot, tolot** sa vyskytujú vo východoslovanských jazykoch.

- **Morfologická rovina**

(1) Zo starobyklých javov v morfológickom systéme starosloviensčiny treba uviesť najmä deklinačný systém substantív operajúci sa

o kmeňový princíp, to znamená, že podstatné mená sa zaraďovali do jednotlivých deklinácií na základe kmeňotvornej prípony a rodový princíp bol sekundárnym kritériom. Tento deklinačný systém substantív sa doposiaľ zachoval vo všetkých východoslovanských jazykoch. Taktiež sa v starosloviencine nerozlišovala kategória životnosti, ale v niektorých textoch už badáme analogické vyrovnávanie akuzatívu podľa genitívu podstatných mien mužského rodu o-kmeňových, napr.: nom. sg. **РАБЪ**, gen. sg. **РАБА**, dat. sg. **РАБОУ**, akuz. sg. **РАБЪ** (v niektorých prípadoch **РАБА**), vok. sg. **РАБЕ**, lok. sg. **РАБѢ**, inštr. sg. **РАБОМЪ**. Pádová prípona **-омъ** v inštr. sg. je južnoslovanská a predpokladá sa, že sa vyskytovala aj v praslovanskom základe strednej slovenčiny (to znamená, že tvary v inštr. sg. **s chlapom, rabom** sa v strednej slovenčine vyvinuli z pôvodného **chlapomъ, rabomъ**). Je to ďalší spoločný jav spájajúci strednú slovenčinu (ako aj spisovnú slovenčinu) s južnoslovanskými jazykmi. V ostatných západoslovanských jazykoch (vrátane západnej a východnej slovenčiny) a v celej východnej skupine sa pôvodne vyskytovala pádová prípona **-ѣмъ**, ktorá sa ďalej vyvíjala tak, ako v daných jazykoch prebehol zánik a vokalizácia jerov, napr. v češtine a poľštine je za tvrdý jer **ѣ** striednica **e** (čes. **s pánem, se studentem**, poľ. **z panem profesorem**), kým v ruštine, ukrajinčine a bieloruštine sa vyskytuje striednica **o** (rus. **столом, волком, господином**).

(2) V gen. sg., v nom., akuz. a vok. pl. podstatných mien ja-kmeňovej deklinácie (stsl. **ДОУША, ДОУШАѦ, ЮНОША, ЮНОШАѦ**) a v akuz. pl. jo-kmeňov (stsl. **МЖЖѦ, ОТЬЦѦ**) sa v južnej skupine slovanských jazykov vyskytuje pádová prípona **-ѣ**, kým pre jazyky východnej a západnej skupiny je charakteristická pádová prípona **-ѣ**, napr.: čes. **duše, nůše**, (vidím) **muže, soudce**, slov. **duše, ulice, meče** (ale pri životných maskulínach je v akuz. pl. tvar podľa genitívu **vidím mužov**).

(3) Starobylé črty majú aj niektoré slovesné tvary v starosloviencine, napr. sigmatický aorist s pôvodným formantom **-s-**: **ПОИАСѢ** (tvar 1. os. sg.), **НАЧАСѦ** (tvar 3. os. pl.). Toto **s** v pozícii pred krátkym i dlhým **i, u** a pred konsonantmi **r, k** podliehalo zmene na **ch**, neskôr v dôsledku analogického vyrovnávania sa rozšírilo aj do tých

pozícií, v ktorých neboli fonetické podmienky pre túto zmenu, napr.: **КОУПИХЪ, ВЪЗЪВАХЪ**. Patria sem aj tvary asigmatického aoristu (tvoril sa bez formantu -s-) v 3. os. sg., napr.: **рече, придет**. V staroslovienskych textoch sa vyskytujú aj pôvodné, t.j. nestiahnuté (nekontrahované) tvary imperfekta, napr.: **речалахъ, идѣвахъ, молилахъ**.

(4) V starosloviencine sa zachovali aj ďalšie osobitosti, ktoré sa nevyskytujú v ostatných slovanských jazykoch. Predovšetkým je to osobná prípona **-ši** v 2. os. jednotného čísla prítomného času tematických sloviess, napr.: (**зовж**), **зовеши**, (**двигнж**), **двигнеши**, (**плачж**), **плачеши**, (**молиж**), **молиши**. Zaraďuje sa sem aj osobná prípona **-тъ** v 3. os. sg. a pl. prítomného času, napr.: **ксттъ, сжтъ** (atematické sloveso), **зоветтъ, зовжтъ** (1. trieda tematických sloviess), **двигнеттъ, двигнжтъ** (2. trieda), **плачеттъ, плачжтъ** (3. trieda), **молиттъ, молаттъ** (4. trieda). Pre ostatné slovanské jazyky sa predpokladá osobná prípona **-тъ**.⁸⁵

- **Lexikálna rovina**

V slovnej zásobe staroslovienciny sa vyskytovalo veľa pôvodných slovanských slov patriacich do základného slovného fondu, značný je vplyv byzantskej kultúry a gréckeho jazyka. Výskumu slovnej zásoby staroslovienciny sa venovali mnohí slavisti v 19. i 20. stor. V posledných desaťročiach vychádzal **Slovník jazyka staroslověnského** z pera českých slavistov v Českej akademii vied v Prahe, ktorý opisuje obrovské lexikálne bohatstvo najstaršieho spisovného jazyka Slovanov. Materiálová báza pre tento slovník sa vytvárala zo staroslovienskych textov zaradených do kánonu staroslovienskych pamiatok. (Porov.: *Slovník jazyka staroslověnského / Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Hl. red. J. Kurz, Z. Hauptová. Praha: Euroslavica 1966-1997. 4 sv.)

85 Podrobnejšie porov. J. Kurz (1969, s. 14 – 19).

1.11.5. Text č. 2. (Ukážka z cirkevnoslovanského textu
východoslovanskej redakcie)

Zografský kódex, Evanjelium podľa Lukáša 14, 16–24⁸⁶

Є Ѹ Л І Е Ѡ ЛѢки. Глава дї. За ѿс.

- ѿ Человѣкъ нѣкій сотвори вѣчерю велію, и звѣ
мнѡги:
- ѿ И посла раба своего въ годъ вѣчери, рещи
званнымъ:
- и градите, ꙗко оуже готѡва сѣтъ всѧ. И начѡша
вкѡпѣ ѡрицѡтисѧ вси. первыи рече емѢ: селѡ кѡпихъ,
и ѡмамъ нѡждѢ изыти, и видѣти є: молѡгисѧ, имѣи
ѿ ма ѡречѣна. И дрѡгій рече: сѡпрѡгъ волѡвъ кѡпихъ
пѡтъ, и градѢ искѡсити ихъ: молѡ тѧ, имѣи ма
ѡречѣна.
- к И дрѡгій рече: женѢ поѡхъ, и сегѡ ради не могѢ
прійти.
- ка И пришедъ рабъ тѡй повѣда господинѢ своемѢ сѡѧ.
тогда разнѣвався дѡмѢ владыка, рече рабѢ своемѢ:
изыди скорѡ на расѡтїѧ и стѡгны града и нищыѧ
и вѣдныѧ и
- кв слѣпыѧ и хрѡмыѧ введи сѣмѡ. И рече рабъ: Гди,
бысть
- кг ꙗкоже повелѣлъ єси, и єще мѣсто єсть. И рече
господинъ къ рабѢ: изыди на пѡти и халѡги, и
оувѣди

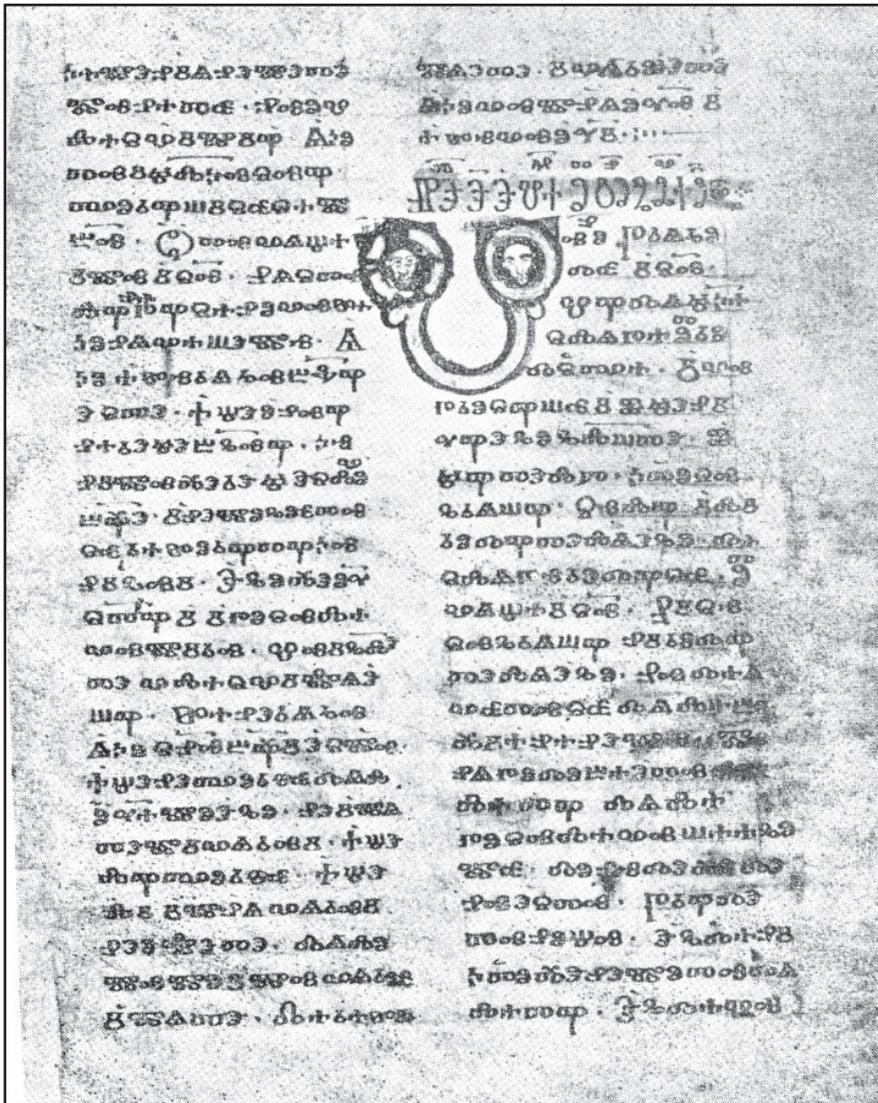
86 In: Нѡвый Заѡветъ. Гдѧ нѡшего Іисѡ Хрѡта. The New Testament in Slavonic. © United Bible Societies 1959 (сѡѧ). Cambridge: Printed in Great Britain at the University Press.

ѪД ВНІТИ, ДА НАПОЛНИТСА ДѠМЪ МОѢ. ГЛ҃ГОЛЮ БО
ВѠМЪ, ꙗкѡ НИ ѸДІИНЪ МѠЖЕЙ ТѢХЪ ЗВѠННЫХЪ
ВКѠСИТЬ МОЕѠ ВѢЧЕРИ.

Už zbežné porovnanie prvej a druhej ukážky zo staroslovien-
skeho textu s treťou ukážkou, obsahujúcou cirkevnoslovanský text
východoslovanskej proveniencie, upozorní čitateľa na základné roz-
diely medzi týmito dvoma vývinovými fázami nášho najstaršieho
spisovného jazyka. V uvedenom cirkevnoslovanskom texte sa odrá-
žajú zmeny, ktoré sa uskutočnili na konci praslovanskej jednoty a na
samom začiatku samostatného vývinu slovanských jazykov, t. j. v 10.
– 11. stor.: (1) zánik a vokalizácia jerov (jery v slabej, t.j. v nepárnej
pozícii zanikali a v silnej, t.j. v párnej pozícii sa vokalizovali, čiže boli
nahradzované plnými, neredukovanými hláskami), (2) denazalizá-
cia, t. j. nahrádzanie nosových samohlások ústnymi vokálmi a ďalšie
zmeny charakteristické pre východoslovanský jazykový areál. Tieto
zmeny sa navrstvovali na starosloviensky základ a menili pôvodný
južnoslovanský jazyk tým, že ho obohacovali o nové javy východo-
slovanskej proveniencie. Postupne sa ustaloval pravopis, hojne sa
využívali diakritické znamienka, ktorými sa označovali prízvuky.
V dôsledku toho sa formujú pravidlá cirkevnoslovanského pravopisu,
podľa ktorých má každá litera a každé diakritické znamienko svoju
funkciu. Podrobný opis jazykového systému cirkevnej slovančiny ako
aj pravopisu ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny a karpatskej
redakcie, ktorý sa používa ako liturgický jazyk na území východné-
ho Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny, je vo vysokoškolskej učebnici
Cirkevná slovančina od Mikuláša Šteca (2005). Práca je významným
príspevkom k prehĺbenému poznaniu nášho duchovného a kultúrne-
ho bohatstva.

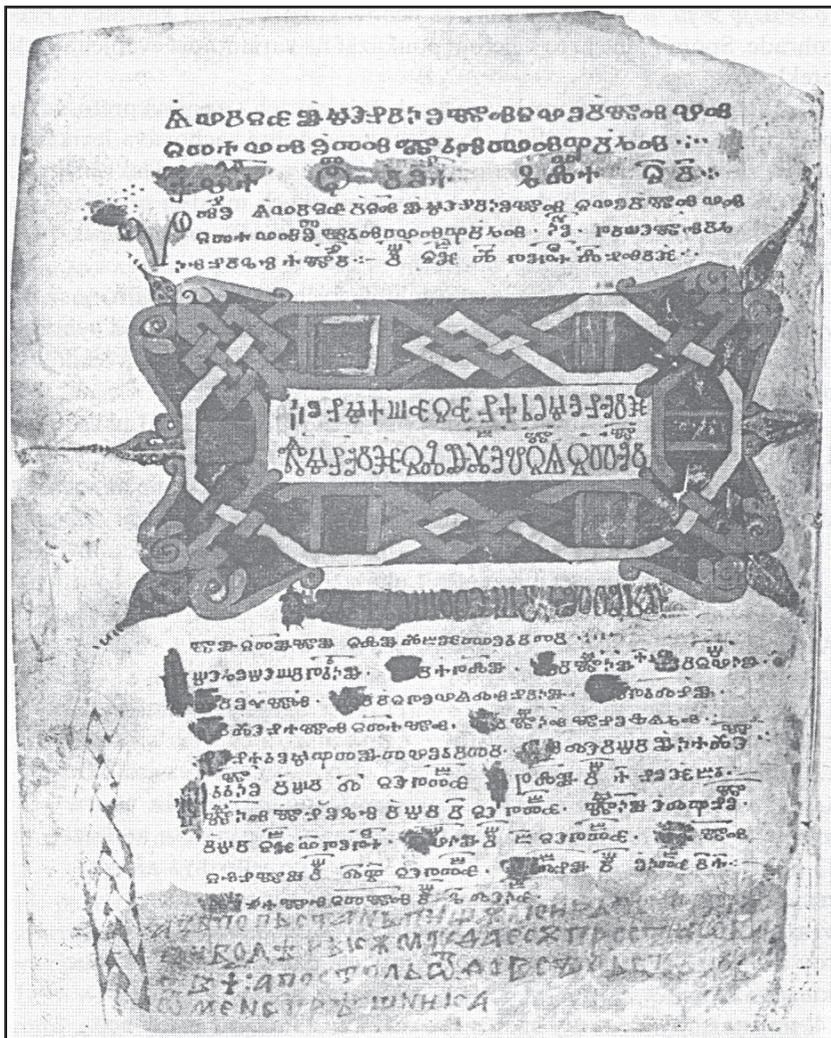

Zografský kódex

Assemaniho kódex

Assemaniho kódex je známy aj pod názvom Assemaniho evanjeliár, lebo je to jediný hlaholský evanjeliár. Ide o veľmi peknú ukážku hlaholského textu, ktorý je písaný starším typom hlaholiky, tzv. okrúhlejšou, krúžkovitejšou, pričom text nie je delený na slová, ale je písaný in continuo, súvisle. Z paleografického hľadiska je hodnotná aj iniciála hlaholského písmena v.

Assemaniho kódex

Táto ukážka z Assemaniho evanjeliára je vzácna z paleografického hľadiska. Ponajprv preto, že je na nej pekná miniatúra a hlaholské písmo podobne ako na predchádzajúcej ukážke je tiež okrúhle a krúžkovité. Tento fakt potvrdzuje, že text je písaný rukou jedného pisára. Posledné štyri riadky sú však napísané cyrilikou, ktoré pisár vpísal do pôvodného hlaholského textu. V tomto prípade ide teda o hlaholsko-cyrilský palimpsest. Ako možno usúdiť z týchto dvoch ukážok, Assemani Codex Glagoliticus poskytuje viacero dôkazov o tom, že hlaholika je staršia než cyrilika.

1.12. Text č. 3. Na počiatku bolo Slovo

Assemaniho kódex, Evanjelium podľa Jána, 1, 1–18⁸⁷

Ukážka zo staroslovienskeho textu

ЄВѦ Ѡ ІО

1. Искони вѣ слово (и) слово вѣ оу̇ ба̇. ба̇ вѣ слово . 2. се вѣ искони оу̇ ба̇ . 3. всѣ тѣмъ вѣиша . и вежного⁸⁸ ничесоже не вѣистъ . еже вѣистъ . 4. вѣ томъ животъ вѣ . и животъ вѣ свѣтъ чл̄кмъ . 5. и свѣ вѣ тьмѣ свѣтитъ сѧ и тьма его не обѧт . 6. Бѣ чл̄къ посъланъ ѿ ба̇ . има̇ ёмоу̇ иоанъ . 7. съ приде вѣ свѣдѣтельство да свѣдѣтельствоуетъ о свѣтѣ да вс(и) вѣрж .мжтъ⁸⁹ ёмоу̇ . 8. не вѣ т(ъ) (с)вѣ нъ да свѣдѣтельствоуетъ о свѣтѣ . 9. вѣ свѣт истинън(ъ) . иже просвѣшта(ет)ъ вѣсѣкого .л⁹⁰ иджштааго вѣ .ръ⁹¹ . 10. вѣ мирѣ вѣ и миръ тѣмъ бѣ . всѣ миръ его не прижтъ .

1. Na počiatku bolo Slovo a Slovo bolo u Boha a to Slovo bolo Boh. 2. Ono bolo na počiatku u Boha. 3. Všetko povstalo skrze neho a bez neho nepovstalo nič z toho, čo povstalo. 4. V ňom bol život a život bol svetlom ľudí. 5. A svetlo vo tmách svieti, a tmy ho neprijali. 6. Bol človek, ktorého poslal Boh, volal sa Ján. 7. Prišiel ako svedok vydať svedectvo o svetle, aby skrze neho všetci uverili. 8. On sám nebol svetlo, prišiel iba vydať svedectvo o svetle. 9. Pravé svetlo, ktoré osvecuje

87 Text podľa prepisu Josefa Kurza (1949) sme prevzali z učebných textov: DOSTÁL, Antonín: *Staroslověnské texty*. Vysoká škola ruského jazyka a literatury v Praze. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1955, s. 3 – 4.

88 вежного (Zografský kódex, Assemaniho kódex), без него (Ostromirov evanجليár)

89 .мжтъ = имжтъ

90 чл̄ = чловѣка

91 .ръ = миръ

každého človeka, prišlo na svet. 10. Bol na svete a svet povstal skrze neho, a svet ho nepoznal.

Assemaniho kódex sa zaraďuje do kánonu staroslovienskych pamiatok, to znamená, že obsahuje starobylé jazykové i paleografické črty z konca 10. a zo začiatku 11. storočia. Originály staroslovienskych textov, ako je známe, sa nezachovali, iba ich odpisy mladšie o sto až stopäťdesiat rokov než originály. Keďže ide o liturgické texty, odpisy sú pomerne verné, ale predsa sa vyskytujú odchýlky a písárske chyby. Môže ísť o chyby z nepozornosti pisára alebo o zámerné vnášanie opravy do textu. Je úlohou bádateľov tieto chyby nájsť a rekonštruovať pôvodný tvar, slovo, či celý text. Aj v tejto ukážke z Assemaniho kódexu sa vyskytujú niektoré odchýlky od predpokladaného textu, ktorý sa pre študijné účely upravuje do tzv. normalizovanej podoby. Tieto odchýlky môžu zároveň svedčiť o zmenách v jazyku, ktoré sa dostali do staroslovienskych textov zo živého jazyka.

1.12.1. Rozbor staroslovienskeho textu

(1) Splývanie mäkkého a tvrdého jeru v pozícii na konci slova **ь, ѣ** > **ѣ**: **Тѣмъ** (pôv. **Тѣмь**, inštr. sg. m. ukaz. zám. **Тѣ**), **Томъ** (pôv. **Томь**, lok. sg. m.), **Члкъмъ** = **Чловѣкомъ** (pôv. **Чловѣкомь**, inštr. sg. m. o-kmeň).

(2) Vynechávanie mäkkého **ь** a tvrdého jeru **ѣ** v pozícii na konci slova, resp. uprostred slova: **сѣѣ**, (**с**)**ѣѣ** (= **сѣѣт**), **сѣѣт** (pôv. **сѣѣтъ**, nom. sg. m. o-kmeň), **обѣт** (pôv. **обѣтъ**, 3. os. sg. aorist, neurč. **обѣти**), **вс(и)** = **вси** (pôv. **вѣси**, nom. pl. m. vymedz. zám. **вѣсь**), **вѣ сѣвѣдѣтельство** (pôv. **вѣ сѣвѣдѣтельство**, akuz. sg. n. o-kmeň).

(3) Zámena mäkkého a tvrdého jeru (**ь, ѣ**) najčastejšie v začiatočných slabikách: **сѣѣтитѣ сѣ** (pôv. **сѣѣтитѣ сѣ**, 3. os. sg. prít. č., neurč. **сѣѣтити сѣ**), **вѣ сѣвѣдѣтельство** (pôv. **вѣ сѣвѣдѣтельство**, akuz. sg. n.), **да сѣвѣдѣтельствоѣтъ**

(pôv. **ДА СЪВѢДѢТЕЛЬСТВОУЕТЪ**⁹², 3. os. sg., neurč. **СЪВѢДѢТЕЛЬСТВОВАТИ**), **ВЪСѢКГО** (pôv. **ВЪСѢКГО**, vysl. **ВЪСАКОГО**).⁹³

(4) Nahrádzanie redukovanej hlásky **ь** plnou, neredukovanou hláskou, čiže ide o vokalizáciu jerov **ь** > **е**: **ВЕСЬ** (pôv. **ВЪСЬ**, nom. sg. m.).⁹⁴

(5) V texte sa vyskytuje dvojaké prepisovanie predložky **отъ**: **Ѡ**, **Ѧ** (s písmenkovou titlou **Ѡ**), resp. s vysúvaním písmena **Т** nad vokál **Ѧ**, čo napokon viedlo k vzniku ligatúry **Ѡ**, ktorá sa vyskytuje v cirkev-noslovanských textoch.

(6) Písmenková titla sa vyskytuje aj v slovách **ВЫ** (pôv. **ВЫСТЪ**, 3. os. sg. aorist, neurč. **ВЫТИ**), **СВѢ**, **(С)ВѢ** (pôv. **СВѢТЪ**), **ИѠ** (pôv. **ИѠАНЪ**), **ЕВѠ** (pôv. **ЕВАѠЕЛИКЪ** = **ЕВАГГЕЛИКЪ**).

(7) Nadriadková titla jednoduchá sa používa v slovách: **Ѡ** **БѠ** (pôv. **БОГА**, gen. sg. m. o-kmeň.), **ВѠ** (pôv. **БОГЪ**, nom. sg. m.), **ЧЛКМЪ** = **ЧЛОВѢКОМЪ** (pôv. **ЧЛОВѢКОМЪ**, inštr. sg. m. o-kmeň), **ЧЛКЪ** (pôv. **ЧЛОВѢКЪ**, nom. sg. m.).⁹⁵

(8) V slovách **ВЪСѢ** (vysl. vŕs'a), **ВЪСѢКГО** (pôv. **ВЪСѢКОГО**, vysl. vŕs'akogo) grafému **Ѣ** (jať) vyslovujeme ako **И** ('a, ja), keďže ide o transliterovaný text z hlaholiky do cyriliky. V originálnych cyriliských textoch, ktoré nie sú prepísané z hlaholskej predlohy,

92 Slovesné tvary typu **ДА СЪВѢДѢТЕЛЬСТВОУЕТЪ** so spojkou **да** sa v staroslovienci-ne používajú v účelových vetách a sú prekladom buď gréckych účelových viet, buď gréckych konštrukcií účelového infinitívu. Podrobnejšie KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského* (1969, s. 204 – 205).

93 V staroslovienských textoch transliterovaných z hlaholiky do cyriliky sa písmenom **Ѣ** označujú dve hlásky: **Ѣ** (jať) a **Ѡ** ('a, ja), pretože v hlaholike sa používalo jedno písmeno **Ѡ** na označenie obidvoch hlások.

94 Na výskyt vokalizácie jerov **ь** > **е**, **ъ** > **о** v Assemanioh kódexe upozorňuje chorvátsky slavista J. Hamm [HAMM, Josip: *Staroslavenska čitanka* (1971, s. 16)]. J. Hamm pripomína aj častú zámenu tvrdého a mäkkého jeru. O zmenách vo výskyte redukovaných hlások v staroslovienských pamiatkach pozri podrobnejšie: ВАН-ВЕЙК, Николаус (VAN WIJK, Nicolaus): *История старославянского языка* (1957, s. 135 – 145). Na vynechávanie jerov najmä na konci riadkov a na vzájomnú zámenu nosoviek upozorňuje český slavista KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského* (1969, s. 30), autor poslednej edície Assemanioh kódexu z roku 1955.

95 Titla ako diakritické znamienko okrem skracovania slov mala aj funkciu poukazovať na výnimočný a závažný význam slova. Zoznam skracovaných slov sa postupne rozširoval. Platili isté pravidlá na používanie slov s titlou a bez titly. Porov. ŠTEC, Mikuláš: *Cirkevná slovančina*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávna teologická fakulta 2005, s. 66 – 71.

tento problém odpadá, lebo v cyrilike sa rozlišujú dve grafémy i dve hlásky: **Ѣ** (jať), **И** (’a, ja), porov. tie isté slová v ukážke č. 2: **вса** [vs’a], **всакаго** [vs’akaho], kým v tvaroch typu **тѣмъ**, **свѣтъ**, **члвѣкѡмъ**, **свѣтитса**, **свидѣтельство**, **дасвидѣтельствоетъ ѡ свѣтѣ**, **вѣрѡ**, **просвѣщаѣтъ**, **въ мѣрѣ** grafému **Ѣ** vyslovujeme ako [i] (v ukrajinskej a karpatskej redakcii cirkevnej slovančiny).

1.12.2. Text č. 3. Na počiatku bolo Slovo

Evanjelium podľa Jána, 1, 1-10⁹⁶

Ukážka z cirkevnoslovanského textu

Ѧ ІѦАИИА

СВАТѦЕ БЛАГОВѢСТѦВАНІЕ

Глава Ѧ. Зачало Ѧ.

Въ началѣ бѣ Слово, и Слово бѣ	Ѧ
къ БѢ, и БѢ бѣ Слово. Сѣй бѣ	Ѧ
исконѣ къ БѢ. Вса тѣмъ быша, и везъ	Ѧ
негѡ ничтоже бысть еже бысть. Въ	Ѧ
томъ живѡтъ бѣ, и живѡтъ бѣ свѣтъ	
члвѣкѡмъ. И свѣтъ во тмѣ свѣтитса,	Ѧ
и тма ѣгѡ не ѡбѣтъ. Бысть члвѣкъ	Ѧ
посланъ ѡ БѢ, има ѣмѢ Іѡаннъ. Сѣй	Ѧ

96 **НОВЫЙ ЗАВѢТЪ ГЛА НАШЕГѦ ИСА ХРТА**. In: The New Testament in Slavonic. © United Bible Societies 1959, чѣс. Cambridge: Printed in Great Britain at the University Press.

97 V predložke **везъ**, v slovesných tvaroch **ѡбѣтъ** (aorist, 3. os. sg.), **дасвидѣтельствоетъ** (verš Ѧ, и) sa používa osobitné diakritické znamienko [’], tzv. **ѣрокъ**, namiesto vynechaného mäkkého alebo tvrdého jery **ь**, **ѣ**.

ПРИІДЕ ВО СВИДѢТЕЛЬСТВО, ДА СВИДѢТЕЛ-
 СТВДЕТЬ Ѡ СВѢТѢ, ДА ВСІ ВѢРѸ
 ІМДЪТЪ ЕМѸ. НЕ БѢ ТОЙ СВѢТЪ, НО ДА І
 СВИДѢТЕЛСТВДЕТЬ Ѡ СВѢТѢ. БѢ СВѢТЪ
 ІСТИННЫЙ, ІЖЕ ПРОСВѢЩАЕТЪ ВСАКАГО
 ЧЕЛОВѢКА ГРАДѸЩАГО ВЪ МІРѢ. ВЪ МІРѢ І
 БѢ, І МІРЪ ТѢМЪ БЫТЬ, І МІРЪ ЕГѸ НЕ ПОЗНА.

Text č. 3 je v cirkevnoslovanskom jazyku. Ide tiež o úryvok z Evan-
 gelia podľa Jána, Prológ, I, 1 – 10 z Nového zákona, uverejnený v Uni-
 verzitnom vydavateľstve v Cambrigde vo Veľkej Británii v roku 1959.
 Žiaľ, nikde sa neuvádza, podľa akého vydania bola táto edícia realizova-
 ná, ale na základe zbežného skúmania textu a na základe ortografickej
 a lingvistickej analýzy niektorých javov usudzujeme, že ide o cirkev-
 noslovanský text východoslovanskej redakcie zo 17.–18. storočia, keď
 už pravopis i jazyk cirkevnoslovanských textov bol stabilizovaný.

1.12.3. Rozbor cirkevnoslovanského textu

(1) V texte sa používajú tri druhy prízvuku: (1) **ostrý prízvuk (akút)** sa môže vyskytovať na ktorejkoľvek slabike slova a označuje sa diakritickým znamienkom [´], napr.: **ВЪ НАЧАЛѢ БѢ СЛОВО, ЖИВОТЪ БѢ СВѢТЪ**; (2) **tupý, ťažký prízvuk (gravis)** sa používa na koncovej slabike slova a označuje sa znamienkom [˘], napr.: **ІСКОНИ, ВО ТМѢ, І ТМА ЕГѸ, НЕ ПОЗНА**; (3) **cirkumflex (kamora)** slúži na odlíšenie homonymných tvarov v singulári od tvarov v pluráli a duáli. V porovnaní s prvými dvoma typmi sa však používa menej a označuje sa diakritickým znamienkom [^], napr.: **МО^ МО-ЛІТВЫ** (nom., akuz. pl.), **МО^ МАТИ** (nom. sg.).⁹⁸

98 O jednotlivých typoch prízvukov a o diakritických znamienkach podrobnejšie porov. ŠTEC, Mikuláš: *Cirkevná slovančina* (2005, s. 63 – 77).

(2) Rovnako sa v texte vyskytuje **prídych** na prvej slabike slova, ktorý plní delimitačnú funkciu, čiže signalizuje začiatok nového slova, ktoré sa má vyslovovať zreteľne. Rozlišujú sa **dva typy prídychu: tenký** [ʔ] a **hustý** [ʔ̣], častejšie sa vyskytuje tenký prídych. Ak sa vyskytuje prízvuk na prvej slabike, vtedy sa vyslovuje aj prídych, napr.: **ѣмѣтъ, ѣстинный, ѣже**.

(3) V texte sa rozlišuje dvojaké **e**, tzv. veľké, zaoblené **Ѣ**, ktoré sa používa v pozícii na začiatku slova a vždy sa vyslovuje ako **je** (**ѣже, ѣмѣ, ѣгоже, ѣсть**), a jednoduché **e** v pozícii uprostred slova a na konci slov (**ѣже, негѣ, ничтѣже, челѣвка, сѣй прѣиде**).⁹⁹

(4) Pravidelný výskyt tvarov sloviess v 3. os. sg. s osobnou príponou na **-тъ** (**вѣтъ, ѣтъ**) namiesto pôvodnej prípony **-тъ**. Tvary typu **вѣтъ** sa vyskytovali v cirkevnej slovančine východoslovankej (ruskej) redakcie od najstarších čias, napríklad v Ostromirovom evanjeliári z 11. storočia (porov. 1.6.).

(5) V texte sa vyskytujú tvary od slovesa **свидѣтельствовати** (**да свидѣтельствоветъ**) a podstatné meno od toho istého koreňa (**свидѣтельство**) s koreňom (**с**)**вид-ѣ-тель-** z pôv. **свѣд-ѣ-тель-**, v ktorom nastala zmena motivovaná splynutím dvoch sloviess **вѣд-ѣ-ти** (vedieť), **вид-ѣ-ти** (vidieť) do jednej podoby **вид-ѣ-ти**.¹⁰⁰

(6) Mäkký a tvrdý jer plnia v texte funkciu grafém, ktoré sa nazývajú mäkkým a tvrdým znakom, a označujú mäkkosť alebo tvrdosť predchádzajúcej spoluhlásky. V silných pozíciách boli jery nahradené plnými, neredukovanými samohláskami a v slabých pozíciách zanikli

⁹⁹ Uvedené litery sa používajú aj na rozlíšenie homonymných tvarov: **фарісеѣй** (nom. sg.), **фарісеѣй** (gen. pl.). Graféma **Ѣ** spravidla nemá kčii predchádzajúcu spoluhlásku v cirkevnej slovančine ukrajinskej redakcie. Podrobnejšie ŠTEC, Mikuláš: *Starosloviennčina a cirkevná slovančina* (1997, s. 16 – 17).

¹⁰⁰ Podoba (**очевидный**) **свидетель** je doložená už v 18. stor. v diele osvieteniského spisovateľa A. N. Radiščeva (1742 – 1802). Porov. ФАСМЕР, Макс (VASMER, Max): *Этимологический словарь русского языка*. III. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Москва: Издательство «Прогресс» 1971, с. 577. Je to jeden z údajov, ktorý nám môže pomôcť pri určovaní obdobia prvého vydania Nového zákona, z ktorého uvádzame ukážku z Evanjelia podľa Jána v cirkevnoslovanšom jazyku.

kevnej slovančiny sú rozhodujúce ortoepické zvláštnosti, „t. j. ako sa veriaci východného obradu modlia predpísané modlitby a spievajú cirkevnoslovanské texty pri jednotlivých náboženských obradoch“.¹⁰² Podľa najnovších výskumov ukrajinských (V. Nimčuk) a slovenských (M. Štec) slavistov sa ukrajinská redakcia cirkevnej slovančiny sformovala v polovici 17. stor. a na území východného Slovenska a na Zakarpatskej Ukrajine sa vytvorila podkarpatská (karpatská) redakcia cirkevnej slovančiny, do ktorej prenikli ortoepické osobitosti nárečí Ukrajincov a Rusínov v tomto regióne: fonémy **і** – **и** – **ы**, **ѣ** [**i**], **ѧ** [**'a**, **ja**], **г** [**h**], **щ** [**šč**]. Okrem karpatskej redakcie cirkevnej slovančiny sa na území južnej časti východného Slovenska sformoval ďalší variant cirkevnej slovančiny, do ktorého prenikajú vplyvy slovenských nárečí a spisovnej slovenčiny. Výskumom tohto slovenského variantu karpatskej redakcie cirkevnej slovančiny sa v posledných rokoch zaoberá P. Žeňuch.¹⁰³

(10) Rozdiely sú aj na lexikálnej rovine, spomenieme zámenu južnoslovanského slova **исконѣ** východoslovanským (ruským) slovom **въ началѣ** (lok. sg. subst. **начало**), hoci v druhom verši pisár ponechal toto pôvodné adverbium (**Сѣй въ ѣiskonѣ**). Tvar zloženého prídavia prítomného činného **иджштааго** (gen. sg. od slovesa **ити** z pôv. *idti, stsl. **иды**, **иджштааго**) je nahradený tvarom prídavia **градѣщаго** (stsl. **грады**, **граджштааго**), ktoré sa tvorí od slovesa **грасти** (z pôv. *gręditi). V tomto tvare sú ešte tri javy charakteristické pre východoslovanskú redakciu cirkevnej slovančiny: zánik nosoviek, stiahnutie (kontrakcia) dvoch vokálov (stsl.) **-ак-** > (csl.) **-аа-** > **-а-** a výslovnosť grafémy **щ** ako **šč** (v ruskej redakcii vy-

102 ŠTEC, Mikuláš: *Cirkevná slovančina* (2005, s. 91 – 93).

103 Podrobnejšie o výslovnosti cyrilských písmen podľa ich pozície v slove porov.: ŠTEC, Mikuláš: *Starosloviencina a cirkevná slovančina* (1997, s. 23 – 25); ŠTEC, Mikuláš: *Cirkevná slovančina*. Prešov (2005, s. 91 – 123). ŽEŇUCH, Peter: *Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov na východnom Slovensku*. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodnenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet Slovenskej akadémie vied 2000, s. 231 – 274; ŽEŇUCH, Peter: *Medzi Východom a Západom*. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku. Bratislava: Veda 2002, s. 298 – 240.

slov [graduščago], v ukrajinskej redakcii [hr'aduščaho]). Podobne sa v texte nahrádza predložka **ѡ҃** predložkou **къ** (**ѡ҃ ба = къ Б҃҃҃**). Okrem toho sa vyskytuje východoslovanská realizácia ukazovacieho zámena **сѣй** (stsl. **съ, си, се**) a zloženého tvaru prídavného mena **и҃стинный** (stsl. **истиньный**).

Štúdium staroslovienciny, cirkevnej slovančiny, ich genézy, staroslovienských a cirkevnoslovanských pamiatok, staroslovienského písma je vstupnou bránou do slavistiky, ale aj do štúdia jednotlivých slovanských jazykov. Aj keď nás od zrodu slavistiky ako vednej disciplíny delí takmer dvesto päťdesiat rokov, bádatelia sa neustále vracajú k týmto základným slavistickým témam, lebo tak môžeme lepšie pochopiť zákonitosti synchrónneho stavu i diachrónneho vývinu súčasných slovanských jazykov. Aj v novej zjednotenej Európe starosloviencina ako prvý spisovný jazyk slovanský z 9. stor. je znakom kultúrnej pospolitosti Slovanov a je svedectvom toho, že slovanské národy majú veľký podiel na kultúrnom rozvoji európskych národov od úsvitu ich dejín.

1.13. Miesto staroslovienciny a cirkevnej slovančiny v rodine slovanských jazykov

1.13.1. Metodický postup pri príprave edície hlaholských pamiatok

Už od čias **Vatroslava Jagića (1838–1932), veľkej postavy chorvátskej a svetovej slavistiky** v druhej polovici 19. a na začiatku 20. stor., sa v štúdiu staroslovienských pamiatok uplatňuje postup, podľa ktorého edície najstarších hlaholských pamiatok obsahujú okrem pôvodného hlaholského textu aj text transliterovaný do cyriliky. Takto boli vydané všetky hlaholské pamiatky tvoriace kánon

(výber uznaných alebo vzorových textov) staroslovienskych pamiatok.¹⁰⁴ Odborníci to zdôvodňujú tým, že hlaholika je na čítanie oveľa náročnejšia než cyrilika. Okrem toho cyrilské písmo v upravenej podobe používajú južní i východní Slovania ako aj viaceré neslovanské národy na území Spoločenstva nezávislých štátov, čo je podľa J. Kurza vážny dôvod na to, že edície staroslovienskych pamiatok v cyrilike sú prístupné odbornej verejnosti v slovanskom i neslovanskom svete. Veľkú úlohu zohráva aj fakt, že ruský jazyk patrí medzi svetové jazyky a je jedným zo šiestich rokovacích jazykov v Organizácii Spojených národov. Pre vedecké účely sa niektoré staroslovienske texty transliterujú do latinky.

Na porovnanie uvedieme, že Assemaniho kódex (*Assemani Codex Glagoliticus*), ktorý kúpil kardinál Assemani, jezuita a orientalista, od pravoslávneho mnícha v roku 1736 v Jeruzaleme, bol vydaný až v roku 1865 a hlaholskú edíciu pripravil chorvátsky bádateľ Frant. Rački s podrobným úvodom od V. Jagića (119 strán) a so snímkou textu. Druhé vydanie vyšlo v Ríme s transliteráciou do latinky a pripravil ho v roku 1878 Jan Crnčić. Tretie fototypické vydanie pripravili českí bádatelia Josef Vajs a Josef Kurz v roku 1929 a v roku 1955 J. Kurz vydal pamiatku transliterovanú do cyriliky. To znamená, že tento vzácny hlaholský kódex čakal na svoje vydanie v cyrilike takmer sto rokov.¹⁰⁵ Bola to jediná staroslovienska pamiatka objavená už v 18. storočí, ale keďže na svoje vydanie čakala vyše stotridsať rokov, jej vedecká hodnota bola veľmi dlho pre bádateľov neznáma.

Roku 1879 vydal Vatroslav Jagić *Zografský kódex* (*Codex Zographensis*), ktorý patrí k najväčším staroslovienským pamiatkam (obsahuje 303 listov, z toho 288 listov je napísaných hlaholikou).

104 Podrobnejšie KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 24-25; DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Miesto staroslovienciny v rodine slovanských jazykov*. In: Reflexia jednoty v diele a pôsobení blahoslaveného biskupa Vasíla Hopka (1904-1976) v kontexte eurointegračného procesu. Ed. V. Boháč. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Gréckokatolícka teologická fakulta 2009, s. 104-106.

105 Porov. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Z problematiky staroslovienskeho a cirkevnoslovanského jazyka*. – Slavica Slovaca, 45, 2010, s. 58-71.

Pamiatka bola objavená roku 1843 v kláštore sv. Juraja Zografa na Svätej hore Atos. Edícia tohto kódexu vyšla v cyrilskej transliterácii a obsahom textu je štvorevanjeliem. O štyri roky neskôr (1883) vydal ten istý bádateľ *Mariánsky kódex* (Codex Marianus), ktorý je svojím rozsahom menší než predchádzajúca pamiatka (obsahuje 174 listov). Pomenovanie dostal podľa Mariánskeho kláštora na Svätej hore Atos, kde bol objavený roku 1845. Mariánsky kódex podobne ako Zografský kódex vyšiel v cyrilskej transliterácii a jeho obsahom bolo tiež štvorevanjeliem. Predpokladá sa, že rukopisy oboch kódexov vznikli prepisovaním z rovnakej predlohy na macedónskom území. Obe uvedené hlaholské kódexy sú veľmi starobylé z paleografického i jazykového hľadiska a pochádzajú približne z rovnakého obdobia, t. j. z konca 10. a zo začiatku 11. stor. Roku 1890 sa V. Jagić zaslúžil aj o vydanie *Kyjevských listov* (obsahujú 7 listov a 13 strán), najstaršej staroslovienskej pamiatky veľkomoravskej proveniencie, ktorá sa na základe jazykových a paleografických kritérií zaraďuje do polovice 10. stor. Pamiatka bola objavená roku 1874 v knižnici Duchovnej akadémie v Kyjeve a jej obsahom je zlomok sakramentára podľa rímskeho obradu. V. Jagić pripravil uvedenú edíciu v cyrilskej transliterácii a s latinským textom originálu. Pre tieto Jagićove edície najstarších staroslovienskych pamiatok je charakteristická presnosť a množstvo textovo-kritického aparátu, preto sa dodnes pokladajú za vzor kritického vydania staroslovienskych a cirkevnoslovienskych pamiatok.¹⁰⁶

1.13.2. Metodický postup pri rozboře textu

Cieľom tejto podkapitoly je precvičovanie základného metodického postupu pri interpretácii staroslovienskych a cirkevnoslovienských textov.

- Východiskom rozboru (interpretácie) textu je úprava staroslovienskeho textu z nenormalizovaného (pôvodného) znenia do normalizovanej (rekonštruovanej) podoby.

106 Porov. HORÁLEK, Karel: *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962, s. 433-434.

- Transliterácia cyrilského textu do latinskej abecedy.
- Určenie pravidiel správnej výslovnosti pri čítaní staroslovienskeho textu.
- Určenie pravidiel staroslovienskeho pravopisu, čo je podmienené dobrou orientáciou vo fonologickom a morfológickom systéme staroslovienciny.
- V skupine pre vyššie ročníky alebo pre náročnejších záujemcov o starosloviencinu nasleduje ukážka z cirkevnoslovanského textu, ktorý sa porovnáva s pôvodným staroslovienskym textom.
- Vymedzenie základných rozdielov medzi staroslovienskym a cirkevnoslovanským textom podľa konkrétnej redakcie.
- Určenie zásad výslovnosti cirkevnoslovanských textov napríklad ruskej, ukrajinskej alebo karpatskej redakcie.
- Otázka variantnosti a ekvivalencie v preklade staroslovienskeho alebo cirkevnoslovanského textu do slovenčiny.
- V prípade *Modlitby Pána* porovnáваме text z Evanjelia podľa Lukáša a z Evanjelia podľa Matúša v staroslovienskom, cirkevnoslovanskom a slovenskom preklade.

Ukážku zo staroslovienskeho textu sme prevzali zo staroslovienskej čítanky od chorvátskeho bádateľa Josipa Hamma.¹⁰⁷ Ako autor uvádza v poznámke, cyrilský text prevzal z Jagičovej edície Zografského kódexu (1879). Paralelne s cyrilskou transliteráciou (prepis z jednej grafickej sústavy do druhej) uvádza transkripciu textu (fonetický prepis) v latinke, ktorá má uľahčiť čítanie staroslovienskeho textu.¹⁰⁸ „Právilno (tj. prvotno) stsl. čítanje za nas je praktički nedostižno, a osim toga ono bi imalo smisla samo onda kad bismo htjeli naučiti staroslavenski i govoriti. Ovo ovdje, međutim, nije svrha, pa se – kao i u latinskom, grčkom i u drugim izumrlim jezicima – zadovoljamo približnim izgovorom, u kojem se većina glasovnih elemenata ne udaljuje od izgovora koji je čitaocu svojstven.“¹⁰⁹ Na základe uvedeného

107 HAMM, Josip: *Staroslavenska čítanka*. II izdanje, Zagreb: Školska knjiga 1971, s. 7 – 8.

108 Zásady prepisu z cyrilského textu do latinky pozri v publikácii: *Pravidlá slovenského pravopisu*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1998, s. 70-77.

109 HAMM, Josip: *Staroslavenska čítanka* (1971, s. 70-77).

ho sa možno domnievať, že existuje toľko variantov výslovnosti staroslovienskych textov, koľko je slovanských jazykov. Napríklad českí bádatelia staroslovienciny vychádzajú zo zásad výslovnosti, ktorá je charakteristická pre češtinu: **ѣ** sa vyslovuje ako **ě**, ktoré v pozícii po **t, d, n** mäkkí predchádzajúcu spoluhlásku, kým hláska **є** predchádzajúci konsonant nemäkkí.¹¹⁰ Na základe našej dlhoročnej pedagogickej praxe môžeme konštatovať, že slovenská slavistika vychádza z poznania, že v starosloviencine sa mäkkili spoluhlásky pred všetkými samohláskami predného radu /**є, ѣ, ѧ, и, ѡ**/. Preto slovenskí slavisti uprednostňujú mäkkú výslovnosť staroslovienskych textov, čo zodpovedá myšlienke J. Hamma, že pri čítaní staroslovienskych textov sa uplatňuje približná výslovnosť, keďže pôvodnú (náležitú) výslovnosť nie je možné rekonštruovať.

1.13.3. Text č. 4. Modlitba Pána

Zografský kódex, Evanjelium podľa Lukáša, 11, 2-4

Ukážka zo staroslovienskeho textu v nenormalizovanom znení:

2. **рече же имъ • егда молитеса г(лаго)лите •
w(ть)че нашъ • иже еси на не(бес)ьхъ •
да с(вѧ)титъ сѧ имѧ твоѧ •
да придетъ ц(ѣса)р(ь)с(тв)иѧ твоѧ •
да вждетъ волѣ твоѣ •
ѣко на н(ебе)се • и на земли •**
3. **хлѣбъ нашъ надъневъны •
даи намъ на в'сѣкъ д'нь •**

110 Podrobnejšie KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského* (1969, s. 25-26).

4. **І ОСТАВИ НАМЪ ГРѢХЫ НАША .**
І БО І САМИ ОСТАВЛѢЕМЪ .
В'СѢКОМОУ ДЛѢЖЬНИКОУ НАШЕМОУ .
І НЕ ВЪВЕДИ НАСЪ ВЪ ІСКОУШЕНЬЕ .
НЪ ИЗБАВИ НЫ ОТЪ НЕПРИѢЗНИ .

Keďže uvedený text je prevzatý z Jagičovej edície Zografského kódexu, prirodzene, vyskytuje sa v ňom osobitná graféma **І**, ktorú do cyriliky uviedol V. Jagić, aby aj v cyrilskom písme odlíšil od seba dve pôvodne hlaholské grafémy (porov. čís.10) na označenie fonémy /i/. Ide o tzv. jagičovskú grafému a jej používanie našlo neskôr uplatnenie aj v edíciách pamiatok pripravených chorvátskymi slavistami [napríklad R. Nahtigal, autor edície hlaholskej pamiatky Sinajské euchológium (1941)].

Ako to môžeme sledovať v texte, graféma **І** sa používa v pozícii spojky a na začiatku slova. V pozícii vnútri slova a na konci slova sa používa graféma **И** (**І БО І САМИ, І НЕ ІМАМЪ ЧЬСО ПОЛОЖИТИ ПРѢДЪ НИМЪ, ІЖЕ ЕСИ**). V tabuľke cyrilského písma sa graféma **І** obyčajne uvádza v zátvorke ako variant grafémy **И**, ktorú používajú autori edícií iných staroslovienskych textov. V niektorých edíciách, ako napríklad vo vydaní hlaholskej pamiatky Sinajský žaltár (editor С. Северьянов 1922), sa v tomto prípade používa graféma **Ѣ**, ktorá našla svoje uplatnenie najmä v pravopise cirkevnoslovanských textov a v pravopise súčasnej spisovnej ukrajinčiny a rusínčiny.¹¹¹ Slovanský názov týchto troch grafém (**И, І, Ѣ**) znie **ИЖЕ** (písmeno čís. 10).

Okrem uvedených grafém sa používa litera **И** (písmeno čís. 11), ktorá zodpovedá hlaholskej graféme s číselnou platnosťou 20. Táto graféma nemá osobitný slovanský názov. Vo všetkých prípadoch sa

¹¹¹ Porov. KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského* (1969, s. 25).

tieto cyrilské grafémy označujúce fonému /i/ prepisujú v latinskej abecede grafémami **i**, **ji**, **ju**, čo závisí od pozície hlásky **и** v slove. Napríklad v postavení na začiatku slova alebo na konci slova sa vyslovuje **и**, **и**, **и** ako [i], napr.: **иже** [iže], **из** [iz], **имѣти** [iměti], **не твори ми труда** [ne tvorí mi truda]. V tvaroch zámena 3. osoby **и** (**ju**) v nepriamych pádoch sa začiatkové **и** vyslovuje s prejotáciou, t. j. s **j**-, napr.: **ихъ** [jichъ], **имъ** [jimъ], **ими** [jimi], **има** [jima]. V postavení po samohláske sa vyslovuje **и** ako **-ju**, napr.: **знамении** [znameniji] (lok. sg. a gen. pl. neutra **знамении**).¹¹² V tabuľke cyrilského písma, ktoré sa používa v cirkevno-slovanských textoch, majú grafémy **и**, **ѣ** osobitné názvy podľa svojej číselnej platnosti: písmeno **и** sa nazýva „vosmeričnoje“ (s titlou označuje číslicu 8) a písmeno **ѣ** „desjateričnoje“ (s titlou označuje číslicu 10).¹¹³

Pri transliterácii z cyriliky do latinky, t. j. pri prepise zo sústavy cyrilského písma do sústavy latinského písma, sa vychádza zo zásady, že každá cyrilská graféma zodpovedá osobitnej latinskej graféme. V prípade mäkkého a tvrdého jeru **ь**, **ѣ**, pre ktoré nemáme osobitné grafémy v latinskej abecede, sa používajú obidve grafémy prevzaté z cyriliky. Transliterácia musí byť presná, aby po ukončení prepisu z jedného písma do druhého bolo možné naspäť transliterovať text z latinky do cyriliky. Transliterácia z cyriliky do latinky, resp. v náročnejších prípadoch aj z hlaholiky do cyriliky sa používa na študijné a vedecké ciele.

112 Podrobnejšie o hláskovej platnosti grafém pozri KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského* (1969, s. 27-28).

113 Obidve grafémy i pravidlá ich používania sa vyskytujú už v najstarších gramatikách cirkevnej slovančiny od L. Zyzanija (1596) a M. Smotrického (1619) z konca 16. a zo začiatku 17. stor. Podrobnejšie ŠTEC, Mikuláš: III. *Pravopisné (ortografické) osobitosti cirkevnej slovančiny*. In: *Cirkevná slovančina*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. Pravoslávna bohoslovecká fakulta 2005, s. 53-61; ГРАММАТИКИ Лаврентия Зизания и Мелетия Смотрицкого. Сост. Е. А. Кузьмина. Москва: Издательство Московского университета 2000. 528 с.

1.13.4. Modlitba Pána

Zografský kódex, Evanjelium podľa Lukáša, 11, 2-4
Transliterácia staroslovienskeho textu z cyriliky do latinky

2. reče že imъ · egda molite se g(lago)lite ·
o(tъ)če našъ · iže esi na n(ebe)sъchъ ·
da s(vę)titъ se ime tvoe ·
da pridetъ c(ěsa)r(ъ)s(tv)ie tvoe ·
da bōdetъ volě tvoje ·
ěko na n(ebe)se · i na zemli ·
3. chlěbъ našъ nadъnevъny ·
daji namъ na v'sěkъ d'nъ ·
4. i ostavi namъ grěchy naše ·
ibo i sami ostavlěemъ ·
v'sěkomu dlъžъniku našemu ·
i ne vъvedi nasъ vъ iskušēne ·
nъ izbavi ny otъ nepriězni ·

1.13.3.1. Odchýlky, chyby a nepresnosti v staroslovienskych textoch

Staroslovienske texty tvoriace kánon staroslovienskych pamiatok nie sú originály, ale odpisy mladšie o sto až stopäťdesiat rokov než prvopisy. Preto sa v staroslovienskych pamiatkach vyskytujú mnohé odchýlky, chyby a nepresnosti, ktoré do odpisov vedome alebo nevedome vniesli pisári. Tento časový rozdiel tiež spôsobil, že v staroslovienskych textoch, ktoré vznikli prepisovaním originálnych textov, sa odrážajú zmeny v jazyku. Napríklad k takým zmenám patrí splývanie mäkkého /ъ/ a tvrdého /ѣ/, vynechávanie jerov v slabých pozíciách,

resp. vokalizácia jerov v silných pozíciách. Výskyt týchto zmien jednak na zvukovej, morfolologickej a syntaktickej rovine, jednak na lexikálnej rovine sa posilnil v pamiatkach, ktoré sa už od 12. stor. zaraďujú do jednotlivých redakcií (typov) cirkevnoslovanského jazyka a v ktorých sa odrážajú dôsledky medzijazykových kontaktov a medzijazykovej interferencie staroslovienčiny (cirkevnej slovančiny) a slovanského jazyka, na území ktorého sa staroslovienčina (cirkevná slovančina) používala ako liturgický jazyk, resp. ako spisovný jazyk.

Prameňom ďalších odchýlok od originálnych textov bol fakt, že najstaršie staroslovienske texty boli napísané v hlaholike. Cyrilika ako mladšie slovanské písmo vzniklo až koncom 9. stor., resp. začiatkom 10. stor. na území Bulharskej ríše (Preslav), kam odišli Metodovi žiaci po vyhnaní z Veľkomoravskej ríše. Hlaholika sa istý čas udržala v literárnej škole v Ochride v juhozápadnom Macedónsku, odkiaľ sa neskôr rozšírila do Dalmácie. Pri transliterácii hlaholských textov do cyriliky sa editori museli vyrovnávať s úskalím, ktoré pramenilo z toho, že napriek istej príbuznosti medzi obidvoma písmami sú medzi týmito grafickými sústavami značné rozdiely. Napríklad v hlaholike ani v cyrilike nebolo osobitné písmeno pre **j**. Kým v hlaholike sa používala iba jedna graféma pre **e – je** (čís. 6), **a – ja** (čís. 1), v cyrilike sa v danom prípade používali dve grafémy: **ѣ – ꙗ** [(tzv. prejetované **e**), porov. čís. 6–37], **а – ѡ** [(tzv. prejetované **a**), porov. čís. 1–36]. V hlaholike bolo jedno písmeno **▲** (jať, čís. 34) označujúce dve hlásky (**ě, 'a**),¹¹⁴ kým v cyrilike boli dve osobitné grafémy: **ѣ, ѡ**. Okrem toho hlaholika má osobitné litery pre tvrdé a mäkké **g – g'** (čís. 4, 12), v cyrilike je len jedno **g** (čís. 4).¹¹⁵

➤ Nadriadková titla a skrátené slová

Pri rozbere staroslovienskych textov, ktoré vznikli transliteráciou z hlaholiky do cyriliky, skôr než pristúpime k analýze a interpretácii

114 Grafémou **'a** (s apostroфом pred písmenom) sa označuje pozícia hlásky **a** po mäkkej spoluhláske, ktorá sa po niektorých spoluhláskach môže realizovať ako **ja**.

115 Podrobnejšie o rozdieloch medzi hlaholikou a cyrilikou a o hláskovej platnosti cyrilických litier pozri KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského* (1969, s. 22-27).

jednotlivých slov a tvarov, musíme tieto slová a tvary uviesť do náležitej, t. j. normalizovanej (reštituovanej) podoby. Najskôr sa musia rozpísať všetky skrátené slová s nadriadkovou titlou typu **ГИ** (ГОСПОДИ), **ГЛІТЕ** (ГЛАГОЛИТЕ), **ЪЧЕ** (ОТЬЧЕ). Niektorí editori staroslovienskych pamiatok rozpisujú tieto skrátené podoby slov tak, že vynechané slabiky uvádzajú v zátvorke: **Г(ОСПОД)И**, **ГЛ(АГОЛИ)ТЕ**, **О(ТЬ)ЧЕ**. Takýto postup uplatnil V. Jagić v edícii Zografského kódexu, z ktorého sme prevzali starosloviensky text.

V ďalšej časti treba odlišiť pozície, v ktorých je hláska **ѣ** na pôvodnom mieste (**НА МѢСТѢ ЄТЕРѢ, ХЛѢБЪ НАШЪ, ДѢТИ МОѪ, ЄЛИКО ТРѢВОУЄТЪ**), od pozícií, v ktorých sa **ѣ** (ě, jať) vyskytuje ako graféma namiesto spojenia **ja**, resp. hlásky **’a** v postavení po mäkkkej spoluhláske, napr.: **І ѢКО ПРѢСТА > И ІАКО ПРѢСТА, ѢКОЖЕ ІОАНЪ > ІАКОЖЕ ІОАНЪ, ДА БЖДЕТЪ ВОЛѢ ТВОѢ ѢКО НА Н(ЕВЕ)СЕ І НА ЗЕМЛИ > ДА БЖДЕТЪ ВОЛІА ТВОІА ІАКО НА Н(ЕВЕ)СЕ И НА ЗЕМЛИ.**

Nasleduje úprava slov a tvarov, v ktorých sa namiesto mäkkého a tvrdého jeru používa apostrof, resp. redukované hlásky sa vynechávajú, zamieňajú alebo vokalizujú, napr.: **НА В’СѢКЪ Д’НЬ > НА ВЪСАКЪ ДЪНЬ, КЪ М’НѢ > КЪ МЪНѢ, СЪ МНОЖ ЕСИ > СЪ МЪНОЖ КСИ, СЪБЪРАВЪ > СЪВЪРАВЪ, МИЛОСРЪДОВА > МИЛОСРЪДОВА, ПО МНОЗѢХЪ ДЪНЕХЪ > ПО МЪНОЗѢХЪ ДЪНЬХЪ, ВЪ ТЕМ(Ъ)НИЦИ > ВЪ ТЪМЪНИЦИ.**

Úprava grafém **Ѧ, Ѧ, Ѧ** do normalizovanej podoby v tých pozíciách, v ktorých sa vyslovujú s prejotáciou, čiže s počiatočným **j**: **К, ІЖ, ІА [je, je, jo]**, napr.: **ЄМОУ > КМОУ, ЕГО > КГО, ЕГДА > КГДА, ТВОЕ > ТВОК, АЗЪ ГЫБѦЖ > АЗЪ ГЫБѦЖ.**

Do pôvodnej (reštituovanej) podoby sa upravujú aj ďalšie nepravidelnosti v pravopise, ako je vynechávanie hlásky **и** v tvaroch zloženého prídavného mena mužského rodu, napr.: **ХЛѢБЪ НАШЪ НАДЪНЕВЪНЪ > ХЛѢБЪ НАШЪ НАДЪНЕВЪНЪИ, МЪНИ СЪНЪ > МЪ-**

НИИ СЪИИЪ. Namiesto viacerých grafém na označenie hlásky /i/ sa používa jedna graféma и, napr.: ИВО І САМИ ОСТАВЛѢМЪ > ИВО И САМИ ОСТАВЛАКМЪ, ДА ПРІИДЕТЪ > ДА ПРИИДЕТЪ.

Podobne namiesto dvoch grafém ѡ, ѡ označujúcich hlásku /o/ sa používa jedna graféma, napr.: ѡ(ТЬ)ЧЕ НАШЪ > ѡ(ТЬ)ЧЕ НАШЪ, ѡБИДЖ > ОБИДЖ.

Viaceré úpravy nenormalizovaného textu do normalizovanej podoby (normalizovaného pravopisu) závisia od noriem zaužívaných v paleoslavistike v príslušnej krajine. Preto v niektorých prípadoch môžu byť rozdiely v úprave textov do normalizovanej podoby. Ako príklad môžeme uviesť tvary podstatných mien stredného rodu ъjo-kmeňov I. deklinácie typu (искоушенье >) искоушеньк, ис-коушеник. Obidve lexémy sa uvádzajú v chorvátskej slavistike ako základné tvary v slovníkoch, kým v slovenskej a českej slavistike sa uvádza iba jeden tvar искоушеник.¹¹⁶

1.13.5. Modlitba Pána

Zografský kódex, Evanjelium podľa Lukáša, 11, 2-4

Ukážka zo staroslovienskeho textu v normalizovanom znení

2. Рече же имъ · кгда молитє сѧ глаголите ·
отъче нашъ · иже кси на небєсѣхъ ·
да свѣтитъ сѧ имаѧ твоє ·
да придетъ цѣсарьствик твоє ·

116 Porov. KURZ, Josef – ŘEHÁČEK, Luboš – VEČERKA, Radoslav: *Čítanka staroslověnských textů se slovníčkem*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 44-86; DOSTÁL, Antonín: *Staroslověnské texty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1955, s. 68-111; HAMM, Josip: *Staroslavenska čítanka* (1971, s. 95-159); STANISLAV, Ján: *Starosloviensky jazyk*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 346-370; НИКОЛИЇ, Светозар: *Старословенски језик I*. Правопис–Гласови–Облици. Београд: Научна књига 1984.

ДА БЖДЕТЬ ВОЛІА ТВОІА ·

ІАКО НА НЕБЕСЕ И НА ЗЕМЛИ ·

3. ХЛѢБЪ НАШЪ НАДЪНЕВЪНЪИ ·

ДАИ НАМЪ НА ВСІАКЪ ДЪНЬ ·

4. И ОСТАВИ НАМЪ ГРѢХЪИ НАША ·

ИБО И САМИ ОСТАВІАКМЪ ·

ВСІАКОМОУ ДЛЪЖЬНИКОУ НАШЕМОУ ·

И НЕ ВЪВЕДИ НАСЪ ВЪ ИСКОУШЕНИК ·

НЪ ИЗБАВИ НЪИ ОТЪ НЕПРИІАЗНИ ·

1.13.5.1. Zásady staroslovienskej výslovnosti

Pre starosloviensky prízvuk podobne ako aj pre výslovnosť pôvodných staroslovienských textov z cyrilo-metodského obdobia platí to, čo konštatoval Josip Hamm, významný chorvátsky slavista, že staroslovienska výslovnosť je približná. „Pravilno (tj. prvotno) stsl. čítanje za nas je praktički nedostižno, a osim toga ono bi imalo smisla samo onda kad bismo htjeli naučiti staroslavenski i govoriti. Ovo ovdje, međutim, nije svrha, pa se – kao i u latinskom, grčkom i u drugim izumrlim jezicima – zadovoljamo približnim izgovorom, u kojem se većina glasovnih elemenata ne udaljuje od izgovora koji je čitaocu svojstven.“¹¹⁷ Na základe uvedeného sa možno domnievať, že existuje toľko variantov výslovnosti staroslovienských textov, koľko je slovanských jazykov. Napríklad českí bádatelia staroslovienciny vychádzajú zo zásad výslovnosti, ktorá je charakteristická pre češtinu: **ѣ** sa vyslovuje ako česká graféma **ě**, ktorá v pozícii po t, d, n mäkkí predchádzajúcu spoluhlásku, kým hláska **ѣ** predchádzajúci konsonant nemäkkí.¹¹⁸

117 HAMM, Josip: *Staroslavenska čitanka*. II izdanje. Zagreb: Školska knjiga 1971, s. 7 – 8.

118 Podrobnejšie KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského* (1969, s. 25-26).

Na základe našej dlhoročnej pedagogickej praxe môžeme konštatovať, že **slovenská slavistika** vychádza z poznania, že v staroslovienčine sa mäkkčili spoluhlásky pred všetkými samohláskami predného radu /ε, ѣ, ѧ, и, ѡ/. Preto **slovenskí slavisti** uprednostňujú mäkkú výslovnosť staroslovienskych textov, čo zodpovedá myšlienke J. Hamma, že **pri čítaní staroslovienskych textov sa uplatňuje približná výslovnosť**, keďže pôvodnú (náležitú) výslovnosť nie je možné rekonštruovať.

Staroslovienčina reprezentuje neskorý praslovanský stav tesne pred rozpadom praslovanskej jednoty a pred začiatkom samostatného vývinu slovanských jazykov, ktorý spadá do 10. – 11. stor. Na základe jazykových znakov sa starosloviensky jazyk zaraďuje do východnej podskupiny južnej skupiny slovanských jazykov (bulharsko-macedónskej) a vzhľadom na archaickosť jeho jazykového systému má nezastupiteľnú úlohu pri štúdiu slavistiky, historicko-porovnávacej gramatiky, pri rekonštrukcii praslovančiny a najstarších dejín jednotlivých slovanských jazykov.

1.13.6. Modlitba Pána

Zografský kódex, Evanjelium podľa Lukáša, 11, 2-4

Ukážka z cirkevnoslovanského textu z (A) Evanjelia podľa Lukáša a (B) z Evanjelia podľa Matúša

(A) Ѣ Ѡ ѠКІ ѠЕѠТОЕ БЛАГОВѢСТВОѠНІЕ

ГЛАѠѠ ѠІ. ЗАЧѠЛО ѠЕ.¹¹⁹

(B) Ѣ МАТѠЕѠ ѠЕѠТОЕ БЛАГОВѢСТВОѠНІЕ

ГЛАѠѠ ѠІ. ЗАЧѠЛО ѠІ.

119 **НОВЫЙ ЗАВѢТЬ ГДѠ НАШЕГѠ ІСА ХРТА**. In: The New Testament in Slavonic. © United Bible Societies 1959, ЧБС. Cambridge: Printed in Great Britain at the University Press, p. сѠз- сѠи, Ѡі.

А

в Рече же ѿмъ: ѿгда мо́литеса,
 глаго́лите:
 ѿ́че на́шъ, ѿ́же на нѣсѣхъ,
 да свѣтѣтса ѿма твоѣ:
 да прїидетъ црѣвїе твоѣ:
 да вꙋдетъ во́ла твоѡ,
 ѿ́кѡ на нѣсї, ѿ́ на землї.
 г Хлѣ́въ на́шъ насꙋщны́й
 подава́й намъ на всѡкъ дѣнь:
 д ѿ́ ѿста́ви намъ грѣхї на́ша,
 ѿ́бо ѿ са́ми ѿста́вляемъ
 всѡкомꙋ должникꙋ на́шемꙋ:
 ѿ́ не введї насъ во ѿскуше́нїе,
 но ѿзбави насъ ѿ лꙋка́вагѡ.

В

ѿ́ Сїце о́убо мо́литеса вы:
 ѿ́че на́шъ, ѿ́же еси на нѣсѣхъ,
 да стѣтса ѿма твоѣ:
 т Да прїидетъ црѣвїе твоѣ:
 да вꙋдетъ во́ла твоѡ,
 ѿ́кѡ на нѣсї, ѿ́ на землї.
 дѡ Хлѣ́въ на́шъ насꙋщны́й
 да́ждь намъ днесь:
 вѡ ѿ́ ѿста́ви намъ до́лги на́ша,
 ѿ́кѡ ѿ мы ѿста́вляемъ
 должникꙋмъ на́шымъ:
 гѡ ѿ́ не введї насъ въ напѡсть
 но ѿзбави насъ ѿ лꙋка́вагѡ.

Táto časť z Evanjelia podľa Lukáša (11, 1-4) sa nazýva *Modlitba Pána*, ktorú poznáme aj z Evanjelia podľa Matúša (6, 9-13). V rímskokatolíckej cirkvi sa traduje, že Modlitba Pána je o niečo kratšia u Lukáša než u Matúša. Túto informáciu nájdeme v poznámke k veršom 1-4 z Evanjelia podľa Lukáša v slovenskom preklade Bible.¹²⁰ Zmienil sa o tom aj pápež Benedikt XVI. v príhovore pred modlitbou *Anjel Pána* 25. júla 2010: „Svätý Lukáš nám v porovnaní s Evanjeliom podľa Matúša podáva Otčenáš v kratšej podobe, ktorá vstúpila do bežného používania. Stojíme tvárou v tvár prvým slovám, ktoré sa zo Svätého písma učíme ako deti.“¹²¹ Avšak Otčenáš z Evanjelia podľa Lukáša zachovaný v staroslovienskej hlaholskej pamiatke Zografský kódex z 10. – 11. stor. (ukážka č. 1) ako aj v cirkevnoslovanskom texte

120 *Sväté písmo Starého i Nového zákona*. Preklad a poznámky podľa vydání Spolku svätého Vojtecha v Trnave. Úvody k jednotlivým spisom J. Heriban. Trnava: Spolok svätého Vojtecha 1996. Poznámka k veršom 1-4, s. 2242-2243, 2144.

121 *Modlitba za obete*. – Katolícke noviny, roč. 125, 1. aug. 2010, s. 7 (-RV SK-, -RV CZ-).

Nového zákona zo 17. – 18. stor. (ukážka č. 5) dosvedčuje, že existuje aj plná, neskrátená podoba Modlitby Pána, ktorá sa líši od Matúšovej verzie iba v lexike, prípadne v niektorých gramatických javoch, ale nie svojím rozsahom. Na základe uvedeného možno usudzovať, že sa zachovali dve verzie Otčenáša z Evanjelia podľa Lukáša a že slovenský preklad tejto modlitby sa opieral o iný variant pôvodného Lukášovho evanjelia než starosloviensky a cirkevnoslovanský preklad, ktorý uvádzame v našej štúdií.

„Historické pramene dokazujú,“ zdôrazňuje Jozef Heriban, „že apoštoli Slovanov Konštantín (Cyril) a Metod postupne preložili do staroslovienskej reči celú Bibliu. Už v Carihrade Konštantín preložil pre bohoslužbu lekciónár, ktorý na Veľkej Morave doplnil chýbajúcimi textami z evanjelií, Skutkov apoštolov a Žaltára, preloženého z gréckej predlohy s ohľadom na latinský preklad. Tieto časti sa zachovali v hlaholskom odpise v Zografskom a Mariánskom kódexe z 10. stor. ...Keď sa dal r. 988 v Chersone pokrstiť knieža Vladimír, Konštantínov a Metodov preklad bol zavedený v cirkvi na Rusi a s malými zmenami sa používal až do 19. storočia: starosloviensky jazyk a staroslovienske písmo, staroslovienske kódexy NZ.“¹²² Z hľadiska našej témy je veľmi dôležité ďalšie konštatovanie Jozefa Heribana, že prvý preklad Svätého písma do slovenčiny vznikol na základe latinskej Vulgáty v prvej polovici 18. stor. v kamaldulskom kláštore v Červenom Kláštore pri Dunajci.¹²³ Na základe uvedeného sa možno domnievať, že tieto dve verzie Modlitby Pána z Evanjelia podľa Lukáša pravdepodobne majú svoj pôvod v dvoch odlišných predlohách, z ktorých vznikol starosloviensky preklad Biblie (z gréčtiny) a slovenský preklad Biblie (z latinčiny).

122 HERIBAN, Jozef: *Starosloviensky preklad a slovenské preklady Biblie*. In: Sväté písmo Starého a Nového zákona (1996, s. 14).

123 Faksimilné vydanie prvého prekladu *Bible* do slovenčiny vyšlo roku 2002 v edícii *Biblia Slavica* v Nemecku (Bonn) a zaslúžili sa oň Ján Doruľa a Hans Rothe.

1.13.7. Modlitba Pána

Zografský kódex, Evanjelium podľa Lukáša, 11, 2-4 Preklad do slovenčiny

- (A) slovenský preklad Modlitby Pána z Evanjelia podľa Lukáša (11, 2-4) zo staroslovienskeho a cirkevnoslovanského textu
- (B) slovenský preklad podľa Svätého písma (1996, s. 2242)
- (C) slovenský preklad Modlitby Pána z Evanjelia podľa Matúša (6, 9-13)

A	B	C
2. Povedal im: „Keď sa modlíte, hovorte:		9. Vy sa budete modliť takto:
Otče náš, ktorý si na nebesiach,	Otče,	Otče náš, ktorý si na nebesiach,
posväť sa tvoje meno,	posväť sa tvoje meno,	posväť sa tvoje meno
príď tvoje kráľovstvo,	príď tvoje kráľovstvo.	10. príď tvoje kráľovstvo,
buď tvoja vôľa	buď tvoja vôľa,
ako v nebi, tak aj na zemi.	ako v nebi, tak i na zemi.
3. Chlieb náš každodenný	3. Chlieb náš každodenný	11. Chlieb náš každodenný
daj nám <u>každý deň</u>	daj nám každý deň	daj nám <u>ďnes</u> .
4. a odpusť nám naše <u>hriechy</u> ,	4. a odpusť nám naše hriechy,	12. A odpusť nám naše <u>vin</u> ,
<u>lebo</u> aj my odpúšťame	lebo aj my odpúšťame	<u>ako</u> i my odpúšťame
<u>každému svojmu dlžníkovi</u> .	každému svojmu dlžníkovi.	<u>svojim vinnikom</u> .
A neuveď nás do pokušenia,	A neuveď nás do pokušenia.“	13. A neuveď nás do pokušenia,
ale zbav nás Zlého.“	ale zbav nás Zlého.

1.13.8. Rozbor (interpretácia) textu Modlitby Pána

V ďalšej časti porovnávame jednotlivé slová a tvary zo staroslovienskeho textu Modlitby Pána v pôvodnom (nenormalizovanom) znení a dve verzie cirkevnoslovanského Otčenáša z Evanjelia podľa Lukáša a Matúša. Pri interpretácii textov postupujeme podľa metódy rozpracovanej v slovenskej a českej slavistike.¹²⁴ Na prvom mieste vždy uvádzame slovo (tvar) v starosloviencine a na druhom mieste

124 Porov. KURZ, Josef: *Učebnice staroslověnského jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 44-45; 73-75; 98-100; 132-134; 179-183; 212-215.

z cirkevnoslovanského textu, čo nám umožní sledovať, ktoré zmeny nastali v skúmaných slovách (tvoroch), ktoré gramatické javy sa zachovali, ako vplývali medzijazykové kontakty na zmeny v jazykovom systéme staroslovienčiny.

рече, речѣ – [reče], csl. [re'če], aorist (jednoduchý minulý čas), 3. os. sg. „riekol, povedal“, neurčitok **решти** < *rekti (**рекж речеши**), csl. **рещи** (**рекѣ, речѣши**), 1. slov. trieda (palatalizačná zmena *kťi > št [šč]);

же – častica „však, teda, totiž“

имъ, ѣмъ – [jimъ], csl. [jim], osobné zámeno **и** (jъ), **ѣнъ**, dat. pl., „im“

егда, ѣгда – [jegda], csl. [jeh'da], podradovacia spojka (časová) „ked“

молитеса, мѣлитеса – [molite se], [csl. 'molytes'a], 2. os. pl., prít. čas „(ked) sa modlite“, neurčitok **молити са** (**молиж са, молиши са**; csl. **молю са, мѣлиши са**), 4. slov. trieda;

г(лаго)лите, глаголите – [glagolite], csl. [hla'holite], 2. os. pl., rozk. spôsob „hovorte“, neurčitok **глаголати** (**глаголиж, глаголиши**), csl. **глаголати** (**глаголю, глаголеши**), 3. slov. trieda;

сѣце – [sice], ukaz. zám. (**сѣць, сѣца, сѣце**) „tento, táto, toto“

оубо – [ubo] príslovka „teda, určite“

моли́теса – [mo'lite s'a], 2. os. pl. rozk. spôsob „modlite sa“¹²⁵

вы – [vy], gen. pl. osob. zám. 2. osoby „vy“

в(тъ)че, ѡче, ѣче – [otče], csl. [otče], vok. sg. „otče, otec“, subst. mask., **отць, отца**, csl. **отѣць, отца**, I. dekl., jo- kmeň, psl. tvar *otikos; [V csl. slovách zanikol mäkký jer **ь** v slabej pozícii: **отъ-** > **от-**, resp. mäkký jer v silnej pozícii bol nahradený striednicou **e**: **отць** > **отѣць**; spoluhláska **ц**, ktorá v stsl. mala štatút mäkkej

125 V tvaroch slovies rozkazovacieho spôsobu sa v ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny vyskytuje prízvučné **и**, ktoré vyslovujeme ako [i], ktoré nemäkkí predchádzajúcu spoluhlásku. V tvaroch prítomného času je uvedená tematická morféma neprízvučná a vyslovujeme ju ako [y]. Porov. ŠTEC, Mikuláš: *Cirkevná slovančina* (2005, s. 97).

spoluhlásky, v cirkevnej slovančine ukrajinskej redakcie podľahla depalatalizácii: -ць > -цъ.];¹²⁶

НАШЬ, НÁШЪ – [naš], csl. [naš], privl. zám., vok. sg. mask. „náš“, **НАШЬ, НАША, НАШЕ**, csl. **НÁШЪ, НÁША, НÁШЕ**; [V csl. tvare **НÁШЪ** je sykavka **Ш** [š] tvrdá spoluhláska, preto sa po nej píše tvrdý znak (porov. tiež tvar **НÁШЫМЪ** v Otčenáši podľa Matúša), kým v staroslovienčine má štatút mäkkej spoluhlásky; depalatalizačná zmena **š** > **ṣ̌** je charakteristická pre ukrajinskú redakciu cirkevnej slovančiny a je výsledkom vplyvu ukrajinského jazyka (ukrajinských nárečí) na liturgický jazyk.];

ИЖЕ, ЁЖЕ – [iže], csl. [iže] - vzťažné zámeno, nom. sg., mask. „ktorý“

ЕСИ, ЁСИ – [jesi], [je'si], 2. os. sg., prít. čas „si“, neurčitok **БЫТИ, ВЬТИ** (**КСМЪ, КСИ**, csl. **ЃСМЪ, ЕСИ**), atematické sloveso „byť“; [V csl. znení Otčenáša podľa Lukáša je toto pomocné sloveso vynechané: **ЃЩЕ НАШЪ, ЁЖЕ НА НБЕСЬХЪ**, čo možno interpretovať buď ako chybu pisára, buď ako vplyv ukrajinského jazyka, v ktorom sa podobne ako v ruštine a bieloruštine pomocné sloveso nepoužíva a jeho funkciu nahrádza zámeno, napr.: rus. *я был, ты сказал*];

НА – predložka, väzba s akuz. a lok., „na“

НЕ(ВЕС)ЬХЪ, НБЕСЬХЪ – [něbes'ich], csl. [něbe's'ich], lok. pl., subst. neutr. „(na) nebesiach, nebesách“, **НЕБО, НЕБЕСЕ**, csl. **НÉБО, НЕБÉСЕ**, s-kmeň, 5. dekl., psl. tvar *nebos;¹²⁷

ДА С(В)ТІТЬ СѦ, ДА СВѦТІТЬСѦ, ДА СТІТЬСѦ – [da světiti se], csl. [da svja'tits'a], želací spôsob (optatív), „nech sa posväti,

126 Mäkký a tvrdý jer /**Ь, Ъ**/ zanikali, resp. boli nahradené plnými samohláskami podľa pozície v slove. O **silnej pozícii** hovoríme vtedy, keď ide o **párnu** pozíciu počítajúc od konca slova, o **slabej pozícii** hovoríme v prípade **nepárnej** polohy redukovanej hlásky v slove. Táto zmena z 10.-11. stor. patrí k posledným celoslovanským zmenám, lebo zasiahla všetky slovanské jazyky. V cirkevnej slovančine ukrajinskej alebo karpatskej redakcie sa vyskytujú také isté jerové striednice ako v ukrajinskom (alebo rusinskom) jazyku: **ь** > **е**, **ъ** > **о**. Tie isté striednice sa vyskytujú aj v ruštine a bieloruštine ako aj v ruskej a bieloruskej redakcii cirkevnej slovančiny. V cirkevnej slovančine **Ь, Ъ** má štatút grafémy (mäkký znak a tvrdý znak), ktorá sa vyskytuje po mäkkej alebo tvrdej spoluhláske.

127 V csl. slove **НБЕСЬХЪ** je pádová koncovka **-ХЪ** výsledkom analogického vyrovnávania skloňovania pôv. s-kmeňov (nebo, nebes) podľa o-kmeňov (lěto, lěta), lok. pl.: **ЛѢТѢХЪ**.

posväť sa“; spojka **ДА** „nech“ v spojení s tvarom 3. os. sg. prít. času oznam. spôsobi vyjadruje pranie, želanie, žiadosť; neurčitok **СВА-ТИТИ СѦ** (**СВАШТЖ СѦ**, **СВАТИШИ СѦ**), csl. **СВАТІТІСѦ** (**СВАЦІЩѦ**, **СВАТІШИСѦ**), 4. slov. trieda;

ИМѦ, **ИМѦ** – [imɛ], csl. [imja], nom. sg. subst. neutr. „meno“, **ИМѦ**, **ИМЕНЕ**, n-kmeň, 5. dekl., psl. jьmɛ, jьmene;

ТВОЕ, **ТВОЕ** – [tvoje], [tvo'je], privl. zám. nom. sg. neutr. „tvoje“ (**ТВОИ**, **ТВОѦ**, **ТВОЮ**);

ДА ПРИДЕТЬ, **ДА ПРИЙДЕТЬ** – [da pridetъ], csl. [da pri'idet, da 'prijet], 3. os. sg., želací spôsob „nech príde, príď“, neurčitok [**ПРИТИ**, **ПРИИТИ** (**ПР(И)ИДЖ**, **ПРИ(И)ДЕШИ**), csl. **ПРИИТИ** (**ПРИИДѢ**, **ПРИИДЕШИ**)], 1. slov. trieda, psl. pri-^{*}idti;

Ц(ѢСА)Р(Ь)С(ТВ)ИЕ, **ЦРТВІЕ** – [česarъstvije], csl. [čarstvije], nom. sg. subst. neutr., -ьjo-kmeň I. dekl., z gót. Kaiser, z lat. vlast. mena **Caesar** [ke-]; [Ruské царь, csl. **ЦАРЬ** vzniklo skrátením zo stsl. **Ц(ѢС)АРЬ**, **Ц(ѢС)АРЬСТВОИЕ**, **ЦАРСТВОИЕ** „kráľovstvo“, v csl. slove zanikol mäkký jer **ь** v slabej pozícii: -**рь**- > -**р**-];

ДА БЖДЕТЬ, **ДА БЖДЕТЬ** – [da bɔdetъ], csl. [da 'budet], 3. os. sg., želací spôsob „nech bude, buď“, neurčitok **БЫТИ**, **БЫТИ**; tvary budúceho času od supletívneho základu: **БЖДЖ**, **БЖДЕШИ**, csl. **БЖДѢ**, **БЖДЕШИ**), atematické sloveso „byť“ (*budem, budeš*); [V csl. slove zanikla nosovka **ѡ**, ktorá bola nahradená striednicou **и**: **БЖ**- > **БЖ**-];

ВОЛѢ, **ВОЛѦ** – [voľa], csl. [voľa], nom. sg., subst. fem., ja-kmeň, 4. dekl., **ВОЛѦ** „vôľa“;

ТВОѢ, **ТВОѦ** – [tvoja], csl. [tvo'ja], privl. zám., nom. sg. fem. „tvoja“;

ѢКО, **ИѢКѦ** – [jako], csl. [jako], spájacie slovo (vzťažné zámeno) vo funkcii spojky „tak ako, ako tak“;

НА Н(ЕВѢ)СЕ, **НА НѢСІ** – [na nebese], csl. [na nebe'si], lok. sg. subst. neutr., s-kmeň, 5. dekl. „v nebi“ (porov. heslo **НЕ(ВЕС)ЪХЪ**, **НѢСѢХЪ**);

И, **И** – [i], častica „i, aj“

НА ЗЕМЛИ, **НА ЗЕМЛІ** – [na zemli], csl. [na ze'mli], lok. sg. subst.

fem., ja-kmeň, 4. dekl. „na zemi“; stsl. **ЗЕМЛѦ**, **ЗЕМЛА**, csl. **ЗЕМЛА**, **ЗЕМЛИ**;

ХЛѢВЪ, **ХЛѢВЪ** – [chlěbъ], csl. [chlib], nom. sg. subst. mask., o-kmeň, 1. dekl. „chlieb“, výpožička z germ. *hlaiba-;

НАДЪНЕВЪНЪТИ(И), **НАСЪЦЪНЪИЙ** – [nadъneviny(j)], csl. [na'suščnyj], nom. sg. adjekt. mask., zložený tvar „nevyhnutný na jestvovanie, každodenný“; [V stsl. slove **НАДЪНЕВЪНЪТИ(И)** < **НАДЪНЪВЪНЪТИ(И)** nastala zmena **ь** > **е**, v csl. slove **НАСЪЦЪНЪИЙ** < **НАСЖШТЪНЪИЙ** nastala denazalizácia (zmena **о** > **и**), rozdiel je tiež v pravopise: stsl. graféma **шт** sa v cirkevnej slovančine zmenila na ligatúru **щ**];

ДАИ, **ДАЖДЪ** – [daji], csl. [dažd], 2. os. sg., rozk. spôsob „daj“, náležitý tvar **ДАЖДЪ**, tvar **ДАИ** je výsledkom analogického vyrovnávania podľa slovies 3. slovesnej triedy [*lajati*, imper. **ЛАИ** (laji), *dělati*, imper. **ДѢЛАИ** (dělaji), *uměti*, imper. **ИМѢИ** (uměji)], atematické sloveso **ДАТИ** (**ДАМЪ**, **ДАСИ**), csl. **ДАТИ** (**ДАМЪ**, **ДАСИ**) z pôv. *datti;

ПОДАВАЙ – csl. [poda'vaj], 2. os. sg., rozk. spôsob „daj, podaj“, neurčitok **ПОДАВАТИ** (**ПОДАЮ**, **ПОДАЕШИ**), 3. slov. trieda;

НАМЪ, **НАМЪ** – [namъ], csl. [nam], dat. pl., osob. zám. 1. os. **МЪИ** „nám“;

НА ВЪСѢКЪ, **НА ВСѢКЪ** – [na vьsjakъ], csl. [na vs'ak], akuz. sg., vymedz. zám., mask., menný tvar; **НА** – predložka, spája sa s akuzatívom a lokálom „na každý (deň)“; **ВЪСѢКЪ**, **ВЪСѢКА**, **ВЪСѢКО**, csl. **ВСѢКЪ**, **ВСѢКА**, **ВСѢКО**; [V csl. slove zanikol mäkký jer v slabej (nepárnej) polohe: **вь-** > **v-**.];

ДЪНЬ, **ДѢНЬ** – [dъnъ], csl. [deň], akuz. sg., subst. mask., n-kmeň, 5. dekl. „deň“, stsl. **ДЪНЬ**, **ДЪНЕ**, csl. **ДѢНЬ**, **ДНѢ**; [V csl. slove sa v silnej pozícii uskutočnila zmena **ь** > **е** (**ДѢНЬ**), kým v slabej pozícii mäkký jer zanikol (**ДЪНЕ** > **ДНѢ**).];

ДНЕСЬ – csl. [dnes'], príslovka času, z pôv. **ДЪНЬСЪ** „dnes, deň tento“; [V csl. slove sa uskutočnila vokalizácia mäkkého jeru v silnej polohe: **ь** > **е** (**-НЬ-** > **-НЕ-**) a v slabej polohe (v prvej a tretej slabike) mäkký jer zanikol (**ДЪ-НЬ-СЪ** > **ДНЕСЬ**), v koncovej pozícii ide

o mäkký znak, ktorý označuje mäkkosť predchádzajúcej spoluhlásky. V dôsledku tejto zmeny sa pôvodné trojslabičné slovo zmenilo na jednoslabičné. Príslovka vznikla pripojením ukazovacieho zámena -сь k podstatnému menu дѣнь: дѣнь-сь; ukaz. zám. **сь, си, се** v slovanských jazykoch zaniklo a zachovali sa jeho zvyšky, napr.: **rus.** сегодня, **slov.** dnes, **poľ.** dziś, **čes.** dnes, letos, **hluž.** džensa.];

ОСТАВИ, УСТАВИ – [ostavi], csl. [os'tavi], 2. os. sg., rozk. spôsob „odpusť“, neurčitok **ОСТАВИТИ (ОСТАВЛѢЖ, ОСТАВИШИ)**, csl. **УСТАВИТИ (УСТАВЛЮ, УСТАВИШИ)**, 4. slov. trieda, dok. vid „odpusť“ (porov. heslo **ОСТАВЛѢТИ**);

ГРѢХЫ, ГРѢХИ – [grěchy], csl. [hr'i'chы], akuz. pl. subst. mask., o-kmeň, I. dekl. „hriechy, previnenia“, **ГРѢХЪ, ГРѢХА**, csl. **ГРѢХЪ, ГРѢХА**, (uvedená lexéma sa vyskytuje v stsl. i csl. znení Otčenáša podľa Lukáša);

ДѢЛГИ – csl. [d'olhy], akuz. pl. subst. mask., o-kmeň, I. dekl. **ДЛЪГЪ, ДЛЪГА**, csl. **ДѢЛЪ, ДѢЛГА** „viny, hriechy“; [V csl. slove sa uskutočnila zmena ъ > о v silnej pozícii slova; lexéma **ДѢЛГИ** sa vyskytuje v Otčenáši podľa Matúša.];

НАША, НАША – [naše], csl. [naša], akuz. pl. privl. zám. mask. „naše“; **НАШИ, НАША, НАША**, csl. **НАШИ, НАША, НАША**;

ИБО, ЇБО – [ibo], [ibo], podradovacia (príčinná) spojka „lebo“; [Táto spojka sa vyskytuje v Modlitbe Pána podľa Lukáša.];

ЇАКЪ – [jako], podradovacia spojka (príčinná) „pretože, lebo“; [Spojka sa vyskytuje v Modlitbe Pána podľa Matúša.];

САМИ, САМИ – [sami], csl. [sami], nom. pl., vymedz. zám. **САМЪ, САМА САМО**, csl. **САМЪ, САМА САМО** „sám, sama, samo“; [Toto vymedzovacie zámeno sa niekedy používa namiesto osobného zámena na presnejšie určenie osoby; vyskytuje sa v Modlitbe Pána podľa Lukáša, kým v Otčenáši podľa Matúša je osobné zámeno **мѹ**, ktoré možno hodnotiť ako synonymum zámena **sami**.];

МЫ – [my], nom. pl., osob. zám. 1. osoby „my“

ОСТАВЛѢМЪ, УСТАВЛѢМЪ – [ostav'ľajemъ], csl. [osta'vľajem],

1. os. pl., prít. čas „odpúšťame“, neurčitok **ОСТАВЛѢТИ** [ostavlʹati] (**ОСТАВЛѢЖ**, **ОСТАВЛѢКШИ** [ostavlʹajə, ostavlʹajješɪ], csl. **ŮСТАВЛА́ТИ** (**ŮСТАВЛА́Ю**, **ŮСТАВЛА́ЕШИ**), „odpúšťat“, 3. slov. trieda, nedok. vid (porov. heslo **ОСТАВИ**, **ОСТА́ВИ**);

ВЪСѢКОМОУ, **ВСА́КОМУ** – [vʲsʲakomu], [ʹvsʲakomu], dat. pl., vy-medz. zám., mask. „každému“ (porov. heslo **НА ВЪСѢКЪ**, **НА ВСА́КЪ**); [V csl. slove mäkký jer **Ъ** zanikol. Porov. heslo **НА ВЪСѢКЪ**, **НА ВСА́КЪ**.];

ДЛЪЖНИКОУ, **ДОЛЖНИКѸ** – [dlʲžʲniku], csl. [dolžniku], dat. sg., subst. mask., o-kmeň, I. dekl. „dlžníkovi, vinníkovi“; **ДЛЪЖНИКЪ**, **ДОЛЖНИКА**, csl. **ДОЛЖНИ́КЪ**, **ДОЛЖНИ́КА**; [V csl. tvare ide o zmenu **Ъ** > **О** v silnej polohe (prvej slabike), kým v slabej polohe (v druhej slabike **ЖЪ** → **Ж**) mäkký jer zanikol a pôv. mäkké ž’ stvrdlo (porov. heslo **ДО́ЛГИ**).¹²⁸ Evanjelista Lukáš používa spojenie **ВЪСѢКОМОУ ДЛЪЖНИКОУ НАШЕМОУ** „každému svojmu dlžníkovi“, v ktorom sú slová v jednotnom čísle. Používa však dve zámená – *každému svojmu (dlžníkovi)* – pričom vymedzovacie zámeno *každý* vyjadruje úplný súhrn jednotlivcov, čiže všetkých (dlžníkov, vinníkov).];

ДОЛЖНИКѸМЪ – csl. [dolžnikom], dat. pl., subst. mask., o-kmeň, I. dekl. „vinníkom, dlžníkom“ [Evanjelista Matúš používa spojenie **ДОЛЖНИКѸМЪ НАШЫМЪ** „svojim vinníkom“, v ktorom tvarmi množného čísla dosahuje ten istý význam ako evanjelista Lukáš, lebo plurál podstatného mena *vinníkom* vyjadruje súhrn jednotlivcov, veľké množstvo jednotlivcov, teda každého jednotlivca, ktorý je mojím vinníkom.];

НАШЕМОУ, **НАШЕМОУ** – [našemu], csl. [ʹnašemu], dat. sg., privl. zám., mask. „nášmu“ (porov. heslo **НАША**, **НА́ША**)

НАШЫМЪ – csl. [ʹnašym], dat. pl., privl. zám., mask. „naším“, **НАШИ**, **НАША**, **НАША**, csl. **НА́ШИ**, **НА́ША**, **НА́ША** „naši, naše, naše“; v csl. pravopise sa odráža depalatalizačná zmena **š’** > **š** (porov. heslo **НАШЬ**, **НА́ШЬ**);¹²⁹

128 Východoslovanské znenie **ДО́ЛЪ** sa vyvinulo z pôv. **ДЪЛГЪ**, ktoré je výsledkom prešmyknutia **ЛЪ** > **ЪЛ**.

129 Spoluhlásky **Ш**, **Ж**, **Ц**, **ЖД** sú v cirkevnej slovančine tvrdé hlásky.

НЕ ВЪВЕДИ, НЕ ВВЕДИ [ne vʲvedi], csl. [ne vve'di], 2. os. sg., rozkaz. spôsob, „neued“; **НЕ** záporová častica, neurčitok **ВЪВЕСТИ (ВЪВЕДЖ, ВЪВЕДЕШИ)**, csl. **ВВЕСТИ (ВВЕДѢ, ВВЕДЕШИ)**, 1. slov. trieda, disimilácia ***dt** > **st** v psl. tvare *vedti > vesti „viest“; [V prvej slabike (v nepárnej pozícii) csl. slova zanikol tvrdý jer, v dôsledku čoho vznikla zdvojená spoluhláska **vv-**, prvé **v-** je pôvodne predpona **vʲ-**, v ktorej táto redukovaná hláska zanikla bez náhrady.];

НАСЪ, НАСЪ – [nasʲ], csl. [nas], gen. pl., osob. zám. 1. osoby (porov. heslo **НАМЪ, НАМЪ**);

ВЪ ИСКОУШЕНЬЕ, ВО ИСКУШЕНИЕ – [vʲ iskušenʲje], csl. [vo iskušenije], akuz. sg., subst. neutr., -ʲjo-kmeň, I. dekl., „(neued' nás) do pokušenia“, **ИСКОУШЕНЬК, ИСКОУШЕНЬГА**, csl. **ИСКУШЕНИЕ, ИСКУШЕНИЯ**; predložka **ВЪ, ВО** „v, do“ sa spája s akuz. a lok. sg., **ВО** predstavuje vokalizovaný tvar predložky, ktorý sa vyvinul z pôv. podoby **ВЪ** po zmene **ʲ > o** (porov. heslá **ДЪАГИ; ДЛЪЖЬНИКОУ, ДОЛЖНИКѢ**);

ВЪ НАПАСТЬ – csl. [v na'pastʲ], akuz. sg., mask. fem., i-kmeň, 3. dekl., stsl. **НАПАСТЬ НАПАСТИ**, csl. **НАПАСТЬ, НАПАСТИ** „do pokušenia“; [V Evanjeliu podľa Lukáša sa používa v obidvoch variantoch Otčenáša (v stsl. i csl. znení) lexéma (**ВЪ**) **ИСКОУШЕНЬЕ, (ВО) ИСКУШЕНИЕ**, kým v Evanjeliu podľa Matúša je lexéma (**ВЪ**) **НАПАСТЬ** „pokušenie, do pokušenia“; keďže obidve slová sa vyskytujú v starosloviencine i v cirkevnej slovančine, možno ich hodnotiť ako synonymá, t. j. slová s rovnakým významom.];

НЪ, НО – [nʲ], csl. [no], priradovacia spojka (odporovacia) „ale, ale aj“; zo stsl. formy **НЪ** a z csl. spojky **НО** možno usudzovať, že ide o vokalizáciu pôv. tvrdého jeru (**ʲ > o**);

ИЗБАВИ, ИЪБАВИ – [izbavi], csl. [iz'bavi], 2. os. sg., rozk. spôsob, 4. slov. trieda „zbav“, neurčitok **ИЗБАВИТИ (ИЗБАВЛЖ, ИЗБАВИШИ)**, csl. **ИЪБАВИТИ (ИЪБАВЛЮ, ИЪБАВИШИ)** „zbaviť, oslobodiť“;

НЫ, НАСЪ – [ny], csl. [nas], akuz. pl., osob. zám. **МЫ** 1. osoby „ny, nás“; [Prvý tvar **НЫ** je pôvodný akuzatív a vyskytuje sa v staroslovienskych textoch, druhý tvar **НАСЪ**, ktorý je výsledkom analogického vyrovnávania akuzatívu podľa genitívu, sa vyskytuje v cirkevnoslo-

vanských textoch a je mladšieho pôvodu; toto vyrovnávanie tvarov bolo motivované kategóriou životnosti, ktorá sa rozvinula až v období samostatného vývinu slovanských jazykov.];¹³⁰

отъ, ѿ – [otъ], csl. [ot], predložka, väzba s genitívom, csl. podoba **ѿ** predstavuje ligatúru, ktorá vznikla spojením dvoch litier z pôv. predložky **отъ > ѿ** > **ѿ**;

отъ неприѣзни – [otъ neprijazni], gen. sg. mask. fem., i-kmeň, 3. dekl., „od zlého (ducha), **неприѣзнь, неприѣзни**, csl. **непріі́знь, непріі́зни** „zlý duch, zlo“.¹³¹ (Lexéma **непріі́знь, непријазнь** sa vyskytuje v stsl. texte Otčenáša podľa Lukáša, kým lexéma **ot lu'kavaho** sa vyskytuje v csl. znení Otčenáša v Evanjeliu podľa Lukáša i podľa Matúša; opäť ide o synonymá, lebo význam majú rovnaký.)

ѿ лѣкаваго – csl. [ot lu'kavaho], gen. sg. substantivizované adjektívum **лѣкавый, лѣкаваго** „diabol, nečistý duch, čarodej“, porov. stsl. **лѣкавыи, лѣкаваго** „(zbav nás) zlého, nečistého (ducha), diabla“.¹³² [V csl. znení je striednica **u** za pôv. nosovku **o**, ktorá je doložená v stsl. tvare: **лѣ-> лѣ-**].

130 Zvyšky starého akuzatívneho tvaru **vy** sa vyskytujú v stredoslovenských nárečiach, napr. **volaу som vi** „volal som vás“, **daj ni chleba** (vo funkcii datívu) „daj nám chleba“. Podrobnejšie KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s.118-120.

131 ŠTEC, Mikuláš et al.: *Cirkevnoslovansko-slovenský slovník*. Diel I. (**А–О**). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávny kňazský seminár 2009. 187 s.

132 HAMM, Josip: *Staroslavenska čitanka* (1971, s. 95-160).

2.

VÝVIN RUSÍNSKEHO JAZYKA

2.1. Miesto rusínčiny v rodine slovanských jazykov

2.1.1 Spisovný rusínsky jazyk na Slovensku (nazývaný tiež karpatská rusínčina) patrí do skupiny tzv. **slovanských spisovných mikrojazykov**, ktorých výskum inicioval A. D. Duličenko z Univerzity v Tartu, žiak významného ruského slavistu N. I. Tolstého.¹³³ Z hľadiska slovenskej slavistiky je iste pozoruhodné, že prvým spisovným mikrojazykom, s ktorým sa autor zoznámil, bola vojvodinská, resp. panónska rusínčina vo Vojvodine v Srbsku. Hneď úvodom treba poznamenať, že karpatská rusínčina sa z genetického hľadiska zaraďuje do skupiny východoslovanských jazykov, ktorá bola kodifikovaná v roku 1995, kým vojvodinská rusínčina [войводянски руски (руснацки) язык] patrí medzi západoslovanské jazyky a status úradného jazyka získala v roku 1974. Z genetického hľadiska vojvodinská rusínčina má všetky základné znaky východoslovenských (južnozemplínskych) nárečí, na ktoré

133 ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич: *Славянские литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития*. Таллин: Валгус 1981.

ДУЛИЧЕНКО, А. Д.: *Современное славянское языкознание и славянские литературные микроязыки*. In: *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты*. – *Slavica Tartuensia*. VII. Ред. А. Д. Дуличенко - С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет Кафедра славянской филологии 2006, с. 22-46.

sa v priebehu vývinu jazyka navrstvili javy ukrajinskej a srbskej proveniencie.¹³⁴

Prvý pokus o štandardizáciu jazyka vojvodinských Rusínov sa uskutočnil v roku 1923, keď vyšla tlačou *Грамастика бачваньско-рускей бешеду* od G. Kostelnika. Slovenskí bádatelia [E. Pauliny (1983, s. 154-158), J. Štolc (1994, s. 133-139), L. Bartko (2005, s. 253-254)] sa domnievajú, že vo vývine etnickej identity vojvodinských Rusnákov rozhodujúci vplyv zohralo ich vierovyznanie. Napriek tomu, že ich spisovný jazyk z genetického hľadiska má všetky základné systémové znaky východoslovenských (južnozemplínskych) nárečí a že ich predkovia sa vysťahovali na Dolnú zem v polovici 18. stor. zo slovenského jazykového územia v južnom Zemplíne (obec Kerestur, dnes Zemplínska Teplica okr. Trebišov), pokladajú sa za Rusnákov a svoj spisovný jazyk nazývajú lingvonymom **ВОЙВОДЯНСКИ РУСКИ (РУСНАЦКИ) ЯЗИК**.

Lexéma **ruský** s významom „gréckokatolícky“ sa vyskytuje aj vo viacerých názvoch východoslovenských obcí, napr. Ruská Bystrá, Ruská Kajňa, Ruská Nová Ves, Ruská Voľa, Ruská Volová, Ruský Hrabovec, Ruský Kazimír a pod. Ako regionalizmus sa používa v spojeniach **ruská cerkva (ruská cerkov)** „gréckokatolícky chrám“, **ruský pop** „gréckokatolícky kňaz“, **ruské sviatky** (nár. ruske šteta) „sviatky, ktoré veriaci gréckokatolíckeho vierovyznania svätili podľa juliánskeho kalendára“. Sémantická štruktúra lexémy **ruský** s pôvodným významom „gréckokatolícky“ v reči vojvodinských Rusnákov, ktorý si nositelia tohto jazyka priniesli zo svojej starej vlasti, sa rozšírila o nový význam „rusínsky“.

J. Doruľa odmieta tvrdenie A. Duličenka, podľa ktorého vojvodinská rusínčina má východo-západoslovanskú génézu. „Z hľadiska

134 МЕДЕШ, Гелена – ФЕЙСА, Михайло: *Войводянски Руснаци: Стан и перспективи розвою у культуры, языку и образованию*. In: *Studium Carpato-Ruthenorum*. 2012. Штудії з карпаторусиністики. Ед. К. Копорова. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові Інштїтут русинського языка і культуры 2012, с. 19-42.

nezaujateho vedeckého skúmania danej problematiky je neprijateľné ničím nepodložené tvrdenie A. D. Duličenka, že jazyk vojvodinských Rusnákov (v jeho terminológii juhoslovansko-rusínsky – югославо-русинский) je východo-západoslovanského pôvodu (восточно-западославянского происхождения).“ (2000, s. 156-157).

Ako vidno, téma genézy vojvodinskej rusínčiny je stále aktuálna a pre zahraničných slavistov aj príťažlivá, hoci slovenskí jazykovedci už od sedemdesiatych rokov 20. stor. poukazovali na to, že tento slovanský mikrojazyk má východoslovenský (zemplínsky) jazykový základ. Na uvedenú tému prednášal švédsky slavista S. Gustavsson koncom sedemdesiatych rokov 20. stor. v prešovskej pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti SAV. Na veľké prekvapenie účastníkov prednášky z radov slovakistov, rusistov, ukrajinistov, ale aj historikov a etnológov menovaný na záver prednášky konštatoval pre slovenských bádateľov dávno známy fakt, že jazyk vojvodinských Rusínov má (východo)slovenský jazykový základ. S. Gustavsson je blízkym spolupracovníkom A. D. Duličenka a obidvaja sú členmi Komisie pre jazykové kontakty pri Medzinárodnom komitáte slavistov, ktorá sa venuje práve výskumu slovanských spisovných mikrojazykov a substandardných útvarov v niektorých krajinách, napríklad v Bielorusku (triasanka) alebo na Ukrajine (suržyk).¹³⁵

Vznik väčšiny slovanských mikrojazykov bol motivovaný spoločensko-politickými zmenami koncom 80-tych a začiatkom 90-tych rokov 20. stor.: spisovný rusínsky jazyk na Slovensku, spisovný

135 Porov.: PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 154.

ŠTOLC, Jozef: *Slovenská dialektológia*. Bratislava: vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Veda 1994. Strán 179+37 máp.

BARTKO, Ladislav: *Poznámky k problematike vzťahu etnická identita – jazyk – vierovyznanie (Na materiáli výskumov nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine)*. In: *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Ed. Š. Šutaj. Prešov. Univerzum 2005, s. 253, 254.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Kapitoly zo slavistiky*. II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 95. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008, s. 178-188.

lemkovský jazyk v Poľsku, spisovný rusínsky jazyk na Zakarpatskej Ukrajine, v poslednom desaťročí sa usilujú o revitalizáciu spisovnej rusínčiny v Maďarsku, spisovná kašubčina, spisovná bosniančina, spisovná čiernohorčina.

Domnievame sa, že termín **slovanské spisovné mikrojazyky**, ktorého autorom je A. Duličenko, je vhodný na pomenovanie jazykov národnostných menšín, ktoré boli kodifikované v posledných desaťročiach v súvislosti so zmenou spoločensko-politických pomerov v strednej, južnej a východnej Európe a po následnom rozpade federatívnych štátnych útvarov na národné republiky, v rámci ktorých sa etablovali nové slovanské (mikro)jazyky. Pokiaľ ide o kritériá, pomocou ktorých možno opísať daný mikrojazyk ako jazyk národnostnej menšiny, presvedčivo ich vymedzil J. Doruľa na vedeckej konferencii *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*, z ktorej bol publikovaný zborník referátov (2000). „Charakteristiku jazyka tvorí súbor znakov vo vzájomnej zviazanosti, prepojenosti. Do tohto súboru patria podstatné znaky jazyka, tvoriace základ jeho osobitej genézy. Je prirodzené, že do genézy jazyka patria aj všetky historické, spoločenské a zemepisné okolnosti, v ktorých sa jazyk používa a ktoré vplývajú na jeho podobu, na vývin jeho vnútorných foriem, slovnej zásoby a na jeho fungovanie v spoločnosti. ...Ak sa z tohto pohľadu pozrieme na oblasť východného Slovenska, na rusínske a slovenské nárečia, môžeme ich konfrontačne charakterizovať pomocou odlišných súborov jazykových znakov. **Pre rusínske nárečia, ktoré patria do východoslovanskej skupiny jazykov, sú typické viaceré starobylé jazykové zmeny, ktoré majú rovnaké jazykové výsledky vo všetkých východoslovanských jazykoch, odlišné od výsledkov v západoslovanskej skupine jazykov, do ktorej patria aj východoslovenské nárečia.**“ (J. Doruľa, 2000, s. 152-153).¹³⁶

136 DORULA, Ján: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov*. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, s. 152–160.

2.1.2 Spisovný rusínsky jazyk bol kodifikovaný na základe východnej časti rusínskych dialektov, tzv. východozemplínskych nárečí, ležiacich v oblasti Laboreckej vrchoviny na severovýchodnej časti východného Slovenska v poriečí riek Výrava, Udava a Pčolinka. Ide o územie vymedzené týmito východorusínskymi obcami: Svetlice, Vyšná Jablonka, Nižná Jablonka, Osadné, Zbojné, Hostovice, Parhuzovce, Čukalovce, Nechválova Polianka, Pčoliné, Pichne a Zubné, ktoré sú administratívne začlenené do okresov Medzilaborce, Humenné a Snina.¹³⁷ To znamená, že v spisovnej rusínčine na Slovensku sa vyskytujú tie javy, ktoré sú charakteristické pre východnú časť rusínskych nárečí.

Z hľadiska slovensko-rusínskych a poľsko-rusínskych jazykových kontaktov sa javy (východo)slovenskej a poľskej proveniencie koncentrovane vyskytujú v západnej časti rusínskych nárečí, kým východná časť, ktorá na pomedzí Slovenska a Ukrajiny (Zakarpatská Ukrajina) prechádza v súvislé pásmo rusínskych zakarpatských nárečí, je pomerne archaická, lebo sa v nej vyskytujú mnohé periférne javy, ktoré pomáhajú pri rekonštrukcii vývinu rusínskeho jazyka, ktorý má zreteľný východoslovanský základ.

2.1.3 **A. Isačenko** vo svojej klasifikácii slovanských jazykov z hľadiska **fonologickej typológie** rozdelil **slovanské jazyky** na tri typy: (1) **krajný vokalický typ**, (2) **krajný konsonantický typ** a (3) **prechodný typ** medzi krajným vokalickým a krajným konsonantickým typom.¹³⁸ Analyzujúc vzťahy medzi vokalickým a konsonantickým podsystémom, vidí istú zákonitosť v tom, že jazyky s rozvinutým vokalizmom

137 Porov. ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь: *Сучасний русинський списовний язык* (Высокошкольскы учебны тексты). Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові Інштутит русинського языка і культуры 2009, с. 4.

138 ISAČENKO, Alexander Vasilievič: *Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen*. – Linguistica Slovaca. I., 1939-1940, s. 64-76.

ИСАЧЕНКО, Александр Васильевич: *Опыт типологического анализа славянских языков*. In: Новое в лингвистике. III. Москва: Издательство иностранной литературы 1963, с. 106-121.

JAKOBSON, Roman: *Ueber die phonologische Sprachbünde*. In: Travaux du Cercle linguistique de Prague, 4, 1931, s. 238.

majú nerozvinutý konsonantizmus, a, naopak, jazyky s rozvinutým konsonantizmom majú pomerne jednoduchý vokalizmus. Vnútorne, štruktúrne súvislosti medzi rozvinutým konsonantizmom a nerozvinutým vokalizmom, resp. naopak, spočívajú v spoločnom slovanskom základe. Tie jazyky, v ktorých sa zachovala konsonantická mäkkostná korelácia (v bulharčine, bieloruštine, ruštine, dolnej lužickej srbčine, hornej lužickej srbčine, ukrajinčine, poľštine), patria ku konsonantickému typu. A tie slovanské jazyky, v ktorých sa zachovali praslovanské intonácie a kvantita (srbčina, chorvátčina a slovinčina) majú rozvinutý vokalizmus, preto sa zaraďujú ku krajnému vokalickejmu typu.¹³⁹ Slovenčina patrí medzi prechodný typ jazykov, pretože má pomerne rozvinutý vokalizmus (15 vokálov) a menej rozvinutý konsonantizmus (27 konsonantov). K prechodnému typu jazykov patrí aj spisovná čeština (13 vokálov : 26 konsonantov).¹⁴⁰ Za vnútornú štruktúrnú príčinu uvedeného javu pokladá (v intenciách fonologického zákona formulovaného R. Jakobsonom) **inkompatibilitu, t. j. nezlučiteľnosť polytónie jazykov a konsonantickej mäkkostnej korelácie.**

2.1.4 Rusínčina predstavuje monotonický typ jazyka s dynamickým prízvukom, ktorého hlavnou zložkou je sila. V porovnaní so slovenčinou má pomerne jednoduchý vokalickej systém (7 V 13,30%) a pomerne rozvinutý konsonantizmus (32 K 82,05%). Slovenčina je monotonický jazyk s voľnou kvantitou, ktorej funkčné využitie je ob-

139 A. Isačenko zaraďuje ku vokalickejmu typu jazykov aj kašubčinu. Podľa najnovších výskumov poľských dialektológov sa v severnej kašubčine vyskytuje voľný a pohyblivý prízvuk, ktorý je výrazne zasiahnutý tvaroslovnou analógiou. Smerom zo severu na juh stopy voľného prízvuku zanikajú, čo vedie k jeho stabilizácii buď na prvej, buď na predposlednej slabike. Podrobnejšie:

DEJNA, Karol: *Dialekty polskie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1973, s. 238.

POPOWSKA-TABORSKA, Hanna: *Kaszubszczyzna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1980, s. 30-31.

140 DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Kapitoly zo slavistiky*. II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008, s. 128-162.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: *Fonologický systém hornej lužickej srbčiny a dolnej lužickej srbčiny z typologického hľadiska v širšom kontexte (západo)slovanských jazykov*. – Slavica Slovaca, 45, 2010, s. 115-123.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: *Fonologický systém spisovnej češtiny z typologického hľadiska v širšom slovanskom kontexte*. – Slavica Slovaca, 47, 2012, s. 3-18.

medzené platnosťou rytmického zákona. V slovenčine sa vyskytuje vyšší počet vokálov než v rusínčine (15 V), ale nižší počet konsonantov (27 K), preto je percentuálne vyjadrenie zastúpenia vokálov a konsonantov vo fonologickom systéme vyrovnannejšie (35,72% V : 64,28 % K).

Spisovná rusínčina patrí (spolu s ukrajinčinou, bieloruštinou, ruštinou, poľštinou, hornou lužickou srbčinou a dolnou lužickou srbčinou) k jazykom s rozvinutou párovou mäkkosťou spoluhlások, v ktorých sa rozlišujú tvrdé a mäkké protiklady spoluhlások vo väčšine artikulačných radov. V dôsledku toho všetky uvedené jazyky patria ku krajnému konsonantickému typu. V slovenčine sa zachovali iba zvyšky konsonantickej mäkkostnej korelácie, ktorá zanikla v starej slovenčine v 14.-15. stor. Vlastnosť mäkkosti – tvrdosti nie je pre slovenské tvrdé a mäkké dentály fonologicky relevantná, hoci fonetický rozdiel sa zachoval. Slovenčina predstavuje z hľadiska fonologickej typológie prechodný typ medzi krajným konsonantickým typom a krajným vokalickým typom (srbčina, chorvátčina, slovinčina).

2.2. Delenie slovanských jazykov

Už od čias vzniku slavistiky ako osobitnej vednej disciplíny v druhej polovici 18. stor. sa vedelo, že slovanské jazyky tvoria osobitnú jazykovú skupinu (vetvu) a že ich spoločným prajazykom je **praslovančina**. Zakladatelia slavistiky Josef Dobrovský (1853-1829) a Pavol Jozef Šafárik (1795-1861) delili slovanské jazyky na základe jazykových znakov do dvoch skupín. Je to tzv. **dichotomické členenie**.¹⁴¹ **A skupinu** tvorili jazyky **juhovýchodného kmeňa** [starosloviencina, ruština (s nárečiami maloruština, rusínčina a bieloruština), srbčina (s nárečiami bulharčina, dalmáčtina a bosniančina), chorvátčina, slo-

141 ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Spisy Pavla Jozefa Šafárika 1. (Z nemeckého originálu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Budín 1826 preložili V. Betáková a R. Beták). Košice: vydalo Východoslovenské vydavateľstvo pre Univerzitu Pavla Jozefa Šafárika 1992, s. 34–36.

vinčina]; **B skupinu** tvorili **jazyky severozápadného kmeňa** [čeština, slovenčina, horná lužická srbčina, dolná lužická srbčina, poľština (s nárečiami veľkopoľština, malopoľština a sliezčina)].¹⁴² V polovici 19. stor. sa ujalo tzv. **trichotomické členenie**,¹⁴³ t. j. tradičné delenie na tri jazykové skupiny, ktoré sa v slavistike v podstate udržalo dodnes.

(1) **Západoslovanská skupina:** (a) čeština a slovenčina (česko-slovenská podskupina), horná lužická srbčina a dolná lužická srbčina (lužickosrbská podskupina), poľština (východolechická podskupina), vymretá polabčina a pomorská slovinčina (západolechická podskupina).

(2) **Východoslovanská skupina:** ruština, bieloruština, ukrajinčina.

(3) **Južnoslovanská skupina:** srbčina a chorvátčina (do roku 1991 srbochorvátsky jazyk), slovinčina (západná podskupina), bulharčina a macedónčina (východná podskupina), staroslovienčina (prvý spisovný jazyk Slovanov z 9. stor.).

2.2.1. Slovanské spisovné mikrojazyky

Dnešné delenie slovanských jazykov sa líši od tradičného trichotomického členenia tým, že v jednotlivých skupinách pribudli nové jazyky, tzv. **slovanské spisovné mikrojazyky** (**славянские литературные микроязыки**). Tento termín zaviedol do slovanskej jazykovedy ruský slavista A. Duličenko a označujú sa ním jazyky národnostných menšín, ktoré boli kodifikované koncom minulého storočia a začiatkom tohto storočia po spoločensko-politických zmenách v roku 1989.¹⁴⁴

142 **dichotómia** (gréč.): dvojčlenné členenie dačoho, dvojdielnosť, dvojitosť

143 **trichotómia** (gréč.): rozčlenenie na tri časti, trojčlenné delenie

144 ДУЛИЧЕНКО, А. Д.: Современное славянское языкознание и славянские литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития. Таллин: Валгус 1981.

ДУЛИЧЕНКО, А. Д.: Современное славянское языкознание и славянские литературные микроязыки. In: Славянские литературные микроязыки и языковые контакты. – Slavica Tartuensia. VII. Ред. А. Д. Дуличенко-С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет Кафедра славянской филологии 2006, с. 22-46.

Zo slovanských mikrojazykov uvádzame tie, ktoré majú status spisovného jazyka a ktoré našli svoje uplatnenie v školstve, v umeleckej literatúre, v divadelnej oblasti, v masmédiách a v cirkevnej oblasti. Najstarším slovanským mikrojazykom je **vojvodinská rusínčina (starší názov panónska rusínčina)** ako spisovný jazyk vojvodinských Rusínov vo Vojvodine v Srbsku, ktorá bola kodifikovaná v roku 1974. Z hľadiska genetického patrí **войводянски руски (руснацки) язык** do západoslovanskej jazykovej skupiny, lebo má všetky znaky východoslovenských (južnozemplínskych) nárečí, na ktoré sa v priebehu vývinu navrstvili javy ukrajinského a srbského pôvodu.

Na druhom mieste je to **(karpato)rusínčina na Slovensku**, ktorá bola kodifikovaná v roku 1995 na základe východnej časti rusínskych dialektov obcí ležiacich v poriečí riek Vyrava, Udava a Pčolinka. Z genetického hľadiska karpatská rusínčina patrí medzi východoslovenské jazyky. Ako vyplýva z názvu, karpatská rusínčina leží v severozápadnej oblasti karpatského jazykového areálu, preto sa v slovnej zásobe vyskytujú aj slová rumunského, maďarského, nemeckého, slovenského a poľského pôvodu.

Na treťom mieste treba uviesť **kašubčinu** ako spisovný jazyk príslušníkov kašubskej národnosti na severe Poľska (na západ od Gdaňska). Dlhé desaťročia sa kašubčina pokladala za poľský dialekt a v posledných rokoch sa začalo hovoriť o kašubčine ako o jazyku, ktorý sa vydal na cestu za samostatnosťou. Hanna Popowska-Tabor-ska, ktorá sa dlhé desaťročia venuje výskumu kašubských nárečí, na 14. medzinárodnom zjazde slavistov v Ochride predniesla referát *Leksyka powstającego kaszubskiego języka literackiego* (2008). Poľskí bádatelia hovoria o revitalizácii kašubského jazyka a v posledných rokoch začali vychádzať gramatiky, učebnice, prekladové a výkladové slovníky. V obmedzenej miere koncom deväťdesiatych rokov minulého storočia sa kašubčina uplatnila aj v školách. Podľa údajov z Wikipédie po kašubsky dnes hovorí asi 200 000 – 500 000 osôb v Poľsku a 10 000 – 20 000 osôb v emigrácii (najmä v Kanade). 12. decembra

2009 Poľsko ratifikovalo Európsku chartu jazykov, ktorou sa zaviazalo chrániť kašubčinu ako minoritný jazyk.¹⁴⁵

V západnom Poľsku v regióne Horné Sliezske prebieha proces formovania tzv. (**horno**)sliezskeho etnolektu, ktorý sa používa ako komunikačný prostriedok v bežnej komunikácii, v umeleckej literatúre a v niektorých printových médiách.¹⁴⁶ Za samostatný jazyk ho považuje Library of Congress a SIL International a v Poľsku niektorí bádatelia: Jolanta Tambor zo Sliezskej univerzity a Tomasz Wicherkiewicz z Univerzity v Poznani. Podľa J. Tamborovej je sliezske nárečie niečo viac než dialekt, preto za adekvátne pokladá, ak sliezske dialekt získa status regionálneho jazyka.¹⁴⁷ V slavistike sa však naďalej pokladá za dialekt poľštiny.

Ďalšie dva nové mikrojazyky vznikli po rozpade bývalej Juhoslávie v deväťdesiatych rokoch na národné štáty: **bosniančina** ako úradný jazyk v Bosne a Hercegovine (1995) a **čiernohorčina** ako úradný jazyk v Čiernej Hore (2007).

Bývalá Socialistická Federatívna republika Juhoslávia sa skladala zo šiestich federatívnych republík: Slovinská socialistická republika, Chorvátska socialistická republika, Socialistická republika Bosna a Hercegovina, Čiernohorská socialistická republika a Macedónska socialistická republika. Na území Srbska boli aj dva autonómne kraje: Vojvodinský socialistický autonómny kraj a Kosovský socialistický autonómny kraj.¹⁴⁸ Úradným jazykom spájajúcim všetky národy a národnosti v tejto federatívnej republike bol srbochorvátsky jazyk. Situácia sa zmenila začiatkom deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia, keď sa osamostatnili štyri republiky: Slovinsko, Chorvátsko, Bosna a Hercegovina a Macedónsko. To spôsobilo rozpad srbochorvátskeho jazyka na dva samostatné spisovné jazyky: chorvátsky (1991) a srbský (1991) a konštituovanie dvoch nových spisovných jazykov, ktoré sa v súčasnosti zaraďujú k tzv. slovanským spisovným mikrojazykom: bosniansky (1995) a čiernohorský jazyk (2007). Spisovná macedónčina po vyhlásení nezávislosti Macedónskej republiky (1991) získala status štátneho jazyka. Na návrh Grécka bolo Macedónsko prijaté do OSN pod názvom Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko (FYROM: Former Yugoslav Republic of Macedonia). Podobne status

145 <http://sk.wikipedia.org/wiki/Kašubčina>

146 [http://sk.wikipedia.org/wiki/Sliezština_\(lechické_jazyky\)](http://sk.wikipedia.org/wiki/Sliezština_(lechické_jazyky))

147 CZESAK, Artur: *Współczesne próby tworzenia, opisu i kodyfikacji nowych języków słowiańskich* (górnoszląski, wschodniosłowacki, pudłaška mova). In: Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Ved. red. J. Dudášová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2007, s. 250.

148 Podrobnejšie: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Juhoslávia>

úradného jazyka získala slovinčina v Slovinskej republike v roku 1991. Ako vidno, divergentný vývin slovanských jazykov v súčasnosti v najväčšej miere zasiahol južnoslovanskú jazykovú vetvu.¹⁴⁹

Viacere jazyky slovinskej a chorvátskej národnosti žijúcej na území Rakúska, Talianska alebo Maďarska niektorí bádatelia zaraďujú medzi slovanské mikrojazyky. Z názvov týchto jazykov možno usudzovať, že skôr než o spisovné mikrojazyky ide o srbské, chorvátske alebo slovinské dialekty používané v zahraničných komunitách Srbov, Chorvátov alebo Slovincov: prekmurčina, čakavčina, štokavčina, štajerčina a pod.¹⁵⁰

2.3. Indoeurópsky jazykový kmeň

1. **Slovanská jazyková vetva** patrí do veľkej jazykovej rodiny, ktorú nazývame **indoeurópsky jazykový kmeň**. Spoločným prajazykom jazykov indoeurópskeho jazykového kmeňa bola **praindoeurópcina**, ktorá sa divergentným vývinom¹⁵¹ rozčlenila na dvanásť jazykových vetiev. Uvedieme stručný prehľad jednotlivých jazykových vetiev.

2. **Baltská jazyková vetva:** litovčina, lotyščina a vymretá pruština. Najviac príbuzných znakov sa vyskytuje v slovanskej a baltskej jazykovej vetve. Z uvedených troch jazykov konzervatívny typ jazyka predstavuje litovčina, v ktorej sa zachovali starobylé črty indoeurópskeho a baltoslovanského pôvodu. Tieto javy pomáhajú pri rekonštrukcii systému praindoeurópskeho jazyka. Preto je výskum baltských jazykov veľmi dôležitý pre historicko-porovnávacie štúdium indoeurópskych jazykov. Na ilustráciu uvedieme príklad: **lit.** galvà, **psl.** *golva > hlava (**slov., čes.**), głowa (**poľ.**), голова (**rusín.**), глава (**bulh., mac., srb.**), glava (**chor., slovin.**). Predpokladá sa, že spoločným prajazykom

149 HORÁK, Emil: *Osobitosti kodifikácie spisovnej macedónčiny*. – Slavica Slovaca, 45, 2010, s. 124–125.

150 Porov. Wikipedia <http://www>.

151 divergentný (lat.): rozbiehavý, odchylný, rozdielny [op. konvergentný (lat.): zbiehavý, zbiehajúci sa]

starých Slovanov a Baltov bol tzv. **baltoslovanský jazyk ako spoločný jazykový útvar, ktorý sa vyčlenil z praindoeurópskeho jazyka.** Až z tohto spoločného prajazyka sa divergentným vývinom vyčlenila slovanská a baltská jazyková vetva. Druhá časť bádateľov je toho názoru, že spoločné javy v slovanských a baltských jazykoch sa vyvinuli v dôsledku hospodárskych, kultúrnych a jazykových kontaktov medzi starými baltskými a slovanskými kmeňmi. Hranica medzi Baltmi a Slovanmi sa pokladá za starú stálu hranicu oddeľujúcu slovanské územie od baltského pri vymedzovaní územia slovanskej pravlasti. Slovania žili na juh od tejto hranice a Balti na sever od hranice.

3. **Germánska jazyková vetva:** anglický jazyk (najrozšírenejší svetový jazyk), nemecký, dánsky, švédsky, nórsky, faerský, islandský, frízsky, holandský, flámsky, afrikánsky (v Juhoafrickej republike), jidiš (miešanina nemčiny, hebrejčiny a aramejčiny).¹⁵²

4. **Keltská jazyková vetva:** írsky, škótsky, gaelský, waleský, bretónsky (na bretónskom pobreží vo Francúzsku) a viaceré vymreté jazyky (manský, cornwalský, galský).

5. **Italická jazyková vetva:** umberský, oskitský, sikulský (vymreté jazyky na území starovekej Itálie, ktoré sú známe iba z nápisov), latinský jazyk. Hovorovou podobou latinského jazyka bola ľudová latinčina ako úradný jazyk na rozsiahlom území Rímskej ríše. V dôsledku kontaktov ľudovej latinčiny s jazykmi (dialektmi) podrobených národov sa vyvinuli románske jazyky.

5.a. **Románska jazyková vetva:** taliansky, sardínsky, španielsky, galícijský (Galícia je autonómnou oblasťou Španielska), portugálsky, katalánsky, provensálsky, francúzsky, rétorománsky, rumunský jazyk.¹⁵³

152 Podrobnejšie KRUPA, Viktor – GENZOR, Jozef – DROZDÍK, Ladislav: *Jazyky sveta*. Bratislava: Obzor 1983.

153 Moldavský jazyk sa v súčasnosti nepokladá za osobitný (východo)románsky jazyk, lebo podľa názoru moldavských jazykovedcov ide o rumunský jazyk písaný azbukou na území Moldavskej republiky. Referendum, ktoré malo byť vyhlásené o statuse moldavského jazyka v Moldavsku, nikdy nebolo vyhlásené.

6. **Grécky jazyk:** antický (starogrécky), stredoveký a novogrécky jazyk. Pamiatky gréckeho jazyka sú doložené od 14. stor. pred Kr. Grécko sa pokladá za kolísku európskej civilizácie. Zvlášť veľký úlohu zohralo Grécko a grécka kultúra v dejinách slovanských národov počínajúc 9. stor., keď sa v roku 862 veľmomoravské knieža Rastislav obrátil na byzantského cisára Michala III. so žiadosťou o vyslanie vierozvestov, ktorí by šírili kresťanskú vieru v slovanskom jazyku. Cisár vyhovel žiadosti a roku 863 prichádzajú Konštantín a Metod na Veľkú Moravu s hlaholikou ako prvým slovanským písmom zostaveným na základe malého gréckeho písma a s prekladmi bohoslužobných kníh a Nového zákona do staroslovienskeho (staroslovanského) jazyka. Tým povýšili kultúrny jazyk Slovanov žijúcich v Solúne a v okolí na prvý slovanský spisovný jazyk. Cyrilika vznikla ako druhé slovanské písmo na základe veľkého gréckeho písma na území Bulharska (v Preslavi).

7. **Albánsky jazyk:** pokladá sa za pokračovateľa jedného zo zaniknutých paleobalkánskych jazykov – ilýrčiny alebo tráčtiny. Albánčina tvorí spolu s novogréčtinou, rumunčinou, bulharčinou a macedónčinou tzv. **balkánsky jazykový zväz**, ktorý sa vyvinul v dôsledku konvergentného vývinu týchto jazykov na Balkánskom polostrove. Tzv. balkanizmy sa vyskytujú na všetkých jazykových rovinách a k najvýraznejším javom patrí napríklad postpozitívny člen, neprítomnosť neurčitku, tvorenie budúceho času od sloves dokonavého i nedokonavého vidu, používanie pomocného slovesa *chotěti* pri tvorení budúceho času, zánik flektívneho typu v morfológickom systéme bulharčiny a macedónčiny a prechod k analytickému typu.

8. **Arménsky jazyk:** staroarménsky jazyk a novoarménsky jazyk, ktorý sa člení na dve skupiny: východoarménsky (úradný jazyk v Arménsku a Arménov žijúcich v Iráne a Indii) a západoarménsky jazyk (spisovný jazyk Arménov žijúcich v ostatných častiach sveta).

9. **Iránska jazyková vetva:** (a) staroiránske jazyky (staroperzský jazyk, jazyk avesta je jazykom náboženských kníh Avesta, médsky

a skýtsky jazyk); (b) stredoiránske jazyky (stredoperzský, partský, sogdský, saský jazyk); (c) novoiránske jazyky, ku ktorým patria všetky súčasné živé iránske jazyky: perzský, kurdský, balúdžsky, tadžický, chazarský, osetský, jagnóbsky, paštýsky, daríjsky, mundžánsky, vachanský jazyk.

10. Indická jazyková vetva: (a) staroindické jazyky: jazyk náboženských kníh Vedy (vedský jazyk) a sanskrit (pestovaný jazyk, ktorý dodnes plní funkciu spisovného jazyka vedcov); (b) stredoindické jazyky (označujú sa spoločným názvom prákrty/krákrity); (c) novoinické jazyky, ku ktorým patrí dvanásť súčasných spisovných jazykov: hindčina, bengálčina (bengálsky spisovateľ Rabíndranáth Thákur je nositeľom Nobelovej ceny za literatúru z roku 1913), urdčina, pandžábčina, maráthčina, gudžarátčina, urjčina, ásámčina, sindhčina, sinhalčina, nepálčina, maledivčina, cigánčina.

11. Anatólska (maloázijská) jazyková vetva: chetitsko-luvijské jazyky, ktorými sa v stredoveku hovorilo v Malej Ázii (na území dnešného Turecka a severnej Sýrie): chetitčina, palajčina, luvijčina, lýdčina, lykijčina. Sú to jazyky najstaršej doloženej indoeurópskej jazykovej vetvy, ktorej písomné pamiatky siahajú do obdobia pred Kr. Chetitský jazyk patrí k najdôležitejším reprezentantom tejto vetvy, ktorý sa zachoval v hieroglyfoch, hlavne v klínovom písme a používal sa v Malej Ázii v 15. stor. pred Kr. Klínové písmo rozlúštil roku 1916 český chetitológ a asyrológ Bedřich Hrozný (1874–1952), profesor Karlovej univerzity v Prahe. Po rozlúštení písma nasledoval výskum chetitského jazyka, ktorý potvrdil starobylosť jazyka a správnosť dovtedajších predpokladov o jazykovej príbuznosti indoeurópskeho jazykového kmeňa a o divergentnom vývine z praindoeurópskeho prajazyka.

12. Tocharský jazyk: vymretý indoeurópsky jazyk, ktorým sa hovorilo v čínskom Turkestane v druhej polovici prvého tisícročia po Kr. Prvé tocharské rukopisy boli objavené koncom 19. stor. Podľa niektorých bádateľov tocharský jazyk predstavuje nezávislú vetvu indoeurópskeho jazykového kmeňa.

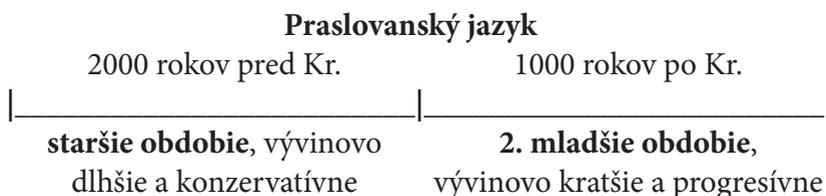
2.4. Periodizácia dejín praslovančiny

Praslovančina je prajazyk, z ktorého sa vyčlenili slovanské jazyky divergentným vývinom. Vychádza sa z predpokladu, že v priebehu svojej existencie praslovančina prežila zložitý vývin a fungovala ako živý jazykový útvar. Proces formovania praslovančiny trval takmer tri tisícročia: dvetisíc rokov pred Kr. a jedno tisícročie po Kr. Toto obdobie zahŕňa vyčlenenie praslovančiny z praindoeurópciny, baltoslovanskú jazykovú jednotu, rozčlenenie praslovančiny na tri skupiny a ďalšiu diferenciaciu prajazyka vedúcu až po koniec psl. jazykovej jednoty. Za koniec praslovanského obdobia sa pokladá 10. – 11. stor., keď sa vykonali posledné celoslovanské zmeny a keď sa začína obdobie vzniku a formovania jednotlivých slovanských jazykov. V slovanskej jazykovede sa hovorí **o procese individualizácie praslovančiny**, v priebehu ktorého sa tento slovanský prajazyk vyformoval na zložitý jazykový systém, ktorý plnil všetky náročné funkcie v procese jazykovej komunikácie.

Psl. jazyk nie je písomne doložený a prvé písomné pamiatky sú z 9. stor., t. j. z konca psl. jednoty. Sú to staroslovienske pamiatky, ktoré reprezentujú neskorý psl. stav tesne pred jeho rozpadom na slovanské jazyky. V priebehu dejín psl. jazyka sa vykonali všetky najdôležitejšie zmeny, ktoré pozná súčasná jazykoveda a poznanie ktorých pomáha pri výskume jazykovej príbuznosti jazykov patriacich do indoeurópskeho jazykového kmeňa i do slovanskej jazykovej vetvy. Jazykový systém psl. jazyka bol pre vedecké, študijné i odborné ciele rekonštruovaný na základe vedeckovýskumných metód. Za najrozšírenejšiu sa pokladá historicko-porovnávací metóda. Je to retrospektívna metóda, pri ktorej sa postupuje od porovnávania reálne doložených tvarov a foriem v písomných pamiatkach alebo v živých jazykoch k rekonštruovaniu, t.j. k opisu pôvodných resp. predpokladaných tvarov a foriem slov. Ferdinand de Saussure (1857 – 1913), zakladateľ štrukturalizmu a tvorca modernej jazykovedy, sa vyjadril, že retrospektív-

na metóda umožňuje bádateľom preniknúť do minulosti jazyka oveľa hlbšie než to umožňujú písomné pamiatky.

V slovanskej jazykovede sa predpokladá, že dejiny praslovančiny trvali tritisíc rokov, ktoré môžeme rozdeliť na dve obdobia. Tieto dve obdobia sú nerovnako dlhé, pričom staršie obdobie je dlhšie, trvalo približne dvetisíc rokov a vývinovo konzervatívne, v ktorom praslovanský jazyk stále fungoval ako jednotný jazykový útvar. Druhé obdobie je kratšie, ale vývinovo progresívne, to znamená, že v tomto druhom období sa vykonali dôležité zmeny v psl. jazyku, ktoré nakoniec viedli k jeho rozpadu. V tomto členení dejín praslovančiny na dve nerovnako dlhé obdobia sa jazykovedci zhodujú, ale nie sú jednotní v tom, ktorú zmenu treba pokladať za medzník medzi týmito dvoma obdobiami. Graficky si môžeme zobrazíť dejiny praslovančiny ako jednu priamku rozdelenú na dve časti:

Koniec psl. jednoty spadá do obdobia 10.-11. stor., ktoré má v dejinách psl. jazyka veľký význam: na jednej strane sa končí psl. jazyková jednota a na druhej strane sa začína obdobie vzniku a formovania jednotlivých slovanských jazykov. Podľa niektorých bádateľov za koniec praslovanskej jednoty sa pokladá druhá polovica prvého tisícročia po Kr. [podľa S. B. Bernštejna (1911 – 1997), významného ruského slavistu]. Do tohto obdobia spadá aj vznik staroslovienského jazyka ako prvého spisovného slovanského jazyka (r. 863 príchod vierozvestov Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu), vznik prvého slovanského písma – hlaholiky a zároveň aj rozšírenie slovanského písomníctva z Veľkej Moravy na slovanský juh a východ.

Vráťme sa však k otázke, čo treba pokladať za medzník medzi prvým a druhým vývinovým obdobím praslovančiny? Je to veľmi ťažká otázka, pretože prvé písomné pamiatky pochádzajú až 9. stor., čiže z konca psl. jednoty. Delenie dejín praslovančiny na obdobie pred Kr. a obdobie po Kr. je schematické a z jazykového hľadiska neprináša odpoveď na otázku, ktorý jazykový jav treba pokladať za prelomový, ktorý viedol k rozpadu praslovanského jazyka a k zrýchleniu zmien smerujúcich k rozčleneniu slovanského prajazyka najprv na dve časti – západnú a juhovýchodnú, a neskôr na tri časti – západnú, východnú a južnú. Domnievame sa, že za najvhodnejšiu odpoveď na túto otázku treba pokladať názor Samuila Borisoviča Bernštejna (1961), podľa ktorého **za medzník medzi starším a mladším obdobím treba pokladať zákon otvorených slabík**. To znamená, že v tomto staršom období, keď ešte neplatil zákon otvorených slabík, sa v praslovančine vyskytovali tzv. zatvorené slabiky typu CVC (konsonant – vokál – konsonant). Keď vstúpil do platnosti zákon otvorených slabík, podľa ktorého sa zatvorené slabiky -CVC menili na otvorené slabiky -CV, v praslovančine sa uskutočnil celý rad zmien, ktoré viedli k zániku zatvorených slabík a k vzniku otvorených slabík.

V rámci **zákona otvorených slabík** sa uskutočnili tieto čiastkové zmeny:

- (1) **zánik koncových slabík**, napr.: *sünŭs > *synъ* (stsl. СЪИИЪ) > slov. *syn*, rusín. *сын*; *slovoŭs > *slovo*, *slovese* (stsl. ГЛОВО, ГЛОВЕЕ), slov. *slovo*, -a, *sloveso* -a (verbum), rusín. *слово*, -a, *часослово*, -a (verbum);
- (2) **vznik nosoviek** z pôvodných diftongických spojení typu: **en**, **em** > **ɛ**, **on**, **om** > **o**, napr.: *menso > *męso* (stsl. МЯГО), slov. *mäso*, rusín. *мясо*, rus. *мясо*; *penta > *pęta* (ПАТЯ), slov. *päta*, rusín. *пята*, rus. *пятá*;
- (3) **monoftongizácia pôvodných diftongov** oĭ (aj), ej, au (ou), eu, napr.: *kwoĭt > *cvětъ* (stsl. ЦВѢТЪ), slov. *květ*, rusín. *квіт*, *квітка*, *квіток*, rus. *цвет*, *цветок*, bulh. *цвят*; *zeĭma > *zima* (stsl. ЗИМА), slov. *zima*, rusín. *зимá*, rus. *зимá*, *зимой*; *mūs- > *mucha* (stsl. МОУХА), slov. *mucha*, rusín. *муха*, rus.

mýxa; *leudh- > *ľudbje* (stsl. ЛЮДЫЕ), slov. *ľudia*, rusín. *ľóde*, rus. *люди*;

- (4a) **metatéza likvíd (prešmyknutie)** diftongických spojení **or, ol, er, el**:

➤ skupiny sa vyskytovali s dvojakou intonáciou: **(a) s akútovou órt-, ólt- > rat-, lat-**, výsledok je rovnaký vo všetkých slovan- ských jazykoch, napr.: *órmen > *órme* > stsl. РѦМѦ, РѦМЕ- НЕ, bulh. *рамо*, srb. *раме*, slov. *rameno*, čes. *rámě*, pol. *ramię*, (rus. *плечó*, rusín. *плече*); **(b) v skupinách s cirkumflexovou intonáciou ořt-, ořlt-** sú dva výsledky:

- **rat-, lat-** v južnoslovanských jazykoch, v strednej sloven- čine a v spisovnej slovenčine, napr.: *ořst- > **slov.** *rast*, **stsl.** РѦСТЪ, **srb.** *раст*; ořkyta > **slov.** *rakýta*, odv. *rakyt- ník*; *ořkьtь > **slov.** *lakeť (vsl. lokec)*, **stsl.** ЛѦКЪТЪ, **bulh.** *ракіта*, *лакът*, **srb./chor.** *ràkita*, *lâkat*, **slovin.** *rakíta*, *lâket*;
- **rot-, lot-** v západoslovanských (okrem stredoslovenských nárečí a spisovnej slovenčiny) a vo východoslovanských jazykoch, napr.: **čes.** *růst* (< stč. *rōst*), **pol.** *rost*, **rus.** *рост*, **rusín.** *рост*, odv. *рості́*, 1. os. sg. *рóсты*; **čes.** *rokyta* (to- ponymá *Rokytно*, *Rokycany*), **pol.** *rokita*, **rusín.** *рокыта* (toponymum *Рокытiв*), **vých. slov.** *rokita* (toponymum *Rokycany*); **vých. a záp. slov.** *lokec*, *loket*, **čes.** *loket*, **pol.** *łokieć*, **hluž.** *łohć*, **dluž.** *łokś*, **rus.** *локоть*, **ukr.** *лікоть*, **ru- sín.** *локоть*.

- (4b) **metatéza likvíd v interkonsonantickej pozícii** (v pozícii medzi dvoma spoluhláskami) v skupinách **tort-, tolt-** má tri vý- sledky:

(a) trat-, tlat- v slovenčine, češtine a v južnoslovanských jazy- koch, napr.: *golva (**lit.** *galvà*) > **slov., čes.** *hlava*, stsl. ГЛАВА, **bulh., srb., chor.,** *глава*, **slovin.** *glava*;

(b) trot-, tlot- v západoslovanských (okrem slovenčiny a češti- ny), napr.: **pol., dluž.,** *głowa*, **hluž.** *hłowa*;

(c) torot-, tolot- (tzv. plnohlasie) vo východoslovanských ja-

zykoch, napr.: **rus.** голова (slovo глава¹ ‘*kapitola v knihe*’, глава² ‘*hlava rodiny, štátu*’; ‘*kupola, veža*’ je cirkevnoslovan-ského pôvodu), **rusín., ukr., biel.** голова.

- V skupinách **tert-**, **telt-** je výsledok dvojaký:
 - **tert-**, **tlet-** v západoslovanských a južnoslovanských jazykoch, napr: *berza > **slov.** breza, **čes.** bříza, **poľ.** brzoza, **hluž.** brěza, **dluž.** brjaza, **slovin., chor.** breza;¹⁵⁴
 - **torot-**, **tolot-** vo východoslovanských jazykoch, napr.: **rus.** берёза, **ukr.** береза, **rusín.** берёза (odv. берёзка, березіна, березняк).

- (5) **posun slabičného predelu a zmeny novovzniknutých spoluhláskových skupín:**

➤ Zmena zatvorenej slabiky na otvorenú v pozícii uprostred slova CVC-CV > CV-CCV sa mohla uskutočniť aj posunom slabičného predelu, v dôsledku čoho sa prvá slabika zmenila na otvorenú, napr. gněz-do > gně-zdo, nes-ti > ne-sti. V tých prípadoch, keď v dôsledku posunu slabičného predelu vnútri slova vznikli spoluhláskové skupiny, ktoré praslovančina nepripúšťala, takéto skupiny boli odstraňované:

(a) **zjednodušovaním**, t.j. zánikom prvej hlásky zo spoluhláskovej skupiny: **-ss-** > **-s-**, **-kch-** > **-ch-**, napr.: **něsъ** < *nēs-s-ōm, **rěchъ** < rěkchъ < rěk-s-ōm¹⁵⁵ [1. os. sg. staršieho sigmatického aoristu (jednoduchého minulého času), pôv. tvary 2. a 3. os. sa nezachovali a namiesto nich sa používali tvary asigmatického aoristu: **nese**, **reče** < *neses, nese < *neset (v ktorých zanikla koncová spoluhláska **-s-**, **-t**)];

(b) **disimiláciou** skupín **-dt-** > **-tt-** > **-st-**, napr.: *ved-ti > *ve-

154 Skupiny **ert-**, **elt-** nie sú doložené. Zmena **ořt-**, **ořt-** na **rat-**, **lat-/ rot-**, **lot-** sa pokladá za staršiu, ktorá sa vykonala ešte v pravlasti slovanskej. Skupiny **rat-**, **lat-** patria k najstarším javom nezápadoslovanského pôvodu, ktoré sa v slovenskej literatúre niekedy nazývajú juhoslavizmami. Prešmyknutie skupín **tort-**, **tol-** je z konca praslovankej jednoty, o čom svedčí slovo **král**, ktoré pochádza z vlastného mena **Karl (Velký)**. Južní a východní Slovania nemajú túto lexému, ale používajú staršie slovo c(ěs)арь, stl. ЦѢСАРЬ (z nem. *Kaiser* < z lat. vlastného mena *Cesar*).

155 Staré **s** indoeurópskeho pôvodu sa v praslovančine menilo na **ch** v pozícii po krátkych a dlhých vokáloch **ī, ī, ū, ū** a po konsonantoch **r, k**, ak nenasledovali spoluhlásky **p, t, k**.

tti > ve-sti: stsl. ВЕСТИ (1. os. sg. ВЕДЖ, 2. os. sg. ВЕДЕШИ, 3. os. sg. ВЕДЕТЪ, 1. os. pl. ВЕДЕМЪ, 2. os. pl. ВЕДЕТЕ, 3. os. pl. ВЕДЖТЪ, 1. os. du. ВЕДЕВЪ, 2. os. du. ВЕДЕТЯ, 3. os. du. ВЕДЕТЕ; rusín. вести (веду, ведеш, веде, ведем, ведете, ведуть); slov. viesť (vediem, vedieš, vedie, vedieme, vediete, vedú);

- *plet-ti > *ple-tti > ples-ti: stsl. ПЛЕСТИ (1.os.sg. ПЛЕТЖ, 2.os.sg. ПЛЕТЕШИ, 3.os.sg. ПЛЕТЕТЪ, 1.os.pl. ПЛЕТЕМЪ, 2.os.pl. ПЛЕТЕТЕ, 3.os.pl. ПЛЕТЖТЪ, 1.os.du. ПЛЕТЕВЪ, 2.os.du. ПЛЕТЕТА, 3.os.du. ПЛЕТЕТЕ, rusín. плести (плету, плетеш, плете, плетеме, плетете, плетуть), slov. pliesť (pletiem, pletieš, pletie, pletieme, pletiete, pletú). Ako vidno, v týchto tvaroch prítomného času sa zachovala pôvodná podoba prítomníkového kmeňa **ved-**, **plet-** a pod.

2.5. Koniec psl. jednoty a začiatok samostatného vývinu slovanských jazykov (10.-11. stor.)

V slavistike sa koniec praslovanskej jednoty a začiatok samostatného vývinu slovanských jazykov obyčajne vymedzuje obdobím, ktoré spadá do 10.–11. stor. Podľa významného ruského jazykovedca N. N. Durnovo (1876-1937) praslovanská jednota trvá dovtedy, pokiaľ sa uskutočňujú celoslovanské zmeny, resp. praslovanská jednota končí vtedy, keď sa vykonala posledná celoslovanská zmena. A takou poslednou celoslovanskou zmenou z 10.-11. stor. je **zánik a vokalizácia jerov**, ktorá sa uskutočnila vo všetkých slovanských jazykoch a ktorá znamenala **negáciu zákona otvorených slabík** ako najvýznamnejšej osobitosti praslovanského jazyka. Ďalšie dve zmeny z tohto obdobia – **denazalizácia** (zánik nosoviek) a **kontrakcia** (stiahnutie) – nemajú celoslovanský charakter, pretože nezasiahli všetky slovanské jazyky, ako to bolo v prípade zániku a vokalizácie jerov.

2.5.1. Zánik a vokalizácia jerov

Skôr než prejdeme k podrobnému opisu zániku a vokalizácie jerov v spisovnej rusínčine, slovenčine a ukrajinčine, uvedieme dve tézy týkajúce sa tejto zmeny. Prvú tézu sformuloval významný jazykovedec ruského pôvodu **Roman Jakobson** (1895–1982),¹⁵⁶ člen Pražského lingvistického krúžku a jeden zo zakladateľov modernej jazykovedy v tridsiatych rokoch 20. stor., opierajúcej sa o základné princípy štrukturalizmu.

- **Podľa prvej tézy pri vokalizácii jerov nevznikajú vo vokalickom systéme jazyka nové hlásky, ale vokalizácia sa uskutočňuje iba tými vokálmi, ktoré v danom vokalickom podsystéme existujú.** Preto je dôležité poznať vokalický systém jazyka v uvedenom období, ktorý sa v slovanskej jazykovede obyčajne označuje pomenovaním: stará slovenčina, stará čeština, stará čeština, praruština (pravýchodoslovanský jazyk) alebo stará srbčina. Pod týmto názvom rozumieme obdobie vymedzené 10.–15./16. stor., v ktorom sa uskutočnili všetky najdôležitejšie zmeny skúmaného jazyka. V priebehu týchto šiestich storočí sa uskutočnili všetky najdôležitejšie zmeny napríklad v starej slovenčine, v dôsledku ktorých sa slovenčina vyformovala na osobitný slovanský jazyk so špecifickým súborom hláskoslovných, morfológických, syntaktických, ale aj lexikálnych javov. Je to obdobie tzv. interných (vnútorných) dejín slovanských jazykov, v ktorom sa formovali jednotlivé slovanské jazyky ako osobitné jazykové systémy.

156 **Roman Osipovič Jakobson** (* 23. október 1896, Moskva – † 18. júl 1982, Boston, USA) bol americký lingvista ruského pôvodu, najvýznamnejšia osobnosť jazykovedy 20. storočia, jeden zo zakladateľov pražskej školy, tvorca binaristickej fonologickej teórie dištingtívnych príznakov. Zakladateľ komunikačnej teórie jazyka. Jakobson ovplyvnil celú modernú jazykovedu, dal impulzy aj na rozvoj teórie informácie, ovplyvnil francúzsku štrukturalistickú antropológiu (C. Lévi-Strauss). Roku 1915 založil Lingvistický krúžok v Moskve, v rokoch 1920–1939 bol profesor na Masarykovej univerzite v Brne, potom pred fašizmom utiekol do USA, kde bol od roku 1941 profesor na Kolumbijskej univerzite, potom profesor slovanských jazykov a literatúry na Harvardskej univerzite a od roku 1957 profesor všeobecnej jazykovedy na Massachusettskom technologickom inštitúte (MIT). V USA založil Harvardský lingvistický krúžok. Porov. http://sk.wikipedia.org/wiki/Roman_Osipovič_C4%8D_Jakobson

- **Druhú tézu** sformuloval ďalší významný predstaviteľ modernej jazykovedy ruského pôvodu a zakladateľ fonológie **Nikolaj Trubeckoj** (1890–1938).¹⁵⁷ Knieža Trubeckoj, ako ho súčasníci oslovovali pre jeho šľachtický pôvod, prišiel s tézou, podľa ktorej zánik a vokalizácia jerov a kontrakcia neprebíhali v rovnakom období v troch základných skupinách slovanských jazykov. Tento bádateľ opierajúc sa o výskumné metódy modernej jazykovedy [metódu relatívnej (pomernej) chronológie] nastolil otázku pomerných chronológií zániku a vokalizácie jerov na jednej strane a kontrakcie na druhej strane v západoslovanských a južnoslovanských jazykoch. **N. Trubeckoj stanovil, že v západnej skupine slovanských jazykov sa najprv vykonala kontrakcia a po nej nasledoval zánik a vokalizácia jerov, kým v južnej skupine slovanských jazykoch sa najprv vykonal zánik a vokalizácia jerov a po tejto zmene nasledovala kontrakcia.**

Uvedené odlišné pomerné chronológie autor stanovil pre všetky západoslovanské jazyky (vrátane slovenčiny ako celku) a južnoslovanské jazyky. Až L. Novák (1908 – 1992), zakladateľ modernej slovenskej jazykovedy, vo svojich priekopníckych prácach z tridsiatych rokov 20. stor. (1931, 1933, 1935b) prišiel s ďalším zásadným zistením: tieto dve významné zmeny z 10.–11. stor. – kontrakcia a zánik a vokalizácia jerov – majú v troch základných makroareáloch slovenských nárečí odlišné pomerné chronológie. **Kým v západnej a východnej slovenčine sa vývin uberal podobne ako v ostatných západoslovanských jazykoch**, t.j. (1) kontrakcia, (2) zánik a vokalizácia jerov, **v strednej slovenčine** bol priebeh uvedených zmien opačný: (1) zánik a vokalizácia jerov a (2) kontrakcia. Slovenčina sa totiž člení na tri výrazne sa od seba odlišujúce nárečové celky: západnú, strednú a východnú slovenčinu. Pričom západná a východná slovenčina majú

157 **Nikolaj Sergejevič Trubeckoj** (* 15. apríl 1890, Moskva, Rusko – † 25. jún 1938, Viedeň, Rakúsko) bol ruský jazykovedec, tvorca fonologickej teórie, jeden z hlavných predstaviteľov štrukturalizmu. Venoval sa všeobecnej jazykovede a staroslovienskej gramatike. Porov. http://sk.wikipedia.org/wiki/Nikolaj_Sergejevi%C4%8D_Trubeckoj
www.phil.muni.cz/linguistica/art/vecerka/vec-medailonky2.pdf

spoločné jazykové znaky, kým stredná slovenčina sa od uvedených nárečových celkov odlišuje vo všetkých zásadných vývinových zmenách a tendenciách. Neskôr R. Krajčovič (1974) doplnil, že v **strednej slovenčine sa ako prvá uskutočnila denazalizácia (zánik nosoviek), za ňou nasledoval zánik a vokalizácia jerov a nakoniec sa uskutočnila kontrakcia (stiahnutie).**¹⁵⁸

V západnej a východnej slovenčine bol priebeh uvedených zmien opačný, pretože najprv sa uskutočnila kontrakcia, potom nasledoval zánik a vokalizácia jerov a napokon denazalizácia.¹⁵⁹ Ľ. Novák (1980, s. 131) stanovil tieto pomerné chronológie pre strednú slovenčinu: (1) zánik a vokalizácia jerov, (2) denazalizácia, (3) kontrakcia, kým pre západnú i východnú slovenčinu tieto: (1) kontrakcia, (2) zánik a vokalizácia jerov, (3) denazalizácia. Z tých istých pomerných chronológií vychádzal aj E. Pauliny vo svojej knihe *Fonologický vývin slovenčiny* (1963). Celkove však ide o odlišné pomerné chronológie vždy dvoch javov: kontrakcia a zánik a vokalizácia jerov alebo kontrakcia a denazalizácia.

Monografia Ľ. Nováka, *K najstarším dejinám slovenčiny*, bola pripravená do tlače už r. 1938, ale z osobných i politických dôvodov vyšla až r. 1980. Rukopis Novákovej monografie mal k dispozícii E. Pauliny pri koncipovaní svojej knihy *Fonologický vývin slovenčiny* (1963), v ktorej sa na viacerých miestach odvoláva na jeho priekopnícke zistenia. Taktiež uvádza, že vo svojej monografii uplatňuje tie isté teoreticko-metodologické východiská ako Ľ. Novák.

V učebniciach z porovnávacej gramatiky slovanských jazykov sa väčšinou uvádza, že v slovenčine sa vyskytujú tri striednice za tvrdý jer: **ъ > е, о, а** (za mäkký jer je striednica **ь > е** vo všetkých troch

158 KRAJČOVIČ, Rudolf: *Slovenčina a slovanské jazyky*. I. (Praslovanská genéza slovenčiny). Bratislava: Praslovanská genéza slovenčiny 1974, s. 159-206.

159 Podrobnejšie porov. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Kapitoly zo slavistiky*. II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008, s. 235-256.

oblastiach slovenčiny). Keď však pozornejšie preštudujeme túto otázku, zistíme, že striednica $e < \mathfrak{b}$ sa vyskytuje v západnej a východnej (v západnom regióne) slovenčine, striednica $o < \mathfrak{b}$ sa vyskytuje v strednej slovenčine a vo východnom regióne východnej slovenčiny, striednica $a < \mathfrak{b}$ sa vyskytuje v severnej časti strednej slovenčiny. Otázka pestrosti jerových striednic dlhý čas zaneprázdňovala myseľ slavistov. Až moderná jazykoveda (N. Trubeckoj) nastolila otázku pomerných chronológií zániku a vokalizácie jerov na jednej strane a kontrakcie na druhej strane v západoslovanských a južnoslovanských jazykoch. Aké jednoduché riešenie, ale koľko úsilia to stálo, kým sa vyriešil tento priam neriešiteľný problém. Z uvedeného vyplýva, že odlišné pomerné chronológie zániku a vokalizácie jerov a kontrakcie na jednej strane v západnej aj východnej slovenčine a na druhej strane v strednej slovenčine predstavujú vnútorné štruktúrne príčiny odlišných striednic v týchto troch slovenských nárečových makroareáloch. Kým stredná slovenčina a spisovná slovensčina, ktorá bola kodifikovaná na základe kultúrnej strednej slovenčiny, má zhodný vývin s južnoslovanskými jazykmi, západná i východná slovenčina predstavuje aj v tomto ohľade väčšiu mieru príbuznosti napríklad s češtinou, poľštinou ako aj ďalšími západoslovanskými jazykmi.

Vo východoslovanských jazykoch sa kontrakcia neuskutočnila, alebo sa uskutočnila iba čiastočne, preto z hľadiska pomerných chronológií nie je relevantné, aké je poradie tejto zmeny vo vzťahu k zániku a vokalizácii jerov. **Pre východoslovanské jazyky sú dôležité pomerné chronológie zániku a vokalizácie jerov a denazalizácie.** Predpokladá sa, že vo východoslovanskej oblasti naprv zanikli nosovky a potom nasledoval zánik a vokalizácia jerov. Z hľadiska našej témy je dôležité, že ide o rovnaké pomerné chronológie týchto dvoch zmien v strednej slovenčine aj v spisovnej slovenčine a vo východoslovanských jazykoch: (1) denazalizácia) a (2) zánik a vokalizácia jerov.

2.5.2. Jerové striednice

Mäkký jer /Ѣ/ a tvrdý /Ѣ/ sa zachovali ako osobitné fonémy vo vokalickej podsysteme staroslovienskej, ktorá reprezentuje neskorý stav praslovanský. Zo staroslovienskych pamiatok sa obidva jery najvernejšie zachovali v najstaršej hlaholskej staroslovienskej pamiatke **Kyjevské listy**. Pôvodnú podobu vokalickej podsystemy v praslovančine jazykovedci rekonštruovali na základe výskytu týchto hlások jednak v staroslovienskych pamiatkach a jednak na základe striednic v jednotlivých slovanských jazykoch.

Mäkký jer /Ѣ/ a tvrdý /Ѣ/ sa niekedy nazývajú **redukovanými**, ultrakrátkymi hláskami, pretože ich výslovnosť v porovnaní s plnými, neredukovanými hláskami bola nevýrazná, čo napokon viedlo k ich zániku koncom praslovanskej jednoty. Obidve hlásky sa vyvinuli v praslovančine v dôsledku **prechodu kvantity v novú kvalitu**. Prechod kvantity v novú kvalitu znamenal kvalitatívne prehodnotenie hlások diferencovaných pôvodne kvantitou, napr.: $\bar{i} > i$, $\bar{i} > Ѣ$, $\bar{u} > y$, $\bar{u} > Ѣ$, $\bar{e} > \text{ě}$, $\text{ě} > e$, $\bar{a} > a$, $\bar{a} > o$. Po tejto zmene v praslovančine zanikla kvantita ako dištinktívna (význam rozlišujúca) vlastnosť a striednice za pôvodne krátke hlásky mali platnosť krátkych vokálov, kým striednice za dlhé vokály mali platnosť dlhých vokálov. Z uvedeného vyplýva, že v istom období v praslovančine sa nevyskytovala kvantita ako prozodická vlastnosť. Znovu bola reštituovaná až po kontrakcii (stiahnutí) koncom praslovanskej jednoty.

Keďže mäkký jer /Ѣ/ aj tvrdý /Ѣ/ boli striednicami za krátke vokály **ĭ**, **ŭ**, v praslovančine podobne ako v staroslovienskej mali platnosť krátkych hlások. Mäkký jer sa vyslovoval ako **krátke ĭ** a tvrdý jer sa realizoval ako **krátke ŭ**. Z uvedeného vyplýva, že pri čítaní staroslovienskych textov vyslovujeme obidva jery ako osobitné hlásky a zároveň ich prepisujeme ako osobitné grafémy pri transliterácii z cyriliky do latinky (pri prepise z jednej grafickej sústavy do druhej), napr.: **чловѣкъ етеръ сътвори** [člověкъ eterъ sьtvori]. Uvedené hlásky

zanikli v slabej pozícii a v silnej pozícii boli vokalizované plnými, neredukovanými hláskami koncom praslovanskej jednoty, t. j. v 10. – 11. stor. Zánik a vokalizácia jerov sa pokladá za poslednú všeobecne slovanskú zmenu, pretože zasiahla všetky slovanské jazyky. Tvrdý jer sa zachoval ako osobitná hláska iba v bulharčine, kde je striednicou jednak za psl. tvrdý jer a jednak za nosovku **o**, napr.: **рѣка, дървен крѣст**.

V staroslovienčine ešte platil zákon otvorených slabík, pretože vo vokalickom systéme tohto najstaršieho spisovného jazyka Slovanov sa pravidelne vyskytovali mäkký a tvrdý jer ako osobitné fonémy /**ь**, **ѣ**/. Preto po každej spoluhláske na konci slova, resp. v pozícii predpony alebo predložky či v koreňovej morféme nasledoval mäkký alebo tvrdý jer, napr.: **отѣць, рабѣ, сынѣ, сынѣмь сынѣмь**. Pádová prípona **-ѣмь** má význam inštrumentálu singuláru podstatného mena mužského rodu u-kmeňovej deklinácie, pádová prípona **-ѣмь** má význam datívu plurálu daného maskulína. To je jeden z príkladov, ktorý svedčí o tom, že mäkký a tvrdý jer má v staroslovienčine dištinktívnu (významorozlišovaciu) funkciu, čiže ide o osobitné fonémy (hlásky).

Od 11. storočia uvedené hlásky zanikajú a v cirkevnej slovančine už nemajú funkciu foném, ale plnia funkciu grafém (litier) na označenie mäkkosti alebo tvrdosti predchádzajúcej spoluhlásky. V tom spočívajú aj odlišnosti v staroslovienskej a cirkevnoslovanskej výslovnosti slov, v ktorých sa uvedené hlásky, resp. grafémy vyskytujú. Pri čítaní staroslovienskych textov platí úzus, že mäkký jer **ь** sa vyslovuje ako krátke **ĭ** a tvrdý jer **ѣ** ako krátke **ĕ**, napr.: **отѣць** [oťĭcĭ], **дѣнь** [ďĕňĭ], **рабѣ** [rabĕ], **сынѣмь** [synĕmĭ], **сынѣмь** [synĕmĕ]. Pri čítaní cirkevnoslovanských textov tieto grafémy nevyslovujeme, napr.: [oťec], [ďeň] v ruskej redakcii alebo [otec], [deň] v ukrajinskej redakcii, [synom] v obidvoch redakciách.

Zákon o zániku a vokalizácii jerov objavil český jazykovedec Antonín Havlík v roku 1888, čiže v období mladogramatizmu, ktorý sa formoval ako nový smer v jazykovede v polovici sedemdesiatych rokov 19. stor. v Lipsku na filozofickom základe pozitivizmu. Mladogramatizmus zdôrazňoval predovšetkým pravidelnosť fonetických zmien. V tomto období český jazykovedec A. Havlík (1855-1925) formuloval zákonitosť o zániku jerov v slabej pozícii a o ich vokalizácii v silnej pozícii.

2.5.2.1. Vymedzenie silnej a slabej pozície

Kedy hovoríme o silnej a slabej pozícii? Podmienkou na určenie, kedy sa jer vyskytuje v slabej alebo v silnej pozícii je zistenie, kedy ide o párný jer alebo nepárný jer. Jery sa počítajú od konca slova smerom doľava a pri počítaní musia nasledovať za sebou v každej slabike. Ak je sled jerov prerušený slabikou s plnou, neredukovanou hláskou, vtedy začíname počítať jery odznova. Jer v párnej pozícii sa pokladá za silnú pozíciu, v ktorej nastala vokalizácia, kým jer v nepárnej pozícii sa pokladá za slabú pozíciu, v ktorej jer zanikol bez náhrady, napr.: ide. *sūnús (lit. *sūnūs*, stind. *sūnū-*) > сунъ¹, stsl. **СЪНЪ** (nom. sg. u-kmeň), slov., čes. *syn* [sin], poľ. *syn* [syn], rus. *сын*, ukr. *син*, rusín. *сын*; stsl. **СЪНЪМЪ** (inštr. sg.), сунъ²мъ¹ > slov. *synom*, čes. *synet*, poľ. *synet*, rus. *сыном*, ukr. *сином*, rusín. *сыном*; psl. *mъlinъ (z germ. *mulina*) > мъ¹lynъ¹ > slov. *mlyn*, čes. *mlýn*, poľ. *młyn*, rusín. *млин*; stsl. **ДЪНЬСЪ** (prísl.) дь³нь²-сь¹ > slov. *dnes* [dñes], čes. *dnes* [dnes], rusín. *днесь* (prevzaté z cirkevnej slovančiny), rus. *сегодня* [sivodña] (gen. sg. ukaz. zámena *сь* – *sego* a podst. mena *deň* – *dña*; ukazovacie zámena **сь, sa, se** je indoeurópskeho pôvodu, ktoré bolo nahradené zámenom **тъ, ta, to** v období baltoslovanskej jazykovej jednoty, čiže ide o starobylú zmenu. Tvary typu **dnes**, čes. **letos** (toho roku) alebo v stč. **večeros** sú archaické, lebo sa v nich zachoval **s** ako petrefakt pôv. indoeurópskeho **s**. V pozícii pred krátkymi a dlhými vokálmi **ĭ, ĭ, ů, ū** a pred konsonantmi **r, k** konsonant **s** indoeurópskeho

pôvodu podľahol zmene na **ch**, napr.: psl. *vъrchъ (**lit.** viršus, **lot.** virsus) > stsl. **ВРЪХЪ** > **slov.** vrch, **poľ.** wierzch, **rus.** верх, **rusín.** верьх.

Striednice za jery sú v slovanských jazykoch pomerne pestré a celkove sa slovanské jazyky rozdeľujú na dve skupiny: (1) prvú skupinu predstavujú tie jazyky, v ktorých je spoločná striednica za mäkký i tvrdý jer a (2) druhú skupinu tvoria tie jazyky, v ktorých je jedna striednica za mäkký jer a iná striednica za tvrdý jer. K jazykom, v ktorých je spoločná striednica za obidva jery patrí napríklad čeština (**ь, ѣ > е**), poľština (**ь > 'е, ѣ > е**) a srbčina/chorvátčina (**ь, ѣ > а**), napr.: psl. *сънъ (stsl. **СЪНЪ**) > čes. **sen**, poľ. **sen**, srb./chor. **san**; psl. *ръсь (stsl. **РЬСЪ**) > čes. **pes**, poľ. **pies**, srb./chor. **pas**; psl. отьсь (stsl. **ОТЬСЪ**) > čes. **otec**, poľ. **ojciec**, srb./chor. **otac**.

Ostatné slovanské jazyky patria do druhej skupiny, v ktorej sú odlišné striednice za mäkký a tvrdý jer. Na ilustráciu uvedieme príklady z východoslovanských jazykov, v ktorých sa vyskytujú odlišné striednice za mäkký jer **ь > е** a za tvrdý jer **ѣ > о**. V ruštine a bieloruštine sa za mäkký jer **ь > ѐ** vyskytuje tzv. zmäkčujúce **е**, kým v ukrajinčine a spisovnej rusínčine sa za mäkký jer vyskytuje reflex **е**, ktorý nezmäkčuje predchádzajúci konsonant, napr.: psl. *днь (stsl. **ДЪНЪ**) > rus. **день**, biel. **дзень**, ukr. **день**, rusín. **день**. V prípade striednice za tvrdý jer **ѣ > о** je rovnaký výsledok vo všetkých štyroch jazykoch, napr.: сънъ > **сон**.

Tvrdý jer sa zachoval ako osobitná hláska iba v bulharčine, kde je striednicou jednak za psl. tvrdý jer a jednak za nosovku **о**, napr.: **ръка, дървен кръст**. Za mäkký jer je striednica **е**, ktoré nezmäkčuje predchádzajúcu hlásku, napr.: **Добър ден!** V slovenčine sa vyskytujú až tri striednice za tvrdý jer (**ѣ > е, о, а**), kým za mäkký jer je spoločná striednica pre všetky slovenské nárečia (**ь > е**). Striednica **ѣ > е** sa vyskytuje v západnej a východnej (v západnom regióne) slovenčine, striednica **ѣ > о** sa vyskytuje v strednej slovenčine a vo východnom regióne východnej slovenčiny, striednica **ѣ > а** sa vyskytuje v severnej

časti strednej slovenčiny, napr.: *deň, den, dzen, dzeň, pes, otec, otec, ocec, mech, moch, mach, von, ven, von(ka), voš, veš, len, lan*.

Pravidelnosť výskytu striednic v jednotlivých tvaroch slov v rámci paradigmy sa čoskoro narušila v dôsledku tvaroslovnej analógie, keď sa prejavila tendencia k jednotnej tvarotvornej báze, napr.: $\text{šб}^3\text{вб}^2\text{сб}^1 > \text{švec}$, $\text{šб}^2\text{вб}^1\text{ca} > \text{ševca}$ (šveca: v dôsledku tvaroslovnej analógie upravené podľa tvaru v nom. sg.). Po zániku a vokalizácii jerov vznikli tzv. **vkladné a pohyblivé hlásky**, v dôsledku čoho vznikajú alternácie V/0, 0/V, resp. sa odstraňovali ťažko vysloviteľné skupiny, resp. skupiny, ktoré neprípúšťala jazyková norma, napr.: slov. *sen, sna, deň, dňa, pes, psa, lev, leva* (pôv. *lva), *lan, lanu* (pôv. *lnu), rusín. *сон, сна, день, дня, пес, пса, лев, лва, лен, лну*.

2.5.3. Denazalizácia

Nosovky sa vyvinuli v praslovančine v období platnosti zákona otvorených slabík z pôvodných diftongických spojení **en, em, an (on) am (om) > ɛ, ɔ**. Tieto diftongy tvorili s predchádzajúcim konsonantom zatvorenú slabiku, ktorá sa zmenila na otvorenú slabiku až po vzniku nosoviek, napr.: *pen-ta > **pɛ-ta**, *i-men > **i-mɛ**, *men-so > **mɛ-so**, g'ombh- > **zɔ-bъ**, *ron-ka > **rɔ-ka**, *pont- > **pɔ-tъ**. To znamená, že pôvodné zatvorené slabiky CVC sa po monoftonizácii zmenili na otvorené slabiky CV. Podľa S. B. Bernštejna (1961) vývin od diftongického spojenia (vokál + m, n) k nazálnemu monoftongu nebol bezprostredný. Podľa tohto známeho ruského slavistu treba predpokladať, že najprv sa nosová sonanta redukovala a neskôr sa stala sprievodnou artikuláciou samohlásky: **en > eⁿ > ɛ**, **on > oⁿ > ɔ**. K tomuto názoru, že v praslovančine jestvovali nosovky, sa prikláňa väčšina slavistov a spojenia **eⁿ, oⁿ** pokladajú za medzičlánok vo vývine nosoviek. O monoftogizácii možno hovoriť až vtedy, keď sa nazálny element stal organickou súčasťou vokálu. V dôsledku tejto zmeny sa obohatil vokálny podsystém praslovančiny o dva nové vokály /**ɛ, ɔ**/.

Nosovky sa neudržali natrvalo v praslovančine a koncom praslovskej jednoty podľahli denazalizácii vo väčšine slovanských jazykov, čiže boli nahradené ústnymi vokálmi. Zvyšky nosoviek sa zachovali v polabčine, kašubčine a v okrajových macedónskych nárečiach v okolí Solúna v Grécku. V poľštine v súčasnosti už nosovky ako osobitné fonémy nejestvujú, lebo podľahli viacerým zmenám: defonologizácii dištinktívnej vlastnosti nazálnosti, rozkladu na spojenia **en, em, on, om** v postavení pred záverovými a napokon na spojenia vokál **eu, ou** v pozícii pred úžinovými, resp. na konci slova. V dôsledku toho sa v poľštine posilnilo postavenie neslabičného **u** ako kľzavej hlásky (poľ. glajda), ktorá sa po ukončení zmeny tvrdého zubného **-l** na **u** v posledných desaťročiach stala osobitnou fonémou.

Už v predchádzajúcej časti sme uviedli, že pri určovaní pomerných chronológií je dôležité určiť časovú následnosť na jednej strane zániku a vokalizácie jerov aj kontrakcie a na druhej strane denazalizácie a kontrakcie. Vymedzenie časovej následnosti uvedených zmien je dôležité pre tie slovanské jazyky, v ktorých nastali obdive zmeny. Ak jedna z týchto dvoch zmien nenastala, určenie pomerných chronológií nemá vplyv na kvalitu striednic pri vokalizácii jerov ani na výsledok kontrakcie. Týka sa to východoslovanských jazykov, lebo kontrakcia západoslovanského typu, ako sa vo všeobecnosti uvádza v odbornej literatúre, sa vo východnej skupine nevykonala. Ale toto konštatovanie neplatí ako bezvýnimočné pravidlo, lebo aj vo východoslovanskej oblasti jestvujú tvary slov, v ktorých sa uvedená zmena uskutočnila. Týka sa to najmä spisovnej rusínčiny a niektorých tvarov v bieloruštine, čo možno vysvetliť ako výsledok vonkajšieho vplyvu slovenčiny a poľštiny.

V ruskej slavistike sa vychádza z predpokladu, že z uvedených troch zmien sa v pravovýchodoslovanskom základe, ktorý sa pokladá za spoločný jazyk všetkých východoslovanských jazykov, ako prvá sa uskutočnila denazalizácia v polovici 10. stor. (doklady na denazalizáciu sú z polovice 11. stor.) a až potom nasledoval zánik a vokalizácia

jerov (12.- 13. stor.). Kontrakcia sa nevykonala, resp. sa vykonala iba čiastočne. Vokalizácia jerov rovnako ako denazalizácia mali vo východoslovanskom makroareáli jednotný priebeh, to znamená, že vo všetkých štyroch jazykoch sú rovnaké striednice.

Praslovanská predná nosovka **ę** bola nahradená striednicou **ʼa** (v azbuke **я**), napr.: *menso > *męso* (stsl. **МЯСО**) > *мясо* (rus., ukr., rusín.), *мяса* (biel.); *mēsen > *mēsę* (porov. lit. *mėnes-*) > *mēsęcъ* (stsl. **МѢСЯЦЪ**) > *месяц* (rus., biel.), *місяць* (ukr., rusín.); *prędja > (stsl. **ПРЯЖДА**) > *пряжа* (rus., ukr.), *праща* (biel.), *праща* (rusín.).

V západoslovanských jazykoch sú tieto striednice: slov. *mäso*, *mesiac* (diftong **ia** sa vyvinul z pôv. dlhého **ä**), priadza, čes. **maso**, **měsíc** [mňesíc], poľ. **mięso**, **miesiąc**, **przędza**; z južnoslovanských jazykov uvedieme na ilustráciu striednice v srbčine/chorvátčine (**ę** > **e**, napr.: *mêso*, *měsec*, *prěđa*), v bulharčine (**ę** > **e**, napr.: *месó*, *месеи*, *прежда*), v macedónčine (**ę** > **e**, napr.: *месо*, *месеи*, *прежа*).

Za praslovanskú zadnú nosovku **ɔ** sa v ruštine, bieloruštine, ukrajinčine a rusínčine vyskytuje spoločná striednica **u**, napr.: (*vronka, v v bsl. období odpadlo, lit. *rankà*) > psl. *rɔka* (stsl. **РЖКА**) > *рыка* (ruš., biel.), *рўка* (ukr., rusín.); *g'ombh- > *zɔ-bъ* (stsl. **ЗЖБЪ**) > *зуб* (ruš., biel., ukr., rusín.).

V slovenčine je za psl. zadnú nosovku **ɔ** v krátkej pozícii striednica **u**, kým v dlhej pozícii sa vyskytuje **ú** (**ɔ** > **u**, **ú**), napr.: *ruka*, *zub*, *dub*, *múdry*, *lúka*, *múka*; v češtine je za nosovku **ɔ** v krátkej pozícii striednica **u**, kým v dlhej pozícii pôvodne bola striednica **ú**, ktoré v starej češtine podľahlo diftongizácii **ū** > **ou**, napr.: *ruka*, *zub*, *dub*, *moudry*, *louka*, *mouka*, (*se*) *ženou* < *ženū*; v poľštine po zániku kvantitativity a následnom prehodnotení starej kvantitativity na novú kvalitu sú tieto striednice: *ręka*, gen. pl. *rąk*, *ząb*, nom. pl. *zęby*, *mądry*, *łąka*, *mąka*, (*se*) *żoną* (inštr. sg.), *żonę* (akuz. sg.).

V južnoslovanských jazykoch sú za pôvodnú nosovku **o** pomerne pestré striednice. Ako sme uviedli, v bulharčine je za **o** > **ъ**, napr.: *дъб, ръка, зъб, мъж, въл* (< ***o**gъlъ), *мъдар* (krátky tvar prídavného mena z pôv. ***m**o**d**rъ), *зъска*.¹⁶⁰ V srbčine/chorvátčine, v ktorej sa zachovali psl. intonácie stúpavá (akútová) a klesavá (circumflexová) v dlhých i krátkych slabikách, je za **o** > **u** v krátkej i dlhej pozícii, napr.: *dûb, rûka, zûb, mùž, múdar, múka, trúbiti*. V macedónčine je za **o** > **a**, *даб, рака, заб, мадар/мудар, мака, машки* < ***m**o**ž**ьskъjъ.

Nosovky ako osobitné hlásky v staroslovienskej staroslovienskej objavil ruský slavista A. Ch. Vostokov (1781 – 1864), spoluzakladateľ slavistiky, na základe štúdia staroslovienskych (cirkevnoslovanských) textov, poľštiny a ruštiny. Výsledky svojho štúdia staroslovienskej pamiatky Ostromirovo evanjelium (1056-1057) zhrnul v spise *Расуждение о славянском языке, служащее введением к Грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам*, ktorým položil základy porovnávacieho štúdia slovanských jazykov v Rusku.¹⁶¹ Autor v spise uvádza, že pôvodne sa v staroslovienskej vyskytovali nosovky **ъ**, **ѣ**, **ѡ**, **ѣ**, namiesto ktorých sa v ruštine vyskytujú striednice **u**, **ju**, **’a**, **ja**, kým v poľštine sa nosovky zachovali, ale v pozmenenej podobe. Taktiež zistil, že v staroslovienskej sa vyskytovali tvrdý a mäkký jer **ъ**, **ь** ako osobitné hlásky, kým v cirkevnoslovanských pamiatkach plnia funkciu grafém (označujú tvrdú a mäkkú spoluhlásku). **Ostromirovo evanjelium (Ostromirov evanjeliár)** sa v súčasnosti pokladá za najstaršiu pamiatku ruskej redakcie cirkevnoslovanského jazyka, pretože obsahuje viaceré rusizmy, napr.: ruské striednice za nosovky **ъ** > **o**ѣ, **ѣ** > **ю**, **ѡ** **ѣ** > **ia**; striednica **ж** (východoslovanská) a **жа** (južnoslovanská) za pôvodnú psl. skupinu ***dj**;

160 Pri transliterácii z bulharského typu cyriliky (azbuky) do latiniky sa tvrdý jer **ъ** prepisuje grafémou **ă**, napr.: *dăb, răka, zăb, măž, mădar* a pod.

161 V ruskej odbornej literatúre sa táto pamiatka nazýva **Остромирово евангелие**, v slovenskej a českej slavistike sa stretávame s obidvoma názvami: Ostromirovo evanjelium, Ostromirov evanjeliár. Pamiatka je pomenovaná podľa posadníka (správcu mesta) Ostromira v Novgorode a je uložená vo Verejnej knižnici M. E. Saltykova-Ščedrina v Petrohrade. Celkove má 294 strán. Podrobnejšie KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského* (1969, s. 37 –39).

skupiny ѡр, ѡр, ѡл, resp. ѡръ, ѡръ, ѡлъ, resp. рь, рь, ль; spojenia -ѡа-, -ѡа- pri tvorení imperfekta; pádovú koncovku -ѡмь v inštrumentáli singuláru o-kmeňov; osobnú príponu -тъ v 3. osobe jednotného čísla slovies prítomného času a pod. A. Ch. Vostokov pripravil prvé vedecké vydanie Ostromirovho evanjelia (1843).¹⁶²

2.5.4. Kontrakcia

Čo rozumieme pod pojmom **kontrakcia (stiahnutie)**? Ide o jednu z troch zmien z konca psl. jednoty a zo začiatku samostatného vývinu slovanských jazykov z 10.-11. stor. Zmena však nemá celoslovanský charakter, lebo sa nevykonala (resp. sa vykonala čiastočne) vo východoslovanskej jazykovej skupine. Kontrakcia podobne ako zánik a vokalizácia jerov i denazalizácia prehĺbila diferenciáciu praslovanškého základu slovanských jazykov. To znamená, že sa posilnil divergentný vývin praslovančiny tesne pred jej rozpadom na samostatné slovanské jazyky. Podľa známeho ruského slavistu S. B. Bernštejna (1961) kontrakcia pozostávala z dvoch etáp.

- V **prvej etape** nastala zmena medzisamohláskového -j- na neslabičné -ĭ-.
- V **druhej etape** zaniklo neslabičné -ĭ- a dve samohlásky, ktoré sa po zániku intervokalického -ĭ- ocitli vedľa seba, stiahli sa do jedného dlhého vokálu: dobraja > dobraĭa > dobraa > dobrā > slov. dobrá, čes. dobrá, poľ. dobra (v poľštine zanikla kvantita v 15. stor.); dobroje > dobroĭe > dobroe > dobrō > dobroo (v stredoslovenských nárečiach);
- V dôsledku kontrakcie bola reštituovaná (obnovená) kvantita ako fonologická dištingtívna vlastnosť, ktorá zanikla v psl. v dôsledku prechodu kvantity v novú kvalitu.
- V tých prípadoch, v ktorých nenastala zmena j > ĭ ako napríklad vo východoslovanskej oblasti, kontrakcia sa neuskú-

162 Поргов. ВАН-ВЕЙК, Николаус (VAN WIJK, Nicolaus): *История старославянского языка* (1957, с. 54 –55).

točnila. Podľa Rudolfa Krajčoviča „uskutočneniu kontrakcie vo východoslovanskej oblasti bránila okolnosť, že psl. *i* na začiatku vnútornej slabiky sa prehodnocovalo na konsonantickú fonému *j* v zhode s intenzívne pôsobiacou tendenciou k štruktúrnemu synharmonizmu psl. slabiky, napr.: *šidlo* > *ši.lo*, *pletľo* > *ple.lʔ*, *sedmь* > *se.mʔ*, *pojasъ* > *po.ja.sʔ*, *sějati* > *sěj.ja.ti*, *dobroje* > *do.bro.je*.“ (Slovenčina a slovanské jazyky, 1974, s. 172).¹⁶³

Pretože otázku kontrakcie a jej neprítomnosť napríklad v starej ruštine R. Krajčovič vysvetľuje v širších súvislostiach štruktúry ruského jazyka, opierame sa o tento výklad, lebo pomáha pochopiť výskyt nekontrahovaných tvarov v ruštine a do istej miery v bieloruštine, ukrajinčine i rusínčine. Zmena pôvodných adjektívnych tvarov typu **dobrajego, dobrujemu** sa podľa neho vykonala v dôsledku analogického vyrovnania podľa zámenných tvarov **того, томý**, resp. **его, емý** (porov. rus. **дóброго, дóброму, сíнего, сíнему**). Keďže prípady tvaroslovnej analógie patria do oblasti morfolologickej roviny, nezahrnuli sme ich do výkladov o kontrakcii. Podobne ani vývin tvarov typu **холодный, тёплый, синий** v ruštine podľa R. Krajčoviča nie je výsledkom kontrakcie, lebo tu ide o zmeny jerových vokálov na redukované **ѣ, і** : **-ъь** > **-ѣ**, **-ьь** > **-і**, napr. **дóбрый, синий**. Podobne tvary typu **сухой, голубой** sú výsledkom zmien jerových vokálov v tzv. **parätej neprízvučnej pozícii na o, e**: **-ъь** > **-ой**, **-ьь** > **-ей**.

Aký je stav v spisovnej rusínčine? V rusínčine podobne ako v ukrajinčine a bieloruštine (podobne ako v časti v ruských nárečii) sa kontrakcia vykonala iba v istých pozíciách, kým v niektorých pozíciách sa nevykonala. Napríklad tvary prídavných mien mužského rodu tvrdého i mäkkého zakončenia typu **б́лый, м́удрый дóбрый, нов́ый, с́иний, чудж́ий, горя́чий, ни́жний** sú v spisovnej rusínčine

163 R. Krajčovič sa odvoláva na názor V. V. Ivanova, ruského bádateľa v oblasti historickej gramatiky ruštiny, ktorý tieto otázky rozpracoval v publikácii *Историческая фонология русского языка* (Moskva 1968).

výsledkom obdobného vývinu ako v ruštine, čiže ide o zmeny jero-
vých vokálov na redukované **ÿ, ĩ** : **-ÿĵь > -ÿĵ**, **-ĭĵь > -ĭĵ**. Podobne tvary **доброго, доброму** (< *dobrajego, dobrojemu*) treba v rusínčine chá-
pať ako dôsledok analogického vyrovnania podľa zámenných tvarov
typu **того, тому**; rovnako to platí aj pre prídavné mená mäkkého za-
končenia lebo rozdiel medzi prídavnými menami tvrdého a mäkkého
zakončenia je iba pravopisný: **-ого, -ому** v postavení po tvrdej spo-
luhláske, kým v postavení po mäkkej spoluhláske sa píše graféma **ё**
[’o], ktorá zmäkčuje predchádzajúcu spoluhlásku: **синёго, синёму**.
Vyrovnanie rozdielov medzi adjektívami (prídavnými menami, zá-
menami, číslovkami a prídavnými menami) tvrdého i mäkkého zakončenia je
charakteristické aj pre ukrajinčinu a východnú časť východosloven-
ských nárečí (zemplínske, užské a sotácke), napr.: **добри, доброho,**
доброму, cudzi, cudzoho, cudzому; того, тому, јoho, јому. Uve-
dený jav zaberá pomerne rozsiahly areál na západoslovansko-výcho-
doslovanskom jazykovom pomedzí.

Ale tvary prídavných mien v nom. sg. ženského a stredného rodu
ako aj spoločný tvar v nom. pl. tvrdého a mäkkého zakončenia typu
біла, біле, білы; мудра, мудре, мудры; добра, добре, добры;
нова, ново, новы; синя, синє, сині; чуджа, чудже, чуджі; горяча,
горяче, горячі, нижня, нижне, нижні sú svedectvom toho, že
v týchto tvaroch sa kontrakcia v rusínčine vykonala. Z diachrónne-
ho hľadiska vývin prebiehal podobne ako v slovenčine, češtine alebo
poľštine, len s tým rozdielom, že v týchto troch západoslovanských
jazykoch po stiahnutí pôvodného zakončenia sa vyvinuli dlhé vokály,
kým v rusínčine ako vo východoslovanskom jazyku má dištinktivnú
funkciu dynamický prízvuk voľný a pohyblivý. Napríklad pôv. tvary
(1) *dobraja, dobroje, dobriji* (stsl. **ДОБРАЯ, ДОБРОЮ, ДОБРИИ**) sa
vyvíjali nasledovne: (2) *dobraĭa, dobroĭe, dobriĭi* > (3) *dobraa, dobroe,*
dobrii > (4) *dobrā, dobrō//dobrē, dobrī* (v západoslovanských jazy-
koch), *добра, добре, добры* (v spisovnej rusínčine). Ako z uvedeného
vyplýva, kontrakcia, čiže stiahnutie dvoch vokálov v jeden dlhý vokál,
nastala až po zániku intervokalického **ĭ**.

Kontrakcia sa najdôkladnejšie vykonala v západoslovanskej oblasti, najmä v starej češtine a do istej miery aj v starej poľštine, napr.: čes. **dobry, dobrá, dobré, dobrí, dobré (ženy), dobrá (jablka); můj, má /moje, mé/moje, mí/moji (rodiče), mé/moje (sestry, děti),** poľ. **dobry, dobra, dobre, dobrzy, dobre; mój, moja//ma, moje//me, moi (rodzice), moje//me (siostry, dzieci);** V starej slovenčine sa kontrakcia vykonala iba čiastočne, preto v súčasnej spisovnej slovenčine sa vyskytujú kontrahované aj nekontrahované tvary, napr: **dobry, dobrá, dobré (nár. dobrje, dobrja)// dobro (nár. dobroo, dobrva), dobrí (študenti), dobré (sestry, deti).** V privlastňovacích zámenách sa kontrakcia nevykonala, ani nie sú doložené v písomných pamiatkach kontrahované tvary, napr.: **môj, moja, moje, moji (bratia), moje (sestry, deti).**

V **spisovnej rusínčine**, ktorá je na prechode medzi východoslovanskými a západoslovanskými jazykmi, kontrakcia čiastočne zasiahla aj tvary privlastňovacích zámen, preto norma spisovnej rusínčiny pripúšťa používanie kontrahovaných i nekontrahovaných tvarov v genitíve a datíve plurálu, napr.: (**мій**), **мого//моёго, мому//моёму; (твій), твого//твоёго, твому//твоёму; (свій), свого//своёго, своего//своёму.**

Ako sme uviedli, v spisovnej slovenčine a v stredoslovenských nárečiach sa najprv uskutočnila (1) denazalizácia a potom (2) kontrakcia, kým v západoslovenských aj východoslovenských nárečiach podobne ako v češtine (a poľštine) sa najprv vykonala (1) kontrakcia a po nej nasledovala (2) denazalizácia.

Uvedieme príklad na odlišné pomerné chronológie kontrakcie a denazalizácie v češtine (a poľštine) aj v slovenčine, pretože nám to pomôže pochopiť aj stav v spisovnej rusínčine a rusínskych nárečiach. Ide o vývin pádovej prípony **-ou** v inštr. sg. feminín, adjektív a adjektiválií ženského rodu: **s tou jednou dobrou ženou.** Pádová prípona **-ou** sa v strednej slovenčine (a v spisovnej slovenčine) vyvinula z psl. **-ojo**, pričom najprv sa vykonala denazalizácia

a neskôr nasledovala neúplná kontrakcia: **-ojǫ > -oijǫ > -oiju > -ou**. V západnej a východnej slovenčine podobne ako v starej češtine bol priebeh uvedených zmien opačný: najskôr sa uskutočnila kontrakcia a až potom nasledovala denazalizácia (okrem toho v starej češtine sa v 15. stor. uskutočnila diftongizácia): **-ojǫ > -oijǫ > -ojo > -ǭ > -ū (> -ou)**.¹⁶⁴ V starej poľštine vývin prebiehal podobne ako v starej češtine, len s tým rozdielom, že po kontrakcii nenastala denazalizácia, keďže poľština patrí medzi tie slovanské jazyky, v ktorých sa zachovali nosovky **ę, ą**, ktoré v súčasnosti stratili status nosoviek ako osobitných foném a ktoré sa hodnotia ako grafémy: **-ojǫ > -oijǫ > -ojo > -ǭ**, napr.: **z tą jedną dobrą żoną**. (Porov. podkapitolu 2.4.3. Denazalizácia).

V tomto kontexte je zaujímavé porovnanie vývinu pôv. pádovej prípony **-ojǫ** v spisovnej slovenčine a vo východoslovenských (zemplínskych, užských a sotáckych) nárečiach so stavom v spisovnej rusínčine a vo východnej časti rusínskych dialektov, kde sa vyskytuje pádová prípona **-ов [-ou]**, napr.: **з тов єднов добров жєнов**. V spisovnej rusínčine ako aj vo východnej časti rusínskych nárečí pomerne chronológii týchto dvoch zmien boli tie isté ako v spisovnej slovenčine (a stredoslovenských nárečiach):

- (1) denazalizácia a (2) kontrakcia. Ako v spisovnej slovenčine, tak aj v spisovnej rusínčine sa vykonala iba prvá fáza kontrakcie, keďže zaniklo intervokalické **i**, ale dve samohlásky, ktoré sa ocitli vedľa seba, sa nekontrahovali do jedného vokálu (ako je to napríklad v češtine alebo v poľštine): **-ojǫ > -oijǫ > -oiju > -ou**. Koncové **u** nadobudlo v rusínčine timbre kĺzavej hlásky, t.j. neslabičného **u** a stotožnilo sa so stried-

¹⁶⁴ Ako z uvedeného vyplýva, totožnosť pádovej prípony **-ou** v inštrumentáli singularu feminín v spisovnej slovenčine a spisovnej češtine je zdanlivá. Kým v spisovnej slovenčine je výsledkom dvoch zmien z 10. – 11. stor.: (1) denazalizácia, (2) neúplná kontrakcia (nenastalo stiahnutie **-ou** do jedného dlhého vokálu), v spisovnej češtine je výsledkom troch zmien: (1) úplná kontrakcia (zánik medzisamohláskového **j > i** a stiahnutie dvoch krátkych vokálov do jedného dlhého vokálu), (2) denazalizácia, (3) diftongizácia, pričom prvé dve zmeny sú staršie (z 10. – 11. stor.) a tretia zmena je mladšia z konca staročeského obdobia (z 15. stor.).

nicou za **-l** [u] v tvaroch príchastia minulého mužského rodu typu **крав** [krau] < *kra-dľ [skupiny **tl, dl** sa v spisovnej rusínčine zjednodušili na **l**, napr.: **шыло** (slov. šidlo), **вилы** (slov. vidly [vidli]) a v pozícii za pôv. **-yl-** v slovách typu **жовтый** [žouťij] (slov. žltý [ẓ̌ti:]), **повный** [pounyj] (slov. plný [p̣ni:]).

- Spisovná rusínčina patrí k tým slovanským jazykom (spisovná slovenčina, bieloruština, ukrajinčina, srbčina/chorvátčina a slovinčina), v ktorých sa zachovalo pôvodné psl. obojperné **w** [u]. Ako z uvedeného vyplýva, v rusínčine je neslabičné **u** vysoko frekventovaný konsonant s vysokým stupňom funkčnej záťaže. K otázke postavenia neslabičného **u** vo fonologickom systéme spisovnej rusínčiny sa treba v budúcnosti vrátiť, pretože z toho, čo sme uviedli, vyplýva, že táto hláska spĺňa podmienky na zaradenie medzi sonóry ako napríklad v bieloruštine alebo v ukrajinčine. Podobne ako v uvedených jazykoch fonéma **v** [u] je **nepárová zvučná hláska**, ktorá netvorí znelostný pár s fonémou /f/. Fonéma /f/ je **nepárová neznelá spoluhláska**, ktorá sa do spisovnej rusínčiny a rusínskych nárečí rozšírila zo susedných jazykov (slovenčiny a poľštiny) v dôsledku jazykových kontaktov a napokon v dôsledku internacionalizácie lexiky, ktorej podliehajú v súčasnosti všetky slovanské i neslovanské jazyky.

Z porovnania vývinu praslovanskej pádovej prípony **-ojŋ** v inštr. sg. na jednej strane v spisovnej slovenčine (a v stredoslovenských dialektoch) ako aj v spisovnej rusínčine (a vo východnom regióne rusínskych nárečí) a na druhej strane v češtine, poľštine, vo východoslovenských nárečích (v západnom regióne) a v západoslovenských dialektoch vyplýva, že odlišné výsledky sú podmienené nerovnakými pomernými chronológiami dvoch zmien z 10. – 11. stor. – kontrakcie a denazalizácie. Metódu pomernej chronológie rozpracovala, ako sme uviedli, moderná jazykoveda a vďaka nej sa pri rekonštrukcii najstarších dejín jazyka vysvetlili mnohé dovtedy priam nevysvetliteľné javy. K nim patrí tiež otázka odlišných jerových striednic v slovenčine.

2.6. Základné znaky spisovnej rusínčiny z diachrónneho hľadiska

V ďalšej časti uvedieme **prehľad najdôležitejších javov na zvukovej rovine spisovného rusínskeho jazyka**, na základe ktorých sa zaraďuje do skupiny východoslovanských jazykov. Pri charakteristike rusínskeho jazyka z diachrónneho hľadiska sa opierame o metodický postup, ktorý je bežný v slavistike pri vymedzovaní miesta jazyka v rodine slovanských jazykov. To znamená, že prehľad znakov začíname od starších javov praslovanského pôvodu, ktoré sú spoločné pre jazyky východnej a južnej skupiny (ide o tzv. dichotomické delenie). V druhej časti tejto podkapitoly nasleduje prehľad mladších javov, t.j. z obdobia konca praslovanskej jednoty, spadajúceho podľa viacerých ruských slavistov do druhej polovice prvého tisícročia (8. – 10. stor.), keď sa praslovančina zreteľne členila na tri jazykové skupiny (tzv. trichotomické delenie).

1. Za jeden z najstarších javov praslovanského pôvodu sa v slavistike pokladá **metatéza likvid (prešmyknutie spoluhlások r, l)** v pozícii na začiatku slova v skupinách **ořt-, ořt-** s cirkumflexovou (klesavou) intonáciou na skupiny (1) **rat-, lat-** v južnoslovanských jazykoch a spisovnej slovenčine (aj v stredoslovenských nárečiach), (2) **rot- lot-** v západnej (vrátane západoslovenských a východoslovenských dialektov) a východnej skupine slovanských jazykov, napr.:

- psl. *ořkyta > **bulh.** ракіта, **mac.** ракіта, **srb.** a **chor.** rākita, **slovin.** rakīta, **slov.** rakyta [(starobylý názov vrby, odv. rakytník), **zpsl.** rokita, **vsl.** rokita, rokitnik, toponymum *Rokycany*], **čes.** rokyta, **poľ.** rokita, **dľuž.** rokit, rokita, **hľuž.** rokot, **rus.** ракіта (slovo je cirkevnoslovanského pôvodu, lebo má južnoslovanskú predponu ra-), **biel.** ракіта (v bieloruštine je fonetický pravopisný princíp, preto pôv. o v neprízvučnej slabike podlieha zmene na a, ide o tzv. akanie), **ukr.** рокіта, **rusín.** роқыта (toponymum *Рокы́тiв*);

- psl. *oľkъtь > stsl. лакътъ, bulh. лакът, mac. лакот, srb. a chor. lâkat, slovin. lâket, slov. lakeť (zpsl. loket, lokec, vsl. lokec), čes. loket, pol. łokieć, dluž. łokś, hluž. łochć, rus. лóкоть, ukr. лі́коть, biel. лóкаць, rusín. лóкоть. Ako z uvedeného vyplýva, v dôsledku tejto zmeny sa slovanské jazykové územie rozčlenilo na dva areály: západná a východná skupina tvorili spoločný tzv. severozápadný areál s výsledkom **rot-**, **lot-**, kým južný areál s presahom do stredoslovenskej oblasti má výsledok **rat-**, **lat-**.¹⁶⁵

2. Za psl. skupiny **tl**, **dl** sú v slovanských jazykoch dva výsledky:

- pôvodné skupiny **tl**, **dl** sa zachovali v západoslovanských jazykoch (okrem spisovnej slovenčiny a stredoslovenských nárečí); psl. ši-dlo,¹⁶⁶ **mydlo**, slov. šidlo, šidielko, **mydlo**, **mydielko**, čes. šidlo, pol. szydło, dluž. šydło, **mydło**, hluž. šidlo, **mydło**;
- zmena **tl**, **dl** > **l** sa uskutočnila v južnej a východnej skupine slovanských jazykov, v spisovnej slovenčine (a v stredoslovenských nárečiach). Podľa R. Krajčoviča (1974) vývin v stredoslovenských nárečiach ukazuje, že zmena skupín skupín **tl**, **dl** prebiehala:
 - v **nealternačnej** pozícii, napr.: rus. шило, мило, biel. шыла, мыла, ukr. шило, міло, srb./chor. šilo, nár. mīlo, slovin. šilo, mīlo; stsl. молити (молиж, молиши) „prosiť“, молити са (молиж са, молиши са) „modliť sa (modlím sa, modlíš sa)“, молитва „modlitba“, rus. молиться (я молюсь, ты молишься) „modliť sa“, молить (молю, молишь) „prosiť“, умолишь (умолю, умолишь) „uprosiť, obmäkčiť“, молитва „modlitba“;
 - v **alternačnej** pozícii, napr.: stsl. вести < *vedti (ведж, ведеши) „viest“, participium perfekta činné велъ < *vedlъ „viedol“, вела < *vedla „viedla“, вело < *vedlo „viedlo“, вели < *vedli „viedli“, плести < *pletti (плетж, плетеши) „pliest“;

165 Podrobnejšie pozri in: KRAJČOVIČ, Rudolf: *Slovenčina a slovanské jazyky*. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 66 – 67.

166 Šidlo „nástroj na šitie vecí z kože“, odv. od slovesa šiti, psl. šiti, šijo, šiješi, rus. шить, шью, ukr. шити, шую, rusín. шѣти, шѣю, slov. šiti, šijem, pol. szyć, szyje; z toho istého koreňa je odvodené aj slovo švec (psl. šъvъсь) „obuvník“ alebo „krajčír“.

part. perf. čin. **плелъ** < *pletъ „plietol“, **плела** < *pletla „plietla“, **плело** < *pletlo „plietlo“, **плели** < *pletli „plietli“; rus. **вести** (ведý, ведёшь) „viest“, **вёл, велá, велó, вели́, плести́** (плетý, плетёшь), **плёл, плелá, плелó, плели́**;

- V **spisovnej rusínčine** podobne ako v ostatných východoslovenských jazykoch nastala zmena **tl, dl > l** v alternačných aj nealternačných pozíciách, napr.: **моlíти ся, мо́лю ся, моли́тва, шы́ло, шы́лко, мотовы́ло**, ale **мы́дло** (ako výpožička zo slovenčiny), **вёсти** (вёду, вёдеш), participium perfekta činné **ви́в** (< *vedlъ), **велá** (< *vedla), **велó** (< *vedlo), **вели́** (< *vedli), **упáсти** (упáду, упáдеш), **упав** (< *(u)padlъ), **упáла** (< *upadla), **упáло** (< *upadlo), **упáли** (< *upadli); **плэсти** (плэту, плэтеш), **плйв** (< *pletъ), **плелá** (< *pletla), **плелó** (< *pletlo), **плели́** (< *pletli).

V stredoslovenských nárečiach (napríklad v liptovských alebo oravských) v nealternačných pozíciách nastala zmena **tl, dl > l**, napr.: **rilo, trlo, vili, salo, šilo**, ale popritom sú aj slová so zachovanými skupinami, napr.: **česadlo, zubadlo, krídlo, motovidlo, strašidlo**. V slovesných tvaroch l-ového participia, ako vyplýva z uvedených prípadov typu (**viedol**), **viedla, viedlo, viedli**, zjednodušenie skupín nenastalo. Celkove o zmene **tl, dl > l** v stredoslovenských nárečiach sa hovorí ako o ustupujúcom jave.¹⁶⁷

3. Podobné územné rozšírenie ako predchádzajúci jav má zmena psl. skupín **kv-**, **gv-** v pozícii pred **ě, i** diftongického pôvodu (< ***oj**, ***ej**), ktorá má dva výsledky:

- V západnej skupine slovanských jazykov sa zachovali pôvodné skupiny **kv, gv-** (> **hv**), napr.: **slov.** kvet, kvietok, hviezda, **čes.** květ, kvítek, kvítí, kvísti//kvésti (kvetu, kvetl), květen „máj“ Květná neděle, hvězda, hvězdný, **poľ.** kwiat, kwitnąć, gwiazda, gwiazdka, **dluž.** květ, kwisć, gwězda, **hluž.** kwět, hwězda, kćěć.

167 Podrobnejšie J. Dudašová-Kriššáková (2008, s. 21 – 27).

- V južnej a východnej skupine slovanských jazykov nastala zmena na **cv-**, **dz-** (**zv-**),¹⁶⁸ napr.: stsl. **цвѣтъ** < psl.*kvěť < *kuojt, **звѣзда** < *gwojzdā, **bulh.** *цвят, звезда*, **mac.** *цвет, звезда* [dzvezda], **srb./chor.** *cvět, cvjětati, zvezda*, **slovin.** *cvèt, cvésti, zvezda*, **rus.** *цвет, цвести, цветы, цвёл, цвелá, звезда, biel.* *цвет, квѣтка, цвѣці, нár. звязда* (spis. зóрачка), **ukr.** *цвіт//квіт, pl. квіти, квітка, цвістí//квісти, звíзда, rusín.* *цвіт, цвітя, цвітовíна//квіт, квітка, квітя, квітнути//цвіти, цвінути, цвіне, звíзда, звíздный//звíзда, звíздный.*

4. S druhou palatalizáciou velár **k**, **g**, **ch** pred **ě**, **i** diftongického pôvodu (<***oj**, ***ej**) súvisí nerovnaký vývin striednic za **ch**: v južnej a východnej skupine slovanských jazykov je striednica **s**, kým v západnej skupine je to striednica **š**, napr.: stsl. **грѣхъ**, lok. sg. **грѣскъ**, nom. a vok. pl. **грѣси**, lok. pl. **грѣскѣхъ**, vym. zám. **вѣси**, **вѣсиа**, **rus.** **грех**, **о грехе**, **грехи**, **о грехах** (v skloňovaní podstatných mien v ruštine nastalo analogické vyrovnávanie tvarov podľa základného tvaru v nom. sg., preto boli odstránené alternácie **ch/s**); v ukrajinčine, bieloruštine a rusínčine sa alternácie zachovali, napr.: **rus.** vym. zám. **весь** „všetok“, **вся** „všetka“, **всё** „všetko“, **все** „všetci“, **седой** „šedivý, šedý“, **серый, сер, сера** „sivý, šedý, popolavý“; **rusín.** *grіx*, lok. sg. (o) *grіci*, nom. pl. *grіxy*, lok. pl. (o) *grіxox*, *стріxa*, dat. a lok. sg. *стріci*, vym. zám. *вшы́ток, вшы́тка, вшы́тко, вшы́ткы* (ako v slovenčine a ostatných západoslovanských jazykoch, napr.: **slov.** *všetok, všetka, všetko, všetci, všetky*, **čes.** *všechen, všechna, všechno, všichni*, **poľ.** *wszystek, wszystka, wszystko, wszyszczy, wszystkie* (žony, dieci)).

- Ako z uvedeného vyplýva, zmena skupín **kv-** **gv-** nastala až po monoftongizácii pôv. praslovanských diftongov: ***oj**, ***ej**, ktorá patrí do skupiny zmien súvisiacoch s platnosťou zákona otvorenej slabík. Diftongy ***oj**, ***ej** končiace sa na neslabičné **j** tvorili

168 Predpokladá sa, že zmena skupín prebiehala v dvoch fázach: **kv-**, **gv-** > **cv-**, **dzv-** > **cv-**, **zv-**, pričom aj zmena **dzv-** > **zv-** prebiehala ešte v ranej fáze praslovančiny (porov. R. Krajčovič, 1974, s. 76).

spolu s predchádzajúcim konsonantom zavorenú slabiku -CVC-, ktorá sa po monoftongizácii zmenila na otvorenú slabiku -CV-, pričom novovzniknuté vokály **ě, i** vyvolali palatalizačnú zmenu **kv-, gv- > cv-, (dz-) zv-**. Výsledky zmeny uvedených skupín svedčia o tom, že prebiehala v podmienkach druhej palatalizácie velár.

- Striedanie (alternácie) spoluhlások **ch/s** v strednej slovenčine a v spisovnej slovenčine nastáva iba v alternačných pozíciách v nom. pl. podstatných mien mužského rodu životných, lebo v nepriamych pádoch alternácie boli odstránené v dôsledku analogického vyrovnávania tvarov, napr.: **Čech, Česi, valach, valasi, o valachovi, o valachoch, mucha, (ku, o) muče** a pod. Západoslovanská realizácia tejto zmeny je v slovenčine iba v nealternačných pozíciách, napr.: **všetok, všetko, šedý, šerý, šedivý**. V ostatných západoslovanských jazykoch nastala zmena **ch > š** v alternačných i nealternačných pozíciách, napr.: **čes. Čech, Češi, valach, valaši, macocha, o macoše, střecha, na střeše, všechno, všechnen, vše, šedý, šedivý, pol. wszystkim, wszystko, wszystkie** (žony, dieci).
- V tomto kontexte treba poznamenať, že skupiny **kv-, gv-** sa zachovali na celom slovenskom jazykovom území podobne ako v ostatných západoslovanských jazykoch. Keď porovnáваме výskyt skupín **kv-, gv-**, ktoré sa zachovali v celej západoslovanskej oblasti, s ostatnými zmenami typu **rat-, lat-, tl-, dl- > l, ch > s** v alternačných pozíciách, ktoré sa vyskytujú v strednej slovenčine a v spisovnej slovenčine podobne ako v južnoslovanských a východoslovanských jazykoch, môžeme konštatovať, že zmena skupín **kv- gv- > cv-, zv-** je staršia než všetky uvedené zmeny.
- Ak hodnotíme výsledky uvedených zmien z chronologického hľadiska, metódou relatívnej (pomernej) chronológie môžeme určiť, ktoré z nich sú staršie a ktoré mladšie, resp. ktoré z nich podmieňujú priebeh konkrétnej zmeny. Rovnaký priestorový priebeh majú tieto zmeny: **tl, dl > l, kv- gv- > cv-, (dzv-) zv-** pred **ě, i** diftongického pôvodu a výsledky II. palatalizácie velár

(**k,g,ch**) pred **ě, i** (< ***oi, ei**) > **c, dz, s'**//š; všetky tri zmeny zasiahli južný a východný makroareál s presahom do stredoslovenskej jazykovej oblasti. (Keďže spisovná slovenčina bola kodifikovaná na základe kultúrnej strednej slovenčiny, zaraďuje sa do stredoslovenského areálu.). Poľský slavista Tadeusz Lehr-Spławiński sa venoval otázkam periodizácie praslovančiny v referáte, ktorý odznel na Prvom zjazde slovanských filológov v Prahe 1929.¹⁶⁹ Dospel k názoru, že uvedené zmeny, najmä zmena skupín **kv-, gv-** spadajú do obdobia medzi 2. a 3. stor., na základe ktorých sa praslovančina zreteľne rozčlenila na dva makroareály: západný a juhovýchodný. Neskôr v období medzi 3.-4. stor. sa vykonala metatéza likvid **ort-, olt-**, ktorá má iný priestorový priebeh než predchádzajúce zmeny. Totiž výsledok **rot-, lot-** je charakteristický pre západný a východný makroareál, kým výsledok **rat-, lat-** sa vyskytuje v južnej skupine s presahom do strednej a spisovnej slovenčiny. Podľa autora sa vtedy oddelila východná skupina od južnej, ktoré dovedy tvorili juhovýchodný makroareál, a vytvorili sa samostatné areály: východný, južný a západný, čo sa stalo základom pre trichotomické členenie slovanských jazykov. Predpokladá sa, že koncom 4. stor. po Kr. už bol zreteľný rozdiel medzi tromi slovanskými makroareálmi.

5. Za psl. skupiny **pi, bi, mi, vi** sú v slovanských jazykoch dva výsledky:

(a) **p', b', m', v'** v celom makroareáli západoslovanských jazykov, napr.: *zemjā, *konopja > **slov.** zem, konope, **čes.** země, konopě, **poľ.** ziemia, konopie, **dluž.** zemja, konopje, **hluž.** zemja, konopje;

(b) **pľ, bľ, mľ, vľ** v celom makroareáli východoslovanských a južnoslovanských v ktorých sa vyvinulo tzv. **epentetické ľ**, napr.: **stsl.** земля, коупити, коупляж, ловити, ловляж; **rus.** земля,

169 LEHR-SPLAWIŃSKI, Tadeusz: *O dialektach prasłowiańskich*. In: Sborník prací I. sjezdu slovanských filológů. Sv. II. Přednášky. Uspořádal J. Horák, M. Murko, M. Weingart a S. Petíra. Praha: Výbor I. sjezdu slovanských filológů v Praze 1932, s. 577-585.

конопля, купить, куплю, **biel.** зямля, каноплі, **ukr.** земля, коноплі, **rusín.** зэмля, конопля, конопляный, купити, кўплю, любити, люблю; **srb./chor.** зємlja, kònoplja, kònopje, **slovin.** зэмlja, konòplja, **bulh.** земя, коноп, конопът. Epentetické (vkladné) **l** v skupinách **pl, bl, ml, vl** sa pôvodne vyskytovalo v celej južnoslovanskej skupine, neskôr zaniklo v bulharčine a macedónčine, kým v srbčine, chorvátčine a slovinčine sa zachovalo.

Keď porovnávame výsledky tejto palatalizačnej zmeny s predchádzajúcimi zmenami (**tl, dl > l, ch > s'** pred **ě, i** diftongického pôvodu, **kv-, gv- > cv-, zv-**), môžeme konštatovať, že všetky tieto javy mali rovnaký priestorový priebeh, to znamená, že rovnaké výsledky sa vyskytujú v južnom a východnom makroareáli, kým v západnom makroareáli sú odlišné výsledky. Z uvedeného vyplýva, že aj výskyt **l**-epentetického patrí k tým javom, ktoré rozdeľujú slovanské jazykové územie na dva areály: západný proti juhovýchodnému.

Vývin skupín **pi, bi, mi, vi** patrí medzi palatalizačné zmeny, ktoré prebiehali v praslovančine v rámci **zákona o slabičnej harmónii**. Tento zákon vyvolal dva druhy zmien: (1) **palatalizácie velár k, g, ch**, ktoré prebiehali v pozícii pred vokálmi predného radu, a (2) tzv. **palatalizačné zmeny**, ktoré prebiehali v pozícii pred neslabičným **i** a ktoré zasiahli všetky artikulačné rady spoluhlások. Palatalizačné zmeny sú mladšie než palatalizácie velár, o čom svedčia pomerne pestré striednuice.

- **Zákon o slabičnej harmónii** spôsobil, že v praslovančine sa hlásky prispôbovali v rámci slabiky z artikulačného hľadiska. (1) V pozícii po mäkkých spoluhláskach nastali tzv. **psl. prehlásky** **'u > i, 'a (o) > e**, čiže vokály zadného radu sa zmenili na vokály predného radu. (2) V druhom prípade sa artikulačne prispôbovali spoluhlásky samohláskam, čiže pôvodne tvrdé konsonanty sa menili na mäkké protiklady v pozícii pred vokálmi predného radu alebo pred neslabičným **i**.

6. V praslovančine sa uskutočnili tri palatalizácie velár, z ktorých najstaršia je prvá palatalizácia, lebo má jednotný výsledok na celom slovanskom území. Prvé dve palatalizácie sú regresívne (spätne): nasledujúca samohláska pôsobí na predchádzajúcu spoluhlásku, kým tretia palatalizácia je progresívna (postupná), lebo predchádzajúca samohláska pôsobí na nasledujúcu spoluhlásku a vyvoláva jej zmenu.

- **Prvá palatalizácia velár** nastala v pozícii pred všetkými vokálmi predného radu: **k, g, ch + (ē >) ě, e, ę, i, ь > č, (dž) > ž, š**, napr.: psl. > *čelověkъ > stsl. **члoвѣкѣ**, vok. sg. **члoвѣчe**, čes. člověk, vok. sg. člověče, stsl. **жeлѣзo**, lit. geležis, stsl. **члoдo**, **st-poľ.** czędo, **srb./chor.** čedo, **rus., biel., ukr., rusín.** чáдо z csl. **члoдo** „dieťa“ (v cirkevnej slovančine vyslovované bez nosovky, t.j. *čado*). Predpokladá sa, že slovo je germánskeho pôvodu *kinda, nem. *Kind*, pričom spojenie **in** v slovách cudzieho pôvodu podľahlo monoftogizácii, t. j. zmene na nosovku **ę**. (Porov. V. Machek, 1971, s. 92). Na zmenu **ch > š** možno uviesť celoslovanské slovo: stsl. **грѣхъ, грѣшити**, rus. **грех, грешити**, slov. **hriech, hrešiť**, čes. **hřích, hříšiti**, poľ. **grzech, grzeszyć**, rusín. **гріх, грішы́ти, грішник, грішний, грішо́к**.
- **Druhá palatalizácia velár** sa uskutočnila iba v postavení pred **ě** a **i** diftongického pôvodu: **k, g, ch + (*oj, *ej) > ě, i > c, dz, s'/š**, napr.: stsl. **грѣхъ**, lok. sg. **грѣсѣ**, nom. pl. **грѣси**, lok. pl. **грѣсѣхъ**, rusín. *grіx*, lok. sg. *grісі*, *кожух*, lok. sg. *кожyсі*, čes. *kožich*, lok. sg. *kožiše* (zried.), *břicho*, lok. sg. *břiše* (zried.), *hoch*, nom pl. *hoši*, *Čech*, nom. pl. *Češi*.
- **Tretia palatalizácia**, ako sme uviedli, je progresívna (postupná) a zmenu velár vyvolávajú predchádzajúce vokály predného radu: **ę, i, ь + k, g, ch > c, dz, s'/š**, napr.: *otikos > **psl., stsl.** **отьсь / отьць**, vok. sg. **oтьчe**, nom. pl. **oтьци, вѣнѣць**, lit. vainikas, **lot.** vainiks, **psl., stsl.** *věнькѣ//věньсь < věнь (asi súvisí so slovesom *viť veniec*), **rus.** вѣнец, **rusín.** вінéць, вінця́.

7. **Metatéza likvíd (prešmyknutie)** sa uskutočnila aj v pozícii uprostred slova v skupinách **tort-, tolt-**, t. j. v pozícii medzi dvoma

spoluhláskami (písmeno **t** označuje akýkoľvek konsonant). Táto zmena podobne ako zmena skupín **ořt-**, **ořt-** > **rot-**, **lot-**//**rat-**, **lat-** sa uskutočnila v rámci zákona otvorených slabík a je mladšia než prešmyknutie v skupinách na začiatku slova **ořt-**, **ořt-**, o čom svedčia odlišné výsledky. Zmena v skupinách **tort-**, **tolt-** má tri realizácie a na základe zmeny vlastného mena **Karl**¹⁷⁰ **na král**, **król**, **король** vieme určiť aj absolútnu chronológiu (9. stor.). Dovedy Slovania nepoznali slovo **král** a na pomenovanie vládca používali lexémy **vladyka** alebo **цѣсарь** (ktoré sa neskôr skrátilo na **сарь** na slovanskom východe a juhu). Napríklad v posolstve kniežaťa Rastislava byzantskému cisárovi Michalovi III. z roku 862 sa v staroslovienskom texte uvádza: **Растиславъ бо · моравьскыи къназь · посъла къ цѣсарю Михаилу глаголю · То посъли ны · владыко · епискоупъ и оучитель такъ · съвьравъ же съворъ цѣсарь · Rastislav, moravské knieža, poslal posolstvo cisárovi Michalovi... Nuž pošli nám, vládca, takého biskupa a učiteľa... Cisár zvolal zbor... Ako z uvedeného vyplýva, apelatívum **král** vzniklo deproprializáciou, čiže stratou funkcie vlastného mena **Karl** (Karol), pričom v lexéme **král** sa petrifikovala praslovanská zmena: metatéza likvid v pozícii medzi dvoma spoluhláskami.**

Zmena skupín **tort-**, **tolt-** v interkonsonantickej pozícii nastala až koncom praslovanskej jednoty, o čom svedčia výsledky metatézy. Západoslovanský makroareál sa rozčlenil na dve časti: severnú časť s výsledkami **trot-**, **tlot-**, a južnú časť (slovenčina a čeština) s výsledkami **trat-**, **tlat-**, ktoré sú spoločné s južnoslovanskými jazykmi. Východoslovanský makroareál má osobitné výsledky **torot-**, **tolot-**.

(a) Skupiny **trat**, **tlat** sú v slovenčine, češtine a v celej južnoslovanskej skupine, napr.: ***gord**, **gold** > stsl. **градъ**, **гладъ**, **srb./chor.** grâd, glâd, **slovin.** grâd, glâd, **bulh.** град, глад, **mac.** град, глад, **slov.** hrad, hlad, **čes.** hrad, hlad.

(b) Skupiny **trot**, **tlot** sú charakteristické pre západoslovanskú skupinu, napr.: **poľ.** gród, glód, **dluž.** grod, glód, **hluž.** hród, hlód.

170 Karol Veľký (742 - 814) bol kráľom Franskej ríše (768 - 814) a cisárom Západu (800-814).

Vo vymretej polabčine a pomorskej slovinčine, ktoré tvoria severozápadné okrajové územie západoslovanskej jazykovej skupiny, sa zachovali prešmyknuté i neprešmyknuté skupiny: **tort-//trot (tart-//trot)**, napr.: **polab.** gord, vornã, stornã, **pomor. slovin** (s presahom do kašubčiny) pãrch, varnã, stãrnã // prꜛoch, mrꜛoz. Toponymã s neprešmyknutou skupinou **tart** sa vyskytujú na severnom území Poľskej republiky v oblasti regiónu Kaszuby (Kašubsko), napr.: *Gardno, Stargard, Nowgard*. Ide o starobylé tvary, ktoré majú veľký význam pri rekonštrukcii praslovančiny.

(c) Skupiny **torot, tolot** [nazývané tiež plnohlasie (rus. полногласие)] sa vyskytujú vo východoslovanských jazykoch, napr.: **rus.** город//град [podobá grad/ град v ruštine je cirkevnoslovanského pôvodu (mã južnoslovanskú realizáciu *trat-*) a používa sa pri tvorení názvov miest: *Калининград, Сталинград, Петроград*], борода, мороз, голод, **biel.** górad, gólad, **ukr.** górod (napr. *Ужгород*), гóлод, **rusín.** мíсто „mesto“, град „hrad“ (obidve lexémy sú výročičkami zo slovenčiny), бóрода, мóроз, морозíти, гóлод, голоднýй, зóлото, золотýй.

(d) Do tejto skupiny javov praslovanského pôvodu patrí metatéza líkvíd v skupinách **tert-, telt-** (doklady na výskyt skupiny ***ert-, *elt-** sa nezachovali), ktoré po prešmyknutí dali dva výsledky: (**a**) **trět-, tlět-** v západoslovanských a južnoslovanských jazykoch, napr.: **psl.** ***berza** (lit. béržas) > **slov.** breza, **čes.** bříza, **poľ.** brzoza, **dluž.** brjaza, **hluž.** brëza; **srb./chor.** brëza, **slovin.** brëza, **bulh.** брезã, **mac.** бреза (v príkladoch je diferencovaný vývin striednic za pôv. **ě** (jať), napr. v češtine diftongizácia a monoftongizácia, v poľštine dispalatalizácia, podobne aj v dolnej lužickej srbčine, v srbčine/chorvátčine a slovinčine odlišné intonácie na dlhých slabikách).

(e) Skupina **teret-** (< ***tert-**), ktorá sa vyskytuje vo východoslovanských jazykoch, má rovnaký priestorový priebeh ako skupiny **torot-, tolot-**, napr.: **rus.** берëза, **biel.** бяроза, **ukr.** берëза, **rusín.** берëза, березина, бéпер (porov. názov mesta na Zakarpatskej Ukrajinе *Берегово*).

(f) Skupina **tolot** (< ***telt**) namiesto pravidelného a predpokla-

daného **telet-** sa vyvinula v celom areáli východnej skupiny v dôsledku zmien v pozícii pred tvrdým konsonantom: ***telt-** > **tel^ot-** > **təlot-** > **tolot-** (< ***tolt-**), napr.: psl. ***melti**, ***melko**, ***pelva**, ***želbъ** > **rus.** молотъ (я мелю), молоко, половá, желоб, pl. желобá, **biel.** малóць, малакó, палóва, жóлоб, **ukr.** молóти, молоко, полóва, жóлоб, **rusín.** молóти (мелю) молоко, полóва, жóлоб// жóлиб, жóлобок. Porov. stsl. млѣти (мелѣж), млѣко, плѣва, **slov.** mlieť, meliem, mlieko, pleva, žľab, **čes.** mlít, melu, mléko, pleva, žleb, **poľ.** mleć, mieleť, mleko, plewa, żłób, **srb./chor.** mljèko, mlijèko, pljèva.¹⁷¹

8. Medzi posledné diferečné javy praslovanského pôvodu patria striednice za psl. skupiny ***tj**, ***ktj**, ***dj**. Striednice sú veľmi pestré a diferencované podľa areálu výskytu, na základe čoho sa usudzuje, že palatalizačná zmena v artikulačnom rade **dentál** sa uskutočnila koncom praslovanskej jednoty, tesne pred jej rozpadom: **c**, **dz** (v slovenčine a poľštine), **c**, **z** (v češtine, hornej a dolnej lužickej srbčine), **č**, **ž**// **dž** (vo východnej skupine), **št**, **žd** (v bulharčine a staroslovienčine), **ć**, **dź** (v srbčine a chorvátčine), **č**, **j** (v slovinčine), **k'** [ć], **g'** [dź] (v macedónčine), napr.: **psl.** ***sadjá**, ***medjá**, ***prędjá**, ***světjá**, ***noktъ** (lit. naktis), **slov.** sadza, medza, priadza, svieca, noc, **poľ.** sadza, miedza, przędza, świeca, noc, **čes.** saze, meze, příze, svíce, noc, **dluž.** pl. case // saze, mjaza, pšeza, swěca, **hluž.** sazy, mjeza, přaza, swěca; **rus.** сáжа, межá, прýжа, свечá, (водítъ) вожý, (садítъ) сажý, ночь, **biel.** сáжа, мяжа, 1. os. sg. ваджý, саджý, свячá, ночь, **ukr.** сáжа, межá, свíча, 1. os. sg. воджý, саджý, ніч, **rusín.** саджá, саджóвый, меджа, прýджа, свíча, (водíти) вóджу, (садíти) сáджу, ніч.

- Ako vidno, vo **východoslovanskej skupine** sú tri podskupiny jazykov podľa striednic za psl. skupinu ***dj**. Do prvej skupiny patrí ruština, v ktorej sa vykonala zmena ***dj** > **dž** > **ž**, preto je jednotná striednica v tvaroch podstatných mien i pri časovaní slovies (межá, сáжа, водítъ, вожý). Do druhej skupiny patrí bieloruština a ukrajinčina, v ktorých sa vyskytuje striednica **ž** (< **dž** < ***dj**) v nealternačných pozíciách (ukr. межá, сáжа, biel. мяжа, сáжа),

171 Podrobnejšie R. Krajčovič, *Slovenčina a slovanské jazyky*, 1974, s. 67-69.

kým v alternačných pozíciách pri časovaní slovies sa vyskytuje pôvodná striednica **dž** (< ***dj**) (ukr. 1. os. sg. воджý, саджý, biel. ваджý, саджý). Do tretej skupiny patrí **rusínčina**, v ktorej sa uskutočnila iba prvá časť zmeny skupiny ***dj** > **dž**, o čom svedčia výsledky v alternačných i nealternačných pozíciách (мѣджа, сáджа, 1. os. sg. вóджу, сáджу). Je to veľmi dôležitý diferenčný znak, ktorý svedčí o tom, že rusínske nárečia, na základe ktorých bola kofikovaná spisovná rusínčina, patria k okrajovým východoslovanským dialektom s viacerými starobylými javmi. A vývin skupiny ***dj** > **dž** patrí k nim.¹⁷²

- V južnoslovanských jazykoch bol vývin skupín ***tj**, ***ktj**, ***dj** diferencovaný. V starosloviencine a bulharčine sa za pôv. skupiny vyskytujú striednice **št**, **žd**, napr. *světja > свѣѣа, *nokt > нощь, *medja > межда, *nođja > нжджа, **bulh.** свешит (свештá), *ношт*, *междá*, *сажда*, v macedónčine sú to striednice **k'**, **g'** (*свека*, *нок*, *межа*, *прежа*), **ć**, **đ** [**dž**] v srbčine/chorvátčine (*svijěča*, *nôć*, *měđa*, *prěđa*), **č**, **j** v slovinčine (*svěča*, *nôč*, *měja*, *sája*, *prěja*).

9. Z konca praslovanskej jednoty je aj vývin izoglosy **je-//o-** na začiatku slova, ktorá sa vykonala približne v tom istom období ako zmeny **trot//torot**, resp. **sedmь//semь** (R. Krajčovič, 1974, s. 85).¹⁷³ To znamená, že východná skupina slovanských jazykov sa vyčleňuje ako osobitný makroareál so začiatočným **o-** (**оленъ proti jeleň**) a že spolu s predchádzajúcimi dvoma izoglosami **torot**, **semь** má rovnaký priestorový priebeh, napr.: ***borda** > **rus.** борода, **rusín.** бóрода, ***sedmь** > **rus.** семь, **rusín.** сѣм ~ **poľ.** broda, siedem, **slov.** brada, se-

172 Proces depalatalizácie sykaviek /š, ž, č/ v rusínskych nárečiach, na ktorý poukazuje K. Kaporová, je diferencovaný. Do tejto skupiny javov patrí napríklad stvrdnutie pôvodného mäkkého /č'/ v nárečí lokalít Kamienka a Stráňany, okr. Stará Lubovňa, ktoré patrí do západnej časti rusínskeho jazykového areálu, napr.: **мочы**, **пачыты ш'а**, **сночы**, **кочык**. (КОПОРОВА, Кветослава: Орфоэпічна характеристика русиньского языка на границі выходославянських і западославянських лінгво-культурных контактів (3 основных принципів русинской выслownости). Dizertačná práca. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Filozofická fakulta 2012, s. 19 a nasl. 2012, s. 35. Podľa J. Vaňka je miera depalatalizácie /š, ž/ v rusínčine vyššia než v ukrajinčine (2000, s. 43-44).

173 **Izoglosa** označuje čiaru na jazykovej mape, ktorou sa ohraničuje rozšírenie istého jazykového javu.

dem. Predpokladá sa, že ide o starý iozoglosný jav, ktorý možno predstavuje zvyšky indoeurópskeho striedania **o-/e-**. Porov. **psl.** *elenь, *esenь, *ezero (**lit.** *ėžeras*, **lot.** *ezers*), едѣнь > **rus.** олѣнь, ѳсень, ѳзеро, одѣн, **biel.** алѣнь, вѳсень, вѳзера (nár.), адзѣн, **ukr.** ѳлень, ѳсѣнь, ѳзеро, одѣн, **rusín.** ѳлѣнь, ѳсѣнь, ѳзеро, [едѣн (еднá, еднѳ, еднѣ)] rovnako ako v slovenčine *jeden, jedna, jedno, jedni, jedny*, alebo v poľštine *jeden, jedna, jedno, jedni, jedny*].

V západnej a južnej skupine sa vyskytuje počiatočné **e-**, napr.: **slov.** jeleň, jeseň, jazero, jeden, **čes.** jelen, jeseň, jezero (kniž.), jeden, **dľuž.** jeleń, jazor, jaden, **hľuž.** jeleń, jęzor, jedyn, **srb./chor.** jęlen, jęsen, jęzero, jędan, **slovín.** jęlen, jęsen, jęzero, еден, **bulh.** елѣн, есен, езеро, едѣн, **mac.** елен, есен, езеро, еден. Usudzujúc podľa litovského slova *ėžeras* a lotyšského *ezers* môžeme konštatovať, že staršie je počiatočné **e-**, ktoré neskôr podľahlo zmene na **o-** vo východnej časti slovanských jazykov. Podľa niektorých etymológov sa **e-/o-** nedá vysvetliť. (Porov. V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, 1970, s. 221-222.).

10. Medzi posledné zmeny, ktoré sú z konca praslovanskej jednoty a zo začiatku samostatného vývinu slovanských jazykov, patrí zánik a vokalizácia jerov, denazalizácia (zánik nosoviek) a kontrakcia (stiahnutie). O týchto zmenách v širšom slovanskom i metodologickom kontexte sme hovorili v predchádzajúcich troch podkapitolách: 2.4.2. (Zánik a vokalizácia jerov), 2.4.3. (Denazalizácia) a 2.4.4. (Kontrakcia), preto im nevenujeme pozornosť v tejto podkapitole.

V slovenskej jazykovede sa vychádza z predpokladu, že interný vývin starej slovenčiny prebiehal v 10.–15. stor. Od 16. stor. sa predpokladá formovanie kultúrnych útvarov: kultúrnej západnej slovenčiny, kultúrnej strednej slovenčiny a napokon kultúrnej východnej slovenčiny. V druhej polovici 18. stor. sa základom prvej kodifikácie spisovnej slovenčiny stala kultúrna západná slovenčina (A. Bernolák) a v roku 1843 bola kodifikovaná spisovná slovenčina na základe kultúrnej strednej slovenčiny (Ľ. Štúr, J. M. Hurban a M. M. Hodža).

Pri štúdiu najstarších dejín východoslovanských jazykov sa vychádza z predpokladu, že z praslovanského jazyka (8.-10. stor.) sa vyčlenil **pravýchodoslovanský jazyk (древнерусский язык)** – prazáklad všetkých východoslovanských jazykov, ktorý trval do 14. stor. Od 14. stor., čiže od rozpadu Kyjevskej Rusi sa hovorí o formovaní národných jazykov: ruského, bieloruského a ukrajinského. Začiatky dejín rusínčiny siahajú do 18. stor., keď sa formuje karpatská redakcia cirkevnej slovančiny, v ktorej sa odrážajú vplyvy živého rusínskeho jazyka, ako je napríklad zmena **g > h**, **ě > i**, depalatalizácia mäkkých konsonantov v pozícii pred fonémou /e/, **št > šč** a pod. Cirkevná slovančina od 12. stor. až do obdobia národného obrodovania plnila v celej oblasti východných Slovanov funkciu spisovného i liturgického jazyka, napokon všetky spisovné východoslovanské jazyky boli kodifikované na základe kultúrnych útvarov formujúcich sa z nárečového základu: ruština (v prvej polovici 19. stor., tvorcom novodobej spisovnej ruštiny je najväčší ruský básnik A. S. Puškin), ukrajinčina (v druhej polovici 19. stor., tvorcom novodobej spisovnej ukrajinčiny je T. H. Ševčenko), bieloruština (začiatkom 20. stor., tvorcom novej spisovnej bieloruštiny je poeta J. Kupala), rusínčina koncom 20. stor. (1995) po spoločensko-politických zmenách v roku 1989, keď vznikli vhodné politické podmienky na formovanie rusínskej národnosti i spisovnej rusínčiny.

* * * * *

1. V ďalšej časti uvedieme javy, ktoré patria do **obdobia samostatného vývinu slovanských jazykov**, t.j. približne z **12.-15. stor.** Patrí k nim fonéma **ě**, ktorá sa pravidelne vyskytovala v staroslovienčine a ktorá sa v cyrilike označuje literou **ѣ** (jať), napr. **въ коупѣ, и видѣти ꙗ, разгнѣвавъ сѧ, мѣсто, вѣднѣнѧ, слѣпнѣнѧ**. Predpokladá sa, že v staroslovienčine solúnskeho, t. j. predveľkomoravského typu sa fonéma **ѣ** (jať) vyslovovala ako široké [ä]. Táto tzv. široká výslovnosť sa dodnes zachovala v macedónskych nárečiach pri Solúne. Fonéma **ě** vznikla v praslovančine v rámci zákona o prechode kvantity v novú kvalitu, keď sa hlásky pôvodne diferencované kvantitou (dĺžkou) zmenili na kvalitatívne nové hlásky: **ě > e**, stsl. **є**, **ē > ě**,

stsl. **ѣ**, ktoré z cyriliky poznáme pod názvom **jať**. Fonéma **ě** (**jať**) má dvojaký pôvod: (1) striednica za psl. dlhé **ē** > **ě**, (2) striednica za pôvodný psl. diftong, ktorý v rámci zákona otvorených slabík podľahol monoftongizácii: **oj** > **ě**.

1.1. Vývin striednic za psl. **ě** je v slovanských jazykoch diferencovaný, ale v zásade sa predpokladajú dva typy striednic: (1) **široká realizácia**, t. j. **'a**, napr. v poľštine, vymretej polabčine, bulharčine, (2) **úzka realizácia** t. j. **e, é**, ktoré v dôsledku diftongizácie a monoftongizácie (v češtine alebo slovenčine), dispalatalizácie (v poľštine alebo polabčine) podliehalo ďalším zmenám, resp. sa zachovalo ako tzv. zúžené **ě** [ɛ] (v hornej a dolnej lužickej srbčine), napr.: **psl.** *pěsъкъ, lěto, sěno, něтъ(ъ) > **slov.** piesok, leto, seno, nemý, **čes.** písek, léto, seno, němý, **dluž.** pěsk, seno, lěto, němy, **hluž.** pěsk, syno, lěto, němy, **polab.** p'osāk, lotü, **pol.** piasek, siano, lato, niemy; **srb./chor.** rijěsak, pēsak, ljěto, sĭjeno, sĕno, nĭjem, **slovin.** pések, léto, senō, nēm; **mac.** песок, сено, лето, нем, **bulh.** пясъкъ, сенó, лятó, ням, **rus.** песóк, пѣсня, сѣно, лѣто, немóй, **biel.** пясóк, лѣта, сѣно, нямь, **ukr.** пісóк, сіно, літо, німий, **rusín.** пісóк, пісня, пісенька, літо, сіно, німый.

1.2. **Fonéma ě** (**jať**) zanikla v období samostatného vývinu slovanských jazykov, t. j. v 12. – 13. stor. (v slovenčine a češtine), doklady na zmenu **ě** sa v staroruských pamiatkach vyskytujú od 12. stor. V **ukrajinčine** je za **ѣ** striednica **и**, ktorá zmäkčuje predchádzajúcu spoluhlásku a ktorá sa stala predným protikladom fonémy /и/ po splynutí /и/ s /ы/: **ѣ** > **і** : **и** < **ы, и**, napr. *choditi, *robiti, *ryba, *my, *vy > **ходи́ти, робі́ти, риба, ми, ви** [cho'dyty, ro'byty, ryba, my, vy]. Táto výslovnosť je charakteristická aj pre ukrajinskú a karpatskú redakciu cirkevnej slovančiny,¹⁷⁴ napr.: **РАЗИѢВАСА ДОМЪ ВЛАДЫКА**

174 Podľa ukrajinského slavistu V. Nimčuka za začiatok formovania cirkevnej slovančiny východoslovanskej redakcie treba pokladať vydanie gramatiky Meletija Smotryckého **Грамматики Славѣнскихъ Правильное Свѣдѣніе** (1619), v ktorej autor oddelil cirkevnú slovančinu od živých východoslovanských jazykov. Ukrajinská redakcia cirkevnej slovančiny sa v dôsledku rôznych

[raz'hnivavsja 'domu vla'dyka], и̇ ни́щыѡ и̇ бѣ́дныѡ и̇ слѣ́пыѡ и̇ хрѡ́мыѡ введе̇ сѣ́мѡ [ĭ 'nyščyja ĭ 'bidnyja ĭ sli'pyja ĭ chro'myja vve'dy simo].

1.3. Postavenie novovzniknutého **i** < **ѣ** v ukrajínčine bolo posilnené ďalšou zmenou, v dôsledku ktorej sa pôvodné /e/ a /o/ v nových zatvorených slabikách predĺžilo a neskôr podľahlo zmene na /i/: **ē, ō** > **i**. Bolo to podmienené tým, že po zániku a vokalizácii jerov, ktorý bol popretím zákona otvorených slabík, opäť vznikali v slovanských jazykoch zatvorené slabiky, a vokály v týchto nových zatvorených slabikách mali funkciu dlhých vokálov: **ē, ō** > **i**. Keď zhrnieme priebeh týchto dvoch zmien, môžeme konštatovať, že v ukrajínčine má predný a vysoký vokál /i/ (v ukrajinskej azbuke označovaný literou **і**) dvojaký pôvod: (1) **ѣ** > **i**; **ē, ō** > **i**, napr.: *měšъкъ > **мішок**, *věra > **віра**, pěšna > **пісня**, *město > **місто**, *volъ > **віл** (gen. sg. *вола*), *konjъ > **кінь** (gen. sg. *коня*), *rokъ > **рік** (gen. sg. *рока*), *stolъ > **стіл** (gen. sg. *стола*), *šestъ > **шість** (*шестий*, radová číslovka), *kamenъ > **камінь** (gen. sg. *каменя*).

1.4. Tieto zmeny a vznik nového /i/ spôsobili v starej ukrajínčine prestavbu v artikulačnom rade vysokých vokálov predného a zadného radu: /и/, /ы/, ktorá viedla k splynutiu oboch týchto hlások do jedného, tzv. predného a vysoko-stredného vokálu: **и, ы** > **и**. Z uvedeného vyplýva, že v ukrajínčine sú hlásky /и/ – /и/ osobitnými fonémami, ale nejde tu o priame pokračovanie vývinu pôv. *i, *y, čo treba mať na pamäti pri rekonštrukcii pôvodného praslovanského stavu, napr: stsl. **ЖИТИ**, slov. žiť, rus. жить, ukr. жити, stsl. **ЖЕНЯ**, slov. žena, rus. женщина, ukr. жінка. Tieto zmeny ovplyvnili aj ortoepiu spi-

nariadení pravoslávnej cirkvi od 18. stor. prestala používať a zachovali si ju gréckokatolíci. Tento variant (typ) cirkevnej slovančiny sa nazýva karpatskou subredakciou ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny (V. Nimčuk, M. Štec) alebo karpatskou redakciou cirkevnej slovančiny (P. Žeňuch, J. Dudášová-Kriššáková). O dejinách cirkevnoslovanského jazyka pozri podrobnejšie vysokoškolskú učebnicu **Cikevná slovančina** od slovenského slavistu a ukrajinistu M. Šteca (Prešov 2005, s. 39-56).

sovnej ukrajínčiny, pretože v pozícii pred psl. ***i**, ktoré podľahlo zmene **и, ъ** > **и**, sa spoluhlásky vyslovujú tvrdo. Rovnako depalatalizácia mäkkých konsonantov nastala v ukrajínčine aj v pozícii pred vokálom predného radu **e** < ***e, ъ**, napr.. *choditi > **ХОДИТИ**, *nesti > **НЕСТИ**, *nositi > **НОСИТИ**, *копъ²сь¹ > **КІНЕЦЬ** (gen. sg. *кіниця*), *вѣнь²сь¹ > **ВІНЕЦЬ** (gen. sg. *віниця*)

2. **Aký je stav v rusínčine?** Ako sme uviedli, spisovná rusínčina a rusínske nárečia sa zaraďujú medzi východnú skupinu slovanských jazykov a rozprestierajú sa na juhozápadnom okraji tohto východného makroareálu. Spisovná rusínčina a spisovná ukrajínčina patria k blízko príbuzným slovanským jazykom, preto väčšina starobylých črt sa vyskytuje v obidvoch uvedených jazykoch. Sú však aj prípady, keď vývin prebiehal odlišným smerom v ukrajínčine, kým v rusínčine sa zachoval starší vývinový stav, keďže rusínske nárečia sú okrajové dialekty patriace do východoslovanského makroareálu, v ktorých sa zachovali mnohé archaizmy. K takýmto spoločným javom patrí napríklad zmena **ě, њ, ē** > **i**, ktorá sa uskutočnila ako v ukrajínčine, tak aj v spisovnej rusínčine a rusínskych nárečiach. Druhá zmena, ktorá súvisí s touto izoglosou, čiže splynutie **/и/** a **/ѡ/** > **и**, má odlišný priebeh. V ukrajínčine zmena **/и/, /ѡ/** > **и** bola dôsledná a zasiahla tieto vokály vo všetkých pozíciách, kým v rusínčine ako v archaickom jazyku sa zachovalo pôvodné praslovanské **/ѡ/** ako osobitná fonéma, ktoré nepodľahlo zmene **/и/, /ѡ/** > **и**. Fonéma **/ѡ/** sa pokladá za dôležitú dištingtívnu črtu rusínskych nárečí na Slovensku ako aj v celom karpatskom areáli. (J. Vaňko, 2000, s. 42-44).¹⁷⁵ Svedčí o tom **vokálny systém spisovnej rusínčiny**, ktorý je päťradový a štvorstupňový a ktorý pozostáva zo siedmich vokálov: **/i/** vysoký a predný, **/и/** stredo-vysoký a predo-stredný, **/ѡ/** stredo-vysoký a stredo-zadný, **/y/** vysoký a zadný, **/e/** predný a (pro)stredný, **/o/** (pro)stredný a zadný, **/a/** nízky a stredný (centrálny). Vokálny systém spisovnej ukrajín-

175 VAŇKO, Juraj: *The Language of Slovakia's Rusyns*. New York: East European Monographs. Distributed by Columbia University Press 2000.

činy je dvojradový (predné /i, **и**, e/ a zadné /o, y, a/) a štvorstupňový (vysoké /i, y/, vysoko-stredné /**и**/, stredné /e, o/, nízke /a/).¹⁷⁶

2.1. V obidvoch jazykoch je fonéma /**и**/ vokálom predného radu a vysokého stupňa, ktorý je na prechode k (pro)strednému stupňu vokálov z hľadiska vertikálneho posunu jazyka v ústnej dutine. V spisovnej rusínčine sa vokál /**и**/ líši od pôvodného psl. *i tým, že nastal posun v mieste artikulácie /**и**/ smerom k /e/, čiže z pásma vokálov vysokého stupňa /**и**/ prechádza do pásma (pro)stredného stupňa. Táto zmena v mieste artikulácie v rusínčine bola podmienená zmenou ě, ō, ē > i. Fonéma /i/ v rusínčine i ukrajinčine je predný a vysoký vokál, vokál /**и**/ v ukrajinčine je predná a vysoko-stredná hláska, kým v rusínčine sa hodnotí ako predo-stredný a stredo-vysoký. Rozdiel medzi ukrajinčinou a rusínčinou by sme mohli charakterizovať tak, že v **ukrajinčine** fonéma **и** (ako striednica za psl. **и, и**) patrí k centrálnym fonémam s pomerne vysokou funkčnou záťažou a vysokou frekvenciou. Kým v rusínčine je výskyt **и** (ako striednice za psl. *i) obmedzený, lebo sa nevzťahuje na pozície, v ktorých sa /**и**/ zachovalo. Inými slovami povedané, fonéma /**и**/ má v rusínčine nižšiu funkčnú záťaž ako v ukrajinčine a odlišné frekvenčné i distribučné ukazovatele.

3. Podľa údajov V. Lattu (1991, mapa č. 1) sa v **rusínskych nárečiach na severovýchodnom Slovensku** vyskytuje celkove **sedem typov vokalického podsystému**, pričom vo väčšine nárečí sa zachovalo staré psl. **и**. Výnimku tvoria nárečia rusínskych enkláv na Spiši a Gemeri a nárečia obcí v Sabinovskom okrese, ktorý je totožný s vokalickým podsystémom susedných slovenských nárečí. Sedemčlenný systém /i, **и, и, у, e, o, a**/ sa vyskytuje na rozsiahlom areáli, ktorý predstavuje

176 Podrobnejšie DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska*. Acta Universitatis Prešovensis. Prešov: vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2014, s. 103–128.

Autori vysokoškolskej učebnice ukrajinčiny pokladajú fonémy /i/ a /**и**/ za predné a vysoké hlásky, pričom /**и**/ v neprízvučných pozíciách prechádza do (pro)stredného pásma. Porov. ПОНОМАРІВ, Олександр Данилович et al: *Сучасна українська мова*. Київ: „Либідь“ 2005, s. 14-15.

centrálnu časť rusínskej oblasti, počínajúc na západe obcami Stebník (198), Vyšný Tvarožec (200), Nižný Tvarožec (201) z okresu Bardejov až po poriečie Cirochy na východe. Do tohto centrálneho areálu spadajú tie východorusínske obce, nárečie ktorých sa stalo základom spisovnej rusínčiny (obce ležia v poriečí vodných tokov Výravka, Udava a Cirocha). Pre spišské a šarišské rusínske nárečia podobne ako aj pre rusínske nárečia na východ od rieky Cirocha je charakteristický šesťčlenný systém /i (и), ы, у, е, о, а/. V spisovnej rusínčine je kodifikovaný sedemčlenný subsystém.

3.1. V spisovnej rusínčine podobne ako v spisovnej ukrajinčine sa mäkké spoluhlásky vyslovujú iba v pozícii pred vokálom **i** (striednicou za pôv. **ě, ō, ē**), napr.: **дівка, дівча, дідо, дітя, неділя**. V pozícii pred pôvodným psl. ***i**, ktoré podľahlo zmene v mieste artikulácie z predného pásma do pásma prostredných vokálov, t. j. pred predostredným vokálom **и** sa spoluhlásky vyslovujú tvrdo (rovnako ako v ukrajinčine). Podobne depalatalizácia pôvodne mäkkých spoluhlások nastáva v spisovnej rusínčine aj v pozícii pred vokálom **e** (< ***e, ъ**), napr.: ***дѣ³нѣ²сѣ¹** > **днесь**, ***дѣ²нѣ¹** > **день**, ***копѣ²сѣ¹** > **конець** (gen. sg. кінца), ***nedělja** > **неділя**, ***nesti** > **нести**, ***ležati** > **лежати**.

3.2. V tomto kontexte je dôležité uviesť, v ktorých pozíciách sa v rusínčine zachovalo pôvodné psl. **ы**, napr.: *кыніти, хвіжа, гынути, ты, мы, тыждень, колыска, блыха, газдыня, нїні, пыск, рыба, сын, язык, настырь, дим, nom. pl. дома*. Keď porovnáme uvedené slová vyskytujúce sa v spisovnej rusínčine so slovenskými výrazmi, ľahko môžeme určiť, v ktorých prípadoch ide o pravidelný vývin psl. ***ы** v rusínčine. V slovenčine sa zachoval pravopisný rozdiel medzi **i** - **y** (*kypieť, chyža, hynúť, ty, my, týždeň, ryba, syn, jazyk, domy*) a v niektorých prípadoch ide o osobitný vývin, ktorý je výsledkom zmien v rusínskych nárečiach (slov. *kolíska, kolísať*, rusín. *колыска, колысати*, ukr. *колысати*//*-хати*, rus. *колыхать*, poľ. *kołysać*//*kołysac*; psl. ***блѣха** (lit. *blusà*), slov. *blecha*, čes. *blecha*, poľ. *pchła*, hluž., dluž. *pcha*, rus., ukr. *блoхá*; slov. *gazdiná*, rusín. *газдыня*,

*рѣсъкъ > slov. **piesok**, čes. **πίsek**, pol. **piasek**, rus. **песок**, ukr. **пісок**, rusín. **пісók**; *pastyrъ > čes. **pastýř**, slov. **pastier**, pol. **pasterz**, rusín. **пастырь** (slovo cirkevnoslovanského pôvodu, porov. stsl. **ПАСТЫРЬ**, **ПАСТОУХЪ**, csl. **ПÁСТЫРЬ**), rus. **пастýх**, **душпастырь** (slovo cirkevnoslovanského pôvodu); psl. stsl. *nyně, **НЪИНЪ**, stč. **nynie**, čes. **пуні**, rus. **нѣне**, rusín. **нѣні** (je cirkevnoslovanského pôvodu).¹⁷⁷

4. Zmena **w** > **v** patrí tiež k zmenám z obdobia samostatného vývinu slovanských jazykov. V praslovančine sa vyskytovalo bilabiálne **w** [w], ktoré sa v časti slovanských jazykov zachovalo, kým v inej časti podľahlo zmene na pernozubné **w** > **v**. Uvedená zmena sa uskutočnila v nerovnakom čase v rôznych slovanských jazykoch. Napríklad v strednej slovenčine (a v spisovnej slovenčine) sa ešte v čase vzniku a priebehu znelostnej neutralizácie vyskytovalo bilabiálne **w**, ale v konsonantickom podsystéme ešte nebolo neznelé **f**. Podľa E. Paulinyho (1963, s. 209-221) svedčí o tom stav v strednej slovenčine, kde sa v pozícii na konci slabiky a na konci slova zachovalo pôvodné bilabiálne **w**, kým v pozícii na začiatku slova obojperné **w** podľahlo zmene na pernozubné **v**, ktoré v polohe pred neznelou spoluhláskou podlieha znelostnej neutralizácii, napr.: **dievka** [dĕvka], **stav** [stav], **kavka** [kavka], **v potoku** [v_potoku], **v kostole** [v_kostole].

4.1. Areál výskytu pôvodného bilabiálneho **w** je pomerne rozsiahly, lebo zaberá strednú slovenčinu (a spisovnú slovenčinu), východnú časť východoslovenských nárečí (zemplínske, užské, sotácke dialekty), rusínske nárečia (východnú časť) a spisovnú rusínčinu, ukrajinčinu, ukrajinské nárečia a bieloruštinu. Z južnoslovanských jazykov sa bilabiálne **w** [w] > **u** vyskytuje v srbčine/chorvátčine, slovinčine, macedónčine a zo západoslovanských jazykov sa zachovalo v hornej lužickej srbčine, dolnej lužickej srbčine a v kašubčine.

177 Problematike vymedzenia miesta fonémy /w/ vo vokalikckom podsystéme spisovnej rusínčiny a rusínskych nárečí v porovnaní s ukrajinčinou a slovenčinou, resp. susednými východoslovenskými nárečiami sa venuje vo svojej dizertačnej práci K. Koporová, ktorá tiež pokladá túto fonému za výraznú osobitosť rusínčiny. (Porov. K. Koporová, 2012, s. 19 a nasl.).

Preto v spisovnej rusínčine a vo všetkých uvedených jazykoch patrí bilabiálne **w** [u] **k sonóram**, čiže má status nepárneho zvučného konsonantu, ktorý netvorí s neznelým **f** znelostný pár. (V spisovnej rusínčine je spoluhláska /f/ nepárovou neznelou spoluhláskou a má status osobitnej fonémy, porov. Русиньска лексіка).¹⁷⁸ V ostatných slovanských jazykoch (v západoslovenských nárečiach a v západnej časti východoslovenských nárečí, v češtine, poľštine, ruštine, bulharčine) sa uskutočnila zmena bilabiálneho **w** na pernozubné **v**, ktoré v neutralizačných pozíciách podlieha zmene na neznelé **f**: **w** > **v/f**. V uvedených jazykoch a dialektoch tvorí pernozubné **v** so svojím neznelým protikladom znelostný pár **v** – **f**, napr.: čes. stovka [stofka], dívka [di:fka], v Praze [f_praze].

5. V spisovnej rusínčine, ukrajinčine, bieloruštine a zo západoslovenských jazykov v slovenčine, češtine a hornej lužickej srbčine sa uskutočnila zmena **g** > **h**. Predpokladá sa, že zmena sa vykonala v období medzi 12. – 13. stor. Najdôslednejšie zmena **g** > **h** prebehla v češtine a ukrajinčine, kým napríklad v slovenčine a rusínčine sa vyskytuje pomerne bohatá vrstva slov, v ktorých sa zachovala pôvodná hláska /g/. Sú to najčastejšie slová rumunského pôvodu, tzv. karpaticizmy, lebo slovenské nárečia v severných regiónoch ako aj rusínske dialekty ležia v karpatskom jazykovom areáli, v ktorom sa vyskytuje pomerne bohatá vrstva slov z oblasti pastierstva, ovčiarstva, chovu dobytky aj oviec a spracovania mliečnych výrobkov, napr.: **bača**, **бáча** „hlavný pastier na salaši“ (rum. *baciu*), **kl'ag**, **кляг** „tel'ací žalúdok na zosyrovanie mlieka“ (rum. *cliag*), **putera**, ukr. **путера** „veľká drevená nádoba na zlievanie nadojeného mlieka“ (rum. *brute*), **bryndza**, **брындза** (rum. *brinză*), **urda**, **ýрда** „hruda ovčieho syra“ (rum. *urdă*), **strunga**, ukr. **струнка** „ohrada pri salaši na ovce“ (rum. *strunga*), **žinčica**, **жентіця**, **жынтіця** „srvátka z ovčieho mlieka“ (rum. *jintița*), **grúň** (zeml. nár. *hrun*, *hrunok*), **грун**, **грун**,

178 Podrobnejšie DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska, c. d., podkapitoly 3.1., 3.2., 3.4., 4.2., 4.3., 4.4. 5.1., 5.2., 5.4., 5.5. ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна – КОПОРОВА, Кветослава: Русиньска лексіка. (Правописный і граматичный словник). Пряшів: Русин і Народны новинки 2007. 348 стор.

грунок „horské úbočie vhodné na pasenie oviec“ (rum. *gruiu*), **гелета**, **гелѣтка** „drevená nádoba na dojenie“ (rum. *găleată*).¹⁷⁹

5.1. Mnohé karpatizmy sú slovanského pôvodu a do nárečí v karpatском areáli sa rozšírili prostredníctvom maďarčiny. Totiž starí Maďari prevzali od Slovanov mnohé slová, ktoré sa petrifikovali v maďarčine a odtiaľ sa sekundárne rozšírili do slovanských nárečí v karpatском areáli. Patrí k nim aj lexéma **gazda**, **гáзда** < stsl. gos-(po)da, ktoré sa po redukcii slabiky a po uplatnení zákona o vokálnej harmónii v starej maďarčine zmenilo na *gozda > *gazda*. V mnohých etymologických slovníkoch staršieho vydania sa táto lexéma neprávom pokladá za hungarizmus. Podobne lexéma **gerenda** (**hrada**), **герѣнда** (**грѣда**, **гряда**) je slovanského pôvodu *gręda, ktoré sa cez maďarský jazykový filter rozšírila do časti slovenských, ukrajinských alebo rusínskych nárečí namiesto očakávaného **hrada**, **грѣда**. Na základe takýchto prevzatí, ako je výraz **gerenda**, môžeme konštatovať, že starí Maďari prevzali lexému ešte pred denazalizáciou, čiže pred zánikom nosoviek. Do tejto skupiny slov patrí aj lexéma **piatok** z pôv. *рѣтъкъ (v rusínčine **пѣтница**, rus. **пѣтница** je z cirkevnoslovanského **пѣтница**), ktorá sa rozšírila do maďarčiny v podobe **péntek**, čiže v čase pred denazalizáciou, ale po zániku a vokalizácii jerov.¹⁸⁰

5.2. Mnohé slová, v ktorých sa vyskytuje konsonant /g/ sú nemeckého, poľského, latinského, talianskeho, resp. tureckého pôvodu. Napríklad lexéma **švagor**, **швагор**, **шóвгop** je prevzatie z nemčiny *Schwager*, do niektorých rusínskych alebo východoslovenských nárečí sa rozšírilo cez maďarský jazykový filter (maď. *šogor*). Podobne

179 Podrobnejšie R. Krajčovič, *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*, 1988, s. 168-174.

180 V cirkevnej slovančine ruskej redakcie sa popri lexéme **пѣтница** vyskytuje aj druhý výraz **пѣтôкъ**. V staroslovenčine sa používa lexéma **пѣтъкъ**: **ВЕЛИКЪИ Пѣтъкъ**, **СВАТЪИ Пѣтъкъ** (rus. *Страстная пѣтница*, *Veľký piatok*)

Porov. ŠTEC, Mikuláš et al.: *Cirkevnoslovensko-slovenský slovník*. (Stručná gramatika cirkevnej slovančiny). Diel II. Prešov Pravoslávny kňazský seminár 2012, s. 71.

Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. 2-е издание, стереотипное. Москва: Издательство „Русский язык“ 1999, s. 561-562.

lexémy **galoša**, **галoшня** sú nemeckého pôvodu *Galosche* (z franc. *galoche*). Lexéma **gombík**, **gombička**, **го́мбичка** pochádza z maďarského **gomb**.

2.6.1. Deklinačný systém substantív v spisovnej rusínčine v širšom slovanskom kontexte

K archaickým javom v **morfológickom systéme spisovnej rusínčiny** patrí deklinačný systém substantív, opierajúci sa o pôvodný kmeňový princíp, ktorý poznáme zo staroslovienčiny. Domnievame sa, že pri začleňovaní podstatných mien do deklinácií sa vo východoslovanských jazykoch vychádza z kritérií, ktoré sa uplatňovali v cirkevnej slovančine: (1) kategória rodu, (2) pádová koncovka v nominatívne singuláru a (3) zakončenie tvarotvorného základu podstatného mena (tzv. tvrdé a mäkké vzory). Podľa M. Šteca sa skloňovacia sústava, ktorá sa uplatňuje vo východoslovanských jazykoch, vyformovala v 19. stor.¹⁸¹ Autor sa domnieva, že nejde o priame pokračovanie pôvodného kmeňového princípu známeho zo staroslovienčiny, podľa ktorého sa podstatné mená primárne zaraďujú do jednotlivých deklinácií na základe kmeňotvornej prípony a podľa ktorého rodový princíp bol sekundárnym kritériom.

V spisovnej rusínčine podobne ako v ukrajinčine alebo ruštine sa podstatné mená členia do štyroch deklinácií na základe troch kritérií: kategórie rodu, gramatickej morfémy v nominatívne singuláru a zakončenia tvarotvornej bázy na tvrdý alebo mäkký konsonant. Na základe týchto kritérií sa v jednej deklinácii ocitajú podstatné mená dvoch alebo aj troch rodov, čo svedčí o tom, že prestavba deklinačného systému vo východoslovanských jazykoch nebola dôsledná, lebo kategória rodu nie je primárnym kritériom, ale len jedným z viacerých kritérií. Medzi kritériami členenia podstatných mien na dekli-

181 ŠTEC, M.: *Cirkevná slovančina*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávna bohoslovecká fakulta 2005, s. 151 -176.

nácie sa neuvádza kategória životnosti ako dôležité kritérium, ktorá sa vyformovala ako osobitná gramatická kategória až v období vzniku samostatných slovanských jazykov. Podobne ani v staroslovenčine, ani v cirkevnej slovančine sa nerozlišovala kategória životnosti, hoci v niektorých cirkevnoslovanských textoch už badáme analogické vyrovnávanie akuzatívu podľa genitívu podstatných mien mužského rodu o-kmeňových, napr.: stsl. nom. sg. **РАВЪ**, gen. sg. **РАВА**, dat. sg. **РАВОУ**, akuz. sg. **РАВЪ** (v niektorých prípadoch **РАВА**), vok. sg. **РАВЕ**, lok. sg. **РАВѢ**, inštr. sg. **РАВОМЪ**; csl. **пророкъ**, gen. sg. **пророка**, dat. sg. **пророкъ**, akuz. sg. **пророка**, vok. sg. **пророче**, lok. sg. **пророцѣ**, inštr. sg. **пророкомъ**, nom. pl. **пророцы**, gen. pl. **пророкъ//-въ**, dat. pl. **пророкъмъ**, akuz. pl. **пророки**, vok. pl. **пророцы**, lok. pl. **пророцѣхъ**, inštr. pl. **пророки**.¹⁸²

Iná situácia je v **západoslovanských jazykoch**, kde sa systém skloňovania podstatných mien zakladá na rozdieloch v gramatickom rode. Preto sa podstatné mená v týchto jazykoch členia na **maskulína**, **feminína** a **neutrá**, pričom podstatné mená mužského rodu sa vnútorne členia na **životné** a **neživotné** a z podskupiny životných sa vyčlenuje **množina podstatných mien osobných**. Gramatickú kategóriu rodu pregnantne charakterizoval J. Sabol slovami: „Gramatický rod mien je kategória, ktorou sa manifestujú slovnodruhovú zväzky medzi substantívami a slovami adjektívnej formy (adjektívami); je to teda typ zhody substantív s adjektívami (F. Miko): **ten, náš, prvý, dobrý, volaný priateľ; tá, naša, prvá, dobrá, chválená učiteľka; to, naše, prvé, dobré, vytvorené dielo.**“¹⁸³

• V spisovnej rusínčine do **prvého skloňovania** patria podstatné mená ženského, mužského a spoločného rodu s príponou **-a** (**'a**), napr.: *женá, шкóла, дьíня, зéмля, партíя, стáроста, сýдця, сýрота*. Pri

182 KURZ, J.: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 46-72.

M. Štec, c. d., 2005, s. 151-175.

183 ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 174.

podstatných menách mužského rodu životných *стáроста, сýдця* sa v rusínčine kategória životnosti prejavuje v pádových synkretizmoch, resp. pádových dvojiciach: dat. – lok. sg. *стáростови – стáростови, сýдцѣви – сýдцѣви*, gen. – akuz. pl. *стáроствѣ//стáроствѣ, сýдцѣвѣ*, ako aj v tvare nom. pl. *стáроствовѣ//стáроствѣ; сýдцѣвѣ// сýдцѣ*.

V spisovnej slovenčine sa pri skloňovaní podstatných mien mužského rodu podľa vzoru *hrdina* okrem uvedených pádových dvojíc vyskytuje aj pádová dvojica v gen. – akuz. sg., kde analogické vyrovnávanie tvarov nastalo podľa tvaru v genitive singuláru. Rozdiel medzi tvrdými a mäkkými vzormi sa v slovenčine vyrovnal v prospech substantív s tvrdým zakončením: nom. sg. *hrdina, sudca* – gen. sg. *hrdinu, sudcu* – dat. sg. *hrdinovi, sudcovi* – akuz. sg. *hrdinu, sudcu* – lok. sg. (o) *hrdinovi, sudcovi*, nom. pl. *hrdinovia, sudcovia* – gen. pl. *hrdinov, sudcov* – dat. pl. *hrdinom, sudcom* – akuz. pl. *hrdinov, sudcov*, lok. pl. *hrdinoch, sudcoch* – inštr. pl. *hrdinami, sudcami*. Už zo zbežného porovnania paradigmy podstatných mien *стáроста, сýдця* v rusínčine s paradigmou substantív *hrdina, sudca* v slovenčine vyplýva, že v spisovnej rusínčine sa v dôsledku slovensko-rusínskej jazykovej interferencie posilnila kategória životnosti, čo sa prejavuje aj vo formálnych ukazovateľoch, ako sú spomínané pádové synkretizmy (pádové dvojice). Svedčí to o tom, že v rusínčine sa posilňuje kategória rodu ako najvšeobecnejšia gramatická kategória pri členení podstatných mien do jednotlivých deklinácií. Tým sa líši spisovná rusínčina od ostatných východoslovanských jazykov, kde sa kategória životnosti rozlišuje iba v množnom čísle bez rozdielu rodov.¹⁸⁴ Podobne v spisovnej ukrajinčine sa do prvého skloňovania zaraďujú podstatné mená ženského, mužského a spoločného rodu: *борона, хата, стеля, пшениця, староста, Микита, Ілля* s pádovou prípo-

184 Podrobnejšie J. Dudášová-Kriššáková, *Deklinačný systém substantív v spisovnej slovenčine, poľštine a bieloruštine*. In: Kapitoly zo slavistiky. II., 2008, s. 162 –170.

J. Vaňko, *Špecifické črty rusínskeho jazyka*. In: *The language of Slovakia's Rusyns (Jazyk slovenských Rusínov)*, 2000, s. 42-50. Autor porovnáva deklinačný systém substantív v rusínčine s deklinančným systémom v spisovnej ukrajinčine, kde vidno rozdiely napríklad medzi skloňovaním podstatných mien podľa vzoru *стáроста*.

nou -a (´a). Z diachrónneho hľadiska sú to bývalé a-/ja-kmene, ktoré v staroslovienčine patrili do IV. deklinácie a v cirkevnej slovančine do druhého skloňovania (женà, ногà, боевòда, землà, срдїà, ю-ноша, стрàжа, прїтча, свѣцà, òтрокòвица).

Vzhľadom na blízkú genetickú príbuznosť spisovnej rusínčiny a ukrajinčiny bude isto užitočné porovnať skloňovanie substantív podľa vzoru *староста* v obidvoch uvedených jazykoch. Podľa J. Vaňka (2000, s. 46) najvýraznejší rozdiel je v tvaroch dat. – lok. sg., kde si spisovná ukrajinčina zachovala pôvodné a-kmeňové pádové koncovky -i < -ĭ, kým v spisovnej rusínčine sa v dôsledku slovensko-rusínskych jazykových kontaktov rozšírila pádová koncovka -ovi (-ови). Rozdiely v skloňovaní vzoru *староста* sú aj v iných pádoch, preto uvedieme celú paradigmu: nom. sg. rusín. *староста* – ukr. *староста*, gen. sg. *старосты* – *старосту*, dat. sg. *старостови* – *старості*, akuz. sg. *старосту* – *старосту*, vok. sg. *старосто*¹⁸⁵ – *старосто*, lok. sg. *старостови* – *старості*, inštr. sg. *старостов/старостом*¹⁸⁶ – *старостою*. Nom. pl. rusín. *старостове* – ukr. *старости*, gen. pl. *старостів* – *старостів*, dat. pl. *старостам//старостім* – *старостам*, akuz. pl. *старостів* – *старостів*, vok. pl. *старостове* – *старости*, lok. pl. *старостях//старостоx* – *старостях*, inštr. pl. *старостами* – ukr. *старостами*. Rozdiely medzi rusínčinou a ukrajinčinou sa prejavujú v týchto pádoch: dat. sg. ~ lok. sg., inštr. sg., nom. pl. a v dat. ~ lok. pl., kde sa v rusínčine vyskytujú dvojtvary: pádové koncovky -ам, -ax sú staršie z pôvodnej a-kmeňovej deklinácie, kým relačné morfémy -ім < *ом, -ох sú výsledkom vyrovnávania podľa pôvodných o-kmeňov, ktoré patria medzi substantíva druhej deklinácie: podstatné mená mužského rodu o-/jo-kmeňové (брат, учитель, стіл, пень) a u-kmeňové (сын).

185 Podľa J. Vaňka (2000, s. 46) sa v spisovnej rusínčine vyskytujú dve pádové koncovky vo vokatívne singularu *старосто//староста*, kým V. Jabur a A. Plišková vo svojej učebnici uvádzajú iba jeden tvar *старосто* (2009, s. 68).

186 Podľa J. Vaňka (2000, s. 46) sa v rusínčine vyskúje v inštrumentáli singularu tvar *старостом*, kým podľa V. Jabura a A. Pliškovej sa vyskytujú dva tvary *старостов/старостом* (2009, s. 67).

Ako je známe, osobitná miera príbuznosti je charakteristická pre ukrajinčinu a poľštinu, ktorú môžeme pozorovať nielen na zvukovej, ale aj morfologickej rovine. Podstatné mená typu *starosta* sa pôvodne v poľštine zaradovali do tzv. zmiešaného skloňovania podstatných mien, v novších učebniciach prevláda rodové ktitérium. Uvedieme paradigmu vzoru *starosta* v poľštine, ktorú porovnáme so skloňovaním tohto vzoru v ukrajinčine, na základe čoho môžeme sledovať paralelné javy v oboch jazykoch: poľ. nom. sg. *starosta*, gen. sg. *starosty*, dat. sg. *staroście*, akuz. sg. *starostę*, vok. sg. *starosto*, lok. sg. (o) *staroście*, instr. sg. *starostą*; nom. pl. *starostowie*, gen. pl. *starostów*, dat. pl. *starostom*, akuz. pl. *starostów*, vok. pl. *starostowie*, lok. pl. *starostach*, inštr. pl. *starostami*.

Z uvedeného porovnávania vyplýva, že väčšia miera príbuznosti v skloňovaní pôvodných a-kmeňov substantív typu *starosta* sa prejavuje na jednej strane v spisovnej slovenčine a rusínčine, a na druhej strane v spisovnej ukrajinčine a poľštine.

• Do **druhého skloňovania** v spisovnej rusínčine patria podstatné mená mužského rodu s nulovou príponou, s príponou **-o**, **-e**, ako aj substantíva stredného rodu s pádovou príponou **-o**, **-e**, pričom všetky substantíva sa podľa zakončenia tvarotvorného základu delia na tvrdé a mäkké typu, napr.: *сын, стіл, учитель, пень, дідо, домиско; село, поле, значія, условіє*.

Podobne v **spisovnej ukrajinčine** patria do druhého skloňovania podstatné mená mužského rodu životné i neživotné a stredného rodu, ktoré sa končia na nulovú príponu s tvarotvorným základom na tvrdú a mäkkú spoluhlásku, na samohlásku **-o**, **-e**, napr.: *голуб, журнал, друг, завод, робітник, двір, стілець, вихователь, Дмитро, дядько, татуньо, око, золото, поле, море, листя, вчення, ключ, дош, плач, училище*. Ako v spisovnej rusínčine, tak aj v spisovnej ukrajinčine v paradigme podstatných mien mužského rodu životných sa kategória životnosti prejavuje v pádových dvojiciach gen. – akuz. sg., dat.–

lok. sg. a gen. – akuz. pl., napr.: rusín. nom. sg. *браг*, gen. – akuz. sg. *брага*, dat.- lok. sg. *брагову*, gen. – akuz. pl. *брагив*; ukr. nom. sg. *газета*, gen. – akuz. sg. *газета*, dat.- lok. sg. *газетареву*, gen. – akuz. pl. *газетарив*. Z porovnania skloňovania uvedených vzorov v rusínčine a ukrajinčine vyplýva ešte jedno zistenie, s ktorým sme sa stretli aj v prípade prvého skloňovania. V rusínčine pozorujeme výskyt dvojtvarov v dat. – lok. pl. v paradigme substantív mužského rodu životných i neživotných: **-ам// -им**, **-ах// -ох** (*брагам//брагим*, *брагах//брагох*), pričom pádové koncovky **-им** < ***ом**, **-ох** sú výsledkom analogického vyrovnávania podľa pôvodných o-kmeňov. V rusínčine začínajú ustupovať pádové koncovky **-ам**, **-ах**, ktoré sa jednotne vyskytujú v pluráli podstatných mien všetkých rodov. Tento jav možno charakterizovať ako výsledok slovensko-rusínskych jazykových kontaktov a slovensko-rusínskej jazykovej interferencie. Aký je stav v spisovnej ukrajinčine? Ukrajinčina zachováva starší stav a v dat.- lok. pl. substantív mužského rodu životných i neživotných sa vyskytujú pôvodné pádové koncovky **-ам**, **-ах** (*заводам – заводам*, *газетарам – газетарах*).

V cirkevnej slovančine sa v paradigme plurálu vzorov všetkých štyroch deklinácií zachovali pádové koncovky, ktoré poznáme zo staroslovienčiny, neskôr v rámci medziparadigmatického vyrovnávania substantív mužského, ženského a stredného rodu sa objavujú a-kmeňové koncovky, v dôsledku čoho sa zjednotilo skloňovanie podstatných mien v pluráli bez rozdielov rodu, napr.: nom. sg. *хлѣвъ*, nom. pl. *хлѣви*, dat. pl. *хлѣвомъ*, lok. pl. *хлѣвѣхъ*, nom. sg. *мѣжъ*, nom. pl. *мѣжи*, dat. pl. *мѣжѣмъ*, lok. pl. *мѣжѣхъ*.

Ako vidno, v staroslovienčine a cirkevnej slovančine možno hovoriť iba o začiatkoch formovania kategórie životnosti, kým v spisovnej rusínčine je to osobitná gramatická kategória, ktorá má aj formálne ukazovatele v pádových dvojiciach: gen. ~ akuz. sg., dat. ~ lok. sg., gen. ~ akuz. pl., nom. ~ vok. pl. Výskyt kategórie životnosti v rusínčine sledujeme aj pri skloňovaní podstatných mien životných druhej

deklinácie, kde sa podobne ako v paradigme substantív prvej deklinácie vyformovali pádové dvojice gen. sg. ~ akuz. sg., dat. sg. ~ lok. sg., gen. ~ akuz. pl., nom. pl. ~ vok. pl., napr. vzor **брат** » gen. sg. ~ akuz. sg. *брата – брата*, dat. sg. ~ lok. sg. *братови ~ братови*, gen. pl. ~ akuz. pl. *братів ~ братів*, nom. pl. ~ vok. pl. *братове*.

V gen. sg., v nom., akuz. a vok. pl. podstatných mien ja-kmeňovej deklinácie (stsl. *доуша, доуша, юноша, юноша*) a v akuz. pl. jo-kmeňov (stsl. *мъжа, отьца*) sa v južnej skupine slovanských jazykov vyskytuje pádová prípona *-ę*, kým pre jazyky východnej a západnej skupiny je charakteristická pádová prípona *-ě*, napr.: čes. **duše, nůše**, (vidím) **muže, soudce**, slov. **duše, ulice, meče** (ale pri životných maskulínach je v akuz. pl. tvar podľa genitívu **vidím mužov**).

• **Do tretieho skloňovania** sa v spisovnej rusínčine zaraďujú podstatné mená ženského rodu s nulovým zakončením v nom. sg., ktorých tvarotvorný základ sa končí (1) na mäkký konsonant, napr.: **тїнь (тїни), мідь (міди), путь (пути), сіль (соли), ніч (ночі)** (z diachrónneho hľadiska ide o pôvodné i-kmene mužského a ženského rodu patriace v staroslovienčine do III. deklinácie), (2) na *-ov*, napr.: **цєрьков (цєрькви), морков (моркви), кров (кроби//кырви)** (z diachrónneho hľadiska ide o tzv. *-ъv*-kmene ženského rodu, ktoré v staroslovienčine patria medzi spoluhláskové kmene V. deklinácie), (3) ojedinelé substantíva typu **мати (матери), мыш (мышы)**; z diachrónneho hľadiska ide o tzv. *r*-kmene (stsl. *мати, матере, дъци, дъщере*) a *i*-kmeň (stsl. *мышь, мыши*). V cirkevnej slovančine do tretieho skloňovania patria podstatné mená ženského a mužského rodu končiace sa na *-ь* (**пѣть, кость, длань, ноць**), kým substantíva typu **цєрковь, цєркве, мати, матере** patria do štvrtej deklinácie.

Aký je stav **v spisovnej ukrajinčine**? V ukrajinčine podobne ako v rusínčine do tretej deklinácie patria substantíva ženského rodu s nulovým zakončením v nom. sg. ako aj substantívum **мати, кров**, napr.:

зустріч (зустрічі), ніжність (ніжності), повінь (повені), мати (матері). Aj v prípade tretej deklinácie podobne ako v prípade prvých dvoch deklinácií v spisovnej ukrajinčine a rusínčine ide o veľkú mieru príbuznosti medzi jednotlivými vzormi a kritériami, podľa ktorých sa zaraďujú podstatné mená do deklinačného systému tretej deklinácie.

- Do **štvrtej deklinácie** patria v spisovnej rusínčine podstatné mená stredného rodu so zakončením na **-a ('a)**, ktoré sa v nepriamych pádoch rozširujú o formant **-t-**, napr.: **я́гня (ягня́ти), гача (га́чати), теля́ (теля́ти).** Z historického hľadiska ide o pôvodné t-kmene stredného rodu, ktoré v starosloviencine patria do V. deklinácie. Sú to názvy mládat, napr.: **отро́ча, оточа́те.** V cirkevnej slovančine substantíva tohto typu (**осла́, осла́те**) podobne ako aj ďalšie tzv. spoluhláskové kmene stredného rodu napríklad s formantom **-n-** v gen. sg. (**вре́мя, време́не**), **-s-** (**слово́, словесе́**), **око́ (очесе́)**, resp. podstatné mená ženského rodu tzv. **v-**kmene (**свекры́, свекрове́**), **r-**kmene (**мати́, матере́**) alebo podstatné mená mužského rodu tzv. **n-**kmene (**каме́нь, камене́**) patria do štvrtej deklinácie. Vo všetkých prípadoch ide o spoluhláskové kmene, ktoré sa v genitíve singuláru a v ďalších nepriamych pádoch rozširujú o formant, podľa ktorého sú pomenované.

V spisovnej ukrajinčine rovnako ako v rusínčine do štvrtej deklinácie patria substantíva stredného rodu končiace sa na **-a ('a)**, ktoré sa v genitíve singuláru rozširujú o formant **-n-, -t-**, napr.: **імя́ (імені́), поро́ся (порося́ті).**

Vo vysokoškolskej učebnici spisovnej rusínčiny od autorov V. Jabur a A. Plišková *Сучасний, русинський, списовный язык* (2009), o ktorú sa opierame ako o normatívnu príručku, sa medzi vzory štvrtej deklinácie s t-ovým formantom v gen. sg. zaraďujú aj substantíva stredného rodu typu **тї́мня, вьї́мня.** Z diachrónneho hľadiska ide o tzv. n-kmene, napr.: stsl. **тѣ́мла, тѣ́мене**, csl. **тѣ́мла, тѣ́мени.** Aj v spisovnej rusínčine ide o pôvodné n-kmene, pretože

v rusínskych nárečiach, na základe ktorých bol kodifikovaný spisovný jazyk, proces depalatalizácie pôv. mäkkého **m'** v pozícii pred **'a** prebiehal smerom k rozkladu mäkkej pernice na spoluhláskovú skupinu: **m'** > **mň**, napr.: psl., stsl. **těmę** > **těm'a** > **timňa**, **męso** > **m'aso** > **mňaso**, **vymę** > **vym'a** > **vymňa**.¹⁸⁷ V slovníku spisovnej rusínčiny *Русиньска лексика* (2007) sú však slová tohto typu zachytené s pôvodným skloňovaním, napr.: **тїмня** (**тїмени**). Avšak v hesle **вїм(н)я**, **вїмняти** je oäť uvedený tvar gen. sg., z ktorého možno usudzovať, že ide o pôv. t-kmeň (namiesto pravidelného **вїмени**).

Autori učebnice si boli vedomí, že ide o množinu slov s nepravideľným skloňovaním: „Дакотры субстантївы середнєго роду бывшой **еп-основы** (**вїмня**, **тїмня** і др.) ся склонюють подля взорів IV. деклінації, але многы з них ся склонюють подля бывшой **о-основы**: **мено** – **мена**, **племено** – **племена**, **семено** – **семена** (але тыж **сїмя/сїмня** – **сїмняти**).“ (V. Jabur – A. Plišková, 2009, s. 75).

V spisovnej slovenčine sa podstatné mená bývalých n-kmeňov stredného rodu rozčlenili na dve skupiny: (1) tvary s rozšírenou podobou tvarotvorného základu *meno*, *bremeno*, *semeno*, *temeno*, *rameno*, ktoré vznikli analogickým vyrovnaním podľa nepriamych pádov, sa skloňujú podľa vzoru *mesto*; (2) staršie tvary *bremä* (-ena), *semä* (-ena), *temä* (-ena) (< brěmę, sęmę, temę) sú štylisticky príznakové a vo výkladovom slovníku slovenčiny sa označujú so štylistickým kvalifikátorom archaizmus alebo poetizmus.¹⁸⁸ Sčasti sa tieto kratšie tvary udržali v stredoslovenských nárečiach.

187 Takáto zmena nastala aj v spisovnej češtine, ktorú poznáme z výslovnosti **m** v pozícii pred **ě**, napr.: *město* [mňesto], *měsíc* [mňesíc].

188 *Krátky slovník slovenského jazyka*. Hl. red. J. Kačala – M. Pisarčíková. Štvrté, doplnené a upravené vydanie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2003. 985 s.

3.

DIALEKTOLÓGIA

3.1. Delenie (karpato)rusínskych nárečí

3.1.1. Začiatky výskumu rusínskych nárečí siahajú do polovice 19. stor., keď v roku 1848 vychádza štúdia J. Holovackého o tzv. *južno-ruskom jazyku* a jeho nárečiach. Ako pripomína prešovská bádatelka a ukrajinistka Zuzana Hanudelová v úvode štúdie *Územné členenie ukrajinských nárečí východného Slovenska* (1993, s. 178), spomínaný ukrajinský bádateľ vyčleňuje zo západoukrajinských nárečí *karpatskú nárečovú skupinu*. Z uvedeného môžeme usúdiť, že už v prvej polovici 19. stor. sa v odbornej jazykovednej literatúre vyčleňujú karpatské nárečia ako osobitná skupina dialektov. S prívlastkom *karpatské* nárečia sa stretávame v dialektologickej literatúre aj v neskoršom období a zachoval sa v podstate dodnes ako dôležitý atribút pri vymedzovaní týchto dialektov v systéme ukrajinského národného jazyka, ale aj karpatského jazykového areálu. Ako je známe, rusínske nárečia v užšom význame (na území Slovenska) podobne ako aj v širšom význame (na území Slovenska, Poľska, Zakarpatskej Ukrajiny a severozápadného Rumunska) sa nachádzajú v karpatskom jazykovom areáli v jeho severozápadnej časti s presahom do severovýchodnej oblasti. Všetky tieto skupiny spája jednak genetická príbuznosť (majú spoločnú východoslovanskú, resp. ukrajinskú genézu), jednak ich výrazná príbuznosť s inými nárečiami (slovenskými, poľskými, maďarskými,

či rumunskými a pod.) na lexikálno-sémantickej rovine (výskyt karpaticizmov).

Veľa informácií o staršej i novšej literatúre o karpatorusínskych nárečiach nájdeme v publikácii *Русиньський язык*, ktorá vyšla v Opole v Poľsku v rámci edície *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* (2004). Autorom kapitoly *Класифікація і головні знаки карпатських русиньських діалектів* (2007, s. 67–84) je slavista a rusinista Juraj Vaňko z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Okrem prehľadu literatúry autor hodnotí výsledky bádania z hľadiska metodologického prínosu a uplatňovania moderných výskumných metód, ako je napríklad metóda jazykového zemepisu (lingvistickej geografie). J. Vaňko¹⁸⁹ je tiež autorom publikácie *The Language of Slovakia's Rusyns (Jazyk slovenských Rusínov, 2000)*, ktorý v podkapitole *Jazyk slovenských Rusínov* pripomína, že haličský bádateľ **Ivan Verchratskyj** v dvoch svojich štúdiách uverejnených v rokoch 1899-1901 po prvý raz rozčlenil karpatorusínske nárečia na dve skupiny: **východnú** (s voľným a pohyblivým prízvukom) a **západnú** (so stálym prízvukom). Z tohto delenia vychádza aj súčasná dialektológia. Najlepší poľský znalec rusínskych (lemkovských) nárečí na poľskej i slovenskej strane Zdzisław Stieber pokladá zmenu voľného a pohyblivého prízvuku na stály prízvuk a jeho ustálenie na penultime (na predposlednej slabike) za kardinálnu izoglosu, ktorá prebieha približne v oblasti poriečia Olky – Chotčanky – Laborca na slovenskej strane a Oslavy na poľskom území. Táto izoglosa rozdeľuje lemkovsko-rusínsky areál na západnú a východnú časť. V tom vidno istú nadväznosť výsledkov výskumu karpatorusínskych nárečí oboidvoch spomínaných bádateľov.

3.1.2. Domnievame sa, že pri klasifikácii rusínskych nárečí treba na prvom mieste uplatniť dve kritériá, z ktorých vychádza staršia i novšia dialektologická literatúra a ktoré patria k základným diferenčným znakom týchto dialektov.

189 J. Vaňko, *The Language of Slovakia's Rusyns (Jazyk slovenských Rusínov)*, c. d., 2000, s. 14.

3.1.2.1. **Karpatské rusínske nárečia** napriek ich bohatej vnútornej diferenciacii tvoria **jeden celok**, ktorý sa z genetického hľadiska podľa väčšiny bádateľov vyčlenil z východoslovanského makroareálu, menovite z ukrajinskej jazykovej bázy. „Векшына дотеперішніх выскумів карпатьскых русіньскых діалектів указує на то, же тоты діалекты генетічно выходять з выходословяньскоі і конкретно з укаїньскоі языковоі базы.“ (J. Vaňko, 2000, s. 71). Rusínske dialekty ležia v priamom teritoriálnom kontakte so slovenskými (východoslovenskými) a poľskými (malopoľskými) nárečiami, preto sa v ich systéme vyskytujú mnohé javy západoslovanského pôvodu (slovenskej a poľskej proveniencie). Javy slovenského a poľského pôvodu sú mladšieho pôvodu, ktoré sa v priebehu dlhodobých slovensko-rusínskych a poľsko-rusínskych jazykových kontaktov navrstvili na ich východoslovanský jazykový základ. Táto skupina rusínskych dialektov sa podľa nášho názoru sformovala v období valašskej kolonizácie v 14.-17. stor., keď bol tento severozápadný a severovýchodný karpatský región osídlený na základe valašského práva pastiermi dobytká a oviec, prichádzajúcich po hrebeňoch Karpát z Rumunska cez Ukrajinu na Slovensko, severovýchodnú časť Moravy a Poľsko.¹⁹⁰

190 "Valasi bol ľud, ktorý sa pôvodne vyznačoval salašníckym spôsobom života a dobytkárskom, pochádzal pôvodne azda z rumunského Valašska a asi od 14. storočia sa šírili z dnešnej karpatskej Ukrajiny na severné Slovensko, do južného Poľska a od 15. storočia aj na Moravu (pozri Moravský Valasi). Osídľovanie valachmi sa skončilo v 17. storočí, kedy na Slovensku splynuli s miestnym obyvateľstvom. Z etnického hľadiska išlo pôvodne o rusínsko-rumunské obyvateľstvo, ale už v 16. storočí išlo prevažne o Slovákov a čiastočne o Poliakov. Definovali sa teda najmä spôsobom života. Súhrn právnych zvyklostí a noriem valachov sa nazýva valašské právo, doosídľovanie Slovenska na základe valašského práva (čiže nie nevyhnutne valachmi) sa nazýva valašská kolonizácia. Osobitná valašská duchovná aj hmotná kultúra patrí k najkrajším zložkám slovenského ľudového umenia. Valasi na územie Slovenska prichádzali postupne od východu. Pôvodne postupovali pasúc svoje stáda po vrcholoch hôr a holi zrejme z Valašska až na územie dnešnej Ukrajiny. Boli bez náboženského vyznania alebo získali pravoslávne počas putovania. Ďalej na západ sa vydali najviac za panovania kráľa Mateja Korvína (1458 - 1490), ktorý im napomáhal. Neskoršie aj kráľ Ľudovít II. (1516 - 1526). V súvekych písomných prameňoch ich nazývajú napríklad *Coloni Valachales* alebo *Valachi seu Ruthéni* (Valasi čiže Rusíni). Panovníci mali viacero dôvodov pozývať valachov na územie Uhorska na menej osídlené územia Liptova, Oravy a Turca. Preto im dávali výsady. Mali však povinnosti chytať zbojníkov, platiť desiatok z mäsa a syra. Museli strážiť horské priechody, zúčastňovať sa na vojenských akciách panovníka. Valasi neplatili peňažný desiatok ani nemali povinnosť robotovať na panskom, taktiež neplatili ani cirkevný desiatok, keďže neboli rímski katolíci. Postupne kolonizovali sever Slovenska a došli až na Moravu.“

http://sk.wikipedia.org/wiki/Valasi_%28severn%C3%A9_Karpaty%29

3.1.2.2. Z geografického hľadiska sa rusínske nárečia rozprestierajú na severných i južných svahoch Karpát v oblasti východného Slovenska, juhovýchodného Poľska, Zakarpatskej Ukrajiny a severozápadného Rumunska (bývalá Marmarošská župa v Uhorsku). Preto rusínske nárečia patria do karpatského jazykového areálu, ktorý tvoria jazyky a dialekty slovanského (moravské, poľské, slovenské, poľské, rusínske/ukrajinské) i neslovanského pôvodu (maďarské, rumunské/moldavské) s presahom do južnoslovenskej oblasti (bulharské, macedónske, srbské, chorvátske). Do jedného celku ich spája výrazná príbuznosť na lexikálno-sémantickej rovine, o čom je v súčasnosti bohatá literatúra, napríklad sedem zväzkov medzinárodného lingvogeografického diela *Celokarpatský dialektologický atlas* (1973-2003). Celokarpatský dialektologický atlas je lexikálno-sémantický typ atlasu, v ktorom je metódou jazykového zemepisu zachytená bohatá lexikálna a sémantická diferenciacia slov a výrazov z oblasti pastierstva, salašníctva, chovu dobytky a oviec v oblasti Východných a sčasti Západných Karpát. Uvedené lingvogeografické dielo predstavuje významný vklad do karpatskej a svetovej lingvistiky.

3.1.2.3. Pod pojem a termín **karpatské rusínske nárečia** zahrňanme všetky skupiny a podskupiny rusínskych dialektov ležiacich v oblasti karpatského jazykového areálu a rozprestierajúcich sa na území Slovenska, Poľska, Zakarpatskej Ukrajiny a severozápadného Rumunska. **Areál karpatských rusínskych nárečí je vnútorne bohato diferencovaný** a jednotlivé skupiny sú pomenované podľa toho, na ktorom území sa vyskytujú:

(1) Rusínske nárečia na severovýchodnom Slovensku:¹⁹¹

• **sninské nárečie:**

- západná a východná (užská) podskupina
- špecifické nárečie obce Zvala (v oblasti vodnej nádrže Starina)

191 Uvedenú klasifikáciu preberáme zo štúdie Z. Hanudelovej, ktorú uverejnila v časopise *Slavica Slovaca* pod názvom *Územné členenie ukrajinských nárečí východného Slovenska* (1993, s. 178–184).

- **laborecké nárečie**
 - s prechodnou skupinou k východnému a západnému typu nárečí. Východná hranica prechádza cez obce Svetlice, Výrava, Zbudský Rokytov pozdĺž východného poriečia rieky Výravky. Západná hranica prebieha cez obce Príkra, Mirola, Makovce do údolia Olky a Ondavy.¹⁹²
- **makovické nárečie**
 - svidnícke
 - juhomakovické
 - západomakovické
- **rusínske šarišské nárečie**
 - severošarišské
 - západošarišské
- **severospíšské rusínske nárečie**
 - nárečie juhospíšských enkláv [Závadka, Poráč, Vyšné a Nižné Slovinky, Helcmanovce, Úhorná, Pača (v Gemeri) a Hačava (v Above)]

(2) **Bývalé lemkovské nárečia v juhovýchodnom Poľsku.** Termín **lemkovské nárečia** sa používa v poľskej a ukrajinskej dialektológii a označuje sa ním areál rusínskych nárečí na severovýchodnom Slovensku a v juhovýchodnom Poľsku, ktoré až do roku 1944 tvorili jeden celok. Na základe poľsko-sovietskej zmluvy z roku 1944 bola väčšia časť lemkovského (rusínskeho) obyvateľstva z juhovýchodného Poľska vysídlená na Ukrajinu. Druhá časť bola na základe uznesenia poľskej vlády presídlená r. 1947 do západných a severných regiónov Poľska. V dôsledku toho na poľskej časti zanikli pôvodné lemkovské obce, zanikol pôvodný areál lemkovských nárečí, preto ak dnes hovoríme o lemkovských nárečiach v Poľsku, máme na mysli bývalé lemkovské nárečia. Vďaka výskumu lemkovských nárečí na poľskom i slovenskom území v medzivojnovom období (1934-36), ktorý

192 Podľa poľského bádateľa Z. Stiebera hranica medzi východnou a západnou skupinou rusínskych dialektov na Slovensku prebieha v oblasti poriečia tokov Olka, Chotčanka a Laborec (1982, s. 7).

uskutočnil poľský slavista a dialektológ **Z. Stieber** na základe dotazníka pozostávajúceho zo 400 otázok pre lexikálny typ jazykového atlasu, sa zachoval podrobný opis týchto karpatských nárečí. V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 20. stor. Z. Stieber uvedený dialektologický materiál spracoval v ôsmich zväzkoch (zošitoch) lingvistického atlasu pod názvom *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. I.-VIII. (1956-1964). Tieto publikované materiály, ako zdôrazňuje Z. Stieber, majú pre poľskú i slovanskú jazykovedu a dialektológiu historickú a dokumentárnu hodnotu. Tieto materiály z bývalého areálu lemkovských nárečí na poľskej strane nemožno dnes verifikovať, ani doplniť o ďalšie údaje. Preto sa musíme opierať o jazykové údaje, ktoré zozbieral v tomto regióne Z. Stieber aj so svojimi spolupracovníkmi v medzivojnovom období. (Porov. Z. Stieber, 1974, s. 464).¹⁹³

Po politických zmenách v roku 1989 prebieha proces reštitúcie a revitalizácie lemkovského areálu na poľskej strane. Výsledkom týchto snáh poľských Lemkov je **spisovný lemkovský jazyk**, ktorý získal v roku 2009 **status regionálneho jazyka**. Každoročne potomkovia poľských Lemkov organizujú festivaly a stretnutia známe pod názvom Lemkovská vatra.¹⁹⁴

Názov lemkovské nárečia (na slovenskom i poľskom území) používa vo svojich prácach slovenský jazykovedec a bádateľ v oblasti rusinistiky J. Vaňko. Tento názov však nenašiel uplatnenie v slovenskej rusinistike a najčastejšie sa používa názov rusínske nárečia na severovýchodnom Slovensku (porov. A. Plišková, V. Jabur). Ak hovoríme o lemkovských dialektoch, máme na mysli bývalý areál rusínskych (lemkovských) nárečí v Karpatoch na juhovýchode Poľska. Atribút lemkovský dialekt sa používa s významom rusínske nárečia v juhovýchodnom Poľsku.

193 STIEBER, Zdzisław: *Świat językowy Słowian*. Warszawa 1974, s. 440–492.

194 Podrobnejšie VOJTEKOVÁ, Marta: *Lemkovská vatra*. – *Slavica Slovaca*, 47, 2012, s. 166 – 168.

(3) **Rusínske zakarpatské (podkarpatské, resp. stredozakarpatské)** nárečia, ktoré sa podľa ich najlepšieho znalca J. O. Dzendzelivského (1958) vnútorne členia na štyri menšie celky (podskupiny):¹⁹⁵

- užské nárečie v oblasti medzi riekami Latorica a Uh, v ktorých sa vyskytujú lemkovské a bojkovské elementy, preto sa niekedy nazývajú prechodnými rusínskymi nárečiami;
- boržavské nárečie (oblasť medzi riekami Rika a Latorica);
- verchovinské nárečie (juhovýchodná časť Veľkobereznianskeho a Voloveckého okresu i juhozápadná časť Medzihorského okresu);
- marmarošské dialekty vo východnej časti Zakarpatskej Ukrajiny a v severozápadnej časti Rumunska (v oblasti medzi riekami Rika a Šopurka).¹⁹⁶

(4) **Bojkovské nárečia** rozprestierajúce sa na severných svahoch Karpát:

- Huculsko-pokutské nárečia vo východných Karpatoch a na Zakarpatskej Ukrajine (na východ od riečky Šopurka).

195 Uvedené členenie preberáme z kapitoly *Класифікація і головні знаки Карпатських Русинських діалектів* od J. Vaňka, ktorá bola uverejnená v publikácii *Русинський язык* (2004, s. 67–71).

196 **Marmarošská župa** (po latinsky: *comitatus Maramarusiensis vel Marmarosiensis vel Maramarusiensis*, po maďarsky: *Máramaros vármegye*, po rumunsky: *Comitatul Maramureș*, po nemecky: *Komitat Maramuresch*) je názov komitátu, stolice a župy v Uhorsku, v súčasnosti jej územie leží v severozápadnom Rumunsku a na západnej Ukrajine (Zakarpatská oblasť). Hlavným mestom bolo mesto Marmarošská Sihot' (rusín. *Sihota*, maď. *Máramarossziget*, nem. *Maramureshsiget* alebo *Siget*). Po prvej svetovej vojne bola župa rozdelená medzi Česko-Slovensko (2/3) a Rumunsko (1/3). Rokovania, ktoré sa uskutočnili po februárovej revolúcii medzi Česko-Slovenskom a Rumunskom, aby Sihot' aj s okolím bola pripojená k Podkarpatskej Rusi, nevedli ku kladnému výsledku. Časť územia Marmaroša bola najvýchodnejšou časťou Česko-Slovenska. Rumunský diel Marmaroša vedie po ľavej strane rieky Tisa. Hranice jeho územia siahali až na sever po Halič, na juhu to boli súčasné hranice Rumunska. Do jeho územia spadá tok rieky Tisa, no bez rumunských prítokov. Obyvateľstvo oblasti je väčšinou rusínskej (oficiálne „ukrajinskej“) národnosti. Vo väčších obciach žije veľa Židov, menej Rumunov a Maďarov. Najvýchodnejší cíp oblasti obývajú Huculi.

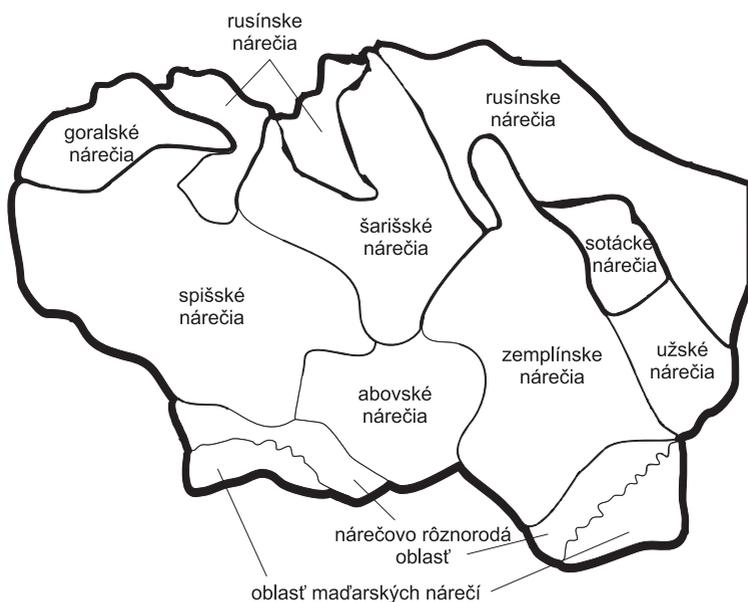
Marmarošská župa (rumunsky *Județul Maramureș*) je župa na severe Rumunska. Má rozlohu 6 304 km², žije tu 510 110 obyvateľov a jej sídlom je Baia Mare.

Porov. http://sk.wikipedia.org/wiki/Marmaro%C5%A1sk%C3%A1_%C5%BEupa_%28Uhorsko%29

http://sk.wikipedia.org/wiki/Marmaro%C5%A1sk%C3%A1_%C5%BEupa_%28Rumunsko%29

- Nadsianske nárečia, ktoré sú rozšírené na pravom brehu rieky San na sever od poľského Przemysla a sčasti aj vo Lvovskej oblasti na Ukrajine. Tieto dialekty majú veľa spoločných znakov s rusínskymi (lemkovskými) nárečiami na Slovensku a v Poľsku a sčasti aj s bojkovskými a naddnestrianskymi nárečiami.

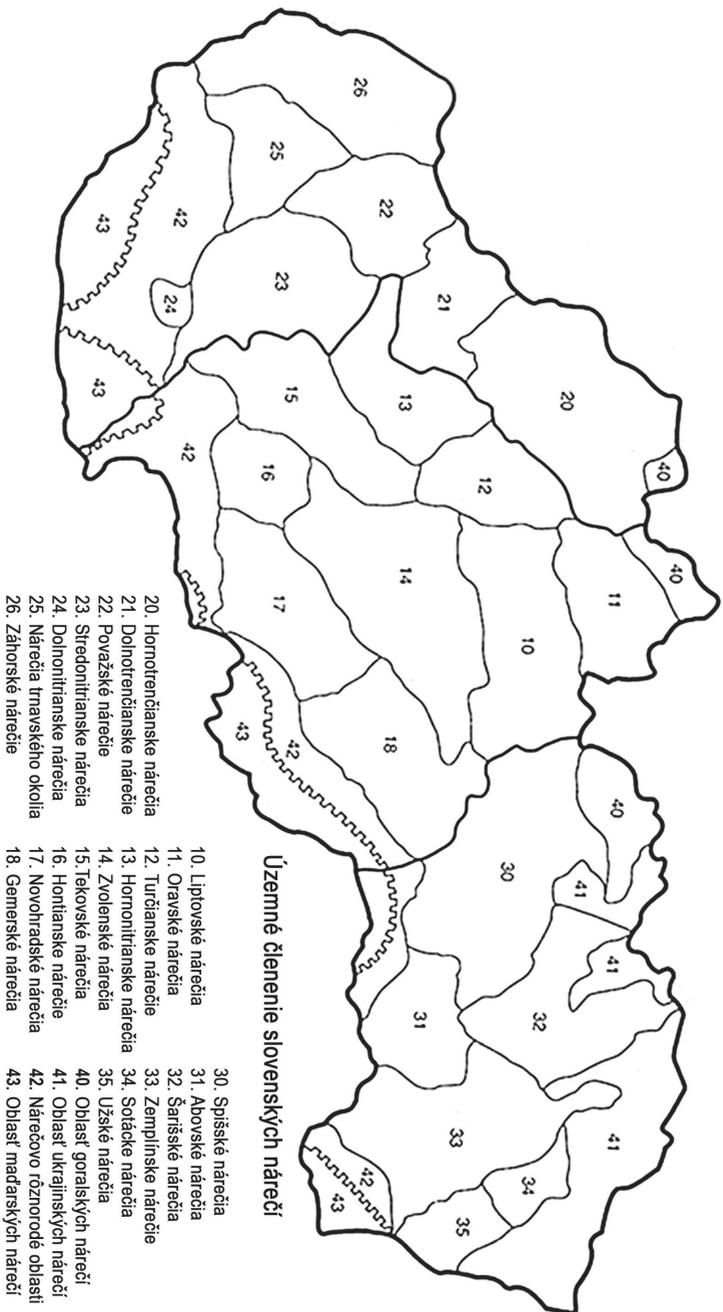
(5) **Rusínske nárečia v Maďarsku.** Niektorí autori vyčleňujú ako osobitnú skupinu rusínske nárečia v severovýchodnej časti Maďarska. Tieto nárečia podľahli asimilácii, zvyšky rusínskeho dialektu sa udržali v obci *Komloška*. Výskumu rusínskych nárečí v Maďarsku zo synchronného i diachrónneho hľadiska sa venoval prof. dr. István Udvari z Vysokéj školy pedagogickej v Nyíregyháze, bývalý vedúci katedry ukrajinskej a rusínskej filológie. Po jeho predčasnej smrti zaniklo oddelenie rusínskej filológie.¹⁹⁷

Územné členenie východoslovenských nárečí

197 UDVÁRI, István: *Szlovák mezővárosok népelete Mária Terézia korában*. Adatok Pozsony vármegye XVIII. századi történetéhez. Nyíregyháza 1994. 248 s.

KIRÁLY, Péter: *A nyelvkéveredés / A magyarországi szlávnyelvjárások tanulságai*. (Hybridizácia jazyka. Z výskumov slovanských nárečí v Maďarsku). Nyíregyháza 2001. 249 s.

3.2. Osobitosti rusínskych nárečí západoslovanského pôvodu

Podrobnú analýzu javov slovenskej a poľskej proveniencie v karpatských rusínskych nárečiach (v jeho terminológii v zakarpatských ukrajinských nárečiach) nájdeme v rozsiahlej štúdií **J. O. Dzendzelivského** (1973). V našom texte venujeme pozornosť slovensko-rusínskym jazykovým kontaktom v porovnávacom kontexte predovšetkým s východoslovenskými nárečiami, osobitne s východnou a západnou časťou. Domnievame sa, že toto členenie východoslovenských nárečí na dve oblasti má pri štúdiu slovensko-rusínskych jazykových kontaktov svoje opodstatnenie. Umožňuje vidieť isté vývinové súvislosti na jednej strane medzi západnou časťou východoslovenských a rusínskych nárečí, t. j. rusínskych nárečí na západ od poriečia Laborca, a na druhej strane medzi východnou časťou východoslovenských a rusínskych nárečí na Slovensku, t. j. nárečí na východ od toku rieky Laborec.

V procese slovensko-rusínskej a poľsko-rusínskej jazykovej interferencie zanikli viaceré diferenčné črty rusínskych nárečí. V dôsledku toho sa izoglosy mnohých javov majúcich západoslovanskú genézu rozšírili o územie rusínskych nárečí, resp. ich západnej časti.

3.2.1. Zmeny na zvukovej rovine

Do tejto skupiny javov patrí tzv. **kardinálna izoglosa**, t. j. **zmena voľného prízvuku na stály prízvuk a jeho ustálenie na predposlednej slabike**, ktorá sa uskutočnila **v západnej časti rusínskych nárečí**. Izoglosa stáleho prízvuku prebieha v oblasti poriečia Olky – Chotčanky a Laborca na slovenskej strane a Oslavy na poľskej strane (Z. Stieber 1982, 7; V. Latta 1979-81, 150).

Vo **východnej** časti rusínskych nárečí sa udržal **voľný a pohyblivý prízvuk**, ale vyskytuje sa tu celý rad odchýlok od prízvuku, ktorý je

charakteristický pre zakarpatské dialekty i pre spisovnú ukrajinčinu. **V. Latta** (1979-81, 150-151) určil pre východnú časť rusínskych nárečí s presahom do zakarpatských nárečí (po poriečie Uhu a Latorice) niekoľko akcentologických typov, ktoré sú podľa neho dôsledkom zložitého vývinu v procese interferencie dvoch akcentologických systémov: **stáleho a voľného, pohyblivého prízvuku**. Za hlavné pokladá: **paroxytonický, oxytonický a iniciálny prízvuk**.

K analogickým záverom o prízvukových pomeroch v sotáckych a užských nárečiach dospel **Š. Lipták** (1969 b, 16) a podobne ako on rozlišuje tri typy neustáleného prízvuku: **oxytonézu, paroxytonézu a proparoxytonézu**. Podľa Š. Liptáka (1969 a, 34) tvorí tento zvláštny prízvučný systém v uvedených okrajových východoslovenských nárečiach prechodný typ medzi stálym a voľným, pohyblivým prízvukom, ktorý sa vyvinul pod bezprostredným vplyvom susedných rusínskych nárečí. V záveroch Š. Liptáka sa potvrdila správnosť názoru V. Lattu, že je chybné definovať prízvuk v sotáckych nárečiach iba na základe praslovanských akcentologických vzťahov, bez prihliadnutia na silný vplyv ukrajinského voľného prízvuku (1960, 245; citované podľa Š. Liptáka).

Toto zistenie Š. Liptáka je závažným doplnením charakteristiky prízvukových pomerov na slovensko-rusínskom jazykovom pomedzí, ktorú nájdeme v prácach V. Lattu. Sú to zistenia, ktoré sa vzáčne dopĺňajú, aj keď vznikali nezávisle od seba. Domnievame sa, že isto poslúžia ako základné východisko pre ďalší výskum tejto problematiky, ale v širokom porovnávacom kontexte so slovenskými, poľskými a rusínskymi nárečiami.

Otvorená ostáva otázka fonologickej platnosti prízvuku v sotáckych a užských nárečiach. Vo východnej časti rusínskych nárečí, ako uvádza V. Latta (1979-81, 149), prízvuk má dištinkatívnu funkciu, kým v západnej časti lemkovského areálu (na slovenskej i poľskej strane) podobne ako v západovolynských ukrajinských nárečiach túto fonologickú platnosť stratil. Ak voľný prízvuk v sotácko-užskej nárečovej oblasti nie je fonologicky relevantný – Š. Lipták sa o tom nezmieňuje – bol by to zásadný rozdiel, týkajúci sa fonologickej podstaty prízvuku v uvedených východoslovenských a rusínskych (lemkovských) nárečiach na slovenskej i poľskej strane.

Do skupiny javov, ktoré sa v rusínskych (lemkovských) nárečiach vyvinuli v procese slovensko-rusínskej a poľsko-rusínskej jazykovej interferencie, patrí aj zmena pôvodných palatalizovaných sykaviek s'z' na palatálne ś ź.

Vplyv slovenských nárečí zasiahol iba rusínske nárečia na Spiši a Šariši, kým v rusínskych nárečiach na Zemplíne (približne na východ od Svidníka a Giraltoviec) sa udržali pôvodné palatalizované sykavky s' z' (porov. V. Latta, 1991, m. 8). Vplyv poľského jazyka bol v danom prípade výraznejší jednak preto, že podmienil aj zmenu palatalizovaných asibilát c' z' na palatálne ć ź (v rusínskych nárečiach na slovenskej strane sa táto zmena nevykonala), jednak preto, že zmena s' z' c' z' > ś ź ć ź zaberá celú oblasť lemkovských nárečí na poľskej strane, odkiaľ sa rozšírila ďalej na východ do severných oblastí juhozápadných ukrajinských nárečí (J. O. Dzendzelivskij 1973, 8; Z. Stieber 1974, 476).

V západnej časti rusínskych (lemkovských) nárečí na slovenskej strane a v celej bývalej lemkovskej oblasti na poľskej strane sa vplyvom slovenských (spišských a šarišských) a poľských nárečí vykonala zmena obojperného **u** na pernozubné **v** na začiatku slova pred spoluhláskou. Preto konsonant **v** v uvedenej pozícii podlieha znelostnej neutralizácii a realizuje sa ako **f**, napr.: *fčera*, *f_xvižvi*, *fšeli'iakvi* (V. Latta 1991, m.31; J. Vira 1930, 99; Z. Stieber 1964, m. 412). J. Vira (1930, 99) zdôrazňuje, že v západných karpátoukrajinských nárečiach je zmena **v** na **f** iba na začiatku slova, ale vnútri slova pred spoluhláskou sa zachovalo obojperné **u**, napr.: *f_xvižvi*, *'d'iukvi*, *'uuci*.

Neutralizáciu **v** na **f** vnútri slova pred spoluhláskou a na konci slova pozná iba nárečie Osturňa, ktoré tvorí rusínsku enklávu v goralskom (geneticky poľskom) jazykovom prostredí, a nárečie Závadky, ktoré tvorí rusínsku enklávu v slovenskom (spišskom) jazykovom prostredí: *'žefka*, *'ufca*, *'rokof* (Osturňa), *'dífka* (Závadka) [J. Vira 1930, 99; I. Paňkevych 1937, 52].

Vo východnej časti lemkovských nárečí na slovenskej strane neboli pre uvedenú zmenu vonkajšie vývinové podmienky, lebo v susedných východoslovenských (zemplínskych, sotáckych a užských) nárečiach sa tiež vyskytuje obojperné **u**. Domnievame sa, že ide o analogický prípad ako s vývinom prízvuku. Na udržanie **u**, ktoré je realizáciou pôvodného bilabiálneho konsonantu **w**, vo východnej časti východnej slovenčiny vplývalo bezprostredné susedstvo s rusínskymi nárečiami. Neskôr, keď sa v dôsledku slovensko-rusínskej jazykovej interferencie v západnej časti rusínskych nárečí vykonala zmena biabiálneho **w** [**u**] na pernozubné **v** (ktoré v neutralizačných pozíciách podliehalo zmene **v** na **f**), jej rozšíreniu vo východnej časti rusínskeho areálu zamedzil vonkajší vplyv slovenských zemplínskych, sotáckych a užských nárečí. Zmena **w** > **u** > **v** zasiahla aj bývalé lemkovské nárečia na poľskej strane. Ide teda o spoločný jav, ktorý sa vykonal v západnej časti rusínskych nárečí v dôsledku vonkajšieho vplyvu východoslovenských (spišských a šarišských) a poľských nárečí.

- Ako je známe, neslabičné **u** sa vo východnej časti rusínskych nárečí podobne ako v spisovnej rusínčine vyskytuje aj ako striednica za pôvodné tvrdé **-l** v pozícii formovej morfémy v tvaroch prídavia minulého činného mužského rodu, napr.: *ходив, робив, спав* (porov. stsl. ХОДИЛЪ, ДѢЛАЛЪ, СПАЛЪ). V západnej časti rusínskych nárečí sa však vyskytujú tvary uvedených prídaví s morfémy **-l**, napr.: *ходил, робил, спал* (porov. J. Vaňko, 2004, s. 74).

Z uvedených údajov vyplýva, že v západnej časti rusínskych nárečí v dôsledku vonkajšieho vplyvu slovenských nárečí neslabičné **u** zaniklo nielen v pozícii za pôvodné **w**[**u**], ale aj v pozícii za pôvodné tvrdé **-l**. Celkove by sme mohli povedať, že **v západnej časti rusínskych nárečí sa prejavuje tendencia k zániku neslabičného u, ktoré sa nevyskytuje v západnej časti východoslovenských nárečí (v spišských, šarišských a abovských).**

- Medzi javy motivované vonkajším vplyvom východoslovenských nárečí patrí osobná prípona **-t** v 3. os. sg. a pl. sloves

prítomného času, ktorá sa vyskytuje v celej západnej časti rusínskych nárečí, napr.: **ходит – ходят, робит – робят, сидит – сидят** (porov. J. Vaňko, 2004, s. 73). Uvedená osobná prípona **-t** sa vyvinula z pôv. prípony **-ť**, ktorá sa vyskytuje vo východnej časti rusínskych nárečí podobne ako aj v spisovnej rusínčine. Prípona **-ť** v 3. os. sg. a pl. sa vyskytuje aj v spisovnej ukrajinčine, napr.: **вода кипить, тоді здається, де йдеться, пливуть хмарки, пахнуть постріли, ревуть мотори.**

Hranica izoglosy **-t ~ -ť** prebieha v poriečí rieky Laborec, ktoré oddeľuje východnú časť s výskytom pôv. prípony **-ť** od západnej časti s depalatalizovaným **-t** v 3. os. sg. a pl., napr.: *тримають/тримлють – тримут, дрімають – дрімут* [porov. V. Latta, 1991, mapa č. 281 a komentár k mape (s. 56)].

V prípade západorusínskeho **-t** ide o depalatalizáciu, čiže stvrdnutie **-ť > -t**, ktorá nastala v dôsledku slovensko-rusínskych jazykových kontaktov a slovensko-rusínskej jazykovej interferencie. V konsonantickom podsystéme východoslovenských nárečí sa totiž nevyskytuje mäkké **-ť**, ktoré spolu s mäkkým **ď** podľahlo v 13. stor. asibilácii: **ť, ď > c, dz**, napr.: ticho [t'icho] > **cicho**, teplo [t'eplo] > **ceplo**, deti [d'eti] > **dzeci**, robiť > **robic**, chodiť > **chodic**, sedieť [sed'ieť] > **sedzec** a pod.

- Epentetické **l** v skupinách typu **pl', bl', ml', vl'** patrí k dôležitým diferencným znakom východoslovenských a južnoslovenských jazykov, v ktorých sa za pôv. psl. skupiny < ***pi, *bi, *mi, *vi** vyvinuli skupiny s tzv. vkladným (epentetickým) **l**. V západnej skupine slovanských jazykov sa uvedené psl. skupiny zmenili na palatalizované pernice **p', b', m', v'**, ktoré v časti jazykov zanikli v rámci prestavby konsonantickej mäkkostnej korelácie a jej zániku (napr. v slovenčine a češtine, kým v poľštine prebieha proces obmedzovania korelácie).
- Z diachrónneho hľadiska v danom prípade ide o **palatalizačné zmeny**, ktoré vyvolávalo neslabičné **j** vo všetkých artikulačných radoch spoluhlások. Táto zmena patrí medzi javy súvisiace

s vývinovou tendenciou, ktorú poznáme pod názvom **slabičná harmónia**. V rámci tohto psl. zákona sa okrem palatalizačných zmien uskutočnili ešte **palatalizácie velár** (prvá, druhá a tretia), ktoré vyvolávali samohlásky predného radu. **Tretia zmena** sa nazýva **praslovanská prehláska**, v rámci ktorej sa samohlásky zadného radu po mäkkej spoluhláske menili na samohlásky predného radu [**'a ('o) > e, 'u > i**]. Vo všetkých troch prípadoch ide o artikulačné prispôsobovanie sa samohlások a spoluhlások v tautosylabickej pozícii, čiže rámci jednej slabiky.

Aký je stav v spisovnej rusínčine? **V spisovnej rusínčine sa epentetické Ľ zachovalo** a vyskytuje sa v slovách typu **зѣмля, земляной, землянка**, pri časovaní slovies prítomného času v tvaroch 1. osoby singuláru a 3. osoby plurálu slovies, kým v tvaroch trpného prídastia norma spisovnej rusínčiny pripúšťa používanie tvarov aj bez Ľ epentetického, napr.: **купѣти (кѣплю, кѣплять), куплѣный//купѣный, любѣти (люблю, люблять), люблѣный// любѣный; спѣти (сплю, сплять); терпѣти (тѣрплю, тѣрплять); ловѣти (лѣвлю, лѣвлять), ловлѣный//ловѣный; зломѣти (злѣмлю, злѣмлять), зломлѣный // зломѣный.**

V rusínskych nárečiach je stav výskytu epentetického Ľ diferencovaný podľa geografického rozšírenia na dve časti: (1) vo východnom areáli sa zachoval pôvodný (starší) vývinový stav, čiže skupiny **pľ, bľ, mľ, vľ**, napr.: **люблю, люблять, роблю, терплю**; (2) v západnej časti rusínskeho areálu sa epentetické Ľ v uvedených slovesných tvaroch nevyskytuje, napr: **ľubju, ľubjat, robju, robjat, terpiu/terpim, terpiat, resp. terpim, robim**. V ojedinelých prípadoch sa vyskytujú aj tvary typu **ľubu, robu, terpu** (obec Banské, bod číslo 178). Hranica izoglosy prebieha v poriečí Ondavy a severnej časti (približne od Stropkova na severovýchod) a západný areál od východného oddeľuje riečka Chotčanka. (Porov. V. Latta, 1991, m. č. 99). Na základe uvedených príkladov možno usudzovať, že v západnom areáli sa skupiny **pľ, bľ, mľ, vľ** ako výrazný diferečný jav rusínskych nárečí

východoslovenského pôvodu zmenili na **pi**, **bi**, **mi**, **vi** v dôsledku vonkajšieho vplyvu (východo)slovenských nárečí.

3.2.2. Zmeny na morfolologickej rovine

Šírenie zmien motivovaných vonkajším vplyvom slovenských a poľských nárečí na **morfolologickej rovine** má obdobný priebeh ako na zvukovej rovine. To znamená, že javy slovenskej alebo poľskej proveniencie sa najčastejšie vyskytujú v západnej časti rusínskych nárečí, kým východná časť si vo väčšej miere zachováva pôvodné javy.

Stav vo východnej časti rusínskych nárečí v mnohom pripomína situáciu vo východnej časti východoslovenských nárečí. Lebo v rusínskych i slovenských nárečiach vo východnej časti východného Slovenska sa prekrývajú zmeny šíriace sa na jednej strane zo slovenských, resp. poľských nárečí a na druhej strane z rusínskych nárečí. V dôsledku týchto zmien prebiehajúcich v jednej i druhej kontaktovej oblasti sa rusínske nárečia vývinovo približujú k slovenským nárečiam (v západnej časti východného Slovenska) a naopak, slovenské nárečia (vo východnej časti východného Slovenska) k rusínskym dialektom.

- K výrazným diferencným črtám poľskej proveniencie na **morfolologickej rovine** patrí pádová prípona **-om** v inštr. sg. fem., ktorá vznikla podľa poľského modelu rozkladom pôv. nosovky **-o** na spojenie *vokál + nazála*. V poľskom jazyku a v poľských nárečiach vývin prípony **-ojo** v tvaroch I. sg. feminín a maskulín a-kmeňov prebiehal takto:
 - **žen-ojo** > **žen-ojo** (zmena **-j-** na neslabičné **-j-**)
 - **žen-ojo** > **žen-oo** (zánik neslabičného **j**)
 - **žen-oo** > **žen-ō** (kontrakcia, čiže stiahnutie dvoch krátkych vokálov v jeden dlhý vokál)
 - **žen-ō** > **žono** (dispalatalizácia **e** > **a** v pozícii pred tvrdým **n** a zánik kvantity)

- **žonŏ > žonom** (v malopoľských nárečiach rozklad pôv. nosovky na spojenie *vokál + nazála*), **spis. poľ.** *żoną* [žonŏ]

Uvedené zakončenie sa vyskytuje v západnej časti rusínskych (lemkovských) nárečí na slovenskej strane (približne po Svidníku a Stropkov), na celej oblasti na poľskej strane a v príľahlých západných oblastiach juhozápadných nárečí na ukrajinskom území (v nad-sianskych nárečiach a v severozápadnej časti bojkovských nárečí). Osobitný areál tvorí pádová prípona **-om** v západopodolských nárečiach (J. O. Dzendzelivskij 1973, 12; AUM 1988, m. 170; Z. Stieber 1964, m. 355).

Vo východnej časti rusínskych nárečí na slovenskej strane (približne od Svidníka a Stropkova na východ) sa udržala pôvodná pádová prípona **-ou**. Na základe toho možno predpokladať, že **-ou** bolo pôvodne rozšírené v celom lemkovskom areáli a že **-om** je produktom neskoršieho vývinu motivovaného vonkajším vplyvom poľských nárečí. Ako uvádza J. O. Dzendzelivskij (1973, 12), v rusínsko-ukrajinských pamiatkach z lemkovskej oblasti (v západnom areáli) sa tvary na **-om** vyskytujú zo začiatku 17. stor. Vývin prípony **-ou** vo východnej časti rusínskych nárečí a v spisovnej slovenčine prebiehal takto:

- **žen-ojo > žen-ojo** (zmena **-j-** na neslabičné **-j-**)
- **žen-ojo > žen-oju** (denazalizácia, čiže zmena nosovky **-o** na striednicu **u**, ktorá je charakteristická pre všetky východoslovanské jazyky a dialekty)
- **žen-oju > žen-ou** (vo východnej časti rusínskych nárečí podobne ako v spisovnej rusínčine sa uskutočnila iba prvá fáza kontrakcie, t.j. zánik neslabičného **j**, kým druhá fáza, čiže stiahnutie dvoch vokálov do jedného dlhého vokálu nenastala), spis. rusín. **женов** [ženou], **бабов** [babou]. V spisovnej ukrajínčine sa uskutočnila iba denazalizácia, kým kontrakcia nenastala, lebo intervokálne **-j-** sa zachovalo, napr.: **жінкою** [žinkoju], *рукою, силою, вишнею*.

Svedectvom toho, ako sa šírila pádová prípona **-om** na úkor **-ou**, je stav v lemkovských nárečiach na poľskej strane, ktorý Z. Stieber zaznamenal v tridsiatych rokoch (1964, m. 355). Kým v západnej časti sa koncentrovane vyskytuje **-om**, vo východnej časti (približne od Dukly na východ) je úzus rozkolísaný. V niektorých lokalitách bezprostredne susediacich s rusínskymi nárečiami na slovenskej strane, v ktorých sa udržalo **-ou**, sa používa **-ou**, kým v lokalitách situovaných severnejšie **-om**. Dokonca v niektorých obciach tento vynikajúci znalec lemkovských nárečí zaznamenal obidve pádové prípony: **-om** // **-ou**.

- Pri riešení otázky, či v tej časti lemkovského areálu, kde sú tvary na **-om**, bola pôvodne pádová prípona **-ou** alebo **-oju** (J. O. Dzendzelivskij 1973, 12), podľa našej mienky môžu pomôcť tvary na **-ou** v inštr. sg. fem. v sotáckych a užských nárečiach, o ktorých sme hovorili v predchádzajúcom texte, venovanom analýze javov západoslovanského pôvodu vo východnej slovenčine. Ako sme uviedli, v spomínanej kontaktovej oblasti na západoslovansko-východoslovanskom jazykovom pomedzí jazyková situácia napomáhala intenzívny rozvoj medzijazykových kontaktov a medzijazykovej interferencie už od najstarších čias vzniku. Svedčia o tom jazykové javy, ktoré spadajú do obdobia formovania slovenčiny ako samostatného slovenského jazyka: **ѣ > o**, tvary **dobroho, dobromu**. Preto je viac ako pravdepodobné, že k týmto javom možno priradiť aj pádovú príponu **-ou** v inštr. sg. fem.

Na základe týchto údajov možno predpokladať, že **-ou** vo východnej časti východoslovenských nárečí je staršie než **-om** v spomínaných lemkovských nárečiach. Historicky to bolo podmienené tým, že kontaktná oblasť na východnom okraji východnej slovenčiny je staršia než kontaktná oblasť na slovensko-rusínsko-poľskom jazykovom pomedzí v severnej časti východného Slovenska a južnej časti východného Poľska.

- V rusínskych nárečiach v okolí Sabinova, ktoré V. Latta (1979-81, 125) zaraďuje medzi prechodné rusínsko-slovenské nárečia, sa v inštr. sg. fem. vyskytuje pádová prípona **-u**, ktorá je výsledkom slovensko-rusínskych jazykových kontaktov a ktorá nahradila staršiu príponu **-om**. Uvedená prípona **-u** sa vyskytuje vo východoslovenských nárečiach, napr.: (zos) *šestru, matku, babu* a pod. Prípona **-u** vo východoslovenských a západoslovenských nárečiach vznikla po denazalizácii pôv. **-o** > **u**, čiže vývin tu prebiehal takto: (1) kontrakcia, (2) denazalizácia.
- Slovenskú genézu má aj osobná prípona **-me** v 1. os. mn. č. ind. a imp. Areál tohto javu je väčší než v predchádzajúcom prípade a okrem lemkovských nárečí na slovenskej a poľskej strane zaberá aj časť juhozápadných rusínskych nárečí (zakarpatské, západohuculské a časť bojkovských a nadsianskych nárečí) [AUM 1988, m. 241; Z. Stieber 1964, m. 369].

J. O. Dzendzelivskij (1973, 21) na rozdiel od väčšiny bádateľov nepokladá osobnú príponu **-me** za slovakizmus, ale hodnotí ju ako spoločný ukrajinsko-slovenský jav. V neprospech tohto chápania je fakt, že izoglosa **-me** na rusínskom jazykovom území tvorí súvislý areál a zaberá priľahlé oblasti rusínskych nárečí na slovensko-rusínskom jazykovom pomedzí.

Podľa nášho názoru osobná prípona **-me** sa šírila zo slovenských nárečí cez obidve kontaktné oblasti: jednak cez rusínske nárečia na slovenskej strane do lemkovskej oblasti na poľskej strane a odtiaľ do nadsianskych nárečí, jednak cez zakarpatské rusínske nárečia do huculských a bojkovských nárečí. Táto prípona má expanzívny charakter aj na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí, kde tvorí pomerne veľký areál zaberajúci spišské, oravské a kysucké goralské nárečia na slovenskej i poľskej strane.

- Napokon nie je to jediný jav slovenskej proveniencie, ktorý je rozšírený v spomínaných rusínskych nárečiach. Na tej istej oblasti sa napríklad vyskytuje prefix **da-** v zámenných a príslov-

kových tvaroch, ako aj mnohé lexikálne jednotky slovenského pôvodu (Z. Stieber, 1974, 478-479; J. O. Dzendzelivskij, 1973, 24-28). Tieto fakty svedčia o tom, že uvedené javy sú výsledkom dlhodobého a intenzívneho procesu medzijazykových kontaktov v tejto oblasti na západoslovansko-východoslovanskom jazykovom pomedzí.

3.2.3. Zmeny na syntaktickej rovine

Výskumom syntaktickej roviny rusínskych nárečí na východnom Slovensku sa dlhé roky zaoberá J. Vaňko. Výsledky svojho výskumu uverejnil v monografii *Language of Slovakia's Rusyns (Jazyk slovenských Rusínov)*, 2000, s. 70-109. Viaceré dôležité informácie o syntaktickej rovine rusínskych nárečí v porovnaní so slovenčinou autor uverejnil aj v kapitole *Класифікація і головны знакы карпатыських русиньскых діалектів* v kolektívnej monografii *Русиньскый язык, ktorá vyšla v rámci edície *Najnowsze dzieje języków słowiańskich v Polsce* (2004, s. 78-79).*

3.2.4. Zmeny na lexikálno-sémantickej rovine

K osobitostiam rusínskych nárečí patria aj mnohé **lexémy slovenského, resp. poľského pôvodu**. Tieto lexémy tvoria spolu s karpaticizmami najväčšiu vrstvu slov spoločných pre uvedené kontaktujúce systémy, ktorá ich spája do jedného celku. Najviac slov slovenského, resp. poľského pôvodu sa vyskytuje v západnej časti rusínskych nárečí, kým vo východnej časti sa vo väčšej miere zachovali pôvodné lexémy.

Tento diferencovaný vývin lexiky rusínskych nárečí na severovýchodnom Slovensku bol podľa nášho názoru podmienený vnútorným členením východoslovenských nárečí, ktoré sú v procese slovensko-rusínskych jazykových kontaktov prameňom interferencie. Ako

sme uviedli, východná časť východoslovenských nárečí má celý rad osobitostí, ktorými sa odlišuje od západnej časti východoslovenských nárečí (ako aj od západoslovenských nárečí ako geneticky najpríbuznejšej nárečovej oblasti) a ktoré sa vyvinuli v dôsledku dlhodobých a intenzívnych rusínsko-slovenských jazykových kontaktov.

Analýza jazykových kontaktov ukazuje, že vo východnej časti rusínskych nárečí sa spravidla zachovali tie javy rusínskej proveniencie, ktoré sú charakteristické aj pre zemplínske, sotácke a užské nárečia. A naopak, v západnej časti rusínskych nárečí spravidla tieto javy zanikli a v procese slovensko-rusínskej jazykovej interferencie boli nahradené tými javmi, ktoré sú charakteristické pre západnú časť východoslovenských nárečí (spišské, šarišské a abovské nárečia). Toto konštatovanie má všeobecnejší charakter a týka sa vývinu na všetkých jazykových rovinách.

- ❖ Ako príklad možno uviesť lexému **nafta** (z ukr. 'nafta) „petrolej“, ktorá sa vyskytuje v zemplínskych, sotáckych a užských nárečiach, v rusínskych nárečiach na Zemplíne a v celej Zakarpatskej oblasti, kým v rusínskych nárečiach na Spiši a v Šariši sa používa lexéma **gaz, gajz** (z nem. *Geist*) podobne ako v slovenských spišských aj šarišských a spišských goralských nárečiach (ASJ 1984, 222; DLAZ 1960, m. 234). V spisovnej rusínčine je kodifikovaná podoba **на́фта**.
- ❖ Podobne lexéma '**pešník** sa rozšírila z rusínskych nárečí do celej východnej časti východoslovenských nárečí. V rusínskych nárečiach na východnom Slovensku sa udržala iba v zemplínskej oblasti (**piš'nyk**), lebo iba v tejto oblasti boli na jej udržanie vonkajšie vývinové podmienky. Slovo **пи́шник** sa vyskytuje aj v spisovnej rusínčine. V šarišskej oblasti sa používa buď východoslovenská lexéma '**draška**, buď lexéma poľského pôvodu **steška** podobne ako v kontaktujúcich šarišských nárečiach. Pre rusínske, slovenské a goralské nárečia v spišskej oblasti je charakteristická lexéma **xid'nyk** ('**xodník**, '**hodník**) [ASJ 1984, 21; V. Latta 1991, m. 325; HLAS III, m.144].

- ❖ V rusínskych nárečiach na Zemplíne sa podobne ako vo východnej časti východoslovenských nárečí vyskytuje viacero hungarizmov, ktoré nepoznajú ani v západnej časti východoslovenských, ani rusínskych nárečí. Spomenieme lexému '**birou**' ('**birou**'), ktorá je charakteristická pre slovenské i rusínske nárečia v zemplínskej oblasti. V západnej časti rusínskych podobne ako aj východoslovenských nárečí je rozšírená lexéma '**ryxtar**' (**rixtar**) [V. Latta 1991, m. 321]. V spisovnej rusínčine je kodifikované slovo **ста́роста** (mask.), **ста́ростка** // **старости́ха** (fem.) (zried.).
- ❖ Aj ďalšia lexéma maďarského pôvodu '**kalap**' „klobúk“ sa vyskytuje v rusínskych i slovenských nárečiach na Zemplíne. V spišských (slovenských i goralských) a šarišských nárečiach sa používa lexéma poľského pôvodu **kapelux**, ktorá prenikla aj do rusínskych nárečí na Spiši a Šariši (ASJ 1984, 21; V. Latta 1991, m. 333). V spisovnej rusínčine sa používa slovo **ка́лап**.
- ❖ Slovensko-rusínska jazyková interferencia predstavuje živý jazykový proces, o čom svedčí používanie dvoch lexém – pôvodnej i prevzatej. V rusínskych nárečiach na Spiši je popri rusínskej lexéme '**selo**', '**seuo**' rozšírená lexéma slovenského pôvodu **de'dina**. V rusínskych nárečiach v Šariši a na Zemplíne sa popri domácej lexéme používa lexéma maďarského pôvodu **va'lal**, ktorá je charakteristická aj pre slovenské nárečia v týchto oblastiach (V. Latta 1991, m. 322). V spisovnej rusínčine sa vyskytuje lexéma **сéло** a **валáп**.
- ❖ Lexéma **ba'tix** ('**batox**', '**batux**') sa vyskytuje v rusínskych nárečiach v Šariši a na Zemplíne, ako aj v celej východnej časti východoslovenských nárečí. V rusínskych nárečiach na Spiši a v západnom Šariši sa používa lexéma slovenského pôvodu **bič'** (ASJ 1984, 164; HLAS III, m. 119). Kodifikovaná podoba v spisovnej rusínčine znie '**batir**, **batí'жок**, **би́ч**, **би́чи́ско**.
- ❖ Výsledkom slovensko-rusínskych jazykových kontaktov je rozšírenie lexémy '**zbušok**', '**zbuška**' v rusínskych nárečiach v južnom Spiši a Šariši namiesto pôvodnej lexémy '**bodenka**', '**bo'dynka**', ktorá je charakteristická pre celý lemkovský areál,

ako aj pre západnú časť zakarpatských nárečí. V spisovnej ukrajinčine sa používa lexéma **боденка**, rovnaké znenie má aj v spisovnej rusínčine **боденка**; popri tejto lexéme sa používa aj výraz **збушок**. Táto lexéma ukrajinského pôvodu (*bodňička*) sa vyskytuje aj v sotáckych a užských nárečiach (ASJ 1984, 278; HLAS I, m. 94; DLAZ 1960, m. 174).

- ❖ Do rusínskych nárečí v južnom Spiši a Šariši sa rozšírila zo súsedných slovenských nárečí lexéma **'priklet**, ktorá nahradila pôvodnú lexému **'šiny** (**'s'iny**) charakteristickú pre celú oblasť rusínskych a zakarpatských nárečí (HLAS III, m. 10) ako aj pre spisovnú rusínčinu.
- ❖ Proces slovensko-rusínskej jazykovej interferencie je ovplyvnený nielen rôznou mierou intenzity slovensko-rusínskych jazykových kontaktov, ale aj konkrétnym typom vzťahu medzi kontaktujúcimi nárečiami. Tým si možno vysvetliť aj značnú diferencovanosť lexém s významom „cesta“ v rusínskych nárečiach na východnom Slovensku. Kým pôvodná lexéma praslovanského pôvodu **puť** (stsl. ПѢТЬ, porov. lat. **pōns**, gen. **pontis**), sa vyskytuje iba v zemplínskej oblasti, v rusínskych nárečiach v Šariši bola nahradená lexémou **'draha**, na Spiši lexémou **'dri-ga**, **'dri-ga** a v rusínskych enklávach v južnom Spiši lexémou **'cesta** (V. Latta 1991, m. 324). V spisovnej rusínčine sú kodifikované tri lexémy: **пуť** (fem.) (psl. pōť, mask.)¹⁹⁸, **до'рога** i **'драга**.

Analýza jazykových javov ukázala, že medzi vnútorným členením východoslovenských a rusínskych (lemkovských) nárečí na západnú a východnú časť je vzájomná súvislosť a podmienenosť. Kým vo východnej časti východoslovenských nárečí sa koncentrovane vyskytujú jazy rusínskej proveniencie, ktoré sú výsledkom intenzívneho

198 Slovo **puť**, východoslovenské **puc** je doložené v písomných pamiatkach z východného Slovenska zo 17.– 18. stor., napr. "ta rolia na **pučz** koncjom delila se (Spišský Štvrtok 1633), (pro-rok) jeszt **pútz** szpasenyá; daj nam tvoho ducha Panye, nych tvu **pútz** naslyedu-jeme" (Hlasz pobosnoho spěványa, 1752, zemplínske kalvínske tlačé).

Porov. *Historický slovník slovenského jazyka*. IV. Bratislava : Veda 1995, s. 576.

a dlhodobého procesu rusínsko-slovenskej jazykovej interferencie, v západnej časti rusínskych (lemkovských) nárečí sa koncentrovane vyskytujú javy slovenskej, resp. poľskej proveniencie, lebo jazyková situácia v tejto časti lemkovského areálu napomáhala intenzívny rozvoj slovensko-rusínskych, resp. poľsko-rusínskych jazykových kontaktov.

3.3. Východoslovenské nárečia z aspektu rusínsko-slovenských jazykových kontaktov

3.3.1. Rusínsko-slovenské paralely na zvukovej a morfolologickej rovine

Východná časť východoslovenskej nárečovej oblasti (zemplínske, sotácke, užské nárečia) tvorí východný okraj jednak slovenského jazykového územia a jednak západoslovanského jazykového areálu. Na jednej strane sa tu vyskytujú viaceré archaizmy, ktoré petrifikovali pôvodný vývinový stav a ktoré pomáhajú pri sledovaní historického vývinu slovenského jazyka v jeho nárečiach. (Je to špecifikum dejín slovenského jazyka, ktoré sa pre nedostatok písomných prameňov z 10. – 15. stor. pri štúdiu historického vývinu slovenského jazyka opierajú o analýzu slovenských nárečí.)

K týmto archaizmom patrí, napr.:

- konsonantická mäkkosťná korelácia v sotáckych nárečiach
- zúžené vokály **ę**, **o** v sotáckych a užských nárečiach
- pohyblivý prízvuk v sotáckych a užských nárečiach.

Na druhej strane sa v týchto okrajových východoslovenských nárečiach vyskytujú jazykové javy, ktoré sú výsledkom dlhodobých a intenzívnych rusínsko-slovenských jazykových kontaktov, napr.:

- striednica **o** za tvrdý jer (**ѣ** > **o**)
- pádové prípony **-oho**, **-omu** v gen. a dat. sg. adj. muž. a str. rodu a **-ou** v inštr. sg. fem.

- početné lexikálne rusinizmy, resp. lexémy spoločné iba pre východnú časť východnej slovenčiny a západnú časť zakarpatských rusínskych nárečí.

Táto stručná charakteristika by nebola úplná, keby sme neuviedli, že v spomínaných nárečiach sa vyskytujú aj niektoré **lexikálne hun-garizmy**, ktoré sú dôsledkom maďarsko-rusínsko-slovenských jazykových kontaktov, čiže do slovenských nárečí sa rozšírili cez filter rusínskych nárečí v Zakarpatskej oblasti, napr.:

- *hor'dou* „sud“
- *'furoy* „nebožiec“
- *'biroy* „richtár“
- *forgi'tou* „kľučka na dverách“
- *'žebňa* „vrecko“
- *'ratota* „praženica“ a pod.

Napokon jazykovú situáciu na východnom Slovensku dotvárajú rusínske nárečia na Spiši, Šariši a Zemplíne a goralské nárečia na severnom Spiši. Kým spišské goralské nárečia boli jazykovým filtrom, prostredníctvom ktorého sa šírili niektoré polonizmy do spišských, resp. šarišských nárečí či niektoré slovakizmy do susedných malopoľských nárečí, rusínske nárečia tvorili vstupnú bránu pre šírenie karpatizmov do slovenských nárečí. Preto mnohé z nich sa vyskytujú iba v tých nárečiach, ktoré sú v bezprostrednom susedstve s rusínskymi nárečiami.

- karpatizmus **kurastra** (a jeho fonetické modifikácie) „mledzi-vo“ sa vyskytuje na celom východnom Slovensku s výnimkou Spiša a severného Šariša, kde je rozšírená lexéma poľského pôvodu **šara**. Lexéma **кypáцтpa** sa vyskytuje v spisovnej rusínčine.
- karpatizmus **kočerha** „ohreblo“ sa vyskytuje v užských a v časti sotáckych a zemplínskych nárečí, kým v ostatných východoslovenských nárečiach je lexéma **počisk**. Prirodzene, obidva karpatizmy sú rozšírené v rusínskych nárečiach na Slovensku

a v celej Zakarpatskej oblasti na Ukrajine (ASJ 1984, 230, 275; DLAZ 1958, m. 26; 1960, m. 171; OKDA 1989, m. 63), ale aj v ďalších nárečiach karpatského jazykového areálu. Karpatizmus **кочэрга** sa vyskytuje aj v spisovnej rusínčine.

V súčasnosti sú pre výskum slovensko-rusínskych a rusínsko-slovenských interferenčných javov priam vynikajúce podmienky. Slovenské nárečia sú spracované metódami jazykového zemepisu v štyroch zväzkoch *Atlasu slovenského jazyka*. K dispozícii sú regionálne atlasy rusínskych nárečí od Z. Stiebera, J. O. Dzendzelivského, Z. Hanudelovej, V. Lattu, atlas maďarských nárečí v Zakarpatskej oblasti od P. N. Lizanca. V posledných rokoch vyšlo sedem zväzkov **Celokarpatského dialektologického atlasu** (1988 – 2003). Ak základným predpokladom pre štúdium jazykových kontaktov je dobré poznanie kontaktujúcich systémov, ako aj vnútornej diferenciacie jednotlivých nárečových areálov a skupín, tak táto podmienka je v súčasnosti splnená.

- K najstarším diferencným javom východnej časti východoslovenských nárečí, ktorý sa vyvinul v procese medzijazykovej interferencie na západoslovensko-východoslovenskom pomedzí, patrí striednica **o** za **tvrdý jer** (**ѣ** > **o**). V západnej časti východoslovenských nárečí, podobne ako na celom území západnej slovenčiny, sa vyskytuje striednica **e** (**ѣ** > **e**), napr. **pisok** – **pisek**, **parobok** – **parobek**.

Predpokladáme, že o timbri striednice za tvrdý jer v slovenských zemplínskych, sotáckych a užských nárečiach rozhodlo bezprostredné susedstvo s východoslovenskou jazykovou oblasťou a oneskorená východoslovenská vokalizácia **ѣ** > **o**, ktorá podporila zmenu **ѣ** > **ə** > **o**. Iste nie je náhodné, že sa na tej istej oblasti východoslovenských nárečí ako striednica **ѣ** > **o** vyskytujú aj tvary typu **dobroho**, **dobromu**. Medzi obidvoma javmi je úzka súvislosť a rozšírenie tvarov **dobroho**, **dobromu** bolo štruktúrne podmienené rozšírením striednice **ѣ** > **ə** > **o**.

Tento výklad podporuje aj súčasný stav v západnej časti východnej slovenčiny (v spišských, šarišských a abovských nárečiach), ako aj v západnej slovenčine, kde sú tvary **dobreho // dobrého, dobremu // dobrému**. Ich výskyt bol štruktúrne podmienený zmenou **ǣ > o**. Súhlasíme s E. Paulinym (1990, s. 125), ktorý za prvotný implulz vzniku týchto tvarov pokladá zmenu **ǣ > o**.

- Napokon do tejto skupiny javov patrí pádová prípona **-ou** v inštr. sg. fem. Táto pádová prípona je charakteristická iba pre časť sotáckych a užských nárečí a na karpatskom rusínskom území tvorí pomerne rozsiahly areál zahŕňajúci väčšinu rusínskych nárečí, ktoré sa v staršej literatúre z dialektológie nazývajú juhozápadnými ukrajinskými nárečiami: rusínske nárečia v severnom Zemplíne (približne od Ondavy na východ), prechodné zakarpatsko-lemkovské, zakarpatské, bojkovské, naddnestrianske, huculské, pokutsko-bukovinské a podolské (juhozápadná časť) nárečia (AUM 1988, m. 170, J. O. Dzendzelivskij 1973, s. 11).

Z uvedeného vyplýva – a tento fakt obyčajne ostáva bokom od pozornosti slavistov – že západnú časť izoglosy **-ou** netvorí iba rusínske nárečia v severnom Zemplíne, ako uvádza J. O. Dzendzelivskij (1973, s. 11), ale aj sotácke a užské nárečia na slovensko-rusínskom jazykovom pomedzí (porov. Š. Lipták 1969a, s. 20-23, ASJ 1981, m. 43, V. Kováčová, 2015, s. 58 - 89).

Rozsah tejto izoglosy na slovenskom jazykovom území je značne menší než rozsah predchádzajúcich dvoch izoglos (**ѣ > ǣ > o**, tvary **dobroho, dobromu**). Ba nezaberá ani celú sotácku a užskú oblasť, ale iba územie bezprostredne susediace s rusínskymi nárečiami: severovýchodnú časť sotáckych a juhovýchodnú časť užských nárečí. V západnej časti sotáckych a užských slovenských nárečí je v inštr. sg. fem. pádová prípona **-u** podobne ako v ostatných východoslovenských nárečiach (zemplínskych, abovských, šarišských a spišských nárečiach).¹⁹⁹

199 Porov. KOVÁČOVÁ, Viera: *Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifiká-*

- Pádová prípona **-ou** je v sotácko-užskej oblasti veľmi produktívna, ako o tom svedčí morfológický vývin týchto nárečí. V sotáckych nárečiach sa pádová prípona **-ou** < **-ov** vyskytuje v gen. pl. subst. všetkých rodov. V užských nárečiach **-ou** < **-ov** sa stalo dominantným nielen v procese medziparadigmatického, ale aj vnútroparadigmatického vyrovnávania gen. – lok. pl. subst. všetkých rodov, napr.: **sinou**, **ženou**, **skridlou**. (ASJ, 1981, m. 80 – 99, 109 – 121).

Prirodzene, vzniká otázka, prečo sa tieto morfológické osobitosti vyskytujú iba v sotácko-užskej nárečovej oblasti. Do akej miery bol ich vývin motivovaný vonkajším vplyvom rusínskych nárečí a v čom vyplynul z vnútorných vývinových procesov charakteristických pre túto časť východoslovenských nárečí?

Podľa našej mienky všetky uvedené morfológické osobitosti úzko súvisia a treba ich skúmať v súčinnosti s fonologickým systémom týchto nárečí. Inými slovami povedané, všetky tieto morfológické javy spája rovnaká fonologická motivácia spočívajúca v tom, že v konsonantickom systéme uvedených nárečí sa vyskytuje obojperné **u** ako kombinatórny variant konsonantu **v**.

Zastavíme sa pri charakteristike tohto zvuku podrobnejšie. V konsonantickom systéme zemplínskych, sotáckych a užských nárečí je fonéma **v** nepárový, sonórny konsonant, ktorý stojí mimo znelostnej korelácie (ASJ 1968, č. 2, 110).²⁰⁰ Preto sa tento konsonant v neutra-

cie a nivelizácie. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku Filozofická fakulta 2010. 175 s.

KOVÁČOVÁ, Viera: *Vybrané kapitoly z dialektológie*. Učebné texty a materiály. Ružomberok: Verbum – Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku 2013. 304 s.

200 Podľa údajov ASJ (1968, m. 231, 232) sa obojperné **u** v pozícii na konci slova a vnútri slova pred spoluhláskou vyskytuje aj v abovských nárečiach. L. Bartko (1981, 15) koriguje tieto údaje v tom zmysle, že v abovských nárečiach sa konsonant **v** v týchto pozíciách realizuje ako pernozubné **v** (**krev**, **ovca**, **krívda**). To znamená, že abovské nárečia patria do tej skupiny slovenských nárečí, v ktorých sa zmena **w > v** vykonala, ale konsonant **v** v pozícii na konci slabiky vystupuje ako nepárová, sonórna spoluhláska. Obdobný vývin je v juhozápadoslovenských nárečiach a E. Pauliny (1963, 218) ich pokladá za archaický typ.

lizačnej pozícii realizuje ako bilabiálne **u**, napr.: **kreu**, **šľiuka**, **užac**. V sotáckych a užských nárečiach sa v pozícii na začiatku slova pred spoluhláskou popri **u** vyskytuje aj **u**: **užac** // **užac**, **učera** // **učera**. Prechod medzi **u** a **u** je plynulý a ako uvádzajú autori *Atlasu slovenského jazyka*, nie vždy sa dá presne určiť, či ide o výslovnosť obojperného **u** alebo vokálu **u** (1968, č. 2, 112).²⁰¹

Tento údaj je závažný z fonologického hľadiska, lebo nasvedčuje, že v sotáckych a užských nárečiach sa pôvodný bilabiálny konsonant **w** zachoval vo všetkých pozíciách a zmena **w** > **v** nastala iba v postavení pred samohláskou (**voda**, **varic**). Ďalej tento údaj svedčí o tom, že zmena **u** na **u** je v sotácko-užskej oblasti živý jazykový proces, za výsledok ktorého treba pokladať aj vokál **u** v pozícii predložky (**u ňim**, **u vodze**).

V zemplínskych nárečiach bol odlišný vývin iba na začiatku slova pred spoluhláskou, kde pôvodný konsonant **w** buď podľahol zmene na pernozubné **v** a následne aj znelostnej neutralizácii (**vžac**, **fčera**), buď zanikol (**žac**, **sčera**, **čera**) (ASJ, 1968, m. 233, 238, M. Semjanová, 1975, s. 106).

Na základe uvedeného predpokladáme, že vo východnej časti východnej slovenčiny vývin pôvodného konsonantu **w** šiel cez obojperné **u** k vokálu **u**: **w** > **u** > **u**. Doterajšie výklady (E. Pauliny, 1963, s. 219-220, R. Krajčovič, 1988, s. 65) vysvetľujú prítomnosť **u** na začiatku slova pred spoluhláskou (**užac**, **učera**) a v pozícii predložky (**u ňim**, **u vodze**) ako dôsledok zmeny **w** > **u**. K nášmu výkladu vývinu obojperného **w** sa prikláňa aj V. Kováčová na základe podrobného štúdia sotáckych nárečí (2015, s. 67-69).

Ide o analogický stav, aký je v stredoslovenských nárečiach (a v spisovnej slovenčine), kde sa tiež vyskytuje obojperné **u**, ale nie v takom rozsahu ako vo východnej časti východnej slovenčiny. V strednej

201 Tie isté údaje o plynulom prechode medzi **u** a **u** nájdeme aj v nárečových textoch, ktoré S. Cambel, zakladateľ slovenskej dialektológie, zaznamenal v Zemplínskej a Užskej stolici (1906, s. 169).

slovenčine sa pôvodné **w** zachovalo iba na konci slova a vnútri slova pred spoluhláskou (**hñeu**, **sliu**ka), kým na začiatku slova pred spoluhláskou a pri predložke sa vykonala zmena **w** > **v**. Preto konsonant **v** v týchto pozíciách podlieha znelostnej neutralizácii **v - f** (**fčera**, **fte****di**, **f komore**). Dokonca stredoslovenské nárečia poznajú aj zmenu **u** > **u** v slovách typu **krú**, **prú** (E. Pauliny, 1963, s. 213). Tento stav v strednej slovenčine podporuje naše chápanie vývinu konsonantu **w** vo východnej časti východnej slovenčiny.

- Obojperné **u** je ďalší výrazný archaizmus v týchto okrajových východoslovenských nárečiach na slovensko-rusínskom jazykovom pomedzí. Na jeho udržanie nepochybne vplývalo bezprostredné susedstvo s rusínskymi nárečiami, v ktorých sa zachoval pôvodný bilabiálny konsonant **w** vo všetkých **pozíciách** (aj pred samohláskou) a v ktorých prebiehal obdobný vývin tohto konsonantu ako v uvedených východoslovenských nárečiach (M. A. Žovtobriuch 1979, s. 225-227, I. K. Bilodid 1969, s. 137-142).²⁰²

Nazdávame sa, že vývin morfológických tvarov v sotáckych a užských nárečiach, o ktorých sme hovorili vyššie, bol štruktúrne podmienený tým, že fonéma **v** je nepárový, sonórny konsonant a v neutralizačnej pozícii sa vyslovuje ako **u**. Vďaka tomu sa v systéme uvedených nárečí upevnil typ slabiky so zakončením „**vokál + u**“ (**kreu**, **bratou**, **kriu**da), ktorý na jednej strane uľahčil preniknutie pádovej prípony **-ou** inštr. sg. fem. z rusínskych nárečí, a na druhej strane motivoval proces tvaroslovnej analógie, ktorý sa na rozdiel od väčšiny východoslovenských nárečí vykonal v prospech genitívu (gen. - lok. pl., resp. pri životných maskulínach gen.- akuz.- lok. pl.).²⁰³

202 E. Pauliny (1963, 218) vychádza z predpokladu, že vo východnej časti východnej slovenčiny, ako aj v ukrajinčine a bieloruštine, boli rovnaké fonologické podmienky pre vývin pôvodného **w** ako nepárového, sonórneho konsonantu: 1. konsonantická mäkkostná korelácia, 2. nerozlišovanie dvojice **w - w'** na konci slova.

203 Podľa informácií od M. Sokolovej-Semjanovej sa v stredozemplínskych nárečiach analogické vyrovnávanie tvarov v pluráli substantív vykonalo v prospech lokálu i genitívu. Preto úzus stredozemplínskych nárečí pripúšťa používanie obidvoch pádových prípon: **sinox**, **babox**, **skridlox** // **sinou**, **babou**, **skridlou**. Tento stav v zemplínskych nárečiach podporuje náš výklad šírenia pádovej prípony **-ou** v inštr. sg. fem. a v gen. - lok. pl. subst. všetkých rodov.

- Upevnenie typu slabiky so zakončením „**vokál + ů**“ podmienilo podľa našej mienky ešte jednu zmenu východoslovenskej proveniencie, a to zmenu **-l > -ũ**. Táto zmena sa vykonala v tvaroch 3. os. part. prët. akt. mask. (**vižeu, robeu**) a v pozícii pôvodného slabičného **l** [vo východnej časti východnej slovenčiny so sprievodným vokálom **o** (**pouni, žouti**)]. Jedna i druhá zmena majú obmedzený rozsah, ale vyskytujú sa iba v tých nárečiach, v ktorých sa vykonala zmena **w > ů > u, t. j.** v sotáckych a užských nárečiach s presahom do stredozemplínskych nárečí (ASJ, 1968, m. 215, 216, 217, M. Semjanová, 1976, s. 376, V. Kováčová, 2015, s. 83-88).

3.3.2. Rusínsko-slovenské paralely na lexikálno-sémantickej rovine

Rusínsko-slovenské jazykové kontakty zasiahli, prirodzene, aj **lexikálnu rovinu zemplínskych, sotáckych a užských nárečí**. Preto k dôležitým diferencným črtám východnej časti východoslovenských nárečí patria okrem spomínaných fonologických a morfológických javov aj mnohé **lexémy východoslovenského pôvodu**. Štúdium lexiky východoslovenských nárečí v porovnaní so susednými rusínskymi (lemkovskými na poľskom území) a rusínskymi (zakarpatskými) nárečiami v Zakarpatskej oblasti a v širšom kontexte s nárečiami karpatského jazykového areálu však ukazuje, že vo východoslovenských nárečiach, resp. v ich východnej časti sa vyskytujú aj mnohé archaické výrazy a slová, ktoré sa v iných slovenských nárečiach nezachovali.

- Ako príklad možno uviesť lexému **priklet** „*prístavok pred domom, predsieň*“ (z ukr. 'pryklit, porov. V. Machek, 1971, s. 253) „*pitvor*“, ktorá je rozšírená na celom území východoslovenských nárečí, ako aj v gemerských nárečiach. V rusínskych nárečiach v Zakarpatskej oblasti sa uvedená lexéma ('**priklat**) udržala iba v niekoľkých lokalitách v okolí Užhorodu a sami informátori pokladali toto slovo za zastarané, kým lexému 's'iny za novšie (J. O. Dzendzelivskij, 1958, s. 20). Lexéma

's'iny je rozšírená vo väčšine zakarpatských nárečí (okrem krajného východu) a v rusínskych nárečiach na slovenskej i poľskej strane (ASJ 1984, s. 183; DLAZ 1958, 20) ako aj v spisovnej rusínčine.

J. O. Dzendzelivskij sa domnieva, že lexéma 's'iny (< *senъ) sa rozšírila v zakarpatských nárečiach vplyvom spisovnej ukrajinčiny. Toto konštatovanie sa nevzťahuje na lemkovské nárečia, preto lexému 's'iny v týchto rusínskych nárečiach na slovenskej i poľskej strane treba pokladať za dôsledok poľsko-ukrajinsko-rusínskej jazykovej interferencie. V spisovnej rusínčine je kodifikovaná lexéma **сіни**. Táto lexéma sa vyskytuje iba v západnej časti karpatského jazykového areálu, t.j. v moravských, goralských, južných malopoľských, rusínskych nárečiach na slovenskom i poľskom území ako aj v zakarpatských nárečiach (OKDA 1989, m. 19).

- Vo východnej časti východoslovenských nárečí, sporadicky v nárečiach južného Spiša a Šariša a v gemerských nárečiach sa používa lexéma **partok (partek, prtok)** „obrus“. V ostatných slovenských nárečiach sa uvedené slovo ani slová odvodené od uvedeného základu nevyskytujú. Lexému **'port, por'tok** s tým istým významom poznajú aj v západnej časti zakarpatských nárečí (po povodie Latorice), kým v rusínskych nárečiach na Slovensku je rozšírená lexéma **'vobrus**. (ASJ 1984, s. 209; DLAZ 1958, m. 59). V spisovnej rusínčine sa vyskytuje slovo **обрус** (dem. **обрусча, обруся**), ako regionálny výraz aj **портók** (dem. **портя**). Ide o staré slovanské slovo odvodené z pôv. ***рѣрътъ**, ktoré sa zachovalo vo väčšine slovanských jazykov, ale s významom „obrus“ iba v uvedenom východoslovensko-rusínskom areáli (V. Machek, 1971, s. 487; M. Vasmer, 1971, s. 334).²⁰⁴ Ako vidno, nárečová lexika má pri štúdiu historického vývinu lexiky slovenského jazyka nezastupiteľné miesto.

204 Lexéma **'portok** je rozšírená aj v rusínskych nárečiach na Spiši a nesúvisle aj v Šariši a na Zemplíne, ale s významom „plachta, v ktorej ženy nosili veci na trh alebo na pole“, pri Medzilaborciach s významom „uterák“, resp. dem. **портóча** s významom „malá prikrývka na košík s jedlom“ (obec Habura pri Medzilaborciach), pri Starej Lubovni „trávnica“ (HLAS, m. 90, 92,96).

Vo východnej časti východoslovenských nárečí majú viaceré lexémy podobnú sémantickú štruktúru ako v kontaktujúcich rusínskych nárečiach. Zmeny v sémantickej štruktúre niektorých lexém, ktoré boli motivované vonkajším vplyvom rusínskych nárečí, viedli buď k sémantizácii, vzniku nových semém a sém, buď k desémantizácii, zúženiu pôvodného významu lexikálnej jednotky.

- Lexéma **xíža** „izba“ sa vyskytuje na súvislej oblasti východoslovenských a juhostredoslovenských nárečí. V zemplínskych, sotáckych a užských nárečiach má ešte druhý význam „budova, dom“ podobne ako v rusínskych nárečiach na Zemplíne a v zakarpatských rusínskych nárečiach (ASJ 1984, s. 206; DLAZ 1958, m. 15).²⁰⁵ Toto obohatenie sémantickej štruktúry lexémy *xíža* vo východnej časti východoslovenských nárečí o semému „budova, dom“ a naopak desémantizácia semémy „budova, dom“ v rusínskych nárečiach na Spiši a Šariši je výsledkom rusínsko-slovenskej a slovensko-rusínskej jazykovej interferencie. V spisovnej rusínčine sa používa lexéma **хы́жа, хы́жка**. Lexéma **xVža** je rozšírená iba v západnej časti karpatského jazykového areálu a okrem spomínaných slovenských a rusínskych nárečí sa vyskytuje aj v moravských a južných malopoľských nárečiach „*kôlna*“, „*pôjd*“ (OKDA 1989, m. 1).
- V severošarišských, zemplínskych, sotáckych a užských nárečiach podobne ako v rusínskych nárečiach na východnom Slovensku sa nevyskytuje lexéma **tvaroh**. Preto lexéma *sir* (rusín. **сыр, сы́рик**) má v tejto časti východoslovenských nárečí bohatšiu sémantickú štruktúru, ktorá pozostáva z dvoch semém: 1. „*mliečny výrobok, ktorý vzniká ohrievaním kyslého mlieka a zrážaním kazeínu*“; 2. „*potravina vyrobená z mlieka určitými kvasnými pochodmi*“. Opäť ide o posuny vo významovej stavbe lexikálnej jednotky motivované vonkajším vplyvom rusínskych nárečí.
- V zemplínskych, sotáckych a užských nárečiach nastali zme-

205 Rovnakú sémantickú štruktúru má lexéma **хы́жа** v rusínskych nárečiach na poľskej strane, kde sa vyskytuje na celej oblasti okrem krajného východu (Z. Stieber, 1956, s. 12, m. 1).

ny aj v sémantickej štruktúre lexémy **dile**, ktoré boli motivované tým, že z rusínskych nárečí bolo prevzaté slovo **pomost** „mostovina“. To viedlo k desémantizácii (zániku) semémy „podlaha z brvien, trámov v maštali“ a k zúženiu pôvodného významu lexémy **dile**. Preto uvedená lexéma má vo východnej časti východoslovenských nárečí iba jednu semému „drevená podlaha v obytnej miestnosti“. V spisovnej rusínčine je kodifikovaná podoba **пóміст** „mostovina“ a **підлога** „dlážka v obytnej miestnosti“, ale aj karpaticizmus **дiля** // **дiлi** „drevená podlaha v obytnej miestnosti“.

V dôsledku slovensko-rusínskej jazykovej interferencie sa lexéma **dile** s touto zjednodušenou sémantickou štruktúrou rozšírila do rusínskych nárečí na východnom Slovensku a do zakarpatských nárečí na Ukrajine (po povodie Latorice). V západnej časti východoslovenských nárečí a v gemerských nárečiach má lexéma **dile** pôvodnú významovú stavbu „drevená dlážka“, „mostovina“ (ASJ 1984, s. 142, 181; DLAZ 1958, m. 17; HLAS III, m. 7).

Lexéma **dile** (z nem. *Diele*) sa vyskytuje iba v západnej časti karpatského jazykového areálu, t. j. v moravských, južných malopoľských, východoslovenských, rusínskych (na slovenskej strane) a v zakarpatských nárečiach. Kým v moravských a južných malopoľských nárečiach funguje s významom „mostovina“, vo východnej časti východoslovenských nárečí, v rusínskych (na slovenskej strane) a zakarpatských nárečiach s významom „drevená dlážka“. V západnej časti východoslovenských nárečí sa obidva významy prekrývajú a iba v týchto nárečiach sémantická štruktúra lexémy **dile** pozostáva z obidvoch semém (OKDA 1989, m. 14, 15).

Mnohé lexikálne jednotky boli prevzaté z rusínskych nárečí s nezmenenou sémantickou štruktúrou. Lexémy rusínskeho pôvodu tvoria výraznú diferenčnú črtu východnej časti východoslovenských nárečí, čím sa odlišujú jednak od západnej časti východoslovenských nárečí, jednak od ostatných slovenských nárečí.

- Medzi lexikálne jednotky rusínskeho, resp. ukrajinského pôvodu v zemplínskych, sotáckych a užských nárečiach patria tieto slová: **pešník** „chodník“ (rusín. *пишнік*, ukr. *пішнік*), **batox**, **batux** „bič“ (rusín. *батіэ*, ukr. *батіэ*), **hodovac** „chovať *statok*“ (rusín. *годовати*, ukr. *годувати*), **bodenka**, **bodnička** „*dbanka*“ (rusín. *боденка*, ukr. *боденька*), predložka **kolo** „*pri*“ (rusín. *коло*, ukr. *коло*), **metac** „*kydať hnoj*“, „*hádzat kamienky*“ (rusín. *метати*, ukr. *метати*), **zabuc** „*zabudnúť*“ (rusín. *забути*, ukr. *забути*), **nafta** „*petrolej*“ (rusín. *нафта*, ukr. *нафта*) a pod.

Tak ako sa vo východnej časti východoslovenských nárečí, resp. v celej východoslovenskej oblasti vyskytujú mnohé lexikálne a sémantické rusinizmy, aj v rusínskych nárečiach na slovenskej i poľskej strane a zakarpatských rusínskych nárečiach sú rozšírené mnohé lexémy slovenského pôvodu. Preto sa v lexike obidvoch kontaktujúcich systémov vyskytuje veľa spoločných lexikálnych jednotiek a miera príbuznosti týchto nárečí je pomerne vysoká.²⁰⁶

- Ako vyplýva z analýzy jazykových javov, vo východnej časti východoslovenských nárečí sa koncentrovane vyskytujú slovensko-rusínske jazykové paralely. Uvedené javy sú buď výsledkom vnútorného vývinového procesu východnej slovenčiny, buď boli stimulované alebo motivované vonkajším vplyvom rusínskych nárečí. Skutočnosť, že proces rusínsko-slovenskej jazykovej interferencie zasiahol okrem lexiky aj najmenej priepustné jazykové roviny, akými sú zvuková a morfológická rovina, svedčí o tom, že rusínsko-slovenské jazykové kontakty v tejto kontaktovej oblasti majú výraznú intenzitu i dlhú tradíciu. Tieto javy mohli vzniknúť iba v podmienkach takej jazykovej situácie, ktorá napomáhala rozvoj rusínsko-slovenských jazykových kontaktov.

206 Výskumu slov slovenského a poľského pôvodu v rusínskych nárečiach na slovenskej i poľskej strane ako aj zakarpatských nárečiach je venovaná osobitná monografia J. O. Dzendzelivského (1969). Preto sme sa v našom texte obmedzili iba na charakteristiku vývinových zmien motivovaných vonkajším vplyvom rusínskych nárečí.

3.4. Moderná slovanská dialektológia a medzinárodné projekty dialektologických atlasov

3.4.1. Tézy Pražského lingvistického krúžku

Celoslovanský lingvistický atlas a *Celokarpatský dialektologický atlas*, to sú dve významné diela slovanskej a svetovej jazykovedy z druhej polovice 20. stor. Boli vyvrcholením takmer polstoročného úsilia slovanských i neslovanských dialektológov o realizáciu medzinárodného jazykového atlasu. Prvým bezprostredným impulzom nielen pre vznik týchto lingvogeografických diel, ale vôbec pre konštituovanie novodobej slovanskej dialektológie bol I. zjazd slovanských filológov roku 1929 v Prahe.²⁰⁷ Na tomto prvom kongrese slavistov boli schválené **Tézy Pražského lingvistického krúžku** (celkove bolo schválených desať téz), z ktorých piata, šiesta a siedma téza sa bezprostredne týkali slovanskej dialektológie.

Prvá téza: Metodické problémy vyplývajúce z chápania jazyka ako systému a význam tohto chápania pre slovanské jazyky (synchronná metóda a jej pomer k diachrónnej metóde, štrukturálne porovnávanie proti genetickému porovnávaniu, náhodnosť či zákonitá súvislosť vývojových jazykových javov). **Druhá téza:** Úlohy výskumu jazykového systému, najmä slovanského: a) výskum zvukovej stránky jazyka, výskum slova a slovných spojení; b) náuka o usúvzťažňovaní – spojení slov (syntax). **Tretia téza:** Problémy výskumu jazykov rôznych funkcií, najmä v slovanských jazykoch (funkcie jazyka, spisovný jazyk, básnický jazyk). **Štvrtá téza:** Aktuálne problémy cirkevno-

207 I. zjazd slovanských filológov sa konal 6. – 13. októbra 1929 v Prahe pri príležitosti 100. výročia úmrtia patriarchu slavistiky Josefa Dobrovského. Roku 2014 si svetová slavistika pripomenula 85. výročie konania pražského slavistického kongresu a 185. výročie úmrtia J. Dobrovského (1753-1829), zakladateľa slavistiky a patriarchu slavistiky. Podrobnejšie porov. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia : Kapitoly zo slavistiky II. AFPhUP, Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008. 312 s. (Podkapitola *Slovenská slavistika v kontexte I. zjazdu slovanských filológov 1929 v Prahe* s. 248 – 256).

vanského jazyka. (Prijetím tejto tézy sa hľadalo riešenie otázky, aké postavenie má staroslovienčina v dejinách jednotlivých slovanských národov.). **Piata téza:** Problémy fonetickej a fonologickej transkripcie v slovanských jazykoch. **Šiesta téza:** Zásady lingvistickej geografie, jej používanie a pomer k etnografickej geografii na slovanskom území. **Siedma téza:** Problémy celoslovanského lingvistického atlasu, najmä lexikálneho. **Ôsma téza:** Metodické problémy slovanskej lexikografie. **Deviata téza:** Význam funkčnej lingvistiky pre kultúru a kritiku slovanských jazykov. **Desiata téza:** Využívanie nových lingvistických smerov na stredných školách: a) na vyučovaní materinského jazyka, b) na vyučovaní slovanských jazykov.²⁰⁸

V **téze číslo päť** *Problémy fonetickej a fonologickej transkripcie v slovanských jazykoch* autori formulujú **zásady fonetickej transkripcie** (pravidlá, ako sa majú písmom reprodukovat' najrôznejšie hlásky, ktorými sa realizuje fonologické zloženie jednotlivých jazykov) a **zásady fonologickej transkripcie** (pravidlá, ako sa má písmom reprodukovat' fonologické zloženie slovanských jazykov). Vypracovanie týchto zásad pokladajú za veľmi dôležité pre potreby synchronického a diachronického skúmania slovanských jazykov a najmä slovanskej dialektológie. Za rovnako dôležité pokladajú stanovenie zásad kombinovanej fonetickej a fonologickej transkripcie (1970, s. 53).

Téza číslo šesť *Zásady lingvistickej geografie, jej použitie a pomer k etnografickej geografii na slovanskom území* sa venuje otázkam metodiky a metodológie dialektologického výskumu. Metóda jazykovej geografie má podľa autorov slúžiť na stanovenie priestorových hraníc medzi jednotlivými jazykovými javmi. Porovnávanie izoglos ukazuje, že je možné spájať niekoľko izoglos do zväzku, na základe čoho sa stanovuje ohnisko expanzie skupiny jazykových inovácií a okrajové (periférne) pásy tejto expanzie. Porovnávanie izoglos je predpokladom pre základný problém jazykovej geografie, čiže pre vedeckú rajonizá-

208 **Pražský lingvistický kroužek.** Teze předložené prvému sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. In: *U základů pražské jazykovědné školy*. Edit. J. Vachek, Praha 1970, s. 35 – 65; 53 – 56.

ciu jazyka, t. j. delenie jazyka podľa najvhodnejších kritérií. V druhej časti šiestej tézy sa konštatuje, že aj izolované izoglosy sú vlastne fikciou, lebo javy totožné svojím zovňajškom, ale patriace dvom rôznym systémom, môžu byť funkčne rôznorodé. V tretej časti šiestej tézy sa nastoľuje problém priestorového šírenia jazykových javov, ktoré môže byť užitočné pri porovnávaní s inými geografickými izolíniami (s antropogeografickými izolíniami, či s izolíniami fyzickej geografie) a to z hľadiska synchronického i diachronického. Porovnávané systémy sa však musia skúmať ako rovnocenné. Napokon v štvrtej časti šiestej tézy sa zdôrazňuje, že pri kartografovaní jazykových alebo etnografických javov treba zohľadniť fakt, že expanzia týchto javov sa nekryje s genetickou príbuznosťou jazykovou alebo kmeňovou a že často zaberá širšie územie.

Siedma téza nesie názov *Problémy vseslovanského lingvistického atlasu, najmä lexikálneho*, v ktorej sa nastoľujú otázky praktickej realizácie takéhoto typu jazykového atlasu. V tejto téze je formulovaná postupnosť krokov, počínajúc zrodom takejto myšlienky a končiac vydaním atlasu a jeho finančným zabezpečením. V úvode tézy autori konštatujú, že vo vtedajšej slavistike sa dlhšiu dobu pociťovala potreba zostavenia celoslovanského atlasu. Bez presného zistenia hraníc, v ktorých sú rozšírené jednotlivé slová, nie je možné štúdium etymologicko-porovnávacieho slovníka slovanských jazykov.

Podľa autorov praktická realizácia takéhoto celoslovanského atlasu bude ľahšia než je lingvistický atlas každého slovanského jazyka, pretože na každom slovanskom území bude treba preskúmať menší počet lokalít než pri zbieraní materiálu pre národný jazykový atlas. Zároveň sa v téze uvádza, ako treba postupovať pri organizovaní takéhoto medzinárodného projektu. Slovanské akadémie vied alebo vedecké spolky v jednotlivých slovanských krajinách by zvolili komisie pre zostavenie celoslovanského lingvistického atlasu a ich zástupcovia by sa stretli a rokovali by o takých otázkach, ako je hustota sieťky bodov (tá by mala byť približne rovnako hustá), jednotná fonetická

transkripcia, text dotazníka a pod. Takýto text programu by museli schváliť všetky vedecké akadémie, ktoré by tiež zodpovedali za jeho splnenie. Tým by sa vyriešili aj finančné otázky a organizácia zbierania materiálu. Pokiaľ ide o výskum nárečí slovanských menšín na neslovanskom území, autori sa domnievajú, že poradný výbor akademií by musel nadviazať kontakty s akademiami príslušných štátov, aby tam zorganizovali lingvogeografický výskum jazykov (nárečí) týchto slovanských menšín podľa toho istého programu. Napokon vydanie celoslovanského atlasu by sa podľa autorov financovalo z prostriedkov poskytnutých všetkými akademiami slovanských krajín a pod vedením redakcie (komitétu), ustanoveného uvedeným poradným výborom akademií.

V desiatich tézach *Pražského lingvistického krúžku* (PLK) boli sformulované nové metódy bádania v jazykovede, ktoré boli popretím predchádzajúceho mladogramatického smeru, opierajúceho sa jednak o historický výskum jazyka a jednak o výskum nárečí. Témy PLK sa pokladajú za kolektívnu vedeckú prácu, ktorá predstavuje zhustený program modernej lingvistiky. Do okruhu tém modernej jazykovedy nastolených na pražskom zjazde, ako to vyplýva z charakteristiky piatej, šiestej a siedmej tézy PLK, patrila metóda jazykového zemepisu, otázky fonetickej a fonologickej transkripcie a koncepcie slovanského jazykového atlasu.

3.4.2. Priekopníci metódy jazykového zemepisu

Ako z uvedeného vyplýva, koncom dvadsiatych rokov 20. stor. v slovanskej i neslovanskej slavistike rezonovali otázky týkajúce sa slovanského jazykového atlasu, zásad fonetickej transkripcie a metódy jazykového zemepisu. Bolo len otázkou času, kedy sa pristúpi k realizácii celoslovanského lingvistického atlasu. O prínose takéhoto medzinárodného lingvogeografického diela pre ďalší rozvoj historicko-porovnávacej slovanskej jazykovedy i slovanskej dialektológie nebolo treba slavistov presvedčať, keďže skúsenosti z uplatnenia tejto

metódy pri výskume nárečí mali už zahraniční jazykovedci v Nemecku, vo Francúzsku a Švajčiarsku.

Fakt, že s referátom na tému **Projekt slovanského lingvistického atlasu** vystúpili na prvom a druhom medzinárodnom zjazde slovanských filológov v Prahe a vo Varšave dvaja francúzski jazykovedci nebol náhodný. Veď francúzski lingvisti boli spolu s nemeckými bádateľmi priekopníkmi uplatňovania modernej metódy lingvistickej geografie pri výskume dialektov. Bol to **Georg Wenker** (1852 – 1911), ktorý prišiel s nápadom skúmať nemecké nárečia a výsledky výskumu zaznačiť do prehľadných lingvistických máp.²⁰⁹ Medzi priekopníkov uplatňovania moderných metód vo francúzskej dialektológii patril **Jules Gilléron** (1854 – 1926), predstaviteľ francúzskej školy lingvistickej geografie, ktorý v rokoch 1903 – 1910 publikoval **Lingvistický atlas Francúzska (Atlas linguistique de la France)**, ktorý sa stal vzorom pre realizáciu ďalších jazykových atlasov. Jeho atlas, ako sa traduje v dejinách lingvistiky, má všetky znaky moderného dialektologického atlasu (J. Černý 2005, s. 102). **Antoine Meillet** (1866 – 1936) je hlavným predstaviteľom sociologického smeru vo francúzskej jazykovede a priekopníkom uplatňovania metódy jazykového zemepisu v porovnávacom výskume indoeurópskych jazykov. Zdôrazňoval zástoj sociologických faktorov pri motivácii zmien najmä na lexikálnej rovine jazyka a pri zmenách sémantickej štruktúry prevzatých lexém.²¹⁰ Napokon **Lucien Tesnière** (1893 – 1954), spoluautor prvej koncepcie slovanského jazykového atlasu, patril medzi externých spolupracovníkov *Pražského lingvistického krúžku*, publikoval v ich orgánoch a neskôr sa zúčastňoval na slavistických konferenciách na Slovensku.²¹¹

209 O rozvoji dialektológie a lingvistickej geografie v poslednej štvrtine 19. stor. pozri podrobnejšie vo vysokoškolskej učebnici: ČERNÝ, J.: *Malé dějiny lingvistiky*. Praha: Portál 2005, s. 101 – 105.

210 V tom bol ovplyvnený metodológiou historicko-porovnávej jazykovedy, ktorá problematiku jazykových kontaktov riešila na úrovni lexikálnych výpožičiek. Z teórie jazykových kontaktov je známy jeho názor o nepriepustnosti fonetickej, ale najmä morfolologickej roviny jazyka. Porov. U. Weinreich (1979, s. 60).

211 MISTRÍK, J. et al: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: vydavateľstvo Obzor 1993, s. 451.

3.4.3. Projekt celoslovanského dialektologického diela Slovanský jazykový atlas

Otázka prípravy *Slovanského jazykového atlasu* bola nastolená s plnou naliehavosťou na 4. medzinárodnom zjazde slavistov 1958 v Moskve. Preto sa obyčajne za začiatok systematickej práce na tomto medzinárodnom projekte pokladá rok konania moskovského zjazdu. Ako však z povedaného vyplýva, príprava tohto medzinárodného projektu bola dlhodobá záležitosť, projekt má svoju prehistóriu a kým sa prešlo od zámerov vytvoriť projekt k jeho realizácii, prešlo celých devätnásť rokov. Toľko trvalo medzizjazdové obdobie medzi tretím (neuskutočneným) zjazdom 1939 v Belehrade a štvrtým medzinárodným zjazdom slavistov 1958 v Moskve. Podkladom na rokovanie o Slovanskom jazykovom atlase 1958 v Moskve bol referát od dvoch významných ruských lingvistov R. I. Avanesova a S. B. Bernštejna **Лингвистическая география и структура языка. О принципах общеславянского лингвистического атласа**²¹² ako aj od poľského slavistu Zdzisława Stiebera **О проекции огólnословянского атласа диалектологического**.²¹³ O týchto referátoch sa podrobne diskutovalo, boli podrobené všestrannej analýze, čo bolo neskôr publikované v zjazdových materiáloch.²¹⁴ Na zjazde bolo prijaté uznesenie, že vydanie **Slovanského jazykového atlasu (SJA)** patrí k najdôležitejším úlohám slovanskej jazykovedy.

V tejto súvislosti nemôžeme nespomenúť prvý regionálny karpatský atlas *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, ktorý vyšiel roku 1934 z pera dvojice poľských bádateľov K. Nitscha a M. Małeckého. Súčasťou sieťky bodov v tomto atlase bolo dvanásť lokalít ležiacich mimo územia Poľska.²¹⁵ Zistenie bádateľov bolo ohromujúce. Najväč-

212 Москва, Издат. АН СССР 1958. 30 с. АН СССР. Советский комитет славистов.

213 In: Славянская филология. 1. Москва 1958, с. 129 – 135.

214 IV Международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. 2. Издат. АН СССР, Москва 1962, с. 355 – 386.

215 Sieťka bodov v tomto atlase pozostáva z 39 lokalít, z toho 12 obcí je na území bývalého Československa. Deväť obcí leží na území severného Slovenska [Ždiar, Nižné Ružbachy, Plavnica, Kače (časť obce Mníšek nad Popradom) na Spiši; Liesek, Hladovka, Oravská Polhora na Orave;

šie rozdiely medzi poľskými nárečiami na jednej strane v horských aj podhorských oblastiach a na druhej strane na nížine sú v lexike. Na druhej strane autori zistili, že príbuznosť kontaktujúcich poľských a slovenských dialektov na slovensko-poľskom a slovensko-českom jazykovom pomedzí sa tiež najviac prejavuje v slovnej zásobe. Autori vyčlenili výraznú vrstvu slov, tzv. karpatizmov, lexém spätých s ovčiarstvom, pastierstvom a salašníctvom, napr.: *bryndza, strunga, podišiar, bača, redigať sa, žinčica, urda, kľagať*, resp. toponymá typu *Magura, Kýčera, Črchla, Príslop* a pod.

Neskôr koncom tridsiatych rokov a začiatkom štyridsiatych rokov 20. stor. dvaja rumunskí bádatelia **S. Pop** a **E. Petrovič** vydali **Atlasul lingvistic român**. V ďalších rokoch k nim pribúdali nové práce a atlasy venované výskumu lexiky v nárečiach, v ktorých sa potvrdzovala vysoká miera príbuznosti v slovnej zásobe dialektov spadajúcich do karpatského jazykového areálu. Medzi podnetné práce skúmajúce lexiku ukrajinských nárečí v juhozápadnej oblasti zaraďuje S. B. Bernštejn **Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР** (I-II., 1958 – 1960) od užhorodského bádateľa J. O. Dzendzelivského.²¹⁶ Ďalším impulzom bola podľa S. B. Bernštejna (1972, s. 3 – 15) účasť moskovských jazykovedcov na príprave bulharského jazykového atlasu, čo potvrdilo vysokú mieru príbuznosti ukrajinských nárečí v juhozápadnom areáli s bulharskými nárečiami. Na túto príbuznosť poukazovali v medzivojnovom období I. Paňkevč a V. Pogorelov, ich zistenia nikto nebral vážne. Tieto cenné zistenia priviedli Samuila Borisoviča Bernštejna a jeho blízkych spolupracovníkov z Inštitútu slavistiky a balkanistiky Akadémie vied v Moskve k myšlienke vydať dialektologický atlas, ktorý by zachytil zemepisné rozšírenie týchto tzv. bulharizmov v ukrajinských nárečiach v juhozápadnej oblasti. Do sieťky bodov boli zahrnuté aj niektoré lokality na území moldavských, rumunských a maďarských nárečí.

Vysoká nad Kysucou, Čierne na Kysuciach] a tri obce sú na území severnej Moravy (Šumbark, Komorní Lhotka, Morávka).

216 Tretí zväzok atlasu vydal J. O. Dzendzelivskij po takmer tridsaťročnej odmlke (1993). Podrobnejšie v podkapitole 3.5.4.

A tak výsledkom tejto spolupráce ruských, ukrajinských a moldavských dialektológov bol **Карпатский диалектологический атлас (Karpatský dialektologický atlas)**, ktorý vyšiel v roku 1967. Atlas podľa autorov poskytol na jednej strane cenný materiál pre riešenie mnohých problémov, ale na druhej strane ukázal, že kontakty týchto ukrajinských nárečí s južnoslovanskými jazykmi sú oveľa zložitejšie. Vďaka tomuto výskumu sa značne rozšíril počet spoločných lexikálnych javov a objavila sa aj ich sémantická diferenciacia (1978, s. 28).

3.4.4. Projekt medzinárodného lingvogeografického diela Celokarpatský dialektologický atlas

Výsledky tohto výskumu napokon viedli k myšlienke autorov *Karpatského dialektologického atlasu* vydať *Celokarpatský dialektologický atlas* (CKDA), ktorú podporili mnohí dialektológovia zo slovanských a neslovanských krajín (Poľsko, Československo, Maďarsko, Bulharsko, Juhoslávia). Projekt realizácie CKDA bol predložený slavistickej verejnosti na odobrenie na 7. medzinárodnom zjazde slavistov 1973 vo Varšave. Bol to ďalší významný úspech slovanskej i svetovej lingvistiky. Autori návrhu vydať CKDA mali o to ľahšiu situáciu, že už vtedy mohli čerpať z bohatých skúseností svojich kolegov participujúcich na Slovanskom jazykovom atlase. Kým predseda Komisie pre Slovanský jazykový atlas pri MRK R. I. Avanesov na varšavskom zjazde informoval slavistickú verejnosť o tom, že práce na SJA úspešne pokračujú, že už bol ukončený výskum v daných lokalitách, že bola ukončená práca nad úvodným zväzkom a nad prvými dvoma zväzkami SJA v dvoch edíciách, S. B. Bernštejn ako iniciátor nového medzinárodného lingvogeografického diela Celokarpatský dialektologický atlas predložil svetovej slavistickej verejnosti vo Varšave tento nový projekt na schválenie.

Ako je známe, z hľadiska metodologického pre Celokarpatský dialektologický atlas bola závažným prínosom teória jazykových kon-

taktov, rozpracovaná Urielom Weinreichom v monografii **Languages in Contact** (New York, 1953).²¹⁷ Tento americký lingvista rozpracoval v spomínanej monografii, ale aj v ďalších svojich prácach teoretické princípy jazykovej interferencie a medzijazykových kontaktov. Prechodkyňou teórie jazykových kontaktov bola teória jazykového miešania, ktorá však z hľadiska teoreticko-metodologického nebola vstave vysvetlíť zložité vzťahy medzi jazykmi a nárečiami ani z hľadiska synchronného, ani z hľadiska diachrónneho. Až teória jazykových kontaktov, ktorá nadviazala na metodologické základy štrukturalizmu, umožnila štúdium jazykovej interferencie z aspektu štruktúrno-systémového prístupu.

Na záhrebskom medzinárodnom zjazde slavistov 1978 S. B. Bernštejn a G. P. Klepikova vo svojom referáte formulovali základné ciele Celokarpatského dialektologického atlasu ako medzinárodného projektu, na ktorom participovali bádatelia z desiatich krajín (1978, s. 27 – 41). Za základnú úlohu pokladali výskum výsledkov dlhodobej interferencie jazykov a dialektov v karpatskom jazykovom areáli, v dôsledku ktorej sa vyvinuli mnohopočetné spoločné elementy najmä na lexikálno-sémantickej rovine.²¹⁸ V prípade týchto spoločných lexikálno-sémantických javov, ktoré sú rozšírené v nárečiach karpatského jazykového areálu, ide o **karpatismy**, ako zdôrazňujú autori, ktoré z hľadiska etymologického môžu pochádzať buď z pôvodných jazykov karpatsko-balkánskej zóny, buď zo súčasných jazykov. Z diachronického hľadiska sa rozlišujú tzv. **vlastné karpatismy**, čiže spoločné prvky majúce miestny pôvod, a tzv. **balkanizmy**, čiže tie spoločné lexikálno-sémantické javy, ktoré prenikli na sever od Dunaja v dôsledku početných migračných procesov. Autori sa domnievajú, že toto roz-

217 Monografia U. Weireicha vyšla v zahraničí v niekoľkých vydaniach, r. 1979 vyšla v ruskom preklade J. A. Žluktenka a s úvodnou štúdiou V. N. Jarcevojovej: *Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования*. Київ 1979. 263 с.

218 Zostavovatelia máp **Karpatského dialektologického atlasu** (1967) získali cennú skúsenosť týkajúcu sa karpatismov, lebo na základe výskumu fonetických, syntaktických a lexikálnych javov zistili, že o karpatismoch je opodstanené hovoriť iba v prípade spoločných lexikálno-sémantických javov.

lišovanie dvoch vrstiev spoločných prvkov má opodstatnenie iba pre historicko-etymologický výskum a z hľadiska jazykovozemepisného bádania nie je dôležité. „Здесь под термином **карпатизм** следует понимать все специфические общие элементы характерные для диалектов карпатской зоны на современном этапе их развития“ (1978, s. 32).

3.4.5. Celokarpatský dialektologický atlas – lexikálno-sémantický typ atlasu

Do Dotazníka CKDA boli zaradené dva typy otázok. **Prvý typ**, ktorý je v dialektológii najrozšírenejší, predstavuje postup **od významu k zvukovej forme**. Je to **onomaziologická metóda**, ktorá skúma proces pomenovania, priradovania formy k významu. Napríklad na otázku formulovanú v Dotazníku CKDA «*ako sa volá 'hlavný pozdĺžny nosník pod strechou domu, držiaci priečne nosníky povaly'*» explorátor zapíše odpoveď „*hreda*“ (*tragar, veňec, gerenda, greda, pidvalina, švela* a pod.).

Pri **druhom type otázky** sa vychádza od jednotlivých slov a skúma sa ich význam, resp. zmeny významu, čiže ide o **postup od výrazu k obsahu**. Je to **szv. séhaziologická metóda**, ktorá sa uplatňuje pri štúdiu viacvýznamovosti. Napríklad explorátora zaujíma, aké významy má lexéma *+hrada*: (1) priečny nosník v strope domu, (2) žrd v dome na vešanie bielizne, (3) polica okolo pece, (4) bidlo pre hydinu, (5) ostrov v rieke. V Dotazníku CKDA sú uverejnené iba najrozšírenejšie a predpokladané významy jednotlivých karpaticizmov, až pri zostavovaní máp sa ukázalo, aká je skutočná séhaziická štruktúra skúmaných lexém, pretože explorátori zapisovali aj nové, nepredpokladané významy.

Na základe týchto dvoch typov otázok sa zostavovali lexikálne a séhaziické mápy. V séhaziických otázkach v Dotazníku CKDA

sa uvádza tzv. **metaforma**, resp. **metajazyková podoba karpatismu**, ktorá umožňuje vyhnúť sa v samotnej formulácii otázky fonologickej, resp. morfolologickej variantnosti skúmanej lexémy v jednotlivých jazykoch a dialektoch karpatského jazykového areálu, napr. **+xIž-** (poľ. *chyża*, čes. *chýška*, slov. *chyža*, ukr. *chyža*), **+gerEnda** (poľ. *gerynda*, maď. *gerenda*, mac. *gerenda*), **+grVda** (poľ. *grzędą*, čes. *hřada*, slov. *hrada*, maď. *gerenda*, ukr. *hriada*, mold. *grinde*, srb., chor., mac. *greda*), **+s(V)lem(b)-** (poľ. *ślemię*, slov. *slemeno*, ukr. *selemeno*, srb., chor., mac. *sleme/sleme*), **+podIšAr-** (poľ. *podyszar*, slov. *podišiar*, ukr. *podušera*, mold. *podišor*), **+žENTica** (poľ. *żętyca*, čes. *žinčice*, slov. *žinčica*, ukr. *žentycia*, mold. *žintice*), **+kLag** (poľ. *kłag*, slov. *kłag*, ukr. *kłag*, mold. *kiag*), **+rInz-** (poľ. *ryndz(k)ka*, slov. *ryndzka*, ukr. *ryndzia*, mac. *rynze*), **+brInza** (poľ. *bryndza*, slov. *bryndza*, ukr. *bryndzia*, mold. *brynze*).²¹⁹

Celokarpatský dialektologický atlas je **lexikálno-sémantický typ atlasu**. Je to prvý atlas tohto typu, lebo dovtedy sa nikde nevenovala pozornosť výskumu sémantickej diferenciacie lexiky a ani mapovaniu týchto javov. To bolo základné teoreticko-metodologické východisko, ktoré sa zohľadňovalo pri zostavovaní dotazníka. Členom komisie pre CKDA bolo jasné, že vytvorenie dobrej materiálovej bázy na základe jednotného dotazníka je základom úspechu celého projektu. Preto sa veľká pozornosť venovala výberu karpatismov, excerpoval sa lexikálny materiál zo všetkých regionálnych atlasov, publikácií, nárečových slovníkov, výkladových slovníkov spisovných jazykov a iných prác týkajúcich sa výskumu lexiky nárečí karpatského jazykového areálu. Zároveň musela byť vypracovaná osobitná metodika kartografovania (mapovania) sémantickej štruktúry karpatismov. Z uvedeného vyplý-

219 Podrobnejšie *Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск* (1987, s. 105–132). Veľké písmeno v metaforme sémantickej otázky je namiesto vokálu, kde sa predpokladá najväčšia variantnosť, napr.: +GREnda, +grVda, +slem-+ s(V)lem(b)-. Je to tzv. písmeno-symbol. Pomlčka na konci slova označuje variantnosť morfológických elementov. V niektorých prípadoch môže byť odlišné znenie metaformy napríklad v 1. vyd. Dotazníka (+grVda) a v 2. vyd. Dotazníka OKDA (*GREnda). Používame obidve formy, rozhodujúci je názov mapy OKDA (grVda).

va, že Celokarpatský dialektologický atlas obsahuje dva typy máp – lexikálne a sémantické.

3.4.6. Dotazník CKDA

Dôležitou etapou bolo vydanie *Dotazníka CKDA* (Общекарпатский диалектологический атлас. Вопросник) vo vydavateľstve Nauka v Moskve (1981) ako prvej publikácie medzinárodnej vedeckej spolupráce na realizácii úlohy *Etnografický a lingvistický výskum ľudovej kultúry Karpatského areálu. Celokarpatský dialektologický atlas*. Na titulnej strane Dotazníka sa uvádzajú názvy medzinárodných inštitúcií, ktoré zastrešovali riešenie projektu v slavistickom a karpato-logickom kontexte. Na prvom mieste je uvedený *Medzinárodný komitét slavistov a Komisia pre jazykové kontakty*, ktoré boli hlavnými koordinátormi výskumného projektu v slavistickom kontexte. Na druhom mieste je to *Medzinárodná komisia na výskum ľudovej kultúry Karpát a Balkánu*, ktorá predstavuje hlavného koordinátora komplexného a interdisciplinárneho výskumu historicko-etnograficko-lingvistickej situácie v karpatsko-balkánskom regióne. Napokon nasleduje zoznam akademických a univerzitných pracovísk v šiestich krajinách, podieľajúcich sa na výskume CKDA: Sovietsky zväz, Bulharsko, Maďarsko, Poľsko, Československo, Juhoslávia.²²⁰ Prvé vydanie Dotazníka CKDA vyšlo v roku 1981 v ruskom jazyku, ktorý bol pre potreby jednotlivých národných komisií a kartografických centier preložený do jazykov zúčastnených krajín.

3.4.7. Úvodný zväzok CKDA

V roku 1987 vyšiel vo vydavateľstve Macedónskej akadémie vied v Skopje **Úvodný zväzok CKDA**, ktorý pozostáva z niekoľkých častí. Prvá kapitola *Všeobecné údaje o CKDA* (s. 12 – 13) prináša základné informácie týkajúce sa: územia, sieťky bodov, podkladovej mapy,

²²⁰ *Общекарпатский диалектологический атлас. Вопросник* (1981, с. 1).

dialektologického výskumu. Druhá kapitola *Základné princípy kartografovania* (s. 14 – 41) pozostáva zo šiestich podkapitol: (1) Legenda k lexikálnej mape, (2) Legenda k sémantickej mape, (3) Komentáre k mapám, (4) Nemapované materiály, (5) Transkripcia, (6) Ilustračný materiál (mapy a komentáre, komentáre k lexikálnym mapám, komentáre k sémantickým mapám, nemapovaný materiál). Tretia kapitola nesie názov *Údaje o skúmaných lokalitách a o informátoroch* (s. 42 – 86). Štvrtá kapitola obsahuje *Zoznam exploraťorov* (s. 87 – 91). Piata kapitola prináša základné informácie o postupe prác nad CKDA v priebehu rokov 1973 – 1986, o programe medzinárodných sympózií a zasadnutí Medzinárodného redakčného kolégia CKDA, o účasti bádateľov z národných komisií i z jednotlivých mapovacích centier na uvedených podujatiach (s. 92 – 102). Poslednú šiestu časť publikácie tvorí *Dotazník CKDA* (s. 103 – 176), ktorý pozostáva zo 785 otázok rozdelených do pätnástich tematických okruhov.

3.4.8. Medzinárodné redakčné kolégium CKDA

V roku 1981, keď vyšiel *Dotazník CKDA* a keď sa začali prípravné práce na zostavenie I. zväzku, bola medzinárodná pracovná komisia pre Celokarpatský dialektologický atlas pretransformovaná na **Medzinárodné redakčné kolégium CKDA**. Jeho poslaním bola koordinácia prác nad CKDA, organizovanie zasadnutí dvakrát ročne, na ktorých sa posudzovali mapy a ostatné pracovné materiály do jednotlivých zväzkov, publikovanie výsledkov pracovných stretnutí v odbornej tlači, vo vedeckých zborníkoch, vydávanie jednotlivých zväzkov a riešenie všetkých aktuálnych otázok súvisiacich s realizáciou tohto medzinárodného lingvogeografického diela.

Medzinárodné redakčné kolégium CKDA malo svoje koordinačné centrum v Inštitúte slavistiky a balkanistiky AV ZSSR v Moskve a jeho predsedom bol prof. Samuel Borisovič Bernštejn, DrSc., významný ruský slavista a bulharista, výkonnou tajomníčkou MRK,

ktorá mala na starosti koordináciu prác nad CKDA, bola Galina Petrovna Klepikova, vynikajúca znalkyňa ukrajinských nárečí a problematiky jazykových kontaktov v karpatskom areáli. Ukrajinskú stranu zastupovala prof. Jaroslava Vasilievna Zakrevska, DrSc., z Inštitútu jazykovedy AV USSR vo Lvove a prof. Piotr Nikolajevič Lizanec, DrSc., z Užhorodskej štátnej univerzity v Užhorode. Moldavskú akadémiu vied zastupoval prof. Ruben Jakovlevič Udler, DrSc, riaditeľ Inštitútu jazykovedy v Kišineve, poľský kolektív pozostával zo zástupcov dvoch mapovacích centier: prof. Dr. Janusz Rieger z Inštitútu slavistiky PAV vo Varšave a prof. Dr. Janusz Siatkowski z Varšavskej univerzity vo Varšave, krakovské mapovacie centrum zastupoval prof. Dr. Alfred Zaręba, z Inštitútu slovanských filológií Jagelovskej univerzity.

V Slovenskej republike boli tiež dve mapovacie centrá: bratislavské centrum zastupovali prof. Dr. Pavel Ondrus, DrSc., z Univerzity Komenského a prof. Dr. Ivor Ripka, DrSc., z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, prešovské centrum zastupovali prof. Dr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc., a doc. PhDr. Zuzana Hanudelová, CSc. z Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach (od roku 1997 Prešovskej univerzity v Prešove), českú stranu zastupovali prof. Dr. Antonín Vašek, DrSc., z Inštitútu českého jazyka ČSAV v Brne a neskôr k nemu pribudol prof. Dr. Rudolf Šrámek, DrSc, z uvedenej inštitúcie. Maďarskú stranu zastupoval dr. Lajos Balogh z Inštitútu jazykovedy Maďarskej akadémie vied v Budapešti a prof. Dr. Š. Sipos z Univerzity v Budapešti. V bývalej Juhoslávii boli tri mapovacie centrá: na Univerzite v Novom Sade, ktorú zastupoval prof. Dr. Dragoljub Petrović, v Inštitúte srbského jazyka Srbskej akadémie vied v Belehrade, ktorý zastupoval Dr. S. Remetić a v Inštitúte jazykovedy Macedónskej akadémie vied v Skopje, ktorý zastupoval jeho riaditeľ B. Vidoeski.

Bulharskú stranu zastupovali dr. M. Mladenov a dr. T. Kostova z Inštitútu bulharského jazyka Bulharskej akadémie vied v Sofii. Na základe uznesenia predsedníctva Bulharskej akadémie vied

z r. 1982 bulharský kolektív vystúpil z riešiteľského kolektívu, nezúčastňoval sa na zasadnutiach MRK a ani sa nepodieľal na príprave jednotlivých zväzkov atlasu.

Územie Bulharska tvorí biele miesto na podkladovej mape vo všetkých siedmich zväzkoch CKDA, pretože Prezídium Bulharskej akadémie vied prijalo rozhodnutie v roku 1982 o ukončení účasti bulharských dialektológov na riešení medzinárodného vedeckého projektu *Celokarpatský dialektologický atlas*. Bolo to obdobie, keď už bol ukončený výskum nárečí v karpatskom jazykovom areáli podľa jednotného Dotazníka vrátane bulharských nárečí. Na základe tohto uznesenia BAV sa od roku 1982 bulharskí bádatelia M. Mladenov a T. Kostova, ktorí dovtedy participovali na projekte, už nepodieľali na príprave jednotlivých zväzkov CKDA, ani sa nezúčastňovali na zasadnutiach Medzinárodného redakčného kolégia. Pôvodne M. Mladenov a T. Kostova boli členmi Medzinárodného redakčného kolégia CKDA, čo sa uvádza na titulnom liste Dotazníka CKDA z roku 1981. V ďalších publikáciách CKDA, ktoré vyšli po roku 1982, t. j. v Úvodnom zväzku CKDA (1987) podobne ako aj vo všetkých siedmich zväzkoch CKDA (1988 – 2003) je zloženie Medzinárodného redakčného kolégia CKDA bez bulharských dialektológov.

V roku 2008 vyšiel v Moskve zborník *Карпато-балканский диалектный ландшафт: Язык и культура*. Zborník je venovaný pamiatke G. P. Klepikovej, dlhoročnej vedeckej pracovníčky Ústavu slavistiky a balkanistiky RAV v Moskve, ktorá spolu s S. B. Bernštejnou stála pri zrode Celokarpatského dialektologického atlasu. Menovaná sa aktívne zúčastňovala na realizácii projektu i na vydávaní všetkých materiálov, publikácií a jednotlivých zväzkov CKDA. Pre všetky kartografické centrá CKDA pripravovala materiály rekartografované z rumunských lingvistických atlasov. Bola tajomníčkou Medzinárodného redakčného kolégia CKDA a neúnavnou organizátorkou každoročných pracovných stretnutí MRK CKDA v Moskve.

V tomto moskovskom zborníku v kapitole *Болгарские материалы для «Общекарпатского диалектологического атласа»* (s. 355 – 480) je publikovaný kompletný bulharský materiál z 15 lokalít ležiacich na území Bulharskej republiky: 212 Dolga Riksa, 213 Vračeš, 214 Plana, 215 Poibrene, 216 Pastra, 217 Gega, 218 Trigrad, 219 Stokite, 220 Brest, 221 Kacelovo, 222 Medven, 223 Černičino, 224 Stoilovo, 225 Komarevo, 226 Podvis (s. 355 – 479). V úvode kapitoly sa konštatuje, že výskum v uvedených lokalitách vykonali v rokoch 1981-1982 T. Kostova a L. Vasileva, vedecké pracovníčky Ústavu bulharského jazyka BAV v Sofii. Potom nasledujú základné údaje o lokalitách a o informátoroch podľa tej istej štruktúry, ako sú publikované v Úvodnom zväzku CKDA. Napokon na str. 360 je publikovaná podkladová mapa, na ktorej sú zaznačené všetky skúmané bulharské lokality. To znamená, že ide o novú, kompletnú podkladovú mapu s novými bodmi na území Bulharskej republiky. Celkove teda pôvodná podkladová mapa obsahovala 226 bodov. Materiály na publikovanie pripravili tri autorky: L. Vasileva, M. Vitanova, S. Keremidčieva.

Zborník vyšiel knižne a okrem toho je sprístupnený na webovej stránke Ústavu slavistiky Ruskej akadémie vied v Moskve: www.inslav.ru/images/stories/books/Karp-Balkan-Pamjati_Klepikovej 2008. Vydanie bulharských materiálov je veľkým prínosom pre slovenskú i svetovú dialektológiu ako aj pre karpatskú jazykovedu, lebo sa konečne skompletizoval materiál pre Celokarpatský dialektologický atlas a každý ďalší výskum bude využívať aj tieto publikované materiály z bulharských nárečí.

Na prácach na CKDA sa nepodieľali ani rumunskí kolegovia a údaje z rumunských nárečí sa rekartografovali z atlasov rumunského jazyka:

POP, S.: **Atlasul lingvistic român.** (P. I., v. 1, Cluj, 1938; v. 2. Sibiu-Leipzig, 1942); PETROVICI, E.: **Atlasul ligvistic român.** (P. II, v. 1, Sibiu-Leipzig, 1940); POP, S.: **Micul atlas lingvistic român.** (P. I,

v.1, Cluj, 1938; v. 2, Sibiu-Leipzig, 1942); PETROVICI, E.: **Micul atlas lingvistic român.** (P. II, v. 1, Sibiu-Leipzig, 1940); **Atlasul lingvistic român.** (Serie nouă, v. I-VII. Sibiu, 1956 – 1972); **Micul atlas lingvistic român.** (Serie nouă, v. I – IV, Sibiu, Cluj, 1956 – 1982); **Atlasul lingvistic român pe regiuni Maramureș.** (V. I – III, Timișoara, 1969 – 1973).

Všetky lokality (132p – 189p) na území Rumunska sú označené príslušným číslom a indexom „p“, ktorý v cyrilike označuje písmeno „r“ (ide o iniciálu slova **рекартографированое** „rekartografované“).

V Moldavsku doposiaľ nie je vyriešená otázka postavenia moldavského jazyka vo vzťahu k rumunskému jazyka. Kým v rokoch po rozpade bývalého Sovietskeho zväzu v roku 1991 sa predstavitelia Moldavskej akadémie vied vyjadrili, že spisovná moldavčina je vlastne spisovná rumunčina a rozdiel medzi nimi je v písme (v grafickej sústave), v neskorších rokoch sa moldavská odborná verejnosť rozčlenila na dve časti. Jedna časť pokračuje v rozvíjaní spomínanej koncepcie, kým druhá časť sa pridržiava pôvodného názoru, podľa ktorého moldavský jazyk je osobitný východorománsky jazyk. Pripravovalo sa aj referendum na túto tému. ktoré sa však neuskutočnilo.

3.4.9. Sedem zväzkov Celokarpatského dialektologického atlasu

V rokoch 1988 – 2003 bolo uverejnených sedem zväzkov Celokarpatského dialektologického atlasu, v ktorých je na vyše 420 lexikálnych a sémantických mapách zaznamenané rozšírenie karpaticizmov v 210 bodoch na území moravských, slovenských, poľských, ukrajinských (rusínskych), maďarských, moldavských, rumunských, srbských a macedónskych nárečí. Celokarpatský dialektologický atlas predstavuje významný vklad do svetovej jazykovedy, ktorý bude slúžiť ako východisko pre ďalšie bádanie etymologickej štruktúry kar-

patizmov pri štúdiu lexiky jazykov karpatského jazykového areálu, patriaciach z hľadiska genézy do indoeurópskeho i euroaltajského jazykového kmeňa, resp. v niektorých prípadoch aj do predindoeurópskeho obdobia. Výsledky výskumu tohto medzinárodného projektu sú užitočné aj pre príbuzné vedné disciplíny, ako je etnografia, história, archeológia, geografia.

Na území **Slovenskej republiky** bolo vytypovaných 24 lokalít, z toho 20 lokalít reprezentuje slovenské nárečia a 4 lokality rusínske nárečia na severovýchodnom Slovensku. Pomerne rovnomerne sú zastúpené všetky tri makroareály: *západoslovenské nárečia* [záhorské: (28) Gajary, trnavské: (29) Blatné, dolnotrenčianske: (30) Horná Súča, topolčianske: (31) Nitrianska Blatnica, hornokysucké: (32) Staškov], *stredoslovenské nárečia* [(33) tekovské: Rudno nad Hronom, hontianske: (34) Žemberovce, turčianske: (35) Sklabiňa, dolnooravské: (36) Zázrivá, zvolenské: (37) Priechod, (38) Ľuboreč, hornooravské: (39) Brezovica, zvolenské: (40) Mýto pod Ďumbierom, východoliptovské: (41) Východná] a *východoslovenské nárečia* [spišské: (42) Vikartovce, (43) Teplička nad Hornádom, šarišské: (44) Plaveč, (46) Zborov, zemplínske: (48) Mestisko, sotácke: (51) Belá nad Cirochou]. Lokality **Bajerovce** (45) a **Becherov** (47) sú zo **západnej časti rusínskych nárečí**, kým lokality **Velká Polana** (49) a **Zbojné** (50) sú z **východnej časti rusínskeho areálu**.

Prvý zväzok Celokarpatského dialektologického atlasu vyšiel v roku 1989 v Kišineve a na vydanie ho pripravili pracovníci Inštitútu jazyka a literatúry Akadémie vied Moldavskej SSR v Kišineve. **Druhý zväzok** CKDA vyšiel v Inštitúte slavistiky a balkanistiky RAV v Moskve v dvoch vydaniach (1988, 1994). **Tretí zväzok** vydala Poľská akadémia vied vo Varšave (1991); **štvrtý zväzok** vydali pracovníci Inštitútu ukrajistiky Akadémie vied Ukrajiny (1993); **piaty zväzok** vyšiel vo vydavateľstve Veda v Bratislave (1997) a na vydanie ho pripravili dialektológovia z Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach;

šiesty zväzok pripravili maďarskí kolegovia z Maďarskej akadémie vied a Univerzity L. Eötvösa v Budapešti. Posledný, v **poradí siedmy zväzok** CKDA vydali v roku 2003 srbskí kolegovia zo Srbskej akadémie vied a umení v Belehrade a z Filozofickej fakulty v Novom Sade. Koncom roka 2012 vyšla vo vydavateľstve Inštitútu poľského jazyka PAN ďalšia karpatologická publikácia *Karpacki atlas dialektologiczny. Indeksy*, ktorá završuje dlhoročnú prácu medzinárodného kolektívu na príprave tohto významného lingvogeografického diela.

* * *

Общекарпатский диалектологический атлас. Вопросник. Институт славяноведения и балканистики Академии наук СССР. Москва: Издательство „Наука“ 1981. 128 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск. Ред. Б. Видоески, Д. Петровиќ, С. Реметик. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите 1987. 186 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 1. Ред. Р. Я. Удлер. Академия де Штиинце а РСС Молдовенешть, Институтул де Лимбэ ши литературэ. Кишинэу: „Штиинца“ 1989. 196 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 2. Ред. С. Б. Бернштейн, Г. П. Клепикова. Институт славяноведения и балканистики Академии наук СССР. Москва: Издательство „Наука“, Главная редакция восточной литературы 1988. 241 с. *Общекарпатский диалектологический атлас*. 2. Ред. С. Б. Бернштейн, Г. П. Клепикова. Москва: Институт славяноведения и балканистики Российской академии наук 1994. 133 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 3. Red. J. Rieger, J. Siatkowski, B. Oczko, E. Rudolf-Ziółkowska, A. Zaręba. Komitet językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk. Warszawa: Res Publica Press 1991. 184 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 4. Я. Закревська, П. Лизанец, Є. Жеребецкий. Львів: Інститут українознавства Академії наук України 1993. 182 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 5. Red. I. Ripka, J. Dudášová-Kriššáková, Z. Hanudelová, R. Šrámek. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1997. 226 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 6. Red. L. Bałogh, J. Bańcerowski, I. Posgay. Nyelvtudományi Intézet, A Magyar Tudományos Akadémia. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest: Tinta könyvkiadó 2001. 216 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 7. Ред. Б. Видоески, Д. Петровић, М. Пижурица, С. Реметић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности. Филозофски факултет Нови Сад 2003. 188 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. Указатели. / Atlas dialectologique des Carpathes. Les index/ Karpacki atlas dialektologiczny. Indeksy. Под редакцией Януша А. Ригера. Краков: Институт польского языка Польской академии наук. 2012. 214 с.

3.4.10. Štruktúra medzinárodného jazykového atlasu CKDA

Všetky zväzky Celokarpatského dialektologického atlasu majú rovnakú štruktúru, ktorá pozostáva z troch častí.

V prvej, tzv. **úvodnej časti** atlasu je publikovaných sedem materiálov podľa vopred stanovenej štruktúry. Z uvedených materiálov čitateľ získa takmer všetky dôležité informácie o CKDA a v niektorých prípadoch aj odkazy na literatúru: (1) Úvodné slovo zodpovedného redaktora, (2) Zoznam zostavovateľov máp v danom zväzku, (3) Zoznam zostavovateľov nemapovaných materiálov, (3) Zoznam explórátorov CKDA, (4) Zoznam skúmaných lokalít CKDA, (5) Fonetická transkripcia CKDA, (6) Zoznam skratiek, (7) Fragment Dotazníka CKDA.²²¹

221 Iba v prvom zväzku CKDA je publikovaný (7) Zoznam máp daného zväzku CKDA a (8) Zoznam nemapovaných materiálov, iba v tomto prvom zväzku nebol uverejnený fragment Dotazníka CKDA. V ostatných šiestich zväzkoch sa zoznam máp a nemapovaných materiálov neuvádza, namiesto toho je uverejnený fragment príslušnej tematickej časti, resp. tematických častí Dotazníka, na základe ktorých boli zostavené mapy a nemapované materiály. (Porov. R. J. Udler, 1989, s. 21-28).

V druhej časti **Dialektologické mapy a komentáre**, ktorá predstavuje jadro každého zväzku, sú uverejnené lexikálne a sémantické mapy s komentármi zostavenými na základe zozbieraného materiálu podľa tematického členenia Dotazníka. Dialektologická mapa je uverejnená spolu s komentárom tak, že mapa je na pravej strane a komentár atlasu na ľavej strane, čo značne uľahčuje čítanie a štúdium mapy.

V tretej časti **Nemapované materiály** sú publikované údaje z tých otázok Dotazníka, ktoré nepostačovali na zostavenie mapy, ale pre karpatskú lingvistiku majú veľký význam, lebo svedčia o tom, ktoré z karpaticizmov majú nízku frekvenciu a sú na ústupe. Nemapovaný materiál sa zostavoval podľa tých istých zásad ako komentáre k lexikálnym a sémantickým mapám, čiže bádateľ v nich nájde všetky potrebné informácie o výskyte málo frekventovaných karpaticizmov v karpatskom jazykovom areáli. Tieto údaje ocenia najmä bádatelia, ktorí sa venujú etymologickému výskumu karpaticizmov. Nemapovaný materiál dopĺňa údaje zaznamenané na dialektologických mapách, preto mapy treba čítať spolu s komentárom a s údajmi uverejnenými v tretej časti. Celkove vo všetkých siedmich zväzkoch celkovo bolo publikovaných 489 dialektologických máp (z toho 226 lexikálnych a 263 sémantických) a 264 nemapovaných materiálov (NM).²²²

Väčšina publikovaných materiálov CKDA je uverejnená v ruštine, ktorá bola oficiálnym jazykom v ústnom i písomnom styku členov MRK CKDA. Menšia časť je publikovaná v troch jazykoch: v jazyku krajiny, v ktorej daný zväzok vyšiel, po rusky a po francúzsky. Ide o materiály ako napríklad názvy vedeckých inštitúcií, ktoré pri-

222 Uvádzame počty máp podľa jednotlivých zväzkov a počty nemapovaných materiálov (NM): v prvom zväzku je uverejnených 71 máp (35 lexikálnych a 36 sémantických) a 29 NM, v druhom zväzku 50 máp (18 lexikálnych a 32 sémantických) a 45 NM, v treťom zväzku 61 máp (32 lexikálnych a 29 sémantických) a 45 NM, vo štvrtom zväzku 65 máp (33 lexikálnych a 32 sémantických) a 39 NM, v piatom zväzku 85 máp (55 lexikálnych a 30 sémantických máp) a 47 NM, v šiestom zväzku 89 máp (22 lexikálnych a 67 sémantických) a 16 NM, v siedmom zväzku je uverejnených 68 máp (31 lexikálnych, a 37 sémantických) a 43 NM.

pravili na vydanie daný zväzok, titulné listy CKDA, zoznam vedec-
kých inštitúcií zo zúčastnených krajín, podieľajúcich sa na príprave
CKDA, zloženie Medzinárodného redakčného kolégia CKDA, zlo-
ženie redakčnej rady zväzku, recenzenti a iné doplňujúce údaje, ktoré
redaktori zväzku pokladali za dôležité uverejniť.

Počínajúc 7. medzinárodným zjazdom slavistov, ktorý sa konal
v roku 1973 vo Varšave, na každom ďalšom nasledujúcom slavistic-
kom zjazde (1978 v Záhrebe, 1983 v Kyjeve, 1988 v Sofii, 1993 v Bra-
tislave, 1988 v Krakove, 2003 v Lubľane) sa nastoľovala problematika
Celokarpatského dialektologického atlasu a medzinárodná slavistická
verejnosť bola podrobne informovaná o stave a rozsahu prác, o teo-
reticko-metodologických východiskách projektu, o perspektívach
publikovania jednotlivých zväzkov. Z tohto hľadiska bol najúspešnejší
11. medzinárodný zjazd v roku 1993 v Bratislave, na ktorom boli pre-
zentované štyri zväzky OKDA: moskovský (1988), kišinevský (1989),
varšavský (1991) a ľvovský (1993). Pôvodne sa očakávalo, že aj brati-
slavský zväzok bude publikovaný k zjazdu, žiaľ, vydanie sa oneskorilo
takmer o dva roky a jeho prezentácia sa uskutočnila až na krakov-
skom zjazde (1998).

V auguste 2003 sa konal 13. medzinárodný zjazd slavistov v Lub-
ľane, na ktorom bol prezentovaný šiesty zväzok CKDA a na ktorom
odznali dva referáty venované tomuto medzinárodnému projektu.²²³
Posledný siedmy zväzok má vročenie 2003, ale v skutočnosti vy-
šiel až po ľubľanskom zjazde. Vydaním siedmeho zväzku CKDA sa
na jednej uzavrelo riešenie tejto medzinárodnej výskumnej úlohy, ale
na druhej strane sa otvorila nová etapa, ktorá ponúka širokospek-
trálne štúdium karpatskej lexiky pre bádateľov z oblasti etymológie,

223 Porov. BALOGH, Lajos – BAŇCZEROWSKI, Janusz: *Славянские взаимосвязи в восточных венгерских диалектах на основе VI-го тома Общекарпатского диалектологического атласа* (19. 08. 2003). V tej istej sekcii odznel aj referát G. P. Klepikovej, tajomníčky Medzinárodného redakčného kolégia OKDA:

КЛЕПИКОВА, Г. П.: *Карпатологический аспект славянской лингвистической географии* (19.08.2003). In: 13 Mednarodni slavistični kongres. Ljubljana, 15.-21. avgust 2003. PROGRAM. Izdatelj: Organizacijski odbor Slovenskega slavističnega komiteja.

onomastiky (toponomastiky), historicko-porovnávej jazykovedy, etnografie a histórie.

3.4.11. Komisia pre jazykové kontakty pri Medzinárodnom komitáte slavistov

V priebehu ľubľanského zjazdu zároveň oficiálne ukončila svoju činnosť *Komisia pre jazykové kontakty pri Medzinárodnom komitáte slavistov*, ktorá v rokoch 1978 – 2003 zastrešovala činnosť Medzinárodného redakčného kolégia Celokarpatského dialektologického atlasu pri Medzinárodnom komitáte slavistov.²²⁴ Predseda komisie podával správy o jej činnosti v medzizjazdovom období predsedovi Medzinárodného komitátu slavistov. Prirodzene, v Komisii pre jazykové kontakty v tomto období dominovali slavisti zo slovanských krajín a jej členmi boli členovia Medzinárodného redakčného kolégia CKDA. Náplňou činnosti komisie v uvedených rokoch bola príprava a organizovanie medzinárodných vedeckých konferencií a pracovných stretnutí jednak členov Medzinárodného redakčného kolégia CKDA, jednak ďalších dialektológov participujúcich na príprave Celokarpatského dialektologického atlasu. Tieto vedecké podujatia sa konali každoročne dvakrát: raz v Moskve ako v sídle hlavného koordinátora projektu a raz v jednej zo zúčastnených krajín.

V Ľubľane bola schválená nová Komisia pre jazykové kontakty aj s novým zložením, v ktorom dominantné postavenie získali slavisti z neslovanských krajín, ale aj s novým programom. Predsednícke žezlo v Ľubľane odovzdal prof. Dr. Janusz Rieger novému predsedovi prof. Dr. Gerdovi Hentschelovi. Náplňou činnosti Komisie pre jazykové kontakty pod novým vedením od roku 2003 sa stal výskum

224 Na 7. medzinárodnom zjazde slavistov vo Varšave 1973 bola schválená pracovná komisia pre OKDA, ktorá bola transformovaná na stálu **Komisiu pre jazykové kontakty pri Medzinárodnom komitáte slavistov** až na 8. zjazde slavistov v Záhrebe (1978). Jej prvým predsedom sa stal prof. Samuil Borisovič Bernštejn, DrSc., ktorý v tejto funkcii zotrval až do svojej smrti v roku 1997. Na krakovskom zjazde bol za predsedu zvolený prof. Dr. Janusz Rieger (1998 – 2003). Členmi komisie boli členovia Medzinárodného redakčného kolégia CKDA.

slovanských mikrojazykov a interdialektov (triasanka, suržyk) ako subštandardných útvarov, ktorých vznik v deväťdesiatych rokoch 20. storočia súvisí s politickými zmenami po roku 1989 (rozpad Česko-slovenska, Juhoslávie a Sovietskeho zväzu).²²⁵

3.4.12. Sémantická štruktúra karpaticizmu +*grVda*

Na analýzu sme si vybrali sémantickú štruktúru karpaticizmu +*grVda* vyskytujúceho sa v severozápadnom oblúku karpatského jazykového areálu, do ktorého spadajú moravské, poľské, slovenské, rusínske, ukrajinské a maďarské nárečia. V uvedenom karpaticizme sa odrážajú spomínané mnohopočetné a mnohostupňové jazykové kontakty medzi jazykmi geneticky blízko príbuznými (jazyky jednej jazykovej vetvy, napr. slovenčina, poľština, rusínčina, ukrajinčina a pod.), jazykmi geneticky príbuznými [na jednej strane jazyky slovanskej jazykovej vetvy a na druhej strane jazyky románskej (rumunčina), či albánskej vetvy], resp. jazykmi geneticky nepríbuznými [jazyky indo-európskeho (jazyky slovanskej, románskej a albánskej vetvy) a ugrofínskeho jazykového kmeňa (maďarčina)].

Metaformy +*gerEnda* a +*grVda* predstavujú dve podoby tej istej lexémy, ktorá sa vyvinula z psl. **gręda* a ktorá sa vyskytuje vo väčšine slovanských jazykov: slov. *hrada*, slovin., srb., chor., bulh. *gręda* „trám“, mac. *gręda* „brvno cez riečku namiesto mosta“, rus. *грядка*, ukr. *гряды* „žrd' (žrde) na vešanie bielizne v izbe“, rusín. *гряда, грядка*, poľ. *gręda*, hluž. *hrjada*, dluž. *gręda*, slovin. *gred* (fem.) „bidlo pre hydinu“, stč. *hřada* pôv. „trám“; (tento význam sa zachoval vo valašských nárečiach na Morave „hlavný trám v izbe“); súč. čes. „bidlo pre hydinu“. Slovo sa vyskytuje aj v baltských jazykoch: lit. *grīndas* (mask.),

225 Komisja Słowiańskich Kontaktów Językowych (20 członków) zorganizowała (w latach 2003-2008) dwie konferencje: „*Slavic Literary Microlanguages and Language Contacts*” (Tartu, 14-18 IX 2005) oraz „*Trasjanka and Surzhyk. Products of Byelorussian-Russian and Ukrainian-Russian Language Contact*” (Oldenburg, 15-18 IV 2007). Zaplanowała także kolejne konferencje na lata 2009-2011. Na Kongres w Ohrydzie Komisja przygotowała blok tematyczny „*Трасянка и суржик: структурные и социальные аспекты описания и категоризации*”. Porov. GAJDA, S. (2003, s. 253 – 257); GAJDA, S. (2008, s. 469-477).

grinda (fem.), lot. *grīda* „podlahovina“, lit. *grīžu*, *grīdu*, *grīst* „klášť podlahu“, lit. *grandà*, lot. *grōdi* (pl.) „mostovina“. V. Machek pripúšťa príbuznosť aj so stnor. *grind* (fem.) „ohrada, rám, mreže“. ²²⁶ A. Brückner vidí príbuznosť s prus. *grandiko*, lat. *grunda*, nem. *Grintil* „trám“, lit. *grindynis* „povala“, *grindas* „strop zo žrdí v chlieve“, *grandis* „ohnivo“ (1957, s. 162). Výraz *grinda* „trám“ sa vyskytuje v rumunských i moldavských nárečiach (CKDA. 1. zv. 1989, m. č. 7, s. 42-43).

Rozšírenie lexémy **+grVda** v jazykoch slovanskej, baltskej, románskej a germánskej vetvy a v maďarčine ako jazyku ugrofínskeho pôvodu, svedčí o tom, že ide o praslovo, vyskytujúce sa nielen v karpatsko-balkánskom areáli, ale aj v jazykoch a dialektoch severnej časti Európy. Základný význam ako aj odvodené semémy sú späté so stavbou drevených príbytkov. Podľa S. B. Bernštejna karpaticizmy z genetického hľadiska sú rôzneho pôvodu, ktoré sa formovali v rozličnom období, preto niektoré z nich môžu byť pozostatkom starobylych jazykov v karpatsko-dunajskom areáli (1978, s. 32).

Karpaticizmus **+grVda** potvrdzuje tento názor o starobylosti, lebo jeho fonologická a sémantická štruktúra sa vyvíjala a formovala od najstarších čias osídlenia karpatsko-balkánskeho areálu (Slovania osídlili tento areál najneskôr v 4.–6. stor.). Lexéma je svedectvom doby, v ktorej vznikla ako pomenovanie jednoduchých drevených stavieb, resp. jeho častí určených pre pastierov, roľníkov, ale aj pre hospodárske zvieratá v horských a podhorských oblastiach, počínajúc areálom južnoslovanských jazykov na Balkáne a rumunčinou v južnej časti karpatského areálu cez jazyky v centrálnej a severozápadnej časti karpatského jazykového areálu (maďarčina, ukrajinčina, poľština, slovenčina, čeština) až k areálu baltských a severogermánskych jazykov. Začiatok vzniku a formovania slovansko-maďarských a maďarsko-slovanských jazykových kontaktov spadá do obdobia konca psl. jednoty v 10.-11. stor.

226 MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého (1971, s. 186-187). Lexéma **hrada** 1° s uvedenými významami a lexéma **hrada**, **hriadka** 2° s významom „záhon“, „malý ostrovček v rybníku“, „malé pohorie“, „piesková duna“ a pod. sú podľa V. Machka homonymá.

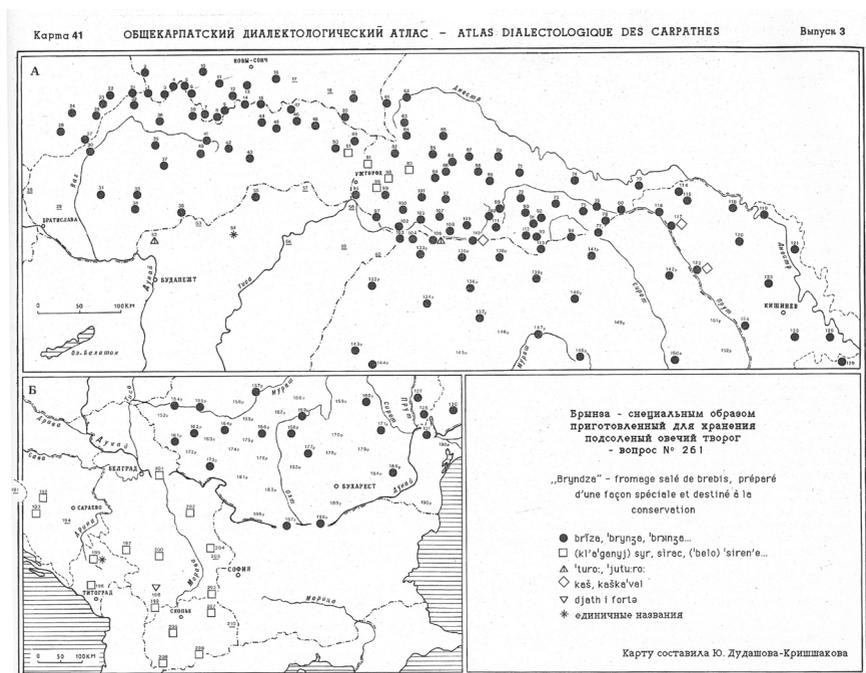
Etymologická príbuznosť psl. tvaru *gręda, lit. grinda, rum. grinda, nem. Grintil, stnór. grind je zrejmá, lebo psl. nosovka -ę- štruktúrne zodpovedá spojeniu -in- v uvedených jazykoch. Vznik nosoviek v praslovančine spadá do obdobia pôsobenia zákona o slabičnej harmónii (zákon otvorených slabík), keď sa zatvorené slabiky typu -CVC-, končiace sa na konsonant, ktoré rušili harmonický charakter slabiky, menili na otvorené slabiky typu -CV-. Zmene -in- > ę podliehali aj výpožičky z cudzích jazykov, napr.: germ. *kinda (nem. Kind) > (*kęd-) > čędo, lebo aj slabiky končiace sa na spojenie -in- sa pokladali za zatvorené slabiky.

Slovansko-maďarské jazykové kontakty sú mladšieho pôvodu, o čom svedčí zmena slovanského spojenia grę- (CCV-) > gVrV- (CVCV-), ktoré bolo upravené v maďarčine podľa staromaďarského zákona o vokálnej harmónii. Podľa tejto zákonitosti sa v prevzatých slovách odstraňovali spoluhláskové skupiny vkladáním rovnakého vokálu ako v pozícii po spoluhláske: **gerenda**.

Maďarská podoba *gerenda* je výsledkom slovansko-maďarských jazykových kontaktov, o čom svedčí petrifikované /g/ ako aj rozložená pôvodná nosovka ę > en, na základe čoho možno určiť, že slovo bolo prevzaté do maďarčiny koncom praslovanskej jednoty v 10.–11. stor., čiže pred denazalizáciou a pred zmenou g > h. Následne bolo upravené podľa zákona o vokálnej harmónii v starej maďarčine: *gręda > *gerenda*. Neskôr v dôsledku maďarsko-slovenských a maďarsko-rusínskych jazykových kontaktov sa lexéma *gerenda* rozšírila do niektorých stredoslovenských aj východoslovenských nárečí a do zakarpatských rusínskych nárečí.²²⁷ Štúdium týchto slov slovanského pôvodu v maďarčine a rekonštrukcia pôvodných tva-

227 Lexéma **gerenda** „nosná hrada stropu v izbe“ sa vyskytuje v južnostredoslovenských novohradských nárečiach v okrese Lučenec (Ábelová a Ozdín, okr. Lučenec). V danom prípade nejde o hungarizmus v slovenskom dialekte, ako sa to vysvetľovalo v staršej literatúre, ale o slavizmus, ktorý bol spätne prevzatý do niektorých slovenských nárečí cez maďarský jazykový filter. Lexémy *gerenda*, *hreda*, *hrada* majú ten istý pôvod, hoci sú odlišného znenia. Porov. *Slovník slovenských nárečí* (1994, s. 490). V zakarpatských nárečiach v okolí Užhorodu a Mukačeva uvedená lexéma má tú istú nárečovú podobu [geren'da].

rov v praslovančine, resp. v starej slovenčine, ukrajinčine, srbčine, či chorvátčine, umožnilo profesorovi slavistiky Jánovi Melichovi, Slovákovi z Dolnej zeme (zo Sarvaša v Maďarsku), vedúcemu Katedry slovanských filológií na Univerzite L. Eötvösa v Budapešti v dvadsiatych rokoch 20. stor., sformulovať zákon o vokálnej harmónii v starej maďarčine. Táto lexéma podobne ako aj ďalšie slová typu *selemen* (< *sleme*, gen. *slemene* < **selme*, gen. *selmene*), *péntek* (< **peṭəkō*), *szent* (< **svētō*), *kerest* (< **krvstō*, *igric* (< **jǫgrvcs*), *Balaton* (< **blato* < **bolto*) a pod. sú svedectvom intenzívnych slovansko-maďarských jazykových kontaktov.²²⁸

228 V druhej polovici 20. stor. sa výskumu slov slovanského pôvodu v maďarčine venoval Šimon Ondruš (1924-2011), profesor slavistiky a indoeurópskej jazykovedy na FF UK v Bratislave. Podľa jeho údajov ide približne o 1600 prevzatí. Menovaný pôsobil v rokoch 1959–1961 ako lektor slovenského jazyka na Univerzite L. Košúta v Segedíne v Maďarsku, kde sa popri tejto téme venoval aj štúdiu maďarčiny.

3.5. Rusínske nárečia v jazykových atlasoch

3.5.1. Atlas slovenského jazyka

Atlas slovenského jazyka (ASJ) patrí k základným dielam o slovenčine. Vyšiel v štyroch zväzkoch v rokoch 1968 – 1984 a predstavuje zavŕšenie takmer polstoročných snáh slovenských aj českých (V. Vážný) jazykovedcov o lingvistický atlas Slovenska. Vydanie ASJ bolo významným míľnikom na náročnej, niekedy priam trnistej ceste za poznaním slovenčiny, slovenských nárečí a miesta slovenčiny v rodine slovanských jazykov. Slovenská i slovanská odborná verejnosť s napätím očakávala vydanie tohto kapitálneho diela o slovenských nárečiach. Vydanie všetkých štyroch zväzkov, v ktorých sa metódou jazykového zemepisu spracúvajú údaje zo štyroch jazykových rovín (hláskoslovie, tvaroslovie, tvorenie slov a lexika), vysoko ocenili domáci i zahraniční slovakti a slavisti. Celý tento vedecký projekt vznikol na pôde Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, ktorý pripravil na jeho realizáciu vedecké, organizačné, odborné a finančné zázemie. Roku 1987 autorský kolektív ASJ získal cenu Slovenskej akadémie vied. Roku 1995 bola udeľená Jazykovednému ústavu Ľudovíta Štúra za tento významný počin v slovenskej lingvistike *Národná cena Slovenskej republiky* v oblasti vedy.

Ako vyplýva z bibliografických údajov, každý zväzok atlasu pozostáva z dvoch častí – z mapovej a komentárovej časti, v ktorej sa okrem úvodu a komentárov publikujú aj iné dôležité materiály súvisiace s prípravou a realizáciou takéhoto kolektívneho diela. Všetky štyri diely spája jednotný metodický i metodologický postup, jednotná koncepcia a metóda spracovania materiálu. Každý zväzok zachováva istú kontinuitu s predchádzajúcimi zväzkami, najmä s prvým dielom atlasu, pretože všetci autori ASJ sa podieľali na príprave prvého zväzku, na príprave jeho koncepcie, na realizácii výskumu, na oponentúrach máp a komentárov. Tak ako na lingvistické mapy

organicky nadväzujú komentáre, tak koncepcne i svojou štruktúrou prerastá jeden zväzok do druhého. Edícia tohto lingvistického diela uzavrela jednu veľmi dôležitú etapu v poznávaní a vo vedeckom štúdiu slovenských dialektov, ktoré majú nezastupiteľnú úlohu pri štúdiu a rekonštrukcii najstarších dejín slovenského jazyka. Zároveň položila základy pre prípravu ďalších základných diel o slovenčine, akým je napríklad *Slovník slovenských nářečí*, *Etymologický slovník slovenského jazyka*, *Frazeologický slovník slovenčiny*, nové vydanie *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, ako aj ďalšie kolektívne lingvistické diela alebo monografie, ktoré sa pripravujú, resp. sa v budúcnosti budú pripravovať v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra a v úzkej spolupráci s univerzitnými slovakistickými centrami v Slovenskej republike.

Prof. PhDr. Jozef Štolc, DrSc., bol hlavným autorom a vedúcim pracovnej skupiny I. zväzku ASJ, autorom II. zväzku ASJ a spoluautorom *Dotazníka pre výskum slovenských nářečí I*, ktorý zostavil spolu s prof. PhDr. Eugenom Paulinym, DrSc. Dotazník vyšiel vo vydavateľstve Slovenskej akadémie vied v Bratislave v máji 1947 a celkove obsahoval 2355 slov a tvarov. Na základe tohto dotazníka sa v rokoch 1947 – 1951 konal výskum vo všetkých 2559 obciach na súvislom slovenskom jazykovom území a po vyhodnotení kvality zozbieraného materiálu sa stanovila jednotná sieť bodov pre všetky štyri zväzky s počtom 335 lokalít. Táto prvá časť dotazníka bola zameraná na výskum diferencovaných javov slovenských nářečí na rovine hláskoslovnej a tvaroslovnej (flexia). „Dosiahli sme veľké množstvo javov vo všetkých lokalitách, teda optimum, lebo slovenské jazykové územie je malé a do výskumu sme zapojili so zreteľom na veľkosť územia pomerne značný počet školených explórátorov, ktorých pracovné schopnosti a pracovná morálka bola na vysokej úrovni“ (J. Štolc, 1968, 2. časť, str. 23).

Ako z uvedeného vyplýva, prvé dva diely ASJ boli zostavené na základe tejto prvej etapy výskumu slovenských nářečí. V roku 1964, čiže rok pred dokončením prvého zväzku ASJ, vyšla vo vydavateľstve SAV druhá časť dotazníka pod názvom *Dotazník pre výskum slovenských nářečí II.*, ktorá pozostávala z lexikálnej časti (pripravil Anton Habovštiak) a zo slovotvornej časti (pripravil Ferdinand Buffa). Na základe výskumu v rámci druhej etapy slovenských nářečí realizovanej v rokoch 1965 – 1970 bol zostavený III. (Ferdinand Buffa) a IV. zväzok ASJ (Anton Habovštiak).

„Materiál sa spracúva a triedi podľa vnútornej súvislosti tak, aby sa sprístupnil úvahám o vývinových procesoch, ktoré sa v slovenskom jazyku odohrali. Tieto úvahy by nemohli dospieť k pozitívne-

mu výsledku, keby sa v nich do dôsledkov neuplatňoval *celoslovenský porovnávací aspekt*. Paralelné spisovné formy zo slovanských jazykov, uvedené pri každom slove zobrazenom na mape, majú poslúžiť jednak ako orientačná pomôcka, jednak majú vyvolať u používateľov Atlasu komparatistické a konfrontačné zretele“ (J. Štolc, II, 1978, 2. časť, str. 17). Túto myšlienku slovenského bádateľa sme citovali z úvodu k 2. časti II. zväzku ASJ, ktorý je venovaný tvarosloviu (ohybným slovným druhom), ale táto metodická i metodologická zásada je platná pre všetky štyri zväzky. Tým, že v komentároch k jednotlivým mapám sa uvádzajú paralely z viacerých slovanských jazykov, resp. odkazy na etymologický slovník, či na ďalšie dialektologické diela, nadobúda ASJ široký porovnávací rámec, do ktorého sú zakomponované hláskoslovné, tvaroslovné, slovotvorné a lexikálne údaje o slovenských nárečiach. A tak pri štúdiu lingvistických máp v prvom zväzku nachádzame aj tie javy, ktoré patria do skupiny starších a mladších javov praslovenského pôvodu a ktoré svedčia o tom, že v stredoslovenských nárečiach sa koncentrovane vyskytujú javy západoslovenského pôvodu, kým v západoslovenských a východoslovenských nárečiach sa v daných prípadoch vyskytujú javy západoslovenskej proveniencie.

Celkove je v štyroch zväzkoch *Atlasu slovenského jazyka* zakreslených 362 bodov, ktoré boli vytypované na základe výskumu v každej slovenskej osade na súvislom jazykovom území. Celkove sa dotazník vyplnil v 2559 slovenských obciach na súvislom jazykovom území. (Porov. J. Štolc, 1968, 2. časť, s. 17-24).

Pre porovnávaciu slovanskú jazykovedu ako aj pre výskum slovensko-rusínskych jazykových kontaktov má veľký význam fakt, že do sieťky bodov *Atlasu slovenského jazyka* bolo zaradených sedem rusínskych lokalít: (238) Jarabiná, okr. Stará Ľubovňa, (278) Livov, okr. Bardejov, (281) Becherov, okr. Bardejov, (291) Ladomírová, okr. Svidník, (296) Čabalovce, okr. Medzilaborce, (318) Čukalovce, okr. okr. Snina, (319) Kolbasov, okr. Snina. Uvedené lokality autori ASJ zvolili tak, aby boli zastúpené lokality zo západnej i východnej časti

rusínskych nárečí. *Západný areál* reprezentujú obce: Jarabiná, Livov, Becherov, Ladomírová a *východný areál* zastupujú tri lokality: Čabalovce, Čukalovce a Kolbasov. Z týchto troch východorusínskych obcí má priamy vzťah k spisovnej rusínčine nárečie lokality *Čukalovce*, ktoré sa stalo spolu s nárečiami ďalších jedenástich obcí z okresov Snina, Humenné a Medzilaborce základom pre kodifikáciu spisovnej rusínčiny (1995): *Osadné, Hostovice, Parihuzovce, Čukalovce, Pčoliné, Pichne, Nechvalova Polianka, Zubné, Nižná Jablonka, Vyšná Jablonka, Svetlice, Zbojné*.

Atlas slovenského jazyka prináša tiež údaje z piatich goralských obcí na Kysuciach, Orave a Spiši: (101) Oščadnica, okr. Čadca, (102) Oravská Polhora, okr. Námestovo, (235) Ždiar, okr. Poprad, (236) Lechnica, okr. Kežmarok, (236) Vyšné Ružbachy, okr. Stará Ľubovňa. Tieto lokality zastupujú areál kysuckých, oravských a spišských goralských nárečí na severnom Slovensku a sú zdrojom dôležitých údajov pre výskum slovensko-poľských jazykových kontaktov a slovensko-poľskej jazykovej interferencie v týchto regiónoch.

Všetky štyri zväzky *Atlasu slovenského jazyka* majú veľkú dokumentárnu hodnotu a predstavujú významný zdroj poznatkov o slovenských nárečiach, o ich vnútornej diferenciacii, o príbuznosti slovenských dialektov s okolitými slovanskými i neslovanskými nárečiami. Hoci v ASJ je zaznamenaný synchronný stav slovenských dialektov, jazykovedci z neho môžu čerpať údaje aj pre výskum najstarších dejín slovenského jazyka, keďže v jednotlivých dialektoch sa vyskytujú rôzne petrefakty, ktoré reprezentujú starší vývinový stav a ktoré sú svedectvom toho, ako sa realizovali jednotlivé zmeny v staršom i mladšom období praslovanského jazyka, ale aj v období samostatného vývinu slovenského jazyka. Ako je známe, z najstarších dejín slovenského jazyka, t. j. z 10. – 15. stor., v priebehu ktorých sa vykonali všetky najdôležitejšie zmeny v starej slovenčine na všetkých jazykových rovinách, sa nezachovali súvislé písomné pamiatky. Z tohto obdobia sa zachovali iba jednotlivé slová, vlastné mená

(miestne a osobné mená) v pamiatkach písaných po latinsky. Tieto jednotlivé slová majú veľký význam pri určovaní absolútnej chronológie zmien. Ale nemožno na základe ich výskytu rekonštruovať celý systém jazyka. Až moderná jazykoveda, opierajúca sa o základné princípy štrukturalizmu a využívajúca moderné výskumné metódy, ako sú vnútorná rekonštrukcia jazyka, metóda pomernej chronológie a jazykového zemepisu, postavila rekonštrukciu najstarších dejín slovenského jazyka na výskume slovenských nárečí.

3.5.2. Атлас українських говорів Східної Словаччини

V roku 1991 vyšiel lingvistický atlas rusínskych nárečí na východnom Slovensku *Атлас українських говорів Східної Словаччини* od V. Lattu (1921 – 1965) pri príležitosti jeho nedožitých sedemdesiatych narodenín. Bola to veľká udalosť nielen v slovenskej ukrajinistike, slavistike, ale aj v širšom kontexte slovanskej a karpatskej jazykovedy. Na túto neľahkú úlohu sa podujali traja bádatelia: doc. PhDr. Zuzana Hanudelová, CSc., vedúca vedeckovýskumného oddelenia Katedry ukrajinského jazyka a literatúry FF UPJŠ v Prešove, PhDr. Ivor Ripka, CSc., vedúci dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave a PhDr. Miroslav Sopoliga, CSc., riaditeľ Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku.

Pred trojicou editorov stála náročná úloha: Po prvé bolo treba usporiadať, doplniť a v prípade potreby aj spracovať materiál z jazykového i kartografického hľadiska, ktorý dlhé roky ležal v archíve vydavateľstva *Veda* Slovenskej akadémie vied. Po druhé rukopis atlasu bolo treba preložiť z ruštiny do ukrajinčiny, lebo V. Latta ako rusista napísal celý atlas po rusky pod názvom: **Атлас українських говорів Восточної Словакии**. Atlas z ruštiny do ukrajinčiny preložili dvaja autori: Z. Hanudelová a B. Kuzmišin, konzultantom bol dlhoročný vedúci Katedry ukrajinského jazyka a literatúry Užhorodskej štátnej univerzity a známy autor troch zväzkov jazykové-

ho atlasu *Лингвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР* J. O. Dzendzelivskij, pod vedením ktorého vyrástli viacerí prešovskí bádatelia v oblasti karpatských nárečí.

Pri príprave materiálu a pri preklade pomáhala a cenné odborné rady poskytla tiež vedúca vedecká pracovníčka z Ústavu spoločenských vied Ukrajinskej akadémie vied vo Lvove J. V. Zakrevska, DrSc. Takáto zostava odborníkov a zároveň aj podpora inštitúcií, v ktorých pracovali spomínaní bádatelia, bola najlepšou zárukou toho, že odhodlanie vydať rukopisnú pozostalosť V. Lattu sa naplní a že široká slavistická verejnosť konečne dostane do rúk dlhočakávané dielo o rusínskych karpatských nárečiach. Prezentácia tohto významného lingvogeografického diela sa konala na medzinárodnej vedeckej konferencii *Vedecké dielo Vasyla Lattu a jeho výskum nárečí karpatského jazykového areálu*, ktorá sa konala 27. – 29. novembra 1991 v Snine. Pri tejto príležitosti v jeho rodisku Pčolinné pri Snine bola odhalená pamätná tabuľa tomuto vynikajúcemu dialektológovi a neúnavnému bádatelovi karpatských rusínskych nárečí.

Okrem spomínaného diela *Атлас українських говорів Східної Словаччини* treba uviesť bibliografické údaje dvoch zborníkov. **Prvý zborník** vyšiel v edícii *Наукowi zapysky* (roč. 8-9, 1979-81)²²⁹ a predstavuje súbor pätnástich vedeckých štúdií Vasyla Lattu o karpatských rusínskych nárečiach, ktoré publikoval v domácich i zahraničných časopisoch a zborníkoch. Úvodnú štúdiu pod názvom *Василь Петрович Латта* napísal J. O. Dzendzelivskij, v ktorej podrobne zhodnotil vedecké dielo autora v širšom kontexte slovenskej i slovenskej jazykovedy. V závere je uverejnená správa o vedeckej pozostalosti V. Lattu *Atlas ukrajinských nárečí na východnom Slovensku*, ktorej autorom je známy slovenský dialektológ prof. PhDr. Jozef Štolc, DrSc., vtedajší vedúci dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu

229 *Наукowi записки*. 8 – 9. Культурний союз українських трудящих у ЧССР. Гол. ред. М. Новак. Пряшів 1979 – 1981. 176 s.

L. Štúra SAV v Bratislave. V tejto správe J. Štolc uvádza podrobný opis jednotlivých kapitol a podkapitol rukopisu atlasu, ktorý bol uložený v piatich fascikloch. Všetky názvy sú uvedené po rusky, ktoré J. Štolc transkriboval z azbuky do latiniky. Táto informatívna správa bola uverejnená v časopise *Slavica Slovaca* (13, 1978, s. 78-86) a isto poslúžila ako sprievodca pri štúdiu rukopisu atlasu pre editorov a zostavovateľov atlasu: Z. Hanudelovú, I. Ripku a M. Sopoligu.

Druhý zborník tiež vyšiel v rámci edície *Naukovi zapysky* (18, 1993), v ktorom boli uverejnené referáty z medzinárodnej vedeckej konferencie v novembri 1991 v Snine.²³⁰ Na rokovaní sa zúčastnili mnohí riešitelia medzinárodného výskumného projektu Celokarpatský dialektologický atlas (Общекарпатский диалектологический атлас) s hlavným koordinačným centrom v Ústave slavistiky a balkanistiky AV ZSSR v Moskve a členovia Medzinárodného redakčného kolégia CKDA: G. P. Klepikova, P. M. Lyzanec, D. Petrovič, I. Ripka, J. Dudášová-Kriššáková, Z. Hanudelová (hlavná organizátorka konferencie a autorka úvodného referátu o živote a diele V. Lattu).

Účastníci konferencie vo svojich vystúpeniach analyzovali a hodnotili vedecké dielo V. Lattu, ktoré sa navždy zapísalo do análov slovenskej a slovanskej slavistiky a dialektológie. Viacerí si zaspomínali, ako to pri takých príležitostiach býva, na V. Lattu ako na človeka, spolupracovníka a blízkeho kolegu. Uvádzame krátky citát z článku J. Svetlíka, jeho blízkeho spolupracovníka a kolegu z Katedry ruského jazyka a literatúry FF UK v Bratislave: „Mňa sa osobne smrť Vasila Petroviča dotkla osobitne silne. Veď som s ním pracoval niekoľko rokov v jednej pracovni. Obaja sme boli vedeckými aspirantmi nášho spoločného učiteľa profesora A. V. Isačenku. Priatelili sme sa aj s našimi rodinami. ...V. Latta putoval po východoslovenských dedinách, lazoch a mestách so zápisníkom, aj magnetofónom, ale niekedy aj s maliarskou paletou (mal rád krajinomalbu), v čase i nečase a zbieral

230 *Наукові записки*. 18. Союз русинів-українців Словацької Республіки. Упор. З. Ганудель. Ред. М. Ілюк. Пряшів 1993. 236 с.

dialektologický materiál. Pritom zapisoval piesne, rozprávky, povesti, porekadlá a príslovia svojho ľudu. Vasil Petrovič prešiel sám okolo 300 obcí, v ktorých vďaka svojej otvorenej a priateľskej povahe, znalosti života ľudu nachádzal vždy nových priateľov. ...Takto Vasil Petrovič získal rozsiahly materiál, ktorý usilovne, so zánietením spracúval až do posledných chvíľ svojho života. Bol som svedkom jeho radosti, keď ma postupne zoznamoval s výsledkami svojej práce, ktoré vyúsťovali do splnenia veľkého životného cieľa a diela – do zostavenia a napísania Atlasu ukrajinských nárečí na východnom Slovensku.²³¹

Aká je **štruktúra tohto lingvogeografického diela**? Po obsahu nasleduje **Predslov** od editorov a zostavovateľov, ktorí podrobne informujú čitateľov o tom, čo všetko našli, resp. nenašli v rukopisnej pozostalosti V. Lattu, čo všetko museli prepracovať, doplniť a rozšíriť. V druhej časti nasleduje **Úvod** od V. Lattu, v ktorej predstavil teoreticko-metodologické východiská atlasu, metodický postup pri zbieraní materiálu a zostavovaní máp, historicko-zemepisnú charakteristiku skúmaného regiónu, stručné údaje o výskume karpatorusínskych nárečí, ciele zostavovaného atlasu, charakteristiku dotazníka, sieťky bodov, o zapisovaní materiálu, o fonetickej transkripcii, o mapovaní a použitých kartografických znakoch, o metóde kartografovania a napokon uvádza stručnú charakteristiku dialektologických máp a komentárov. **Tretia a štvrtá časť** obsahuje zoznam skúmaných bodov podľa čísel a abecedný zoznam lokalít. V **piatej** časti sú zaradené komentáre k mapám počínajúc číslom jeden a končiac číslom tristo jedenásť. V **šiestej** časti sú tzv. pomocné mapy: (1) oficiálne názvy bývalých a súčasných administratívnych centier a riek, (2) administratívne členenie Východoslovenského kraja do roku 1960, (3) vymedzenie tzv. makovického regiónu a (4) slovensko-ukrajinská jazyková hranica. Jadro atlasu tvoria dialektologické mapy, na ktorých sú zaznamenané (1) **fonetické javy** (mapy č. 1- 193), (2) **morfolo- gic-**

231 SVETLÍK, Ján: *Dobré slovo o Vasilovi Lattovi*. In: *Наукові записки*. 18. Союз русинів-українців Словацької Республіки. Упор. З. Ганудель. Ред. М. Ілюк. Пряшів 1993, стор. 219-220.

ké javy (mapy č. 194 – 315), (3) **lexikálne javy** (mapy č. 316 – 355) a (4) **syntetické mapy** vybraných izoglos, resp. zväzku izoglos (mapy č. 356 – 392). V záverečnej časti sa uvádza tzv. **Nemapovaný materiál** zoradený podľa máp a výskytu v jednotlivých bodoch (lokality) na základe členenia dotazníka na dvadsať tematických okruhov (s. 475 – 499). Nasleduje abecedný index mapovaných lexém, (s. 500 – 537). V závere je ešte doplňujúci materiál k nemapovanému materiálu (s. 541 – 552).

J. O. Dzendzelivskij vo svojom príspevku na spomínanej vedeckej konferencii konštatuje. „Анализований регіональний чи областний лінгвістичний атлас своєрідний, сам автор його кваліфікував як зональний, тобто такий, у якому картографуються відповідні протиставлення певної діалектної зони на мовних пограниччях говори не якоїсь однієї, а й інших розташованих тут мов. У слов'янській лінгвогеографії аналогом атласу В. П. Латти могли б бути хіба лише „Atlas językowy polskiego Podkarpacia“ М. Малецкого та К. Ніча, мережа якого має 40 населених пунктів у тому числі 2 українські, 2 словацькі і 1 чеський та „Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie-Mazowsze) Ю. Тарнацького.“²³² Aj V. Latta zahrnul do siete bodov svojho atlasu 12 slovenských a goralských lokalít na východnom Slovensku a 9 rusínskych jazykových ostrovov na Spiši s presahom do Gemera, ktoré sú v bezprostrednom teritoriálnom kontakte so slovenskými nárečiami.

3.5.3. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини

V roku 1981 vyšiel prvý zväzok jazykového atlasu **Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини (Назви страв, посуду і кухонного начиння, od doc. PhDr. Zuzany Hanudelovej,**

232 ДЗЕНДЗЕЛІСЬКИЙ, Йосип: Атлас В. П. Латти в контексті слов'янських лінгвістичних регіональних атласів. In: Наукові записки. 18. Союз русинів-українців Словацької Республіки. Упор. З. Ганудель. Ред. М. Люк. Пряшів 1993, стор. 29.

CSc. Atlas je významným príspevkom k poznaniu lexiky rusínskych (lemkovských, ukrajinských) nárečí na východnom Slovensku. Inšpiráciou na vydanie tohto atlasu bol pre autorku *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР* od J. O. Dzendzelivského (1958, 1960). Autorka na 127 lingvistických mapách a na deviatich syntetických mapách so základnými izoglosami predstavuje rozšírenie lexém z tematického okruhu názvy jedál (mapy č. 1 – 80), názvy riadu a kuchynského náradia (mapy č. 81 – 127), ktoré zozbierala v 125 lokalitách v celom areáli ukrajinských (lemkovských, rusínskych) nárečí na severovýchodnom Slovensku.

Materiál zozbierala v rokoch 1969 – 1977 metódou priameho výskumu a v niektorých prípadoch materiál zapísali jej študenti. Pri výskume sa opierala o špeciálne zostavený dotazník so 159 otázkami. Ako vidno, výber lokalít bol premyslený veľmi dobre, pretože na základe odpovedí na 159 otázok bolo zostavených 127 lingvistických máp. Kartografické znaky a ich varianty, ktoré autorka používa, jej umožňujú podať vnútornú diferenciaciu skúmaných názvov na zvukovej, slovotvornej a lexikálnej rovine. Ku každej mape je zostavený komentár (s. 169 – 195), v ktorom sa na prvom mieste uvádza formulácia otázky na získanie konkrétnej lexémy a všetky varianty danej lexémy na uvedenom areáli. Napr.: Карта № 1 „Як називаються відходи, які залишаються після просівання муки: в'трубы, 'втрубы, от'рубы, от'рубї, от'рубїа, вотрубин'а, 'ости, в'ст'а, 'віст'а, покруп'вини, 'скрушки, 'грукы з 'муки, 'крупки, 'луска a pod. Atlas obsahuje zoznam skúmaných lokalít v sieťke bodov (s. 11) a abecedný zoznam lokalít (s. 12), podrobný zoznam literatúry zo slovenskej, ukrajinskej, poľskej, českej, maďarskej dialektológie (s. 13 – 26) a index skúmaných lexém (s. 197 – 207).

S uvedeným lingvistickým atlasom tematicky súvisí autorkina monografia **Народні страви і напої. Лексика українських говорів Східної Словаччини** (1987). Základným cieľom práce bola interpretácia nárečovej lexiky zozbieranej v 125 lokalitách v celom areáli

rusínskych (lemkovských, ukrajinských) nárečí na východnom Slovensku v širšom porovnávacom kontexte a charakteristika geografickej distribúcie jednotlivých lexém. Je to prvá práca v slovenskej slavistike, ktorá sa venuje výskumu a analýze nárečovej lexiky z tematického okruhu ľudové jedlá a nápoje. V závere monografie autorka uvádza 92 receptov na prípravu ľudových jedál a opis rôznych zvykov a obyčají súvisiacich s prípravou jedla, preto prácu možno pokladať za začiatok výskumu materiálnej kultúry v uvedenom regióne aj z etnografického hľadiska.

O dva roky neskôr autorka vydáva **druhý zväzok** jazykového atlasu **Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. II. Ткацька лексика** (1989). Druhý zväzok je monografickým spracovaním tkáčskej lexiky, ktorá patrí k archaickej vrstve slovnej zásoby skúmaných dialektov. Štruktúra atlasu je podobná ako v prípade prvého zväzku. Atlas otvára predhovor (s. 5 – 6) od prof. J. O. Dzendzelivského, DrSc. Nasleduje úvod (s. 7–8), v ktorom Z. Hanudelová vymedzuje základné ciele atlasu a uvádza aj iné dôležité údaje o zvolenom metodickom postupe pri zbieraní materiálu i pri jeho mapovaní. K prvej časti atlasu patrí ešte zoznam skúmaných lokalít tvoriacich sieťku bodov na jazykových mapách, abecedný zoznam skúmaných lokalít a zoznam literatúry. Jadro atlasu tvoria mapy č. 1 – 102 (s. 16 – 117), syntetické mapy (č. 1 – 16), komentáre k mapám (s. 135 – 165), nemapovaný materiál (s. 166 – 168) a index mapovaných lexém (s. 183). Sieťku bodov na lingvistických mapách v druhom zväzku autorka rozšírila o 42 lokalít.

V štúdiu tematických okruhov slovnej zásoby rusínskych (lemkovských, ukrajinských) nárečí na severovýchodnom Slovensku bádateľka pokračovala aj v ďalších rokoch a výsledkom tejto jej práce je **tretí zväzok** jazykového atlasu **Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. III. Назви будівництва і транспорту** (2001). Aj tento zväzok atlasu je zostavený na tých istých teoreticko-metodologických zásadách ako prvé dva zväzky. Autorka

zobierala v rokoch 1984 – 1993 bohatý lexikálny materiál – celkove ide o 1650 lexikálnych jednotiek a ich variantov – v 167 lokalitách. Na základe zozbieraného materiálu zostavila 131 lingvistických máp, 10 syntetických máp so zakreslenými izoglosami o rozšírení najdôležitejších javov, dve sémantické mapy a tri pomocné mapy, na ktorých je zakreslené administratívne členenie východného Slovenska do r. 1960, 1997 a súčasné. Každá mapa má svoj názov, legendu a komentár. Povedané slovami J. O. Dzendzelivského, aj v prípade tretieho zväzku ide o špecializovaný lexikálny typ atlasu, v ktorom sú zmapované dve dôležité vrstvy slovnej zásoby: názvy z tematického okruhu ľudové staviteľstvo a doprava. Kartografické znaky a ich varianty jej umožnili podať aj vnútornú diferenciaciu skúmanej lexiky z hľadiska akcentologického, hláskoslovného, morfológického, slovotvorného i lexikálno-sémantického. V prípade všetkých troch zväzkov Lingvistického atlasu ukrajinských nárečí na východnom Slovensku ide o významný príspevok k poznaniu týchto pomedzných dialektov nielen z hľadiska slovenskej a ukrajinskej dialektológie, ale aj z hľadiska výskumu jazykových kontaktov v karpatskom jazykovom areáli.

Takmer po desaťročnej prestávke vyšiel aj štvrtý zväzok atlasu **Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. IV. Анатомічна та експресивна лексика (2010)**. Materiálovú bázu tvoria lexémy a výrazy, ktoré autorka zozbierala priamym terénnym výskumom v rokoch 1984-1993 v 167 rusínskych lokalitách na severovýchodnom Slovensku. Aj tento štvrtý tematický zväzok vychádza z tých istých metodicko-metodologických princípov, ako to bolo v predchádzajúcich troch zväzkoch. Ako uvádza Z. Hanudelová, ide o prvý výskum tematického okruhu anatomickej a expresívnej lexiky v rusínskych nárečiach (v jej terminológii v ukrajinských nárečiach), ktorá prináša veľa údajov pre výskum dejín jazyka, historickej dialektológie, všeobecnej jazykovedy, lexikológie, ako aj pre výskum problematiky jazykových kontaktov a jazykovej interferencie vznikajúcej na pomedzí kontaktujúcich jazykov a nárečí. Po úvode nasleduje zoznam skúmaných lokalít na podkladovej mape, potom abecedný

zoznam lokalít s číslom lokality uvádzanej na mape a s údajom o administratívnom začlenení lokalít do okresov. Mapa číslo 1 je venovaná administratívnomu členeniu bývalého Východoslovenského kraja; mapa číslo 2 zachytáva administratívne členenie Východoslovenského kraja Slovenskej republiky do roku 1997. Posledná mapa predstavuje aktuálne administratívne členenie východoslovenského regiónu. Na všetkých mapách sú zaznamenané toky riek, ktoré majú zásadný význam pre vnútorné delenie rusínskych nárečí.

Atlas obsahuje 91 lingvistických máp. Názov každej mapy a poradové číslo sa uvádza v pravej hornej časti a legenda sa uvádza v dolnej polovici mapy. Komentáre k mapám sa uvádzajú v druhej polovici atlasu (s. 115 – 133). Za nimi nasleduje abecedný index mapovaných lexém, pričom pri každej lexéme je uvedené číslo mapy. V závere nasleduje obsah.

3.5.4. Лингвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика)

Pod týmto názvom vydal užhorodský bádateľ a vynikajúci znalec zakarpatských nárečí J. O. Dzendzelivskij v edícii *Vedecké spisy Užhorodskej štátnej univerzity* tri zväzky lingvistického atlasu, v ktorých sa metódou jazykového zemepisu spracúva slovná zásoba nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. Prvý zväzok vyšiel v roku 1958, druhý zväzok v roku 1960 a tretí až po vyše tridsaťročnej odmlke v roku 1993.²³³ Ako uvádza autor v predslove tretieho zväzku, tretia časť atlasu bola zostavená a pripravená do tlače už v roku 1962, ale v dôsledku rôznych príčin, ktoré autor nekonkretizuje, atlas vyšiel tlačou až v roku 1993. Aj tento tretí zväzok podobne ako predchádzajúce dva zväzky zachytáva lexiku zakarpatských nárečí z konca päťdesiatych a zo začiatku šesťdesiatych rokov. Boli to roky, keď sa v slovenských krajinách venovala zvýšená pozornosť výskumu nárečí a keď sa koncipovali prvé zväzky národných i regionálnych atlasov, keď sa na

233 Podrobné bibliografické údaje pozri v zozname literatúry.

4. medzinárodnom zjazde slavistov v Moskve (1958) rokovalo o projektoch medzinárodných atlasov, akými sú Slovanský jazykový atlas a Celokarpatský dialektologický atlas.

Lingvistický atlas prof. Dzendzelivského predstavuje **regionálny a lexikálny typ** atlasu. V tom čase sa ešte nevenovala pozornosť výskumu sémantickej diferenciacie lexiky. Tento metodický i metodologický postup sa uplatnil až v medzinárodnom lingvogeografickom projekte Celokarpatský dialektologický atlas, ktorý predstavuje lexikálno-sémantický typ atlasu.

Napriek tomu, že na jazykových mapách všetkých troch zväzkov atlasu J. O. Dzendzelivského sú zaznamenané na prvom mieste údaje o rozšírení skúmaných slov a výrazov v zakarpatských nárečiach, ktoré sú tiež súčasťou karpatského jazykového areálu, v komentároch a legendách k jednotlivým mapám nájdeme aj údaje o ich fonetickej i morfolologickej diferenciacii. Autor túto diferenciaciu, resp. variantnosť zaznamenával tak, že jednotlivé lexémy sa označovali osobitnými geometrickými znakmi, čo bol primárny cieľ atlasu – zachytiť lexikálnu diferenciaciu dialektov, kým fonetickú a morfológickú variantnosť zaznamenáva vo vnútornej výplni geometrických znakov. Autor tento metodický postup uplatňovaný pri mapovaní vysvetľuje slovami: „Варіанти окремого слова з послідовними, регулярними фонетичними змінами, як і в першій частині атласа, звичайно картографуються одним спільним знаком (оскільки мова має системний характер). Але щоб відомо було, як вимовляється картографоване слово у тому чи іншому конкретному населеному пункті, на картах додатково подаються ізоглоси важливіших фонетичних явищ.“ (J. O. Dzendzelivskyj, 1960, s. 4). Toto konštatovanie sa vzťahuje aj na tretí zväzok. Napríklad na otázku, *ako sa nazýva červená repa, ktorá sa používa na prípravu jedla*, autor zaznamenal dve lexémy: **буряк** a **цвікла**. V legende mapy č. 191 v druhom zväzku sa znakom ● označuje rozšírenie lexémy **буряк**, kým znakom pre prázdny kruh ○ rozšírenie lexémy **цвікла**. Fonetické varianty lexé-

my **цвікла** sa označujú vodorovnou čiarkou vnútri prázdneho kruhu Θ (**цвікл'а**) a variant **цвѣйка** je označený prázdnyim kruhom so zvislou čiarou vnútri kruhu Φ .

Atlas je usporiadaný tak, že na pravej strane je jazyková mapa s názvom a legendou, kým na ľavej strane sa uvádza komentár k mape. To umožňuje študovať mapu spolu s komentárom, v ktorom sa hovorí nielen o výskyte mapovanej lexémy a jej variantov, ale v prípade potreby sa uvádza aj psl. východisko slova a striednice za skúmaný jav. Napríklad v lexéme **спивати** < ***спрѣвати** autor zaznamenal výskyt dvoch striednic za psl. **ѣ** (ě): **i** a **ü**. Najviac rozšírenou je prvá striednica /i/, ktorá je charakteristická pre spisovný ukrajinský jazyk. Druhá striednica /ü/ je novší jav a vyskytuje sa v nárečiach ležiacich medzi poriečím Latorice a Riky (ide približne o územie medzi mestami Mukachevo a Chust). Z komentára sa dozvedáme, že v niektorých lokalitách sú odlišné striednice za **ѣ** (ě) > **i**, lebo za **e**, **o** v zatvorených slabikách sa vyskytuje spomínané labializované /ü/: **ē**, **ō** > **ü** (porov. mapu č. 141, II. zv.).

Sieť bodov pozostáva z 212 lokalít a celkove je v atlase uverejnených 470 máp vrátane syntetických máp. Číslovanie vo všetkých troch zväzkoch kontinuálne nadväzuje na seba: I. zv. mapy č. 1 – 121, II. zv. mapy č. 121 – 270, III. zv. mapy č. 271 – 470. Bádatelia v oblasti slovenskej dialektológie isto ocenia aj bohatý zoznam literatúry, ktorý je uverejnený v prvom zväzku, kým v druhom a treťom zväzku sa publikujú iba doplnky k tejto bibliografii (v treťom zväzku iba nové tituly za roky 1960–1961).

Zoznam značiek

Značky použitej literatúry

ASJ Atlas slovenského jazyka

AUM Atlas ukrajinskoj movy

CKDA Celokarpatský dialektologický atlas

DLAZ Dzendzelivskij, J. O.: Lihvistyčnyj atlas ukrajinskych narodnych hovoriv Zakarpatskoj oblasti URSS

HLAS Hanudelová, Z.: Lihvistyčnyj atlas ukrajinskych hovoriv Schidnoji Slovaččyny

LAUS Latta, V.: Atlas ukrajinskych hovoriv Schidnoji Slovaččyny

Zoznam máp

(s. 201): mapka Územné členenie východoslovenských nárečí. Prevzaté z práce J. Bilského, *Prozodické javy vo východoslovenských nárečiach* (2012).

(s. 202): mapka lemkovsko-rusínskeho areálu (severný a južný región). Prevzaté z knihy J. Riegera, *Słownictwo i nazewnictwo lem-kowskie* (1996, s. 252, mapa 4).

(s. 203): mapka rusínskych nárečí na východnom Slovensku. Prevzaté z atlasu Z. Hanudelovej, *Lihvistyčnyj atlas ukrajinskych hovoriv Schidnoji Slovaččyny. 1.* (1981, s. 29).

(s. 204): mapka Územné členenie slovenských nárečí. Prevzaté z knihy J. Štolca, *Slovenská dialektológia* (1994, s. 179).

(s. 257) mapa *Bryndza – špeciálnym spôsobom spracovaný ovčí syr*. Prevzaté z III. zv. *Celokarpatského dialektologického atlasu* (1991, č. 41).

Literatúra

Атлас української мови. 2. Волинь. Наддністрянщина. Закарпаття і суміжні землі. Київ: Наукова думка 1988.

BALOGH, Lajos – BAŃCZEROWSKI, Janusz: Славянские взаимосвязи в восточных венгерских диалектах на основе VI-го тома Общекарпатского диалектологического атласа (19. 08.2003). In: 13. Mednarodni slavistični kongres. Ljubljana, 15.-21. avgust 2003. Program. Ured. Vanda Babič et al. Ljubljana: Izdatelj Organizacijski odbor Slovenskega slavističnega komiteja 2003, s. 65 – 66.

BARTKO, Ladislav: Abovské nárečia (Ich charakter a miesto medzi ostatnými východoslovenskými nárečiami). Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied. Bratislava 1981. 24 s.

BARTKO, Ladislav: Poznámky k problematike vzťahu etnická identita – jazyk – vie-rovyznanie (Na materiáli výskumov nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine). In: Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty. Ed. Š. Šutaj. Prešov. Univerzum 2005, s. 252-256.

БЕРНШТЕЙН, Самуил Борисович: Проблемы карпатского языкознания. In: Карпатская диалектология и ономастика. Академия наук СССР. Институт славяноведения и балканистики. Отв. ред. Г. П. Клепикова. Москва: Издательство «Наука» 1972, с. 3 – 15.

БЕРНШТЕЙН, Самуил Борисович: Проблемы интерференции языков Карпато-Дунайского ареала в свете данных сравнительной диалектологии. In: Славянское языкознание. VII Международный съезд славистов (Варшава, сентябрь 1973 г.). Доклады советской делегации. Советский Комитет славистов. Москва: Издательство «Наука» 1973.

БЕРНШТЕЙН, Самуил Борисович – КЛЕПИКОВА, Галина Петровна: Общекарпатский диалектологический атлас. Принципы. Предварительные итоги. In: VIII Международный съезд славистов (Загреб –Любляна, сентябрь 1978 г.). Доклады советской делегации. Советский Комитет славистов. Москва: Издательство «Наука» 1978, с. 27 – 41.

БЕРНШТЕЙН, Самуил Борисович – ГИНДИН, Л. А. – КЛЕПИКОВА, Галина Петровна.: «Общекарпатский диалектологический атлас» и некоторые проблемы южнославянского этногенеза. In: IX Международный съезд славистов (Киев сентябрь 1983 г.). Доклады советской делегации. Советский Комитет славистов. Москва: Издательство «Наука» 1983, с. 3 – 17.

BILSKÝ, Jozef: Prozodické javy vo východoslovenských nárečiach. Bakalárska práca. Ved. práce M. Sedláková. Košice: Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 2012. 57 s.

BRAJERSKI, Tadeusz: Język staro-cerkiewno-słowiański. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski 1970. 190 s.

BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: PW „Wiedza Powszechna“ 1957. 807 s.

BUFFA, Ferdinand: Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. Časť prvá – mapy. 424 s. Časť druhá – Úvod – Komentáre – Dotazník – Indexy. 248 s. Vydanie prvé. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1978.

CAMBEL, Samuel: Slováci a ich reč. Budapešť 1903. 269 s.

CAMBEL, Samuel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov (1. oddelenie: Osnovy a iný materiál nárečový). Turčiansky Svätý Martin: Nákladom vlastným 1906. 626 s.

CZESAK, Artur: Góralski i śląski – mikrojęzyki literackie in statu nascendi? In: Славянские литературные микроязыки и языковые контакты. – Slavica Tartuensia. VII. Ред. А. Д. Дуличенко – С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет Кафедра славянской филологии 2006, с. 360-385.

CZESAK, Artur: Współczesne próby tworzenia, opisu i kodyfikacji nowych języków słowiańskich (górnos Śląski, wschodniosłowacki, pudłańska mowa). In: Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Slavistický zborník 6. Ved. red. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2007, s. 246-258.

DALEWSKA-GREŃ, Hanna: Języki słowiańskie. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 1997. 665 s.

DEJNA, Karol: Dialekty polskie. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1973. 283 s. + 70 map.

DOBROVSKÝ, Josef: Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819. Praha: V generální komisi nakladatelství Melantrich 1940. 993 s.

DOBROVSKÝ, Josef: Dějiny české řeči a literatury. Z něm. originálu Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur (1792) přeložil, k vydání připravil a úvodní studii napsal Dr. Benjamin Jedlička. Praha: Československý spisovatel 1951. 191 s.

DOBROVSKÝ, Josef: Institutiones linguae slavicae dialecti veteris. Prag 1822.

DORULA, Ján: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Ved. red. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, s. 152-160.

DORULA, Ján: Predstavy slovenských vzdelancov o jazyku a etnickej identite Slovákov v období národného obrodzenia. In: Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrodzenia. Bratislava. Ved. red. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2014, s. 79-130.

DOSTÁL, Antonín: Staroslověnské texty. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1955. 111 s.

DUDAŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine). Bratislava: Veda 1993.

DUDAŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Kapitoly zo slavistiky. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2001. 187 s.

DUDAŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: O poslaní štúdia staroslovienskeho a cirkevnoslovanského jazyka. In: Blahoslavený biskup Pavol Peter Gojdič (1888 – 1960) v súradniciach času a doby (záverečné reflexie). Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie na Gréckokatolíckej teologickej fakulte PU v Prešove konanej 4.-5.10.2007. Ved. red. V. Boháč. Prešov: PU v Prešove 2007, s. 96 – 121.

DUDAŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Kapitoly zo slavistiky. II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 95. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008. 312 s.

DUDAŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Miesto staroslovienčiny v rodine slovanských jazykov. In: Reflexia jednoty v diele a pôsobení blahoslaveného biskupa Vasilá Hopka (1904-1976) v kontexte eurointegračného procesu. Ed. V. Boháč. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Gréckokatolícka teologická fakulta 2009, s. 101-127.

DUDAŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Celokarpatský dialektologický atlas – významné dielo slovanskej a svetovej lingvistiky. In: Slavistika v premenách času (štúdie z jazykovednej a literárnovednej komparistiky). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 23.-24. apríla 2009. Acta Universitatis Prešovensis. Ved. red. J. Dudášová. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2009, s. 33 – 49.

DUDAŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Z problematiky staroslovienskeho a cirkevnoslovanského jazyka. – Slavica Slovaca, 45, 2010, s. 58-71.

DUDAŠOVÁ-KRUIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska. Acta Universitatis Prešovensis. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2014. 224 s.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич: Славянские литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития. Таллин: Валгус 1981.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич et al: Славянские литературные микроязыки. Образцы текстов. Т. I-II. Tartu 2003-2004.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич: Современное славянское языкознание и славянские литературные микроязыки. In: Славянские литературные микроязыки и языковые контакты. – Slavica Tartuensia. VII. Ред. А. Д. Дуличенко – С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет Кафедра славянской филологии 2006, с. 22-46.

ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Йосип Олексійович: Лингвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Частина I. Наукові записки. Ужгород: Ужгородський державний університет 1958.

ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Йосип Олексійович: Лингвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Частина II. Наукові записки. Том XLII. Ужгород: Ужгородський державний університет 1960.

ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Йосип Олексійович: Лингвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України (Лексика). Частина III. Ужгород: Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові. Ужгородський державний університет. Інститут карпатистики 1993.

ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Йосип Олексійович: Атлас В. П. Латти в контексті слов'янських лінгвістичних регіональних атласів. In: Наукові записки. 18. Союз русинів-українців Словацької Республіки. Упор. З. Ганудель. Ред. М. Ілюк. Пряшів 1993, стор. 25 – 34.

Encyklopédia jazykovedy. Zost. Jozef Mistrík. 1. vyd. Bratislava: Veda 1933. 515 s.

Encyklopedia języka polskiego. Wydanie trzecie poprawione i uzupełnione. Pod red. S. Urbańczyka i M. Kucały. Wrocław – Warszawa – Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo 1999.

ФАСМЕР, Макс (VASMER, Max): Этимологический словарь русского языка. Том I (А–Д). Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачова. Москва, Издательство „Прогресс“ 1964. 500 с.

ФАСМЕР, Макс (VASMER, Max): Этимологический словарь русского языка. Том III (Муза – Сят). Перевод с немецкого О. Н. Трубачева. Москва: Издательство „Прогресс“ 1971. 562 с.

GAJDA, Sławomir: Komisje afiliowane przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów i ich działalność. – *Slavia*, 73, 2003, s. 253 – 257.

GAJDA, Sławomir: Komisje Międzynarodowego Komitetu Slawistów między Lublaną a Ohrydem. – *Slavia*, 77, 2008, s. 469-477.

ГРАММАТИКИ Лаврентия Зизания и Мелетия Смотрицкого. Сост. Е. А. Кузьмина. Москва: Издательство Московского университета 2000. 528 с.

НАВОВŠTIAK, Anton: Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá – mapy. 464 s. Časť druhá – Úvod – Komentáre – Dotazník – Indexy. 368 s. Prvé vydanie. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1984.

НАММ, Josip: Staroslavenska čitanka. II izdanje, Zagreb: Školska knjiga 1971. 184 s.

HANUDELOVÁ, Zuzana: Územné členenie ukrajinských nárečí východného Slovenska. – *Slavica Slovaca*, 28, 1993, s. 178 – 184.

ГАНУДЕЛЬ, Зузана: Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини (Назви страв, посуду і кухонного начиння). Том I. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві 1981. 212 стор.

ГАНУДЕЛЬ, Зузана: Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини (Ткацька лексика). Том II. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві 1989. 188 стор.

ГАНУДЕЛЬ, Зузана: Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини (Назви будівництва і транспорту). Том III. Пряшів: ЕХСО s.r.o. 2001. 216 стор.

ГАНУДЕЛЬ, Зузана: Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини (Анатомічна та експресивна лексика). Том IV. Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки 2010. 148 стор.

Historický slovník slovenského jazyka. 4. zv. P (poihrať sa – pytlovať). Ved. red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1995. 584 s.

HORÁLEK, Karel: Úvod do studia slovanských jazyků. Praha: Československá akademie věd 1962. 535 s.

ISAČENKO, Alexander Vasilievič: Versuch einer Typologie der slawischen Sprachen. – *Linguistica Slovaca*. I., 1939 – 1940, s. 64 – 76.

ИСАЧЕНКО, Александр Васильевич: Опыт типологического анализа славянских языков. In: Новое в лингвистике. III. Москва: Издательство иностранной литературы 1963, с. 106 – 121.

JAKOBSON, Roman: Ueber die phonologische Sprachbünde. In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 4, 1931, s. 232-238.

KAČALA, Ján et al: Pravidlá slovenského pravopisu. Druhé, doplnené a prepracované vydanie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1998. 574 s.

KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: Prehľad dejín spisovnej slovenčiny. Martin: Matica slovenská 2006. 220 s.

КАМЧАТНОВ, Александр Михайлович: Старославянский язык. Учебное пособие. Москва: Издательство „Флинта“ – Издательство „Наука“ 1998. 120 с.

Карпато-балканский диалектный ландшафт: Язык и культура. Памяти Галины Петровны Клепиковой. Сборник статей. [Отв. редактор А. А. Плотникова]. Российская академия наук. Институт славяноведения. Москва 2008. 480 с.

КЛЕПИКОВА, Галина Петровна: Карпатологический аспект славянской лингвистической географии (19.08.2003). In: 13. Mednarodni slavistični kongres. Ljubljana, 15.-21. avgust 2003. Program. Ured. Vanda Babič et al. Ljubljana: Izdatelj Organizacijski odbor Slovenskega slavističnega komiteja 2003, s. 65 – 66.

КОПОРОВА, Кветослава: Орфоепічна характеристика русинського язика на границі виходославянських і заходославянських лінгво-культурних контактів (3 основних принципів русинської висловності). Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2012. 119 с.

КОСТРУБА, Петро Петрович – ПРОКОПОВА, Лариса Іванівна et al: *Сучасна українська літературна мова*. Вступ. Фонетика. За ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка 1969. 435 стор.

KOVÁČOVÁ, Viera: Soťacke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku Filozofická fakulta 2010. 175 s.

KOVÁČOVÁ, Viera: Vybrané kapitoly z dialektológie. Učebné texty a materiály. Ružomberok: VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku 2013. 304 s.

KOVÁČOVÁ, Viera: Z problematiky archaizmov v slovanských nárečiach (s osobitným zreteľom na soťacke nárečia severovýchodného Zemplína). Ružomberok: VERBUM - vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku 2015. 174 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 328 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 343 s.

KRÁL, Ábel – SABOL, Ján: Fonetika a fonológia. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989, s. 390 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Hl. red. J. Kačala – M. Pisarcíková. Štvrté, doplnené a upravené vydanie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2003. 985 s.

KURZ, Josef: Učebnice jazyka staroslověnského. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969. 244 s. (I – IV).

KURZ, Josef – ŘEHÁČEK, Luboš – VEČERKA, Radoslav: Čítanka staroslověnských textů se slovníčkem. Učební texty vysokých škol. Universita Karlova v Praze Fakulta filosofická. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1970. 94 s.

ЛАТТА, Васил: О классификации украинских говоров. In: Наукові записки. 8-9. Культурний союз українських трудящих у ЧССР. Гол. ред. М. Новак. Пряшів: 1979–1981, стор. 119–130.

ЛАТТА, Васил: Словацько-українська мовна межа. In: Наукові записки. 8 – 9. Культурний союз українських трудящих у ЧССР. Гол. ред. М. Новак. Пряшів 1979 – 1981, стор. 92 – 105.

ЛАТТА, Василь: Атлас українських говорів Східної Словаччини. Видання перше. Наукове і картографічне доопрацювання та упорядкування. З. Ганудель – І. Ріпка – М. Сополіга. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво – Відділ української літератури в Пряшеві 1991. 552 s.

МАШЕК, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Vydala Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1971. 868 s

МЕДЕШІ, Гелена – ФЕЙСА, Михайло: Войволянски Руснаци: Стан и перспективи розвою у культурі, язюку и образованю. In: Studium Carpato-Ruthenorum. 2012. Штудії з карпаторусиністики. Ед. К. Копорова. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові Інштітут русиньського язюка і культури 2012, с. 19-42.

Mednarodni slavistični kongres (13; 2003; Ljubljana). PROGRAM/ XIII. mednarodni slavistični kongres, Ljubljana, 15.-21. avgusta 2003. Izdatelj: Organizacijski odbor Slovenskega slavističnega komiteja. Uredniki: Vanda Babič, Matej Šekli, Silvo Torkar. Ljubljana: Slovenski slavistični komite 2003.

Modlitba za obete. – Katolícke noviny, roč. 125, 1. augusta 2010, s. 7 (-RV SK-, -RV CZ-).

MORAVEC, Jaroslav – ZATOVKAŇUK, Mikoláš: Ukrajínština pro Čechy a Slováky. Universita Karlova v Praze. Státní pedagogické nakladatelství. Praha 1972. 394 s.

Наукові записки. 8 – 9. Культурний союз українських трудящих у ЧССР. Гол. ред. М. Новак. Пряшів 1979 – 1981. 176 стор.

Наукові записки. 18. Союз русинів-українців Словацької Республіки. Упор. З. Ганудель. Ред. М. Люк. Пряшів 1993. 236 стор.

НИКОЛИЇ, Светозар: Старословенски језик I. Правопис–Гласови–Облици. Београд: Научна књига 1984. 252 с.

НОВЫЙ ЗАВѢТЬ ГДѢ НАШЕГѦ ИСА ХРІТА. In: The New Testament in Slavonic. © United Bible Societies 1959, **ЧБГ**. Cambridge: Printed in Great Britain at the University Press, p. сѣз- сѣи, ѣи.

NOVÁK, Ludovít: K otázce střídnic a kontrakce v střední slovenštině. – Bratislava, 1931, roč. 5, s. 634–680.

NOVÁK, Ludovít: Prípady rat-, lat- za psl. ořt-, ořt- v slovenčine. (Ich zemepisné rozšírenie a výklad s mapou). In: Spisy jazykového odboru Maticе slovenskej. 1. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1933, s. 576-606.

NOVÁK, Ludovít: Kontrakcia v strednej slovenčine. In: Sborník Maticе slovenskej, 1935a, roč. 13, s. 15–34.

NOVÁK, Ludovít: Jazykovedné glosy k československej otázke. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin: Matica Slovenská 1935b; 2. vyd. 1936.

NOVÁK, Ludovít: Fonológia a štúdium slovenčiny. Slovenská reč, 2, 1933/34, s. 97-107, 143- 157, 161-171.

Общекарпатский диалектологический атлас. Вопросник. Ред. С. Б. Бернштейн – Г. П. Клепикова. Институт славяноведения и балканистики Академии наук СССР. Москва: Издательство „Наука“ 1981. 128 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск. Ред. Б. Видоески, Д. Петровиќ, С. Реметиќ. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите 1987. 186 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 1. Ред. Р. Я. Удлер. Академия де Штиинца а РСС Молдовенешть, Институтул де Лимбэ ши литературэ. Кишинэу: „Штиинца“ 1989. 196 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 2. Ред. С. Б. Бернштейн – Г. П. Клепикова. Институт славяноведения и балканистики Академии наук СССР. Москва: Издательство „Наука“, Главная редакция восточной литературы 1988. 241 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 2. Ред. С. Б. Бернштейн – Г. П. Клепикова. Москва: Институт славяноведения и балканистики Российской академии наук 1994. 133 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 3. Red. J. Rieger, J. Siatkowski, B. Oczko, E. Rudolf-Ziółkowska, A. Zareba. Komitet językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk. Warszawa: Res Publica Press 1991. 184 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 4. Я. Закревська, П. Лизанец, Є. Жеребецкий. Львів: Інститут українознавства Академії наук України 1993. 182 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 5. Red. I. Ripka, J. Dudášová-Kriššáková, Z. Hanudelová, R. Šrámek. Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1997. 226 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 6. Red. L. Balogh, J. Bańcerowski, I. Posgay. Nyelvtudományi Intézet, A Magyar Tudományos Akadémia. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest: Tinta könyvkiadó 2001. 216 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. 7. Ред. Б. Видоески, Д. Петровиќ, М. Пижурица, С. Реметиќ. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик. Српска

академија наука и уметности. Филозофски факултет Нови Сад 2003. 188 с.

Общекарпатский диалектологический атлас. Указатели. /Atlas dialectologique des Carpathes. Les index/ Karpacki atlas dialektologiczny. Indeksy. Под редакцией Януша А. Ригера. Краков: Институт польского языка Польской академии наук. 2012. 214 с.

ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 320 s.

ПАНЬКЕВИЧ, Иван: З морфології говору села Завадки на південнім Спиші на Словаччині. In: Sborník Matice slovenskej. 15. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská 1937, s. 48-53.

PAULINY, Eugen.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied 1963. 358 s.

PAULINY, Eugen.: Slovenská fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 216 s.

PAULINY, Eugen.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 253 s.

PAULINY, Eugen.: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 266 s.

ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь: Сучасний русинський списовний язык (Высокошкольскы учебны тексты). Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові Інштїтут русинського языка і культуры 2009. 212 с.

ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь: Пряшівска Русь. In: Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык. Red. naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 2004, s. 147-209.

ПОНОМАРІВ, Олександр Данилович – РЇЗУН, Володимир Володимирович – ШЕВЧЕНКО, Людмила Юрїївна: Сучасна українська мова. Ред. О. Д. Пономарев. Видання третє, перероблене. Київ: Видавництво „Либідь“ при Київському університеті 2005. 488 стор.

POLÍVKA, Jiří: Kterým jazykem psány jsou nejstarší památky církevního jazyka slovanského starobulharský či staroslovenský. – Slovanský sborník, 1883, roč. 2, č. 10, s. 481-488, 545-554.

POPOWSKA-TABORSKA, Hanna: Kaszubszczyzna. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1980. 112 s.

RIEGER, Janusz: Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper 1995.

RIPKA, Ivor: Celokarpatský dialektologický atlas – hlavné dielo lingvistickej karpátológie. In: Slovo o slove. 15. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty PU. Ed. L. Liptáková et al. Prešov: Katedra komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty PU 2009, s. 12 – 19.

RIPKA, Ivor – BUFFA, Ferdinand – FERENČIKOVÁ, Adriana - NIŽŇANSKÝ, Jozef:

Slovník slovenských nářečí. I. A-K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1994. 936 s.

RIPKA, Ivor – FERENČÍKOVÁ, Adriana et al: Slovník slovenských nářečí. II. L – P (povzhádať). Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1066 s.

POT, A. M.: Особенности взаимодействия языков и диалектов Карпатского бассейна и венгерско-украинская интерференция. In: *Studia Slavica*. XIII. Fasc. 3-4. Budapest 1967, c. 247 – 268.

Русинський язык. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Red. naukowy P. R. Magosci. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 2004. 485 s.

ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна – КОПОРОВА, Кветослава: Русинська лексика. На основі змін у правилах русинського языка. (Правописний і граматичний словник). Пряшів: Русин і Народны новинки 2007. 348 s.

SŁAWSKI, Franciszek: Słownik etymologiczny języka polskiego. Zeszyt 4 (Graja – Ile). Kraków: Nakładem Towarzystwa Miłośników języka polskiego 1955.

Slovník jazyka staroslověnského / Lexicon linguae palaeoslovenica. Hl. red. J. Kurz, Z. Hauptová. Praha: Euroslavica 1966 – 1997. 4 sv.

Slovník slovenských nářečí. I. A-K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Vydavateľstvo Veda 1994.

Slovník súčasného slovenského jazyka. I. (A – G). Ved. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1134 s.

STANISLAV, Ján: 1. Starosloviensky jazyk (Veľká Morava a Panónia. Kultúrny jazyk a písomníctvo. Konštantín Filozof. Metod a Kliment sloviensky. Fonetika). 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 372 s.; 2. Morfológia. 1. vyd. 1987. 320 s.

Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. 2-е издание, стереотипное. Москва: Издательство „Русский язык“ 1999. 843 стр.

STIEBER, Zdzisław: Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. Zeszyt I-VIII. Łódź: Zakład im. Ossolińskich we Wrocławiu 1956 – 1964.

STIEBER, Zdzisław: Dialekt Łemków. Fonetyka i Fonologia. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1982.

Sväté písmo Starého i Nového zákona. Preklad a poznámky podľa vydání Spolku svätého Vojtecha v Trnave. Úvodý k jednotlivým spisom J. Heriban. Trnava: Spolok svätého Vojtecha 1996. 2624 s.

ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nářečí. Spisy Pavla Jozefa Šafárika. Zväzok 1. (Z nemeckého originálu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Budín 1826, preložili, edične pripravili a poznámky napísali doc. dr. Valéria Betáková, CSc., a PhDr. Rudolf Beták, CSc.). Koši-

ce: vydalo Východoslovenské vydavateľstvo Košice pre Univerzitu Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v roku 1992. 416 s.

ŠTEC, Mikuláš: Starosloviencina a cirkevná slovančina. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávna bohoslovecká fakulta 1997. 248 s.

ŠTEC, Mikuláš: Cirkevná slovančina. 1. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávna bohoslovecká fakulta 2005. 465 s.

ŠTEC, Mikuláš: Cirkevná slovančina v 21. storočí. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávna bohoslovecká fakulta 2006. 290 s.

ŠTEC, Mikuláš et al: Cirkevnoslovansko-slovenský slovník. Diel I. (А - О). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávny kňazský seminár 2009. 187 s.

ŠTEC, Mikuláš – KOCVÁR, Vladimír: Cirkevnoslovansko-slovenský slovník. (Stručná gramatika cirkevnej slovančiny). Diel II. (П - Ψ). Prešov: Pravoslávny kňazský seminár 2012. 275 s.

ŠTOLC, Jozef – BUFFA, Ferdinand – HABOVŠTIAK, Anton: Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy. 314 s. Časť druhá – Úvod – Komentáre – Materiály. 200 s. Prvé vydanie. Ved. red. E. Pauliny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968.

ŠTOLC, Jozef: Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť prvá – mapy. 316 s. Časť druhá – Úvod – Komentáre. 192 s. Prvé vydanie. Ved. red. E. Pauliny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1978.

ŠTOLC, Jozef: Slovenská dialektológia. Bratislava: vydavateľstvo SAV Veda 1994. Strán 179+37 máp.

ТОМКО, Jozef: Podstata kňazstva – to je sviatostná skutočnosť. – Katolícke noviny, roč. 124, čís. 38 (20. septembra 2009), s. 11.

ТОЦЬКА, Ніна Іванівна: Сучасна українська літературна мова. За редакцією А. П. Грищенка. 2-ге видання. Київ: Вища школа 1997. 493 стор.

ВАН-ВЕЙК, Николаус (VAN WIJK, Nicolaus): История старославянского языка. Перевод с немецкого В. В. Бородич. Москва: Издательство иностранной литературы 1957. 368 с.

VAŇKO, Juraj: The Language of Slovakia's Rusyns. Jazyk slovenských Rusínov. New York: East European Monographs. Distributed by Columbia University Press 2000. 122 s.

ВАНЬКО, Юрай: Класифікація і головны знакы карпатських русинських діалектів. In: Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык. Red. naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 2004, s. 67-85.

VAŠEK, Antonín: Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě. Konfrontačně-komparatistická gramatická studie karpatologická. Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd, roč. 77, seš. 10. Praha: Academia 1967. 136 s.

VASIČEK, Michal: Východoslovensko-rusinské lexikální paralely na materiálu Atlasu slovenského jazyka. – Slavica Slovaca, 49, 2014, s. 42 – 57.

VEČERKA, Radoslav: Staroslověnština. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1984. 232 s.

VÍRA, Josef: Hláskosloví osturnského hovoru. In: Sborník Matice slovenskej. 8. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská 1930, s. 69-124.

VOJTEKOVÁ, Marta: Lemkovská vatra. – Slavica Slovaca, 47, 2012, s. 166 – 168.

ŽEŇUCH, Peter: Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov na východnom Slovensku. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, s. 231-274.

ŽEŇUCH, Peter: Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku. Bratislava: Veda 2002. 288 s.

ЖОВТОБРЮХ, Михайло Андрійович – КУЛИК, Борис Миколаевич: Курс сучасної української літературної мови. Частина I. Видання третє. Київ: Видавництво „Радянська школа“ 1965. 423 стор.

ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна – КОПОРОВА, Кветослава: Русинська лексика. (Правописный і граматичный словник). Пряшів: Русин і Народны новинкы 2007. 348 стор

ЖЫДОВІЧ, Марыя Андрэеўна et al.: Нарысы па гісторыі беларускай мовы. Дапаможнік для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў. Мінск: Дзяржаўнае вучэбна-педагагічнае выдавецтва Міністэрства асветы БССР 1957. 450 с.

www.inslav.ru/images/stories/books/Karp-Balkan-Pamjati_Klepikovej 2008

http://wikipedia.org/wiki/Hale_tatzańskie

http://pl.wikipedia.org/wiki/Siwa_Polana

http://sk.wikipedia.org/wiki/Kategória:Kráľova_hoľa

http://sk.wikipedia.org/wiki/Kategória:Malá_Fatra

http://sk.wikipedia.org/wiki/Kategória:Velká_Fatra

http://sk.wikipedia.org/wiki/Valasi_%28severn%C3%A9_Karpaty%29

http://sk.wikipedia.org/wiki/Marmaro%C5%A1sk%C3%A1_%C5%BEupa_%28Rumunsko%29

Júlia Dudášová-Kriššáková
VÝVIN RUSÍNSKEHO JAZYKA A DIALEKTOLÓGIA
Vysokoškolská učebnica

Recenzenti: doc. PhDr. Anna Plišková, PhD., prof. PhDr. Jozef Sipko, PhD.
Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Technický redaktor: Ing. Jaroslav Havrila

Tlač: Grafotlač Prešov, s. r. o.

Počet strán: 286

Rok vydania: 2015

Vydanie prvé

ISBN 978-80-555-1294-5

9 788055 12945